politica

VLADIMIR
PASTI

ROMÂNIA ÎN TRANZIȚIE

Căderea în viitor

NEMIRA

VLADIMIR PASTI

ROMÂNIA ÎN TRANZIȚIE

Căderea în viitor

VLADIMIR PASTI

ROMÂNIA ÎN TRANZIȚIE

Căderea în viitor

NEMIRA
1995

Coperta colecției: DAN ALEXANDRU IONESCU

© Editura NEMIRA, 1995

VLADIMIR PASTI
ROMÂNIA ÎN TRANZIȚIE.
Căderea în viitor

Toate drepturile aparțin S.C. NEMIRA S.R.L.
Reproducerea integrală sau parțială a textului este interzisă
și va fi pedepsită conform legii.

Difuzare:
Editura NEMIRA, str. Crinului nr. 19, sector 1, București
Telefax: 668.54.10
Clubul cărții: C.P. 26-38, București

ISBN 973-569-130-2

CUVÂNT ÎNAINTE

Această carte s-a născut greu. Ideea unei analize care să facă inteligibilă politica românească de după revoluția din decembrie 1989, prin identificarea principalilor actori economici și sociali, a condus la scrierea unei prime variante încă din primăvara lui 1990. Pe vremea aceea, tranziția era abia la început, așa încât cartea se referea mai ales la structurile de putere ale fostei societăți comuniste și încerca să prevadă modul în care vor reacționa ele la noul mediu înconjurător. Era o lucrare „științifică", adică scrisă într-un jargon neinteligibil pentru cititorul obișnuit și încărcată de citate și referințe bibliografice care îngreunau și mai mult lectura. Cu toate acestea, concluziile referitoare la fostul regim le consider valide și acum și le-am reluat în prima parte a cărții de față. Ele reprezintă baza întregii cărți, căci nu este posibilă înțelegerea a ceea ce se întâmplă acum în România, fără înțelegerea caracteristicilor de bază ale fostului regim.

Analiza propriu-zisă a tranziției a fost mai de grabă tehnică, o dată ce principalii actori ai acesteia – tehnocrația, administrația, sectorul privat și muncitorii – au fost identificați prin tendințele și caracteristicile lor. În această privință, tranziția românească a dat dovadă de o stabilitate remarcabilă. Tot stabilitatea a ușurat mult și analiza politică. Partidele politice românești se încăpățânează să nu se schimbe, în ciuda alierilor, desprinderilor, delimitărilor și dizidențelor interne. Și, mai ales, în ciuda faptului că realitatea în care ele sunt atât de statice este, dimpotrivă, atât de dinamică. Consecința cea mai importantă a acestei situații – ruptura dintre politic și realitate, echivalentă cu neparticiparea politicului la gestionarea puterii și manifestă, în principal, în lipsa de guvernare – este, de fapt, tema principală a acestui prim volum. În această privință, privilegiul de a fi fost o bună perioadă a acestor ani ai tranziției în apropierea, iar uneori chiar în mijlocul a ceea ce formează „cercurile puterii", m-a ajutat să mă eliberez de multe dintre superstițiile și credințele

legate de motivația și mecanismele deciziei politice, pe care cercetătorul limitat la mediul academic, le împărtășește cu opinia publică. Nu există manuale sau bibliografie care să suplinească o asemenea experiență și sper ca, prin intermediul cărții să o pot comunica și publicului. Imaginea care rezultă în final este și dezamăgitoare și, probabil, descurajantă. Cultura românească atribuie, încă din Evul Mediu, o bună parte a inițiativei și responsabilității naționale factorului politic, iar realitatea nu a încetat să-i dezamăgească pe români. În ciuda acestei repetate experiențe, după 1989 speranțele au fost îndreptate tot spre politicieni. Reforma – adică schimbarea economică și socială coordonată politic – a concentrat, în mod nejustificat, atenția tuturor, atât din interior, cât și din exterior. Ca urmare, românii au petrecut aproape șase ani citind și ascultând declarații și speculând pe marginea unor „mesaje" politice.

Această carte se ocupă foarte puțin de „Reformă", pentru că reforma nu a jucat un rol semnificativ în ansamblul schimbărilor care au avut loc. În schimb, se ocupă mult mai mult de tranziția spontană, adică de ansamblul acelor evoluții ale realității care, deși au avut loc, nu au fost niciodată cuprinse în programul politic al vreunor partide sau politicieni. Cine sunt actorii acestor schimbări și cum funcționează mecanismele care le produc, iată întrebările la care se străduiește să răspundă acest prim volum, în ultima lui parte. Rezultatul este o istorie a tranziției destul de diferită de cea cunoscută și acceptată de mai toată lumea.

Nici o istorie nu este deplină dacă nu i se cunosc și urmările. Pentru noi, acum, acest adevăr este chiar mai profund, căci analiza tranziției nu are rost decât ca bază a înțelegerii variantelor de viitor care ni se deschid, încă. De aceea acest prim volum, preocupat de trecut și prezent, nu este decât o pregătire necesară pentru a putea aborda problematica, mult mai dificilă, a viitorului. Nu este vorba aici numai de cerințele abordării științifice. Reacția tuturor celor care au citit manuscrisul primului volum a fost stresant de unitară: „Ei bine, mai departe ce urmează și ce-i de făcut?". Simpla analiză a apărut tuturor ca perfect inutilă dacă nu este în stare să fundamenteze un viitor.

O asemenea abordare este un pic prea pragmatică pentru o lucrare care se dorește totuși în ciuda limbajului și renunțării la anexele tradiționale, a fi științifică. Alegerea unui viitor, dintre viitorii posibili, este o problemă de politică aplicată. Dar, chiar dacă nu se poate substitui

politicienilor în privința opțiunilor, analiza științifică poate identifica și descrie evoluțiile probabile. Aceasta este tema celui de-al doilea volum al cărții, cel destinat „Construirii viitorului".

***

Rămân îndatorat multor prieteni pentru ajutorul generos acordat la scrierea acestei cărți, cu atât mai mult cu cât a trebuit uneori să mă aventurez în domenii mai puțin familiare pentru mine. Vasile Secăreș, Ioan Mircea Pașcu și Cornel Codiță mi-au explicat cu multă răbdare aspecte esențiale ale contextului internațional al evenimentelor de dinainte și de după 1989. Eventualele slăbiciuni ale cărții în această privință îmi aparțin însă în întregime. Am învățat multe de la Mugur Isărescu despre macroeconomia tranziției și, chiar mai multe, din experiența lui unică de sociolog aplicată în unul dintre cele mai sensibile domenii, cel financiar. N-aș fi putut înțelege corect problematica complexă a restructurării industriale fără sprijinul lui Dan Dumitru Popescu, al lui Vasile Baltac și al acad. Constantin Ionete. Înțelegerea economiei private și a complicatelor sale legături cu politica, administrația și sectorul public al economiei ar fi fost incompletă fără lungile discuții purtate pe această temă cu Constantin Iavorski, căruia îi rămân îndatorat pentru ideiile sale și pentru sprijinul acordat.

Datorez mult dezbaterilor purtate în cadrul Fundației „Un Viitor pentru România", de pe urma cărora am beneficiat de informație, idei și explicații oferite de unii dintre cei mai lucizi cunoscători ai realităților românești. Gheorghe Onuț și Vasile Munteanu au criticat cu asprime întemeiată pasaje și idei din această carte și m-au ajutat să le îmbunătățesc, iar Hella Bara a avut răbdarea să citească tot manuscrisul și să facă utile sugestii stilistice.

O bună parte a acestei cărți a fost redactată în perioada iunie-octombrie 1994, pe care am petrecut-o în Japonia, la o bursă acordată de Japan Foundation. Contactul cu realitățile japoneze a contribuit la înțelegerea atât a unor concepte și conținuturi esențiale ale capitalismului dezvoltat, cât și a diversității de care el este capabil. Doresc să mulțumesc și pe această cale specialiștilor și oamenilor de afaceri japonezi care mi-au împărțit cu generozitate din cunoștințele și experiența lor și, îndeosebi, d-lui Kenichi Ito, președintele lui Japan Forum on Interna-

tional Relation, Inc., care a organizat întreaga perioadă de studiu din Japonia.

În sfârșit, dar câtuși de puțin în ultimul rând, cartea de față ar fi rămas, poate, în sertar, asemeni altora, fără sprijinul lui Viorel Hrebenciuc și fără entuziasmul molipsitor al lui Valentin Nicolau, patronul Editurii Nemira și editorul acestei cărți, cărora le rămân dator și recunoscător.

Vladimir Pasti *Septembrie, 1995*

Introducere

Orice analiză a tranziției postcomuniste, în general, și a României, în particular, trebuie să înceapă cu înțelegerea politicilor occidentale. Nu numai pentru că Occidentul a jucat un rol important în declanșarea procesului. Dar, în România, ca în toată lumea est-europeană de altfel, ideea dominantă era că, după victoria asupra regimurilor politice comuniste, tranziția postcomunistă este mai degrabă treaba Occidentului decât a noastră. Uriașa popularitate de care s-a bucurat revoluția română, televizată în ajunul Crăciunului de toate televiziunile din lume, a întărit și mai mult această idee la români. După înlăturarea lui Ceaușescu, românii se purtau ca și cum ar fi fost victorioși și ar fi așteptat recompensele Occidentului pentru asta. În realitate, noi pierduserăm un război, războiul rece, iar acum, în loc să ne așteptăm la premii aveam de plătit costurile a patru decenii de „rătăcire" pe un drum pe care istoria nu l-a confirmat. Cu toate acestea, la început, aceste lucruri nu au fost clare nici în Vest, nici în Est.

1. Adaptarea la postcomunism

În 1989, sistemul comunist european a explodat, iar capitalismul dezvoltat a rămas victorios să domine lumea și să o modeleze după chipul și asemănarea sa. Un asemenea viitor părea, cel puțin în prima perioadă de după victoria neașteptată a revoluțiilor anticomuniste, cât se poate de normal. Imaginea dominantă atât în Est cât și în Vest semăna destul de mult cu istoria fiului rătăcitor. Estul comunist revenise „acasă". Popoarele se eliberaseră de „erezia" comunistă, de micul grup de politicieni comuniști ce le ținuse sub ascultare cu ajutorul poliției, al tribunalelor speciale, al lagărelor și, mai ales, cu ajutorul tancurilor sovietice (care, în numele comunismului, slujeau, de fapt, imperialismu-

lui Rusiei) și se întorceau la existența socială „naturală", adică la capitalism.

Estul se aștepta, desigur, ca, în cinstea acestei reveniri, Vestul să taie vițelul cel mai gras. Douăzeci de miliarde de dolari acordate Ungariei și alte patruzeci date Poloniei pentru a-și putea pregăti „eliberarea" păreau să arate că Vestul este hotărât să plătească. Programele de ajutorare (de tipul PHARE sau TACIS) și creditele pe termen lung și cu dobânzi mici acordate prin intermediul FMI și Băncii Mondiale, dar, mai ales, înființarea Băncii Europene pentru Reconstrucție și Dezvoltare și declanșarea unui proces accelerat de integrare a țărilor foste comuniste în structurile vest-europene (de la Consiliul Europei și până la NATO), totul părea să arate că Vestul își ia foarte în serios rolul de integrator al lumii nou descoperite.

Inițial, euforia și optimismul dominaseră și în atitudinea Vestului față de Est. Vestul se pregătea ca, în echilibrul de forțe care se stabilise între propria tabără, pe de o parte, și Rusia, pe de alta, să mai facă un pas înainte, „înghițând", adică integrând politic și economic, acea zonă de mărime medie care a fost denumită Europa Centrală (Germania de Est, Polonia, Ungaria și Cehoslovacia) și al cărei control a asigurat Rusiei un important avantaj tactic vreme de jumătate de secol. O asemenea politică se potrivea cu politica tradițională a Occidentului față de Uniunea Sovietică – aceea de a obține mici avantaje tactice, înclinând raportul de forțe în favoarea sa, dar fără a rupe de tot echilibrul format cu atâta dificultate.

În toată confruntarea care a urmat declanșării războiului rece, Occidentul își dorea și chiar lupta pentru a câștiga mici bătălii, dar nu era pregătit nici ideologic, nici politic și nici economic să câștige războiul. Nu se aștepta la o victorie și nici nu știa ce ar putea face cu ea. Chiar și numai Europa Centrală și de Est erau pentru Occident o înghițitură mai mare decât își dorea. Acceptase cu mulțumire și chiar sprijinise căderea comunismului în țări precum România sau Bulgaria, așa cum încurajase defecțiunile republicilor periferice ale Uniunii Sovietice, cum erau republicile baltice sau Moldova. Aprecia ca pe un avantaj tactic important menținerea la granița însăși a Uniunii Sovietice a unor regimuri politice pro-occidentale. Dar, integrarea și a acestora în noul proiectata comunitate europeană era nu numai dificilă, părea chiar imposibilă. Nu era vorba numai de o zonă mai puțin interesantă, mai îndepărtată și,

cultural, mai dificilă, în special datorită ortodoxismului ei. Era și mai înapoiată economic și, mai ales, prea mare. Integrarea Germaniei de Est de către Germania Occidentală oferea o bună indicație cu privire la mărimea efortului și a resurselor necesare unui proces de integrare. De aceea, Occidentul european – și, în principal, Germania care, pe de o parte, urma să joace rolul principal în regiune, iar pe de altă parte, oricum avea de plătit cea mai mare parte a notei de plată – se străduiau să împartă zona în subregiuni și să etapizeze, pe cât posibil, extinderea Occidentului spre Vest. Dar, dacă în ceea ce privește resursele, acordau o prioritate netă zonei de integrare imediată – țările grupului de la Vishegrad –, nu făceau nici o diferență între zone în modul de abordare al tranziției postcomuniste. Abordarea ideologică era dominantă în toate cazurile.

Deși elaborată la iuțeală în Vestul dominat de „reaganismul" american al sfârșitului anilor optzeci, ea a fost însușită și în Est. Asta nu numai pentru că presiunea ideologică a Vestului a fost prea puternică, iar legitimarea politică oferită de acesta era indispensabilă oricărei construcții în Est. Dar, Estul oricum nu avea o alternativă proprie și nici pe ce să-și întemeieze una. „Perestroika", în diferite variante, de la cea sovietică la cea ungară, se dovedise un eșec. Comuniștii reformiști fuseseră înlăturați de valurile de schimbare stârnite de propriile reforme. Noii lideri politici nu dispuneau de o strategie a tranziției sau de o teorie care să le permită să încerce una, dar dădeau dovadă de foarte multă bunăvoință, se bucurau de un important sprijin popular pentru realizarea unei asemenea tranziții și așteptau ca Occidentul să le ofere soluția împreună cu ajutorul.

Proiectul tranziției a fost construit pe baza a ceea ce Galbraith a denumit „ideologia simplistă". Unele cuvinte – și obiective – aveau valoare nu doar axiomatică, ci chiar sacrosantă pentru schimbarea economică – proprietate privată, liberă inițiativă, piață liberă, concurență etc. Aceeași situație se reproducea și în privința politicului, unde termeni ca pluripartidism, libertate de expresie, alegeri libere, „intrare în Europa", aveau – și mai au încă – aceeași conotație de infailibilitate ca și principiile de bază ale unei noi religii. Din păcate, cel puțin în forma în care au fost ele preluate atât în Vest cât și în Est, toate aceste concepte și principii au fost utilizate pentru a întemeia un soi de ideologie comunistă întoarsă pe dos.

Până la urmă, acțiunile economice și politice realiste, inițiate pe baze mult mai solide decât cele pur ideologice au fost cele care au prevalat. Ele au cristalizat două tipuri de acțiune ale Occidentului față de Est, diferite, dar complementare. Primul este o integrare bazată pe extinderea unei țări-metropolă asupra zonei integrate. Modul în care Germania Federală a integrat Germania de Răsărit este exemplul cel mai pur. Ceva asemănător, dar la o scară diferită, se întâmplă cu Cehia. Acest tip de integrare nici nu are nevoie de o teorie sau de un model oarecare. El constă în simpla prelungire a metropolei pe un teritoriu și asupra unei populații „curățată" în prealabil, pe cât posibil, de toate particularitățile istorice, culturale și sociale introduse de jumătatea de secol de regim comunist.

Cum așa ceva nu este posibil în celelalte țări est-europene, integrarea acestora are un sens mult mai restrictiv, semănând mai degrabă cu o colonizare. Ea constă, în principal, în preluarea de către companii Occidentale mai mari sau mai mici, a unor întreprinderi, sau resurse, sau activități etc. est-europene ca o consecință imediată a proceselor de privatizare și de atragere a investițiilor străine. În acest caz, „colonizarea" nu presupune, din partea țării gazdă, decât adoptarea legislației necesare și construirea infrastructurii logistice, industriale și financiare favorabile funcționării unor asemenea „colonii". Dar, chiar dacă efectul nu este similar cu cel al dezvoltării, prin „colonizare" se atinge măcar unul dintre obiectivele revoluțiilor est-europene – integrarea economică a acestora în sistemul mondial.

Alte efecte ale deschiderii unei noi zone de colonizare, într-un moment în care capitalismul se adaptase la o lume finită și închisă, sunt greu de prognozat în totalitate, dar nu încape îndoială că ele se anunță semnificative. Unele țări, cum ar fi Germania, Franța, Marea Britanie par, pe alocuri, a redeschide dosarele prăfuite ale politicilor lor de la începutul secolului, pornind însă, acum, de pe bazele unei superiorități tehnologice, financiare și militare incomparabil mai ridicate decât în acele vremuri. Pe de altă parte, acum intră în joc o forță suplimentară, mai coerentă și mai eficientă uneori decât guvernele – multinaționalele. Prea slabe acum un secol pentru a fi jucat un rol cu adevărat important, ele sunt, în prezent, mai puternice decât multe dintre guvernele sau statele de a căror colonizare au început să se ocupe. Comportamentul lor este diferențiat. Într-un fel te comporți pe piețele „civilizate" ale Occi-

dentului și cu totul altfel în lumea lipsită de reguli și coerență a Răsăritului. De unde, tendința tot mai puternică a acestora de a reveni la procedeele și etica îndoielnică a colonizării, cu cortegiul ei de corupție, concurență neloială, intervenție militară, stimulare a contrabandei și crimei organizate, evaziune fiscală și aranjamente financiare incorecte etc. În orice caz, la nivelul celor „colonizați" apar reacții și consecințe care amintesc, în parte cel puțin, de America Latină, cu zbuciumata ei tranziție spre capitalism.

Problema est-europeană rămâne o problemă deschisă și importantă pentru capitalismul victorios. Este o problemă pentru rezolvarea căreia lipsește nu numai o teorie, dar și fundamentul acesteia, adică o abordare. Și niciodată în fața capitalismului nu a fost ridicată o provocare mai importantă decât aceasta. Dacă, după victoria sa asupra comunismului, capitalismul se decide să transforme fosta Europă socialistă într-un soi de lume a treia în plină Europă, aceasta va însemna pentru el o înfrângere la fel de grea ca aceea suferită de comunism. Pentru capitalism, faptul de a fi înfrânt comunismul nu reprezintă decât o jumătate de victorie. Mai trebuie să dovedească că el poate reuși acolo unde comunismul a eșuat, adică în dezvoltarea economică și socială a Europei de Est.

Căci nici una dintre toate aceste atitudini și abordări deja încercate nu are ca rezultat promovarea în Est a capitalismului dezvoltat ci, dimpotrivă, construirea unui soi de „lume a treia" europeană. Ea nu are, desigur, aceleași caracteristici în Germania de Est, pe care Germania de Vest se străduiește, cu uriașe costuri, să o facă să evite tocmai această soartă, ca în România, Bulgaria sau Ucraina. Cehia, Ungaria, poate Polonia, țările mai dezvoltate ale fostului lagăr socialist, tind să îmbine caracteristici ale lumii a treia cu trăsături ale lumii dezvoltate vest-europene. Depinde la ce parte a mărului privești. Pentru că, până la urmă, ceea ce contează este infrastructura economică și financiară și, cealaltă infrastructură, cea socială și culturală, pe care se bazează acestea două. Iar infrastructurile tind să se constituie, în toate aceste țări, inclusiv în fosta Germanie de Est, după un model asemănător celui care a transformat sudul Italiei într-o parte a lumii a treia, după caracteristicile de bază ale subdezvoltării.

Oricum, procesul de integrare al Europei răsăritene demarase când, în 1991, explodează și Uniunea Sovietică. În fața dezastrului sistemului comunist, conducătorii ruși iau două decizii extreme, atât de

îndrăznețe încât păreau incredibile. Întâi, se hotărăsc să renunțe la propria lor periferie, la șirul de republici sudice înapoiate tehnologic, social și financiar și a căror întreținere solicita Rusiei un efort pe care nu mai era dispusă să-l facă. Toată istoria și experiența Vestului, de după al doilea război mondial, dovediseră că o zonă de dominanță economică, financiară și militară este infinit mai ieftină și mai eficientă decât o zonă de ocupație. Iar Rusia, ultima dintre marii colonizatori ai lumii s-a decis, brusc, să renunțe la acea structură vetustă și neeficientă care este imperiul colonial, câteva decenii după Marea Britanie sau Franța.

A doua decizie, încă mai bogată în consecințe, a fost de a renunța la comunism. Renunțarea Rusiei la comunism a părut surprinzătoare, deși ea era previzibilă încă de mulți ani și devenise necesară după ce țările est-europene o făcuseră, cu binecuvântarea Rusiei. Cu toate acestea, desființarea comunismului în Rusia a luat pe toată lumea, inclusiv pe ruși, pe neașteptate. Pur și simplu, nici Estul, nici Vestul nu mai știau care este mișcarea următoare.

Intrarea Rusiei în acest proces a făcut ca toate marile probleme ale micilor țări est-europene să devină minore și nesemnificative. Pentru prima dată, procesul de trecere de la comunism la capitalism era definit la adevăratele lui dimensiuni. Abordarea prioritar financiară, pe care o adoptase confortabil Vestul dezvoltat față de tranziția postcomunistă, s-a dovedit insuficientă. Dacă experiența Germaniei de Vest în fosta Germanie comunistă era edificatoare, atunci era clar că nu există în tot Occidentul dezvoltat – inclusiv Japonia și zona dezvoltată a Pacificului – suficienți bani pentru a „plăti" dezvoltarea și trecerea la capitalism a Rusiei. Iar, în privința Rusiei, era foarte clar că nu putea fi lăsată pur și simplu să se prăbușească, opțiune ce părea să se contureze în cazurile mai rebele ale tranziției: România, Bulgaria, Iugoslavia etc. Și, pentru ca nimeni să nu aibă îndoieli în această privință, Rusia a avut grijă să sublinieze mereu că alternativa la succesul său o reprezintă dezastrul mondial și nu o confortabilă reechilibrare a lumii cu o Rusie subdezvoltată și care a renunțat la statutul de mare putere. Dar, din 1991 și până acum, eșecurile Occidentului de a modela tranziția în Est s-au succedat continuu. Rusia, mai mult decât orice altă țară fostă comunistă, era dovada clară că trecerea spre „capitalism" ajunsese într-o înfundătură. Ceea ce afecta nu numai Rusia, ci și Occidentul, precum și celelalte țări foste comuniste care acum asistau, neputincioase, la modificarea priori-

tăților în defavoarea lor și în favoarea celor doi uriași care concentrau acum toată atenția și grosul resurselor occidentale – Rusia și China. Răspunsul Vestului la această complicare imensă a problemei inițiale a integrării este „adaptarea la postcomunism".

Adaptarea la postcomunism este, de fapt, modul prin care atât Estul cât și Vestul înlocuiesc realizarea unei integrări autentice și complete cu o acțiune pe linia minimei rezistențe – aceea de a reacționa treptat la schimbările pe care postcomunismul le introduce în realitățile naționale și europene și de a se adapta la ele. Este o atitudine pragmatică având sursa, în primul rând, în lipsa unui proiect, iar în al doilea rând, în dificultățile de a-l realiza. Pentru Vest, adaptarea la postcomunism este urmarea eșecului entuziasmului inițial, dominat de proiectele grandioase ale unor construcții europene sui-generis. Reunificarea Germaniei a fost singura componentă a acestora care s-a realizat. Războiul fără sfârșit al Iugoslaviei, ruperea Cehoslovaciei, descompunerea haotică a URSS, criza italiană și redeschiderea problematicii minorităților naționale sunt rămășițele lipsite de glorie ale altora.

Desigur, cea mai bună ilustrare pentru problemele și evoluția atitudinii Vestului față de Est o reprezintă războiul iugoslav. Faptul că Occidentul nu l-a vrut, dar că totuși a avut o contribuție esențială la declanșarea lui, dovedește naivitatea și evaluările incomplete cu privire la adevărata stare de lucruri din Est. Că apoi nu a mai fost în stare să-l oprească este cea mai puternică dovadă a ineficienței abordării de către Occident a problematicii est-europene. În prezent, principala preocupare a Occidentului a devenit, pe de o parte, de a împiedica extinderea lui, iar pe de altă parte, de a face, aproape orice, numai să-l oprească. Ceea ce dovedește că Occidentul a renunțat la marile proiecte și a trecut la o politică mai realistă, mai puțin ambițioasă și, în ansamblu, mai degrabă defensivă.

Pus în fața uriașului complex de probleme noi și situații inedite, declanșate de prăbușirea comunismului est-european, Occidentul s-a pomenit în situația ucenicului vrăjitor. Cu diferența că nu există nici un maestru care să-l scoată din încurcătură. Soluția adoptată în final, este de a accepta orice formulă care îi poate reduce bătaia de cap și poate pune un capac pe o zonă care riscă să devină din ce în ce mai problematică. Când, după revigorarea unui imperialism primitiv în Rusia sărăcită și derutată de „reformă", președintele SUA declară public că

reformele în Europa de Est ar trebui, poate, să aibă un ritm mai lent și să accepte forme intermediare de economie, între „economia de piață" și cea socialistă, asta nu este altceva decât declararea disponibilității Occidentului de a accepta orice soluție pentru Europa de Est, care reduce problemele în loc să le accentueze, permițând, în același timp, o integrare aproximativă a regiunii. Această poziție mai realistă a Occidentului față de propriile așteptări și cerințe adresate țărilor foste comuniste are însă și un revers. În prezent, Occidentul adoptă o atitudine nouă față de Est – evoluția politică din Rusia și războiul din Iugoslavia au contat mult în adoptarea ei – caracterizată și legitimată prin câteva idei dominante. Prima este aceea că problemele Estului sunt prioritar ale acestuia, iar el trebuie să și le rezolve singur. Nuanța adăugată aici, că Occidentul va sprijini aceste eforturi, nu implică mai mult decât un minim de prezență, în forma ajutoarelor financiare și, eventual, politico-economice de tipul clauzei națiunii celei mai favorizate sau asocierii treptate, pe termen lung, la structurile economice, politice și de securitate ale Uniunii Europene.

A doua se referă la faptul că tranziția de la comunism la postcomunism este un proces complex și îndelungat, a cărui accelerare este limitată de stressul impus populației de măsurile de reformă. Această idee, oricât de plină de bun simț ar părea ea, nu este altceva decât expresia politicoasă a condamnării lumii foste socialiste la a deveni o lume a treia, eventual de un tip nou. Ea implică și concluzia că Occidentul va avea cerințe mai puțin radicale față de Est, dar și că nu va considera, încă multă vreme de acum încolo, aceste țări drept țări „normale". A treia idee este că tranziția, ca proces complex, trebuie să mai îngăduie încă forme intermediare între cele două tipuri de societăți, atât la nivel economic și social, cât și la nivel politic.

Occidentul se retrage deci din Europa de Est, în primul rând prin renunțarea la ideea integrării acesteia și prin înlocuirea acestui obiectiv cu obiectivul limitat de a supraviețui alături de ea în condiții cât mai bune. Sau, mai corect, cu obiectivul de a permite Estului să supraviețuiască așa cum poate. Destul de repede după revoluțiile din 1989, Occidentul și-a limitat ambițiile la sprijinirea tranziției îndreptată spre exterior. Pe cea de a doua, cea destinată transformării interne, o lasă în întregime la discreția acestuia. Până într-atât, încât acesta ar putea să nici nu o facă. Dacă la început, imediat după 1989, Occidentul părea

îngrijorat de posibilitatea unui asemenea eșec, acum nu mai este. Renunțând la a mai promova „rețete", renunțând la a mai presa pentru termene, măsuri și caracterul radical al reformelor, acceptând, treptat, nu numai expertiza și motivația autohtonilor, dar și opțiunile acestora cu privire la schimbările interne, Occidentul transmite mesajul clar că țările Europei de Est vor fi ceea ce sunt în stare să ajungă singure.

Începând cu 1993, o dată cu acceptarea fără probleme a victoriei stângii în Polonia – un an mai târziu și în Ungaria – și a dictaturii lui Elțin în Rusia, Occidentul renunță, practic, la tentativa de a mai modela evoluțiile interne ale Estului fost comunist. Tot ceea ce mai dorește este doar o ajustare a acestuia, chiar și diferențiată, dar care să permită integrarea internațională. Mai mult, el este dispus să-și adapteze propriile structuri în acest scop, să extindă treptat și diferențiat NATO, să asocieze, tot treptat, fostul bloc comunist la Uniunea Europeană și, în general, să găsească compromisuri care să permită controlul crizelor probabile. Sâcâit de aparenta insolubilitate a problemelor Estului, preocupat de propriile sale probleme – unele dintre acestea generate chiar de revoluțiile est-europene – către mijlocul deceniului, Occidentul pare mai degrabă preocupat să-și definească o nouă zonă de interes prioritar în Pacific, acolo unde succesul se naște din caracteristicile locale și tinde să se afirme drept noul centru de greutate al economiei și fiananțelor mondiale.

Pentru Est în general, și pentru România care ne interesează în primul rând, cea mai importantă consecință este că responsabilitatea tranziției îi revine acum nu numai în mai mare măsură, ci în totalitate. Ideea că Vestul nu numai că va finanța, dar până la urmă va împinge cumva, chiar presând, țările est-europene pe calea dezvoltării, este acum evident falsă. România care, oricum, chiar și în cele mai ambițioase proiecte ale Occidentului era plasată totuși numai la periferie, trebuie să fie cu atât mai conștientă de faptul că propriul ei viitor depinde de ea însăși. Va beneficia de un ajutor financiar, economic și politic minimal, mai mare sau mai mic în funcție de evoluția situației strategice în regiune. Dar, restul va depinde exclusiv de ceea ce se întâmplă pe plan intern, de măsura în care își înțelege propria tranziție și reușește să și-o ia în stăpânire.

2. Cele două tranziții

Înlăturarea comunismului a fost răspunsul pe care societățile est-europene l-au dat presiunii unor factori cu precădere externi. Chiar dacă, pentru unele dintre ele au contat și disfuncționalități interne semnificative – cazul bisericii catolice în Polonia –, de cele mai multe ori chiar și acestea au fost rezultatul, mediat, tot al unor presiuni externe.

Cea mai importantă presiune externă nu a fost de ordin politic, ci de ordin economic și financiar. În cursul deceniilor șapte și opt, Occidentul dezvoltat reușește să creeze un sistem economic mondial al cărui nucleu este grupul celor douăzeci sau treizeci de state dezvoltate, stratificate la rândul lor. Nucleu înseamnă aici că regulile fundamentale ale comerțului mondial și, ca urmare a influențelor, ale producției mondiale, se stabilesc în cadrul nucleului.

Blocul comunist care, până atunci, reușise să evite o confruntare economică directă cu nucleul dezvoltat al capitalismului a fost treptat absorbit în sistemul economic mondial. Or, marile sale structuri industriale, comerciale și de distribuție erau complet inadecvate regulilor și structurilor pe care noul sistem mondial le impunea cu o forță căruia blocul comunist nu i se putea opune. Cauza era chiar în interiorul acestuia. Pe măsură ce se dezvoltase, sistemul industrial comunist depindea tot mai mult de legăturile sale externe, de capacitatea de a exporta produse finite pentru a-și importa materiile prime de care avea nevoie pentru menținerea în funcțiune a instalațiilor și întreprinderilor.

O asemenea dependență era normală și nu avea de ce să surprindă. Ea existase dintotdeauna, iar blocul comunist a încercat să o rezolve în modul „tradițional" în care orice bloc industrial încerca să rezolve problema aprovizionării cu materii prime și creării de piețe de desfacere – prin construirea unui soi de sistem semicolonial. La fel ca blocul capitalist dezvoltat, blocul comunist s-a străduit să definească un anumit sector al lumii a treia – bogată în resurse de materii prime și săracă în produse manufacturiere – care să reprezinte o piață sigură, controlată și acceptabilă pentru materiile prime și, totodată, o desfacere sigură a produselor sale industriale. Astfel, a luat naștere lumea a treia „socialistă", ca o zonă de influență politică și economică a blocului comunist. Această zonă interfera evident cu cea a blocului capitalist și, pentru controlul ei, s-au purtat principalele bătălii ale războiului rece.

Dezvoltarea mai rapidă a lumii capitaliste a reprezentat un handicap important al blocului comunist în competiția cu cel capitalist. Incapabil să utilizeze în această bătălie, prioritar economică, bariere prioritar economice, blocul comunist le-a utilizat mai ales pe cele politice. Relațiile economice prioritare erau asigurate astfel prin relații prioritar politice, metoda cea mai simplă fiind aceea de a condiționa sprijinul militar și politic, indispensabil menținerii unui anumit regim politic – botezat ad-hoc „socialist" –, de prioritatea acordată în relațiile economice. Asta conducea, desigur, la cuprinderea acestei zone, în întregime, în sfera de ineficiență – sau de eficiență inferioară – a economiei de tip comunist. Cu cât această diferență de eficiență dintre cele două blocuri economice se accentua, cu atât era mai costisitor pentru lumea a treia să rămână în interiorul blocului economic comunist și, cu atât mai mare era presiunea care se exercita indirect asupra acestuia.

Dar, deși a pierdut bătălia pentru cucerirea lumii a treia – lumea resurselor economice și a piețelor de desfacere avantajoase – iar această pierdere a contat enorm în stabilirea unui bilanț global negativ pentru blocul comunist, războiul a fost totuși pierdut în primul rând acasă. Căci, principalul punct slab al sistemului industrial comunist nu l-a reprezentat incapacitatea sa de a-și asigura piețe stabile pentru materiile prime și pentru desfacerea produselor sale industriale, ci dependența de nucleul dezvoltat al economiei capitaliste pentru a-și asigura chiar și simpla reproducție industrială.

Unul dintre lucrurile mai puțin observate a fost că întregul sistem industrial comunist era în întregime importat din capitalism. Mai mult decât atât, el era în întregime dependent de comerțul cu capitalismul dezvoltat pentru a se putea reproduce, adică pentru a putea funcționa. Această dependență a fost cea care a silit – fără putință de scăpare – blocul economic comunist să participe la sistemul economic mondial și să accepte, vrând-nevrând regulile jocului economic stabilit în centrele industriale ale capitalismului dezvoltat. Din acest moment, comunismul era deja înfrânt din punct de vedere economic, pentru că, așa cum am mai spus, structurile sale economice, industriale, manageriale etc. nu se potriveau în nici un fel cu cele ale acestui sistem mondial. Rezultatul era, evident, un schimb făcut întotdeauna în defavoarea sistemului economic comunist. O asemenea „nepotriveală" funcționează ca un aspirator, pe de o parte, pompând resurse către nucleul sistemului, iar pe

de altă parte, pompând o „nepotrivealã" și mai mare către locul de unde acestea sunt absorbite și, deci, dezechilibrând și mai mult schimburile.

O vreme, sistemul comunist s-a arătat dispus să plătească, ceea ce se traducea, desigur, în importuri scumpe și în exporturi ieftine, dezechilibrul balanței de plăți cu nucleul capitalist dezvoltat urmând să fie compensat din alte surse decât cele industriale. În absolut toate țările socialiste – dar în grade diferite –, una dintre surse a fost reducerea consumului populației. Ceea ce, desigur, a reprezentat un sistem de contrapropagandă la propaganda oficială procomunistă, mai eficient decât orice puteau pune în undă posturile de radio pro-occidentale.

Alte surse au variat de la țară la țară. Rusia, de exemplu, a încercat – și o bună bucată de vreme a reușit – să compenseze acest deficit continuu prin exportul de materii prime neprelucrate. În deceniile șapte și opt, România a utilizat în acest scop credite financiare obținute pe piața internațională, valorificând o conjunctură favorabilă și gestul politic de nonconformism față de tutela sovietică. Dar, nici una dintre sursele acestea nu putea reprezenta un sistem, un mecanism cu funcționare continuă și stabilă, care să permită supraviețuirea sistemului industrial socialist.

Principala cauză consta în faptul că acesta se potrivea tot mai puțin cu sistemul economic mondial din care trebuia totuși să-și asigure supraviețuirea. Când această nepotrivealã a devenit suficient de mare, comunismul a clacat, mai întâi și mai mult decât orice, ca sistem industrial. Două lucruri importante trebuie să fie observate în acest moment.

În primul rând, faptul că schimbările necesare pentru integrarea economică a fostelor țări comuniste în sistemul economic mondial sunt vaste și complexe și necesită nu doar ajustări economice, dar, în același timp, și ajustări politice și culturale importante. Noi mecanisme politice, noi raporturi între administrația de stat și populație, ca și între aceasta și economie, un nou sistem de luare a deciziilor în economie și industrie și relații și criterii noi de distribuire a resurselor și veniturilor, toate aceste transformări trebuie să fie realizate pentru ca lumea fostă socialistă să poată fi integrată în sistemul economico-politic construit de Occidentul dezvoltat pentru întreaga lume. Dacă ținem seama de punctul de plecare, adică de caracteristicile societăților comuniste

est-europene, atunci ansamblul acestor transformări justifică, pe deplin, termenul de revoluție pentru descrierea lor globală. Ceea ce este mai greu de acceptat este ideea că toate aceste transformări interne majore nu reprezintă decât o adaptare la exterior.

Pentru a o accepta, trebuie să înțelegem că genul de integrare pe care îl presupune acest nou sistem economic mondial este esențial diferit de cel practicat până prin ultimul pătrar al secolului al XX-lea. El nu se mai poate mărgini la o simplă cooperare între două țări – ceea ce ar putea fi numit schimburi între „economii naționale". Legăturile de care are nevoie sunt mult mai intime, presupun implicări reciproce mai profunde și, de aceea, și un cadru legislativ, instituțional și comportamental similar. De aici, necesitatea transformărilor nu numai economice ale țărilor est-europene, dar și politice, culturale și legislative. O economie cum este cea a României nu poate fi integrată în acest sistem economic european și mondial decât dacă permite o circulație și, eventual, un transfer continuu în toate domeniile (financiar, material, de tehnologie, de cunoștințe, de oameni etc.). Iar acest transfer reciproc, pentru a fi posibil, are nevoie nu numai de statute asemănătoare ale proprietății, ale libertății de mișcare și de decizie în raport cu administrația și guvernele sau alți factori, dar și de o anume integrare politică și legislativă definită, de exemplu, de condițiile asocierii la Comunitatea Europeană.

Cea de a doua concluzie, poate încă mai importantă decât prima, este că toată această revoluție a adaptării la exterior, în ciuda vastității și complexității sale, nu acoperă toate aspectele tranziției. Chiar dacă nici un domeniu al vieții politice, sociale, economice, culturale etc. nu este în întregime ignorat – de la democrația politică, statutul proprietății și al investițiilor străine și până la politicile de protecție a mediului înconjurător și la sistemele de asistență socială sau sanitară – totuși, nici unul dintre aceste domenii nu este transformat în toate aspectele sale. Dimpotrivă, toate sunt ajustate doar dintr-un singur punct de vedere, cel al necesităților sistemului extern. Rămân nedeterminate toate cele ce se referă la cel de-al doilea grup de necesități esențiale ale tuturor subsistemelor unei societăți, cele strict interne.

Iată-ne, dintr-o dată, în fața nu a unei singure tranziții, ci a uneia duble. Pe de o parte, avem de-a face cu o tranziție îndreptată spre exterior, cu obiectivul transformării fostei societăți socialiste românești într-o societate capabilă să se adapteze la sistemele europene și mondiale care

se nasc acum, în acest sfârșit de secol. Este o tranziție complexă și dificilă, care așa cum am văzut, presupune transformări în toate domeniile. Aici, beneficiem de un ghid occidental care, chiar dacă nu este întotdeauna foarte clar, este, la rândul său, coordonat de caracteristicile însăși ale sistemului internațional existent. Atunci când lipsește ghidul, avem măcar, în fața ochilor, modelul. Tot aici, beneficiem de un ajutor substanțial. Toate programele de asistență oferite de Occident, de la cele umanitare și ecologice și până la cele de restructurare sau de reformă administrativă și politică se referă, în exclusivitate, la această integrare externă. Este, de altfel, și firesc să fie așa. Această tranziție îndreptată spre exterior trebuie neapărat făcută. Dar, făcând-o pe aceasta, nu trebuie nici un moment să o uităm pe a doua. Pentru că, mai avem de făcut încă o tranziție, de data aceasta îndreptată spre interior.

România dorește, afirmă frecvent și unanim acest lucru, să se integreze în sistemul european, pe cale de a se naște în jurul Uniunii Europene. Pentru aceasta, și-a luat deja angajamentul de a-și transforma propriile structuri și instituții astfel încât ele să se „potrivească" celor europene. Dincolo de aceasta, mai rămâne să stabilească ce fel de societate europeană dorește să devină. Și să dezvolte o a doua tranziție, orientată spre interior, spre transformarea societății „europene" românești într-una care să semene cu modelul pe care și l-a propus.

Aici, în privința celei de a doua tranziții, a celei orientate spre interior, nu mai beneficiem nici de modele și nici de asistență tehnică. Beneficiem de dreptul sau posibilitatea de opțiune, dar este un avantaj îndoielnic de vreme ce nu părem a fi foarte conștienți de nevoia de a face uz de ele. Mai beneficiem de un avantaj, cel puțin la fel de îndoielnic ca și cel amintit mai înainte. De acela de a nu face nici un fel de a doua tranziție. Nu există presiuni externe speciale îndreptate în acest sens. Există unele presiuni interne, cele mai multe provenind din partea populației, dar ele sunt difuze și lipsite de precizie, deoarece nevoia acestei a doua tranziții nu este conștientizată încă nici la nivel economic, nici la nivel politic. Ea este resimțită, în fapt, ca o lipsă a celeilalte, a primei tranziții și cea mai simplă dintre soluții este să fie considerată un cost normal al acesteia. Asta te ajută să nu-ți mai bați capul cu ce anume lipsește.

Ca despre oricare altă țară din Est, despre România se poate spune că renunță să desăvârșească revoluția pe care a început-o (mai

degrabă, a cărei posibilitate a deschis-o prin răsturnarea regimurilor politice comuniste). Ea este foarte puțin conștientă de drumul deschis în interior și-și epuizează cea mai mare parte a eforturilor pentru a-și adapta structurile interne la ajustările externe necesare. La aceasta se adaugă, ca o a doua componentă, obiectivul pueril al câștigării unei competiții imaginare cu celelalte țări est-europene, purtate în domeniul „reformei".

Ajustarea la sistemul european este principalul obiectiv al reformei. Către aceasta se îndreaptă și ajutoarele și presiunile Occidentului și, cel puțin în acest caz, există o direcție clară a schimbării și o oarecare coerență, impusă mai mult de coerența modelului decât de conștientizarea obiectivului. Dar și această coerență este limitată. Pentru că, cel mai frecvent, obiectivele ei sunt definite superficial, ca simplă asemănare sau reproducere a structurilor familiare Vestului – de la proprietatea privată și până la autonomia locală sau drepturile individuale, de la instituțiile politice și până la programele de televiziune sau magazinele cu produse de lux. România pare hotărâtă să se adapteze la postcomunism copiind forme, cadre și reglementări occidentale. Introduse în societatea românească ele suferă transformări esențiale. O parte, cea mai superficială, cea mai implicată în adaptarea la Vest, partea de pură comunicare cu formele similare sau corespondente ale lumii exterioare rămâne, în principiu, nealterată. Dar cealaltă, cea orientată spre interior, suferă transformări esențiale ale funcționalității. Ea se adaptează la realitățile interne și, în loc să le modifice începe să contribuie la reproducerea lor.

Toate aceste forme, reglementări, cadre sunt instituții ale unor societăți mult mai dezvoltate decât România. Introducerea lor în România nu generează însă dezvoltarea. Această credință a politicienilor și ideologilor români, profund greșită, este surprinzător de rezistentă. Ea reamintește de un comportament general uman, dar, din cauza asta, destul de primitiv. Undeva, într-una din insulele Sudului, în care funcționa o bază militară americană, aborigenii au observat că americanii scot din frigidere tot felul de bunătăți. După plecarea acestora, ei au construit din placaje o formă care imita un frigider și au rămas uimiți și dezamăgiți că înăuntru nu creșteau aceleași bunătăți ca și în frigiderele americane. Iluzia că transferând formele occidentale în România este suficient pen-

tru a face tranziția are aceeași natură cu cea a aborigenilor și, cu cât renunțăm la ea mai repede, cu atât mai bine.

Asta nu înseamnă că trebuie să renunțăm la a mai importa forme occidentale. Ele sunt necesare în primul rând pentru a asigura integrarea în sistemul internațional, cel economic și cel politic sau strategic. Nu trebuie însă să ne așteptăm ca ele să producă mai mult decât atât. Apoi, trebuie neapărat să ne concentrăm asupra tranziției interne, adică asupra dezvoltării, căci despre ea este vorba. Tranziția externă, adică integrarea în structurile, mecanismele și circuitele internaționale este departe de a fi epuizată. Aici însă, principalele jaloane au fost puse. Mai greu, mai târziu, România a fost totuși acceptată în comunitatea internațională și a reușit să introducă cele mai importante dintre schimbările necesare pentru asta. De aici încolo, modul în care se desfășoară în continuare integrarea internațională depinde în mai mare măsură de caracteristicile interne ale țării și de evoluția celeilalte tranziții, cea orientată spre interior, decât de jocul politico-diplomatic internațional. Iar această a doua tranziție reclamă schimbări mai profunde, mai coerente și mai concentrate decât cele de până acum. Dar ele nu vin de la sine și, după cum am văzut, nici nu vor fi făcute sau impuse pentru noi de alții.

Societatea în care trăim acum nu este o societate orientată spre dezvoltare. Cele mai multe dintre structurile și mecanismele ei fundamentale sunt cele ale fostei societăți socialiste, a cărei dezvoltare s-a oprit pe la începutul anilor optzeci. Schimbările de după revoluție au alterat multe dintre caracteristicile acestor structuri și mecanisme, dar rezultatul nu a fost declanșarea dezvoltării. Cele mai multe dintre schimbări nu au avut ca rost decât să permită unor forme sui-generis ale vechilor structuri să se reproducă. Iar în unele cazuri le-au forțat să se întoarcă și mai mult în timp. Într-o epocă în care se discută despre societatea postindustrială ca despre o realitate care deja tinde a fi depășită, una dintre cele mai consecvente caracteristici ale schimbărilor și adaptărilor spontane care au loc în România este aceea de a genera trăsături proprii societăților preindustriale. Indiferent de nume, ele sunt tipice subdezvoltării. Sursa lor principală este în economie, dar își dezvoltă corespondenți la nivelul politicului, al structurilor sociale, al comportamentelor și chiar în domenii care păreau a fi depășit pentru totdeauna acest stadiu, cum este cel al educației. Iar acum, toate aceste componente se sprijină și se stimulează reciproc, adâncindu-ne, din ce în ce mai

mult, în subdezvoltare. Dacă tranziția spontană continuă, dacă nu se intervine repede și ferm pentru modelarea tranziției orientate spre interior cu obiectivul direct de a impune dezvoltarea, s-ar putea ca soarta României să fie decisă pentru mulți ani de acum înainte. Deoarece această tendință este deja instalată și tot ce-i trebuie ca să se realizeze este ca toată lumea să continue să facă ceea ce a făcut și până acum, atunci ea este cea mai probabilă.

Există însă și posibilitatea de a evita subdezvoltarea. O șansă poate să izvorască tocmai din faptul că, deși deocamdată este condamnată la periferie, România respinge, din mândrie națională și din orgoliul de a fi totuși cea mai mare țară a regiunii sud-estice, periferia. O a doua șansă poate consta din libertatea de mișcare pe care, pentru prima dată în întreaga sa istorie, România pare să o aibă, neinclusă încă în nici o sferă clară de influență. În sfârșit, ar putea contribui la șansele României o schimbare de atitudine. Dacă, obosită să repete tuturor marilor puteri ale lumii dezvoltate cât de importantă este prin atuurile strategice și potențialul său în speranța de a le convinge că este în interesul lor să-i subvenționeze nerealizările, România se hotărăște să-și valorifice aceste atuuri potențiale. Ca aproape niciodată în istorie, transformarea unei șanse potențiale într-o șansă reală depinde doar de două lucruri aparent simple – de cunoașterea propriei realități și de capacitatea de a transforma această cunoaștere în bazele unei acțiuni coerente de dezvoltare.

Rostul acestei cărți este să propună construirea, pentru România și oamenii săi, a unui viitor care să nu semene cu cel pe care îl conturează tendințele realităților stabilizate în ultimii cinci ani. Premisa de bază este că aceste realități sunt neplăcute și indezirabile și trebuie schimbate. Cartea de față nu se adresează celor care se simt mulțumiți de ei înșiși și de lumea care a crescut în jurul lor.

Desigur, un viitor nu poate fi proiectat fără a înțelege prezentul și o bună parte din trecut. De aceea, o primă parte a cărții este o analiză a prezentului și a scurtei sale istorii – cum s-a născut el din ruinele fostului regim. Deși prima, această parte nu este și cea mai importantă. Mult mai importantă este ultima parte, cea referitoare la ce anume ar trebui România să încerce și cum anume se poate face o asemenea încercare. Acest drum propus nu este o descoperire, ci o invenție. El are la bază o serie de opțiuni, întemeiate, la rândul lor, în valori pe care autorul consideră că ar trebui puse la fundamentul noii societăți ce ar urma să fie

construită. Alte opțiuni, bazate pe alte valori, vor conduce la alt drum și la o altă societate. Deja un set de asemenea alte opțiuni funcționează, pentru că societatea prezentă nu seamănă cu cea pe care o propune cartea și nici nu va ajunge vreodată să semene fără operarea unor schimbări majore. Dar, opțiunile și valorile sunt, așa cum arată și numele lor, o problemă de alegere, de preferințe și, în cele din urmă, de interese, personale, de grup sau naționale. Iar alegerea aceasta trebuie să o facă fiecare în parte, desigur, după ce a decis să facă ceva.

I. EȘECUL TRANZIȚIEI INTERNE

1. Optimismul dezastrului

Motivul care a dus la scrierea acestei cărți este nemulțumirea față de modul în care s-a desfășurat tranziția internă și mai ales față de rezultatele ei. O asemenea nemulțumire nu este izolată. Dacă este să dăm crezare sondajelor de opinie, cei mai mulți dintre români sunt nemulțumiți. Nemulțumiți de ce s-a întâmplat cu economia țării după revoluție. Nemulțumiți că cea mai mare parte a populației a sărăcit și trăiește acum chiar mai rău, în unele cazuri, decât înainte de revoluție. Sunt mai mulți oameni care se hrănesc mai prost, deși acum magazinele sunt pline, dar ei pur și simplu nu-și pot permite să-și cumpere mâncarea de care au nevoie. Sunt mai mulți copii care nu se duc la școală și un număr tot mai mare de copii și tineri va părăsi de acum încolo școala mai devreme, ceea ce înseamnă că vor fi mai puțin instruiți decât generațiile care i-au precedat. Sunt mai mulți bătrâni care nu-și mai pot permite nici un fel de recreere și cărora pensiile le asigură o subzistență tot mai precară. Sunt tot mai mulți bolnavi care nu-și mai pot plăti tratamentul medical de care au neapărată nevoie. Și sunt tot mai mulți adulți care nu au unde să muncească, nu au cu ce să se întrețină și nu au cu ce să-și întrețină familiile.

În schimb, s-au amplificat aproape toate fenomenele și lucrurile neplăcute. A crescut criminalitatea, străzile orașelor sunt din ce în ce mai puțin sigure și au apărut o serie de delicte care până la revoluție erau de neconceput în România, cum ar fi drogurile și criminalii înarmați cu arme de foc. Corupția administrației și a conducătorilor economici s-a amplificat până a reușit să se transforme, din excepție, în regula de aur a succesului în afaceri. Serviciile sanitare s-au înrăutățit în loc să se îmbunătățească, în spitale continuă să nu se găsească medicamentele necesare, îngrijirea bolnavilor să fie aproximativă, iar hrana proastă, în ciuda valurilor de ajutoare și acte de filantropie făcute de

comunitatea țărilor dezvoltate în sprijinul României. Au reapărut boli pe care le consideram dispărute din țară, unele precum malaria, ca urmare a degradării mediului înconjurător, altele pentru că a reapărut malnutriția iar condițiile de igienă publică s-au degradat mereu. Orașele continuă să fie murdare, pline de gropi, prost aprovizionate cu energie, apă și căldură, iar serviciile publice, de la poștă și telefoane și până la transporturi și ordine publică să fie sub standardele europene minime, deși prețurile lor au crescut vertiginos în ultimii cinci ani. Și, ca un simbol al tuturor acestora, construcțiile neterminate ale lui 1989 rămân, în continuare, neterminate.

Peste toate se întinde optimismul oficial. În toate timpurile și în toate regimurile, guvernanții au fost optimiști și au văzut, cu predilecție, jumătatea cea plină a sticlei, cea plină cu realizări. Discursul politic rostit în fața bătrânilor conducători ai Troiei de tânărul Paris, cu mai mult de trei milenii în urmă, este o bună dovadă că, dintotdeauna, optimismul oficial a fost prezent chiar și în pragul dezastrului. Puțină lume își mai aduce acum aminte de cuvântarea lui Ceaușescu de la ultimul congres al Partidului Comunist Român. Cu numai o lună înaintea revoluției care avea să mărture regimul politic existent, șeful și simbolul acestuia era, cel puțin când se adresa celorlalți, plin de optimism. Guvernele postrevoluționare ale României nu au făcut, în această privință, nici o excepție. Au enumerat, întotdeauna cu entuziasm, realizările. Uneori au trecut pe lista acestora și lucruri pe care, până la discursul respectiv, le-am fi considerat mai degrabă neîmpliniri. Ele au fost prezentate drept „intervenții chirurgicale" în transformarea societății – dureroase, e adevărat, dar fără ele nu se poate ajunge la mai bine. Pentru a ajunge în paradis, românii, se pare, trebuie mai întâi să treacă prin purgatoriu.

Peste optimismul bilanțurilor, se suprapune optimismul și mai accentuat al privirii aruncate în viitor. Cel puțin la fiecare șase luni, primul-ministru în exercițiu sau, uneori, întregul guvern, se adresează populației anunțând că foarte curând, chiar din trimestrul următor uneori, va începe atât de așteptata redresare economică. De fiecare dată, statisticile oficiale ne conving că ea este pe undeva pe aproape, iar specialiștii pot deja observa semnele îmbucurătoare ale revirimentului deși, în viața de toate zilele, efectele pozitive vor mai întârzia o vreme.

Este evident că, prin fiecare dintre aceste discursuri, guvernanții vor să convingă populația că au guvernat bine, că există realizări, iar aceste realizări se vor concretiza cât de curând în binefaceri pentru cei guvernați. O asemenea atitudine a guvernanților nu are de ce să ne mire. Dar, de fiecare dată, o mare parte a populației a dat crezare acestor discursuri și prezentări în roz-a situației. Ideea de bază a omului obișnuit, după ce ascultă un asemenea discurs rostit la televiziune sau în fața Parlamentului este că, la urma urmei, lucrurile nu stau chiar așa de rău, uite câte ceva s-a mai făcut și, în curând, va fi mult mai bine ca acum. Această atitudine împăciuitoare a cetățeanului nu dovedește credibilitatea guvernanților, așa cum le place lor să creadă. Ea arată numai cât de dornică este populația să poată spera, să poată privi cu încredere spre un viitor mai bun, dacă nu imediat, măcar rezonabil de apropiat. Pentru a fugi de necazurile prezentului, unii se refugiază în trecut. Urmându-și guvernanții, românii preferă să se refugieze în viitor.

Nu este ușor pentru că, desigur, optimismul oficial a fost, de fiecare dată, infirmat de realitate. Asta nu i-a descurajat pe guvernanți să fie optimiști, iar pe oameni să-i ia în serios. Atât pe guvernanții care sunt la guvernare, cât și pe guvernanții care sunt în opoziție. Toți sunt guvernanți, dar, desigur, predicile lor sunt diferite. În vreme ce guvernanții care sunt la guvernare subliniază realizările și le așează ca temei ale speranțelor proiectate spre viitor, guvernanții care sunt în opoziție subliniază nerealizările și așează ca fundament al unui viitor pe care și ei îl văd în roz, trecerea lor din opoziție la guvernare. Și unii și alții afirmă aceleași bune intenții și, mai ales, aceleași obiective, fiecare manifestându-și încrederea că este capabil să le atingă și convingerea că „ceilalți" sunt incapabili să o facă, fie din incompetență, fie din rea intenție, fie din amândouă. Aceste obiective, care adunate la un loc reprezintă rețeta fericirii tuturor în România, nu sunt altceva decât obiectivele guvernărilor anterioare. Ele presupun aplicarea acelorași măsuri care, până atunci, au dat greș și cam aceleași explicații ale eșecului.

În octombrie 1991, când a preluat guvernarea, Theodor Stolojan a anunțat ca obiectiv principal al guvernului său „creșterea zero". Creșterea zero, adică lipsa oricărei creșteri economice nu prea este o realizare cu care să te poți mândri și rareori guvernele și-au propus-o ca țintă ultimă a politicii lor economice. Dar, pentru o economie care, în doi ani de zile își redusese produsul brut cu mai mult de o treime, oprirea scă-

derii producției ar fi fost o realizare importantă. Iar, pe de altă parte, Guvernul Stolojan, nu era decât un guvern intermediar, de „așteptare". El urma doar să pregătească terenul pentru noul guvern, rezultat din alegerile din toamna lui 1992, care avea să treacă la adevărata creștere economică pozitivă. Așa că, din motive politico-propagandistice și pentru că în forma „scăderea economică zero", obiectivul era și mai puțin atrăgător, Stolojan a construit conceptul de „creștere economică zero" și conceptul a prins.

Această noutate conceptuală a fost singurul câștig real, pentru că economia a continuat să descrească. Un an mai târziu, Guvernul Văcăroiu, cel căruia, în strategia pusă la punct pe vremea guvernării Stolojan, i-ar fi revenit perioada rozã a creșterii economice pozitive, a adoptat obiectivul „creșterii economice zero" drept principală țintă a „noii" sale strategii economice (care, în principal a constat în aplicarea acelor măsuri pe care Guvernul Stolojan le începuse, dar nu apucase să le termine înainte de alegeri). În cei doi ani de guvernare de după septembrie 1992, atingerea acestui celebru nivel al creșterii economice zero a fost anunțată de câteva ori de statisticile oficiale. Mai mult, utilizând comparații ba cu lunile anterioare, ba cu perioade similare ale anului anterior etc. și alte subterfugii de care statistica economică nu duce lipsă niciodată, s-a putut din când în când crea impresia că, până la urmă, ceva chiar a început să crească. Nu era întotdeauna vorba de același indicator: uneori era producția industrială, alteori exportul, alteori era vorba de o scădere a deficitului balanței comerciale etc. Oricum, se putea crea senzația că măcar pe alocuri apar semnele unei îmbunătățiri. Cu toate acestea, până acum cel puțin, obiectivul „Stolojan" cu siguranță nu a fost încă atins.

Este sigur însă că, în cele din urmă, va fi realizat. O economie nu poate să scadă la infinit. Așa cum o piatră aruncată în fântână va ajunge până la urmă la fundul acesteia, oricât de lungă i-ar fi căderea, tot așa și o economie va scădea până va ajunge la nivelul la care scăderea nu mai este posibilă și atunci, orice mișcare se va face în sens invers. Chiar și pentru o economie în criză profundă, cum este cea a României acum, vine un moment când o scădere în continuare a producției nu mai este posibilă, chiar și numai pentru că se produce atât de puțin. În acel moment, se atinge mult dorita „creștere zero", dar ea, desigur, nu înseamnă nici un fel de realizare. Și nici nu înseamnă că s-a ajuns la un bun

punct de plecare, la o platformă de unde va începe neapărat procesul invers, al dezvoltării fără oprire.

Criza economică

Trebuie să lăsăm deoparte optimismul oficial, să renunțăm la comoditatea de a spera, fără un temei real, că lucrurile se vor îndrepta cumva de la sine și să privim în față realitatea că, la cinci ani de la revoluția din decembrie 1989, România nu a rezolvat nici una dintre problemele care au dus la prăbușirea regimului anterior. Ba, pe unele dintre ele chiar le-a agravat și, în plus, a mai adăugat unele probleme noi, care, pe atunci, nu apăruseră încă. Criza economică actuală nu este altceva decât o prelungire a crizei economice dinainte de revoluție. România continuă să se confrunte cu o criză cronică a energiei. Este adevărat că acum nu se mai întrerupe alimentarea locuințelor cu curent electric în timpul iernii, sau, chiar în timpul verii, atunci când apa în lacurile de acumulare ale hidrocentralelor atinge un nivel prea scăzut. Motivul principal însă nu este că a crescut semnificativ producția de curent electric, ci că, urmare a scăderii producției industriale, s-a redus și consumul de curent electric în economie. Dar, nici un nou pas semnificativ nu s-a făcut către soluționarea problemei energetice. Termocentralele, mai ales termocentralele pe cărbune, continuă să funcționeze defectuos. Centrala atomo-electrică de la Cernavodă – care este un proiect al vechiului regim – nu a fost pusă în funcțiune, până acum, nici măcar parțial. Problemele de producere și distribuire a căldurii și a apei calde în orașe rămân cele care au fost. Iarna în locuințe continuă să fie frig, apa caldă se distribuie numai după un orar prestabilit, iar problemele alimentării orașelor cu apă potabilă au crescut după revoluție în loc să fie rezolvate.

Problema energetică continuă să existe. E adevărat, oarecum și-a modificat înfățișarea. În mare măsură, din motivele pe care le-am amintit, ea nu mai apare ca o lipsă cronică de energie electrică și termică. Dar, a luat forma nouă a costului foarte ridicat al energiei. Prețul curentului electric a crescut de câteva ori de la revoluție și până acum, iar toate aceste creșteri de prețuri ridică apoi prețurile produselor industriale până la nivelul la care devin imposibil de vândut.

Criza energetică nu era, desigur, singura criză cu care se confrunta economia fostului regim. Cel puțin la fel de importantă era criza tehnologică. Prin anii șaizeci-șaptezeci, ca urmare a unor eforturi investiționale impresionante, o bună parte din industria românească și-a înnoit tehnologiile. Chiar dacă această înnoire nu s-a făcut după un program de priorități bine pus la punct și nici nu a constat în preluarea celor mai noi tehnologii existente chiar și în acei ani, ea a însemnat mult pentru economia românească și a permis creșterea economică din acea perioadă. Către sfârșitul deceniului al optulea și în tot deceniul al nouălea, înnoirea tehnologică s-a oprit. Tehnologiile achiziționate cu două decenii în urmă sunt acum uzate moral, iar unele și fizic. Mai mult, ele au început să se degradeze încă din anii optzeci, când s-a forțat înlocuirea importurilor cu găsirea unor soluții autohtone chiar și atunci când asta însemna o improvizație tehnică și o deteriorare sensibilă a parametrilor. După revoluție, înnoirea tehnologică a fost considerată o prioritate imediată. Cel puțin discursiv, nevoia de noi tehnologii a ocupat un loc de frunte în cuvântări, programe și dezbateri. După cinci ani de discursuri, rata schimbării tehnologice este descurajantă. România a continuat să cheltuiască cea mai mare parte a resurselor, inclusiv fondurile împrumutate din exterior, pentru menținerea în funcțiune a tehnologiilor existente și mult mai puțin, dezamăgitor de puțin, pentru modernizarea lor sau pentru achiziționarea de noi tehnologii. Iar atunci când ele au fost totuși achiziționate, această achiziție s-a făcut suficient de neîndemânatic pentru ca rezultatele să fie cel puțin îndoielnice. Două exemple pot fi edificatoare. Primul a devenit celebru pentru că s-a încercat transformarea lui într-un scandal politic. Este vorba de modernizarea flotei TAROM, prin achiziționarea de noi avioane: tip Airbus și Boeing. Compania este acum în pragul falimentului. Cel de al doilea este cazul rafinăriei Midia, care, după ce și-a modernizat și completat tehnologia a ajuns cap de listă între întreprinderile care trebuie restructurate, deoarece nu numai că nu este capabilă să-și plătească investiția făcută, dar nu poate funcționa decât dacă face noi datorii.

Criza economică este cauzată, în parte, și de o criză de management. Românii nu au fost conștienți că poate exista și o asemenea criză până când nu s-a observat că întreprinderi care ar trebui totuși să supraviețuiască se află în pragul falimentului, sau mai merg numai pentru că refuză să-și plătească datoriile, dar continuă să facă altele. O criză de

management într-o companie sau întreprindere se rezolvă, de regulă, prin schimbarea managerilor existenți cu unii noi, dar o criză de management la nivel național nu se poate rezolva pentru că nu există noi manageri. Ar trebui, pe de o parte, reeducați cei existenți, iar, pe de altă parte, trecut la pregătirea masivă și sistematică a unor manageri noi și tineri. Nimic din toate acestea nu se întâmplă și, ca urmare, criza managerială va continua să afecteze profund economia, cu predilecție industria.

S-a spus de atâtea ori că economia românească este caracterizată de o productivitate net inferioară oricăror standarde europene sau dezvoltate, încât aproape nu merită repetat. Ceea ce merită însă este să subliniem două aspecte. Criza productivității în economia românească – și mai ales în industrie – a apărut și s-a accentuat în vechiul regim. România postrevoluționară a moștenit-o dar, nu numai că nu a rezolvat-o, dar a și agravat-o. Un singur lucru a scăzut în România mai mult decât producția industrială, iar acesta este productivitatea muncii. Se poate invoca faptul că unele din cauzele scăderii productivității sunt de natură politică. Se poate, dar nu cred că asta este important. Nu cred că trebuie să considerăm explicația mai importantă decât rezultatul. Rezultatul este că această criză a productivității muncii continuă, ba chiar s-a agravat, iar cinci ani de reforme postrevoluționare nu au îmbunătățit situația cu nimic. Același lucru se poate spune și despre criza calității, care însoțește celelalte crize ale economiei. Vechiul regim dusese o politică deliberată de reducere a calității unor bunuri de consum pentru a opri creșterea prețului acestora sau pentru a nu fi nevoit să importe materiale, materii prime și componente. După revoluție această politică a încetat, importul de componente de calitate superioară a crescut, dar calitatea produselor nu s-a îmbunătățit. Pe alocuri, chiar s-a degradat. Este adevărat, acum aceste minusuri de calitate nu se mai datorează, sau nu mai pot fi puse pe lipsa importului. Abia acum a devenit evident că ele se datorează tuturor celorlalte crize amintite până acum: tehnologiile vechi și neperformante, deficiențele de management, productivitatea scăzută și lipsa de disciplină a forței de muncă etc.

Este sigur că industria suferă de mai multe boli decât cele care aici au fost utilizate pentru a ilustra că, după cinci ani de la revoluție, avem

încă în fața noastră aceleași probleme pe care și Ceaușescu se străduia, fără succes, să le rezolve. În aceeași situație se află și agricultura și transporturile și comerțul, inclusiv cel exterior și sistemul financiar. Faptul că vechiul regim politic a fost răsturnat, iar Ceaușescu (care este doar un nume pentru un grup mai larg de conducători politici) nu mai conduce și politica și economia, nu a adus nimic nou nici în abordarea și nici în rezolvarea acestor probleme. Nu suntem acum cu nimic mai aproape de soluționarea lor decât eram în decembrie 1989. Dacă ne așteptam ca victoria politică din decembrie 1989 să fie urmată de schimbări masive în economie, așteptările noastre s-au realizat numai parțial. Au avut loc schimbări importante în economie, unele introduse chiar de noii conducători sub numele de „reformă economică". Altele, mai numeroase încă, s-au dezvoltat singure, ca rezultat nepreconizat al acțiunii la întâmplare a milioanelor de oameni. Dintre schimbările introduse unele au intenționat, fără să reușească, modernizarea economiei. Cele mai multe dintre ele au fost însă orientate spre redistribuirea controlului asupra resurselor. Asta este o formulare în jargon științific a unei realități care, spusă de-a dreptul și în limbaj obișnuit, înseamnă că cinci ani de zile ne-am preocupat de cum să împărțim între noi uriașa avuție a fostei Românii socialiste și mai puțin, sau deloc, de cum să rezolvăm problemele care au făcut din această uriașă avuție mai degrabă o povară decât un avantaj.

Revoluția din decembrie 1989 a fost o revoluție exclusiv politică. Ea nu putea să schimbe economia într-o săptămână, așa cum a făcut cu sistemul politic. Dar criza economiei socialiste a fost, fără nici o îndoială, unul dintre principalele motive care au dus la izbucnirea revoluției. Regimul politic a fost dărâmat în momentul în care a devenit evident pentru toată lumea că el este cel care se opune cu încăpățânare unor schimbări atât de necesare și de evidente în economie. Și, deși nu exista o viziune cât de cât clară a acestor schimbări, nimeni nu și le închipuia totuși ca pe o criză economică prelungită, ca pe o continuă prăbușire a economiei, fără ca această prăbușire să fie însoțită măcar de o schimbare a ei. Începută politic, revoluția avea indiscutabil o finalitate economică și socială, iar aceasta nu numai că nu s-a realizat, dar nici măcar nu a început.

Minoritatea care se îmbogățește și majoritatea care sărăcește

Criza economică este singura despre care nu se poate să nu fie recunoscut că este o criză. Prea se vede cu ochiul liber, iar rezultatele nu pot fi interpretate prea diferit, din cauza evidenței care le impune. De aceea, principala formă de contracarare a acestei realități neplăcute, la care apelează și guvernanții și populația, este optimismul legat de viitor, această repetare continuă a unor lozinci cu scop terapeutic, de tipul „este tranziție, va trece, suferințele și pierderile sunt necesare, va fi mai bine în curând" etc. Există însă alte domenii în care criza este cel puțin la fel de puternică, dar elementele ei sunt atât de noi, încât nimeni nu înțelege exact cum să le interpreteze.

Cea mai gravă dintre toate este criza socială. Criza socială este generată de trecerea brutală, aproape cu violență, de la egalitarism la elitism. Societatea românească de până la 1989 a fost o societate egalitaristă. Chiar dacă nu toată lumea trăia la fel, ba în unele privințe diferențele erau extrem de mari totuși această intenție de egalitarism era afirmată ca legitimă. Era un egalitarism destul de prost înțeles, pentru că obiectivul lui consta în asigurarea unor niveluri minime și nu a unor niveluri maxime. În bună măsură era construit după principiul omorârii caprei vecinului – ideea generală fiind că toată lumea trebuie să se mulțumească cu un minim considerat necesar și posibil. Socialismul era astfel gândit încât reprezenta un sistem de distribuire egalitară a sărăciei. Nimănui nu i se permitea, cu excepția câtorva categorii privilegiate prin apropierea de centrele de putere, să depășească acel nivel minim, impus ca nivel mediu generalizat.

Revoluția a fărâmat acest principiu egalitarist și l-a înlocuit cu un principiu elitist. El nu este afirmat niciodată cu claritate, pentru că este contraproductiv politic, mai ales electoral, dar toate măsurile și acțiunile întreprinse îl traduc în realitate cu o consecvență care nu s-a aplicat și la alte transformări. Principiul elitist afirmă că într-o societate se constituie elite, iar acestora li se cuvine mai mult, ba chiar mult mai mult decât oamenilor de rând din acea societate. Nu s-a afirmat niciodată clar cum se pot constitui aceste elite, dar ele au izbucnit practic imediat după revoluție, grupându-se în cel puțin două categorii: o elită a puterii și o elită a banilor. Inițial au fost separate, drumul către putere și cel către avere părând a reprezenta două traiectorii complet diferite și

care se excludeau reciproc. Dar foarte repede, la numai un an, doi de la revoluție, cele două elite au început să se apropie una de cealaltă pentru că, evident, aveau nevoie să se sprijine reciproc. Puterea politică și administrativă are nevoie de bani pentru a se menține, iar elita de avere are nevoie de sprijin politic și administrativ pentru a-și avea banii în siguranță și, mai ales, pentru a face și mai mulți bani.

Așa că, o primă caracteristică a crizei sociale care se dezvoltă acum în România, ca o urmare directă a revoluției și a tranziției care i-a urmat, este polarizarea socială. Cele două elite, pe de o parte, și grosul populației pe de alta, tind să se depărteze tot mai mult în privința veniturilor, condițiilor de trai (de la mâncare, locuință și îmbrăcăminte până la accesul la educație, timp liber și servicii sociale) și chiar și a unor elemente ale calității vieții cum ar fi drepturile omului sau libertățile individuale. Acestea, teoretic, nu depind de locul ocupat în societate, dar, uite că practic ajung să depindă. Pentru că, sistemul administrativ, cel judecătoresc, poliția, ba chiar și opinia publică tind să trateze preferențial elitele și să dezavantajeze oamenii „de rând". Se poate discuta mult dacă polarizarea este sau nu necesară, utilă, poate chiar de dorit. Se poate argumenta că elitele sunt necesare și că fiecare țară a prosperat și datorită existenței și activității elitelor sale. Se și face. O asemenea discuție a fost foarte la modă în Europa în tot secolul trecut și o bună bucată și din secolul actual, cam până pe la sfârșitul primului război mondial. Se reia, acum, în țările dezvoltate, dar, desigur, de la un alt punct de plecare.

Ceea ce face însă ca toate aceste dezbateri și argumentări să fie inutile în România este faptul că polarizarea se face nu numai prin desprinderea elitelor de masa populației, ci și prin regresul generalizat al nivelului de trai și al calității vieții categoriilor majoritare. Polarizarea în România se face printr-o dublă mișcare. În vreme ce elitele achiziționează tot mai multă putere și averi tot mai mari, ridicându-se astfel deasupra nivelului mediu în toate aspectele vieții cotidiene, marea majoritate a populației face un drum invers. Populația pierde tot mai mult din putere și, mai ales, sărăcește cu aceeași rapiditate cu care elitele se îmbogățesc. Astfel, nu numai că elitele își ridică semnificativ nivelul de trai peste cel avut înainte de revoluție, ceea ce nici nu este rău deloc, dar, în același timp, polarizarea se produce și pentru că majorita-

tea populației își coboară nivelul de trai mult sub cel avut înainte de revoluție. Iar acest lucru în România nu este de suportat. România avea un nivel de trai extrem de scăzut încă înainte de decembrie 1989. Scăderea lui în continuare este inacceptabilă. Și, cu toate acestea, el a început să scadă încă din 1991, iar scăderea s-a accentuat și mai mult în ultimii doi ani.

Din această cauză, discuția despre elite este în bună măsură lipsită de sens. Preocuparea principală nu trebuie să o reprezinte elitele, ci majoritatea populației și mișcarea socială negativă care are loc la nivelul acesteia. S-ar putea să nu fie grav, ba chiar să fie benefic că un număr mic de cetățeni, să zicem unu la sută din populație, se îmbogățește acumulând milioane de dolari în averi personale. Dar, sigur este extrem de grav că peste nouăzeci la sută din populație a sărăcit material și se degradează spiritual, uman și chiar biologic. Iar acest lucru este inacceptabil. Atât din considerente umanitare, cât și din considerente pragmatice. Oricât de cinici am fi, tot trebuie să ne dăm seama că principalul potențial al unei societăți este calitatea oamenilor săi, iar sărăcia este principalul factor de degradare a acestei calități.

La fel de îngrijorător este și faptul că între aceste două poluri, între elite și oamenii de rând, sau, folosind terminologia care s-a răspândit în Occident, între cei care au și cei care nu au (the haves and the haves not), se creează un gol. Ideea achiziționată din Occident despre structura ideală a unei societăți moderne afirmă că aceasta ar trebui să aibă la un pol o elită restrânsă numericește, puternică și bogată, la polul opus, un grup, de asemenea restrâns, de persoane defavorizate din cauza unor handicapuri economice, sociale, culturale sau chiar fizice, iar între aceste două extreme, marea masă a populației grupată în așa-numita clasă de mijloc. Ideea că și în România ar trebui să apară această clasă de mijloc, care reprezintă forța cea mai activă și mai dinamică a unei societăți, coloana ei vertebrală ș.a.m.d. a fost însușită cu entuziasm de toate partidele și toți politicienii. Este o idee generoasă care prezintă cel puțin două avantaje imense. În primul rând, mută atenția și discuția de la cei doi poli, stânjenitori pentru că ne duc cu gândul la o criză socială. În al doilea rând, permite o întoarcere la procedeul atât de îndrăgit de toată lumea de a colora viitorul într-un roz nejustificat de altceva decât de caracterul extrem de neplăcut al prezentului. Astfel încât polului inferior, polului dezavantajat, sărăcit și în plină degradare i se poate de-

scrie idealul fericit al clasei de mijloc. În realitate, nu există nici un semn, nici o tendință și nici un proces care să justifice speranțele legate de apariția acestei clase de mijloc. România nu este pe cale să dezvolte o structură socială specifică societăților moderne și dezvoltate, ci să refacă structura socială din perioada interbelică. Diferența ar fi că, în locul unei mari mase de țărani săraci, va avea o masă, tot atât de mare, de muncitori săraci. O privire aruncată țărilor sărace, semiurbanizate din America Latină sau Africa ne poate edifica în privința perspectivelor.

În sfârșit, al treilea motiv de îngrijorare legat de apariția proaspetelor elite postrevoluționare este comportamentul acestora, deoarece faptul că formarea elitelor este însoțită de marginalizarea grosului populației nu este numai o nefericită coincidență. Dimpotrivă, cele două mișcări sociale, una de ridicare deasupra nivelului mediu, caracteristică elitelor, iar cealaltă de coborâre sub acesta, caracteristică populației în general, sunt legate între ele. Mai exact, prima o generează pe a doua. Formarea unui pol majoritar defavorizat este rezultatul formării elitelor. Pur și simplu, acestea acumulează tot mai multă putere și tot mai mulți bani reducând partea de putere și venituri care, altfel, ar reveni populației. În această privință există o diferență însemnată între elitele care se afirmă de cinci ani încoace în România și elitele societăților moderne. Acestea din urmă sunt funcționale în societate, îndeplinind un rol economic și social precis definit. Ele stimulează producerea unei bogății suplimentare și mărirea volumului de putere în societate și, este adevărat, pretind o parte din aceste surplusuri. Dar, pretind și preiau mai puțin decât reușesc să producă în plus. Astfel încât ele sunt de acceptat, împreună cu privilegiile lor, pur și simplu pentru că, pe măsură ce ele se îmbogățesc sau devin mai puternice, întreaga societate, adică toți cetățenii se îmbogățesc și devin mai puternici. Și chiar dacă fiecare dintre cetățeni o face într-o măsură mai mică decât membrii elitelor, atunci când măsori puterea și bogăția acumulate de toți cetățenii la un loc, rezultatul obținut este mult mai mare decât puterea și bogăția suplimentare acumulate de elite. Astfel încât, elitele continuă să rămână elite, dar diferența dintre ele și cetățeanul de rând tinde mai degrabă să se atenueze decât să se mărească.

Evident, nu așa ceva are loc acum în România și tocmai de aceea avem de a face cu o criză socială și nu cu un simplu proces de restructurare socială. Criza socială constă, în principal, într-un ansamblu de

fenomene sociale, unele greu de observat în viața cotidiană, altele, cum este sărăcia, mult mai evidente. Peste toate aceste fenomene se întinde însă și o construcție ideologică, adică sisteme de valori, moduri de a gândi și comportamente tipice, care sunt cel puțin la fel de îngrijorătoare ca și procesele sociale în sine. Tonul îl dau, evident, elitele. Viteza cu care s-au format este uluitoare. În ceea ce privește elita de bani, rapiditatea cu care acest mic grup de oameni a acumulat averi uriașe – la scara României – i-a uimit și pe milionarii occidentali. Rate ale profitului ca cele pe care le-a obținut proaspăta clasă de întreprinzători români sunt nu numai neobișnuite, dar sunt chiar inacceptabile într-o societate normală.

Acest proces rapid a fost însoțit de formarea, la nivelul elitelor, a unor moduri de a gândi, de a evalua realitatea și de a se comporta în cadrul ei cu totul disfuncțional și pentru societate și, chiar, pentru elitele însăși. Elitele în ascensiune și-au dezvoltat o ideologie conform căreia totul li se cuvine și totul le este permis. Chiar dacă, formal, anumite lucruri sunt interzise, aceste interdicții nu trebuie aplicate elitelor. Orice mijloace sunt bune dacă îți permit realizarea scopului. Corupția, furtul, abuzul de putere, neglijența și lipsa de responsabilitate, toate aceste maladii sociale ale tranziției nu sunt altceva decât forme concrete prin care elitele își afirmă și supremația și dorința de a-și accelera formarea. Nu are importanță cum strângi banii, câtă vreme asta te face din ce în ce mai bogat. Nu are importanță cum ajungi să concentrezi puterea dacă asta se termină prin a avea și mai multă putere. Iar ceea ce este cel mai dramatic este faptul că aceste reguli nescrise, împotriva cărora tocmai elitele țipă mai tare, au ajuns să fie acceptate de întreaga populație ca o normalitate a tranziției. Astfel încât, prin pasivitate, blazare și individualism, tocmai cei care sunt deposedați și de bunuri și de putere ajung să sprijine acest proces. Rezultatul final este cel formulat de Trahanache: „o societate fără principii, carevasăzică că nu le are!". Numai că la Caragiale, comicul acoperă amărăciunea. Atunci când nu mai este vorba de o piesă de teatru, ci de o realitate socială concretă, situația este mult mai dramatică.

Concluzia nepărtinitoare este că, în domeniul social, revoluția a avut cu totul alte efecte decât cele care erau de așteptat. Ca și în alte domenii, cel politic sau cel economic, ea a păsit cu dreptul. A realizat cu succes o primă fază, cea de destrămare a unor structuri sociale care

nu mai mulțumeau pe nimeni. Fază destructivă inițială nu a mai fost însă urmată de una constructivă. Revoluția nu a pus nimic în locul a ceea ce a destrămat, iar realitatea, care nu suportă goluri, a declanșat o lungă serie de procese spontane de schimbare. Înainte chiar să ne dăm seama că ele au loc, efectele lor au început să se stabilizeze, săpând niște tendințe care au darul nu numai să facă prezentul neplăcut, dar și să ne îngrijoreze cu privire la viitor. În privința realităților sociale, revoluția a început bine, dar s-a oprit înainte să-și facă în întregime treaba. Ca și în cazul economiei, ca și în cazul politicului, ea a rămas neterminată.

Confuzia „intrării în Europa"

Nu este exagerat să afirmăm că unul dintre motivele pentru care revoluția română a izbucnit și a avut succes îl reprezintă izolarea internațională în care Ceaușescu adusese țara. România fusese întotdeauna puternic legată de lumea exterioară care funcționa nu numai ca partener economic, dar și ca termen de referință în viața de toate zilele. În ciuda regimului restrictiv al contactelor cu străinătatea, mai ales cu lumea occidentală, către acestea se orientau atât conducătorii industriali cât și populația din România. Această orientare tradițională a românilor a fost și mai mult întărită de politica externă dusă de România după 1968, caracterizată printr-o orientare prioritară către Occident. Motivele principale erau, desigur, de natură economică. România avea nevoie de Occident ca de principala sursă financiară – pentru finanțarea dezvoltării – și tehnologică. Mai mult, după anii șaizeci când, fie ca urmare a unei strategii, fie din cauza conjuncturilor, industria românească începea să se axeze tot mai mult pe petrochimie, iar cele mai importante resurse petroliere se aflau sub controlul Occidentului și se vindeau prin intermediul pieței acestuia.

În a doua jumătate a anilor șaptezeci, politica prioritar orientată spre Occident a României începe să se modifice. Încercând să profite de superioritatea de dezvoltare față de țările lumii a treia, economia românească se orientează spre exporturi masive în această zonă, în schimbul unor materii prime indispensabile funcționării ei. Această cotitură a reprezentat nu numai prima modificare importantă de politică externă după deschiderea spre Occident făcută în 1968, dar și prima

etapă în procesul de izolare politică și economică a țării pe plan internațional.

Aparent, desigur, lucrurile nu stăteau așa, dar semnificația unei asemenea mutații era mai profundă decât teoria simplă a schimbului tradițional dintre produsele manufacturate și materiile prime. În realitate, economia socialistă din România, care se ciocnise deja cu piața internațională o dată cu deschiderea relațiilor spre Occidentul dezvoltat, reintra, concomitent cu mutarea centrului de greutate către lumea a treia, sub ocrotirea relațiilor politice. Turneele africane și sud-americane ale lui Ceaușescu, precum și crearea unor relații preferențiale cu unele dintre statele Orientului Apropiat, aveau ca rost să creeze privilegii comerciale și economice pe baza unor criterii politice. În cele din urmă, America Latină nu a reprezentat niciodată un succes pentru politica externă și de comerț exterior ale României. Vizitele, atât cele dinainte, ca și cele de după revoluție au rămas simple acțiuni protocolare, atunci când nu au avut obiective prioritar turistice. Dar Africa, aflată la intersecția sferelor de influență occidentale, sovietice și chinezești și în care marea putere care tutela politic regimul local definea totodată și partenerii comerciali, era ideală pentru o asemenea strategie. Iar, pe măsură ce comunismul tindea să se izoleze pe plan internațional, pentru a evita o confruntare economică pe care nu putea decât să o piardă, relațiile politice reprezentau criteriul esențial al relațiilor economice.

În felul acesta, încetul cu încetul, România a început să se orienteze economic nu după criterii comerciale, ci după criterii politice. Efectul de bumerang a constat în menținerea impresiei de viabilitate pentru o economie – mai ales industrie – care refuza să facă pasul necesar de modernizare pe care l-ar fi impus încercarea de a rămâne pe piața occidentală. Iar pe măsură ce regimul de la București devenea tot mai puțin popular și tot mai izolat față de lumea dezvoltată, tindea tot mai mult să-și limiteze și relațiile comerciale la țările care îi împărtășeau situația – erau la fel de izolate sau puțin agreate din cauza regimului politic, ca și România. În asemenea situație era Irakul lui Sadam Hussein, Libia lui Gadaffi, Iranul fundamentalist și o bună parte dintre țările Africii negre.

În a doua jumătate a deceniului al nouălea, când, față de regimul lui Ceaușescu, Occidentul a trecut de la răceală la represalii, iar acesta a răspuns cu aceeași monedă, la o scară evident disproporționată, izolarea

internațională a României a devenit aproape totală, iar țara trecea într-un soi de autarhie economică asemănătoare celei din timpul unui război fără aliați. O asemenea politică a fost profund dezagreată de români. Cu cât regimul comunist restrângea mai mult contactele cu Occidentul și făcea mai dificilă comunicarea cu acesta, cu atât erau și populația și liderii economici mai atenți și mai înclinați spre acesta. De la posturile de radio occidentale și până la produsele culturale occidentale, România înghițea cu aviditate tot ce venea din Occident. Revoluția a apărut în această privință ca o eliberare de o restricție artificial impusă și un mare pas făcut de țară pentru a se reintegra în comunitatea internațională.

În decembrie 1989 se părea că, în această privință, revoluția înseamnă un succes total, iar România va fi reprimită în lumea „civilizată" – adică dezvoltată – precum fiul risipitor din Biblie. Televizată în direct și preluată de toate posturile de televiziune importante din lume, revoluția română a generat o simpatie extraordinară a opiniei publice internaționale față de România și față de români. România a devenit imediat principalul centru de preocupare nu numai al mass-mediei ci și al instituțiilor și organizațiilor umanitare și se părea că și politicienii vor fi purtați de acest val de entuziasm general. E posibil ca o asemenea oportunitate să fi existat într-adevăr, iar politicienii revoluției, lipsiți de experiența relațiilor internaționale să o fi ratat. Este la fel de posibil ca specialiștii cancelariilor occidentale să fi avut din capul locului o altă evaluare și o altă atitudine față de România decât opinia publică. Cert este că, foarte curând, țara s-a pomenit la fel de izolată internațional ca și până la revoluție.

Au urmat cinci ani de eforturi politice pentru ca România să ajungă să fie acceptată de comunitatea internațională la nivel politic. Încetul cu încetul, extrem de încet, România a devenit stat asociat la Uniunea Europeană, a fost primită în Consiliul Europei după o târguială extrem de umilitoare, a reprimit clauza națiunii celei mai favorizate de la Statele Unite – după ce-i fusese refuzată în 1992 – a devenit unul dintre membrii Parteneriatului pentru pace construit în jurul NATO și a primit, după multe tocmeli și șovăieli, o serie de împrumuturi și credite de la instituțiile financiare internaționale. În 1993 și 1994, toți acești pași timizi pe arena internațională au fost, desigur, înregistrați la rubrica realizări politice, dar, în realitate, ei nu au anulat, ci doar au atenuat poziția marginală pe care România continuă să o ocupe în acest cadru. Una

peste alta, ele nu înseamnă altceva decât că România nu mai este privită ca o țară anatemizată, ca un fel de Irak sau Libie în mijlocul Europei. Nici nu există vreun motiv real pentru o asemenea ostracizare și acest lucru l-au înțeles în cele din urmă până și politicienii occidentali. Dar, asta nu a împiedicat ca România să fie considerată o țară de mâna a treia sau a patra, un fel de rău necesar pe care nu poți să-l lași cu totul deoparte, dar cu care nici nu vrei să ai prea mult de a face. Faptul că, în evaluările economice și financiare occidentale, România a ieșit din grupa țărilor cu cel mai mare risc de țară, și a intrat în penultima, a fost considerat de guvernanți drept un succes politic. Într-un fel, așa și este, căci înseamnă o corectare a imaginii eronate despre politica românească de după revoluție. Această penultimă grupă de risc de țară nu mai este neapărat o evaluare incorectă. Ea exprimă, din păcate, locul pe care îl poate ocupa, deocamdată, România în lume, ținând seama de caracteristicile sale interne.

Problema relațiilor internaționale ale României a fost probabil cea mai dezbătută problemă în viața politică internă a țării. Vreme de cinci ani, opoziția a utilizat presiunea internațională și eșecurile politicii externe oficiale ca temă principală de campanie electorală. La rândul ei, guvernarea s-a grăbit să-și pună eșecurile în cârca opoziției, acuzând-o de sabotare pe plan internațional a intereselor naționale ale țării. Iar atunci când nici una dintre explicațiile de acest fel nu păreau a fi suficiente, atunci se apela la unguri. Ungurii sunt de vină că România și guvernarea ei au o imagine atât de proastă în Occident și că țara continuă să fie privită ca un outsider, deși, desigur, românii au o cu totul altă părere despre propria lor importanță și despre locul care li se cuvine pe plan mondial.

Relațiile internaționale reprezintă un hățiș de interese contradictorii și destul de confuze pentru toată lumea. Mai ales după 1989, țările occidentale au dovedit că nu acționează pe plan internațional nici consecvent, nici de comun acord. La fel au acționat și în privința României. Este, de asemenea, probabil ca toate explicațiile să fie parțial adevărate. Conducerea politică a României de după revoluție nu a fost niciodată și nu este nici acum agreată în mod deosebit de cancelariile occidentale și categoric dezagreată de mass-media. Liderii politici ai opoziției au încercat să stimuleze presiunile occidentale pentru a-și facilita drumul către preluarea puterii pe plan intern. Iar lobby-uri maghiare există în

toate țările dezvoltate și niciodată nu au fost favorabile României. Dar, categoric, nici una dintre aceste conjuncturi și nici măcar toate la un loc nu pot reprezenta explicația pentru situația actuală a României. Realitatea este că, nimerind dintr-odată într-o situație neobișnuită pentru ea, aceea de a nu mai depinde hotărâtor de nici o mare putere, nici pentru a i se subordona, nici pentru a i se opune (cum a făcut Ceaușescu față de Uniunea Sovietică în anii șaptezeci și optzeci), România nu a mai știut ce politică externă să promoveze. Și, ca urmare, nu a dus nici o politică externă.

Nu duce nici acum, ceea ce înseamnă că ambiguitatea și marginalitatea situației actuale se vor prelungi și în viitor. Politicienii români, atât ai guvernării cât și cei ai opoziției, au rămas prizonierii unor paradigme și ai unui limbaj conceptual specific perioadei de dinainte de 1989. Marile dezbateri ale politicii externe românești se mai duc în termenii de pro sau contra Rusia (până în a doua jumătate a lui 1991, pro sau contra Uniunii Sovietice) ori pro sau contra Uniunii Europene, Statelor Unite, NATO etc. Nici măcar promotorilor acestor politici nu le este clar ce anume ar justifica una sau alta dintre opțiuni și nici cu ce anume s-ar alege România promovând una sau alta dintre alianțe. Ca și în politica internă, politica externă poate fi și ea definită în termenii lui Caragiale. Ea este sublimă am putea spune...

Pe scurt, România nu are o politică externă. Nu știe ce vrea de la comunitatea internațională și, în general, nu știe dacă vrea ceva de la aceasta. Retorica politică despre „locul în Europa" se poartă încă în termenii în care s-ar discuta despre un drept natural și despre eticheta de la un dineu, în același timp. Pentru politicienii români „locul în Europa" este mai degrabă o problemă de prestigiu. Nimeni nu se gândește la atingerea unor obiective comerciale, economice, politice sau culturale. Și mai puțin se gândesc politicienii români că, la urma urmei, rostul politicii internaționale este de a obține schimbări, avantaje, condiții prielnice pe plan intern. Izolată de realitățile economice și sociale interne printr-o superioritate prost înțeleasă, indiferentă față de acestea, politica externă românească se lasă purtată de curent, de vanități și de problemele cotidiene.

Curentul este cel al integrării europene care a devenit un fel de lozincă destul de goală de conținut a politicienilor și diplomaților români. Integrarea europeană este un proces extrem de complex, al cărui nucleu

dur este format de integrarea economică, financiară și culturală a țărilor Europei Occidentale. Politica legată de integrare este principalul instrument prin care aceste țări impulsionează și negociază condițiile integrării economice, financiare și culturale. Cum însă politica externă românească este indiferentă față de politica internă, integrarea europeană are pentru noi, mai ales, semnificația participării politicienilor români la tot soiul de întâlniri, discuții, conferințe etc., la nivelurile cele mai înalte. E, mai degrabă, o problemă de prestigiu internațional utilizat ca un atu în relațiile politice interne. Că lucrurile nu stau așa avem să aflăm destul de repede pe pielea noastră. Asocierea României la Uniunea Europeană a fost negociată de occidentali, mai ales economic, iar de români, mai ales politic. Dar, intrarea în Uniunea Europeană va fi, mai ales, un proces de adaptare și integrare economică și culturală.

Rolul vanității în politica externă românească nu este de neglijat. Ceea ce îl face posibil este tot lipsa de legătură între obiectivele politicii externe și ceea ce se întâmplă în interior. De aceea, o bună parte din activitatea diplomatică românească este simplu turism internațional. Merită amintită aici o anecdotă reală, reprezentativă pentru întreaga politică externă românească postrevoluționară. La un moment dat un foarte mare demnitar român a pus experților care îl deserveau o întrebare legată de una dintre cele mai mari puteri economice și financiare ale lumii – de ce nici un ministru din această țară nu vrea să facă o vizită în România? Răspunsul era evident – pentru că nu avea nici o problemă de rezolvat în raporturile cu România, dar faptul că demnitarul român nu găsea singur răspunsul la întrebare exprimă foarte bine diferența de concepție privind politica externă. În vreme ce pentru demnitarul român întâlnirea era importantă prin prestigiul pe care îl putea obține, prin semnificația ei politică etc., pentru cel japonez (căci de Japonia este vorba) ceea ce conta era conținutul discuțiilor și nu numai semnificația faptului că ea a avut loc. Iar pentru ca acest conținut să depășească simple declarații de bună intenție (sau „informări reciproce", formula oficială utilizată pentru a anunța că nu era nimic de discutat) este nevoie de o infrastructură de relații și interese economice, culturale etc.

România nu este, desigur, singura țară fost comunistă a cărei politică externă se bâiguie din lipsă de obiective clare și din incapacitatea de a identifica ce ținte ale politicii externe pot să sprijine sau să se coreleze cu necesitățile transformărilor interne. Toată tensiunea și neîn-

țelegerile politice dintre România și Ungaria, de exemplu, au ca punct de pornire tocmai faptul că, de data asta Ungaria, mai mult decât România, utilizează vechile criterii și concepții privind politica externă. Relațiile economice, turistice, de vecinătate etc. dintre cele două țări se dezvoltă în contradicție flagrantă cu cele politice. Acestea au rămas ancorate în problematica sentimental-demagogică a naționalismelor, iar, în ceea ce privește Ungaria, la nostalgiile după „epoca de aur" a Imperiului Austro-Ungar. Dar, faptul că o asemenea politică nu este singulară nu este, desigur, o mângâiere.

Ca în toate domeniile și în privința relațiilor internaționale revoluția a rupt niște bariere și a deschis oportunități. Ca urmare a revoluției, România a renunțat la strania politică de autoizolare, iar comunitatea internațională s-a arătat dispusă, fără entuziasm, este adevărat, să recupereze pata albă care era România. Dar, ca în toate celelalte privințe, lucrurile s-au oprit la acest început. N-au fost terminate niciodată și au rămas în acea ambiguitate caracteristică tranziției. Au rămas adică în suspensie, așteptând să fie duse până la urmă într-o direcție oarecare.

Lipsa de guvernare

Întotdeauna când se fac bilanțurile revoluției – ce a realizat România din decembrie 1989 și până acum –, locul principal îl ocupă schimbările politice. Într-adevăr, întregul sistem politic a fost schimbat. Nici una dintre instituțiile politice ale fostului regim nu a supraviețuit revoluției, chiar dacă unele personaje politice au migrat din vechile instituții în cele noi. Cu toate că această continuitate a unor politicieni este calul de bătaie al opoziției politice, în realitate ea are puțină importanță, sau nici una, atunci când este comparată cu schimbarea instituțională. Dar schimbarea sistemului politic, al instituțiilor și al regulilor prin care este desemnată conducerea acestora încă nu reprezintă decât o jumătate de schimbare. Și am văzut că, în toate domeniile, revoluția a produs această primă jumătate a schimbării, acest început de transformare. Cel mai radical el a avut loc în politică și este și normal să fie așa, pentru că revoluțiile sunt un act politic major. Revoluția a destrămat sistemul politic al vechiului regim și, pe ruinele acestuia, a apărut unul nou.

Dar, în ciuda tuturor acestor transformări politice, după ce acestea au fost experimentate și au ajuns să se stabilizeze, satisfacția bilanțului

a început să fie umbrită de unele nedumeriri la început, iar, mai nou, de nemulțumiri. Toate sondajele de opinie arată că populația este nemulțumită de politică. Nu de noile reguli ale sistemului. Nu de democrație, nu de pluralismul politic și de alegerile libere. Participarea masivă la vot, atât la alegeri, din 1990 până în 1992, cât și și la referendumul privitor la Constituție sunt o bună dovadă că oamenii sunt interesați și își leagă încă speranțele de politică. Dar sunt dezamăgiți de modul în care se face acum politică.

Nu e clar ce înseamnă asta. Aceiași oameni care îți spun cu hotărâre că nu le place ce se întâmplă în politica românească șovăie atunci când trebuie să explice ce anume nu funcționează conform așteptărilor. Dar, principalele instituții ale sistemului politic – parlamentul, partidele politice, guvernul politic – și-au erodat mult credibilitatea. Chiar și cea mai stabilă dintre instituții în materie de popularitate, președintele țării, a început să fie asociat cu confuzia generală care domină politica românească.

Politicienii – cel puțin unii – sunt și ei nemulțumiți de propriile lor partide, de parlamentul în care își desfășoară cea mai mare parte a activității, de lupta pe care o poartă și de subiectele în jurul cărora se poartă această luptă. Un fenomen care tinde să devină statistic semnificativ este „dezertarea" politicienilor către lumea afacerilor sau, mai sigur și mai tentant, către cea a administrației de stat, începând cu diplomația și terminând cu ministerele și prefecturile. Ceva se întâmplă în politica românească, ceva care nemulțumește la fel de mult pe toată lumea, deși încă nu a devenit evident pentru opinia publică cum anume ar trebui denumit acest fenomen.

În realitate, politica așa cum se face ea acum, s-a desprins treptat și radical de realitatea pe care a încetat să o guverneze. De aici provine dezamăgirea tuturor. Ca act politic, revoluția nu s-a îndreptat atât împotriva unui sistem politic, a unui partid și a unui om, cât împotriva unei anumite guvernări. Oamenii au ieșit pe stradă și au cerut demisia lui Ceaușescu atunci când a fost evident că guvernarea acestuia împingea tot mai mult țara spre dezastru. Și au pretins o altă guvernare, o altă direcție, un mod de a conduce țara spre ieșirea din dezastru și nu spre adâncirea acestuia. Toată lumea a fost de acord că pentru asta este necesară o schimbare a instituțiilor politice și a regulilor vieții politice (adesea i se spune „joc politic", dar nu este deloc un joc; este o treabă

extrem de serioasă de care depind viețile noastre, ale tuturor). Dar nimeni nu s-a gândit că instituțiile trebuie schimbate doar de dragul de a avea instituții noi. Noi instituții și alte reguli erau, ar fi trebuit să fie, pur și simplu mijloacele cu care noua guvernare ar fi putut fi realizată. Dezamăgirea se naște din observația că, deși avem noi instituții politice și noi reguli de a le conduce, în locul guvernării rele de dinainte de revoluție acum nu avem nici un fel de guvernare.

În primii ani de după revoluție, tuturor le-au plăcut foarte mult noile instituții politice și felul în care funcționau. Plicticoasele dezbateri ale CPUN se transmiteau direct la televiziune și populația urmărea ore întregi niște discuții sterile nu pentru că acolo se rezolvau probleme importante, căci nu se rezolvau, ci pentru că era fascinant să vezi cum noii politicieni încep să se obișnuiască cu instituțiile, iar acestea încep să se rodeze. Același lucru s-a întâmplat și cu dezbaterile din Parlament după alegerile din iunie. Acum, peste 80 la sută din populație este plictisită și dezamăgită de Parlament și de membrii acestuia, deși i-au votat în alegeri. Și asta pentru că noile instituții, chiar și rodate, au continuat să se învârte în gol, fără a produce ceea ce toată lumea aștepta de la ele – o guvernare a României care să schimbe traseul descendent impus de guvernarea anterioară.

Ei bine, nu sunt deloc semne că această lipsă de guvernare se va îndrepta în viitorul apropiat. Mai mult, guvernanții au început treptat să se „elibereze" de orice responsabilitate legată de cum arată realitatea, de ce face, cum este și, mai ales, cum se trăiește în România. Doctrina oficială a regimului anterior stabilea o legătură directă și simplă între realitate și politică. Realitatea era produsul activității politice a partidului comunist, mai exact a conducerii acestuia. Deoarece controla totul în România, conducerea politică a țării era considerată sursa tuturor lucrurilor, și a celor bune și a celor rele. De aceea, atunci când realitatea a devenit insuportabilă, conducerea partidului comunist a fost considerată a fi principala cauză a răului, iar revoluția a consemnat hotărârea oamenilor de a o schimba cu forța, dacă nu a reușit să se schimbe singură (la congresul al XIV-lea al partidului comunist, din noiembrie 1989, cu numai o lună înainte de revoluție). Această relație de cauză-efect între realitate și conducere a fost însușită și de liderii apăruți imediat după revoluție. De aceea, măsurile pe care le-au luat conducătorii revoluției îndată după victoria acesteia au fost menite să corecteze rea-

litatea, să înlăture frigul din locuințe, lipsa de alimente și de produse de import de pe piețe, întreruperile de curent electric etc.

După alegerile din mai 1990, opoziția a început să critice guvernarea preelectorală a țării pentru provocarea unei creșteri bruște și artificiale a nivelului de trai în perioada ianuarie-iunie 1990. Un mod simplu de a cumpăra voturi de la un electorat politic naiv, afirmă opoziția acum. Atunci nu a protestat și nici nu putea să o facă. Nimănui nu i-ar fi trecut prin minte în acele zile să oprească curentul electric din nou în locuințe sau să lase magazinele alimentare goale. Atunci când, îngrijorați de repeziciunea cu care se topeau rezervele puse grijuliu de o parte de zgârcenia țărănească a lui Ceaușescu, guvernanții au vrut să mai închidă robinetul, amânând, de exemplu, trecerea la săptămâna de lucru de cinci zile, reacția populației a fost de-a dreptul violentă. Iar guvernanții au cedat, așa cum vor face toți cei care le-au urmat de la revoluție încoace. În parte pentru că atunci, puterea instalată era prea slabă, prea puțin legitimă pentru a putea rezista eficient la presiunea oricărui grup semnificativ care se ridica împotriva ei. Dar, în parte, pentru că erau și ei înșiși optimiști cu privire la posibilitățile lor de a schimba realitatea, declanșând o rapidă revigorare economică.

Ulterior însă, după alegeri și după declanșarea a ceea ce a fost denumit „reforma economică", ideologia vechiului regim despre relația cauză-efect dintre conducerea societății și realitatea acesteia a fost înlocuită de o nouă ideologie, denumită – pe nedrept – a „economiei de piață". Conform acesteia, responsabilitatea guvernării se reduce dramatic, realitatea începând să fie, mai degrabă, rezultatul acțiunii unor mecanisme independente considerate a aparține pieței. Sărăcirea unei părți a populației, inflația, creșterea prețurilor și a șomajului etc., toate acestea se datorează unor legi „obiective" asupra cărora guvernarea nu are cum și nici nu intenționează să acționeze. Lipsa de guvernare a început în România prin diminuarea responsabilității guvernării cu privire la ce se întâmplă în țară.

A crescut în schimb capacitatea explicativă a acesteia. Preocupată să răspundă acuzațiilor opoziției, care punea în cârca guvernanților toate acele schimbări negative care au dominat ultimii cinci ani, mai ales în ceea ce privește evoluțiile economice, guvernarea a trecut la explicații. România nu a mai văzut așa ceva – un prim-ministru sau un șef de stat apărând la televizor pentru a explica românilor că toate relele

care au căzut pe capul lor după revoluție se datorează unor „factori obiectivi", de la criza economică mondială și până la incompetența conducătorilor întreprinderilor. Indiferent de factorii incriminați, ceea ce rezulta cu siguranță din toate aceste discursuri era că nu guvernarea era de vină, ba mai mult, că guvernarea nici nu putea și nici nu trebuia să intervină. Ea putea însă să explice cu competență de ce lucrurile evoluează dinspre rău spre și mai rău.

De la a explica că nu poate interveni și până la renunțarea la oricare intervenție nu mai este decât un pas, iar acest pas a fost făcut foarte repede. Era un demers oarecum paradoxal pentru că, în timp ce se elibera de responsabilitate, guvernarea trecea la realizarea unor reforme menite să schimbe instituțiile și structurile economiei în mod radical. Dar, dacă ne aplecăm mai atent asupra acestui paradox aparent ne dăm seama că ne aflăm în fața unei atitudini asemănătoare cu cea care a dominat schimbarea politică. Guvernarea își asuma sarcina să schimbe sistemul de instituții și reguli din economie, așa cum l-a schimbat pe cel din politică. Nu-și lua însă nici o responsabilitate cu privire la modul în care noile instituții și reguli urmau să funcționeze și, cu atât mai puțin în legătură cu efectele acestora. Lipsa de guvernare înseamnă tocmai acest lucru.

Este dificil de discutat despre lipsa de guvernare pentru că aproape nimănui nu îi este foarte clar ce înseamnă guvernarea. Ultima guvernare, în sens real, a țării a fost cea comunistă. Guvernarea comunistă a fost o guvernare care a generat o criză economică și socială gravă, dar a fost o guvernare autentică. Pătura conducătoare își propunea obiective cu privire la parametrii de funcționare a instituțiilor și a mecanismelor economice, sociale ba chiar a comportamentelor și apoi elabora combinații complexe de măsuri de aplicare a acestora. Elabora noi legi, înființa instituții, trimitea armata de activiști de partid să preseze și să controleze pe toți cei care ar fi putut să influențeze deciziile, amenința cu schimbarea, ba chiar cu întemnițarea conducătorilor recalcitranți etc. Atunci când obiectivele erau nerealiste, evident că ele nu se realizau, dar mecanismele guvernării erau oricum puse în mișcare pentru a le atinge. Este de asemenea adevărat că, dintre toate mecanismele de guvernare posibile, guvernanții comunismului le utilizau cu prioritate pe cele mai primitive, cele întemeiate pe presiunea administrativă, dar le utilizau. Așa cum, cu mai puțină eficiență și pe o scară mai restrânsă, utilizau

(sau încercau să o facă) și mecanisme mai moderne, de alocare preferențială a resurselor și de stimulare a comportamentelor pozitive (inventarea părților sociale este un exemplu de eșec al unei asemenea încercări).

Conducerile care s-au succedat după revoluție s-au văzut în situația stânjenitoare de a utiliza fie guvernarea de tip comunist, fie de a renunța la orice încercare de guvernare. În primele luni de după revoluție, au beneficiat de o extraordinară disponibilitate a populației de a participa la guvernare prin simpla îndeplinire a unor obiective formulate de conducere. Pe vremea aceea însă conducerea era ocupată cu alte lucruri decât formularea de obiective ale schimbării sau, chiar și numai ale guvernării. Incapacitatea formulării de obiective a devenit apoi cronică, guvernarea, ca și politica, separându-se treptat de realitate până la a ajunge să trăiască într-o lume artificială, restrânsă la palatele administrative din București și complet ruptă de ceea ce se întâmplă în afara acestora.

2. Nevoia de acțiune

Este sigur că acest lung șir de nemulțumiri și așteptări înșelate ale revoluției ar putea fi lungit încă și mai mult. S-ar putea adăuga și altele, în afară de economie, structuri sociale și politică. Învățământul, asistența socială și sanitară, asigurările sociale, cultura, urbanismul, protecția mediului înconjurător, toate acestea trec prin propriile lor crize și, în loc să se schimbe în bine, cum speram cu toții la începuturile revoluției, merg, ca toate celelalte, din ce în ce mai prost. Importante însă sunt concluziile care se pot trage dintr-o asemenea descriere a realității.

Mai întâi, este evident că nu este vorba de un aspect izolat și nici de un detaliu care, eventual, se poate rezolva de la sine. Este evident că toate domeniile importante ale realității se schimbă, dar se schimbă altfel decât ne-am fi așteptat. Mai ales pentru domeniile principale, schimbarea este de așa natură încât ea evident nu se potrivește cu așteptările născute de revoluție. Revoluția nu a fost făcută pentru a accelera criza economică în general și pe cea a industriei în mod deosebit. Dimpotrivă, un asemenea rezultat este exact inversul obiectivului formulat în timpul revoluției în celebra Declarație-Program, care nu trebuie în nici un caz uitată. De asemenea, revoluția nu și-a propus niciodată ca obiec-

tiv crearea unei elite și puternice și bogate pe seama sărăcirii populației și reducerii puterii care îi revine în mod normal ei. Dacă o elită este necesară, foarte bine, ea era acceptată (să ne amintim de cerința generală de competență care a însoțit revoluția) cu condiția să nu substituie dominația fostei birocrații politice, a „revoluționarilor de profesie", cu o nouă birocrație a elitei de bani și administrative. Și, în sfârșit, dar câtuși de puțin în cele din urmă, revoluția nu a fost făcută pentru ca România să nu mai fie guvernată, iar tranziția să se desfășoare la întâmplare. Dimpotrivă, revoluția a avut ca rost schimbarea guvernării și nu anularea ei.

A doua concluzie preliminară este că toate aceste schimbări, cât se poate de puțin dorite și așteptate, au fost declanșate de revoluție. Fără revoluția din decembrie 1989, ele sau nu ar fi avut loc, sau s-ar fi desfășurat în forme cu totul diferite. Criza economică ar fi continuat să se adâncească. În mod cert, izolarea internațională ar fi fost până la urmă înlocuită de confruntarea cu comunitatea internațională, dar cazul Coreei de Nord a dovedit că se poate negocia cu Occidentul chiar și în condiții cu totul disproporționate de putere și influență. Sigur, România nu este Coreea de Nord, dar să nu uităm că, puțină vreme înainte de revoluție, Ceaușescu făcea exact ce au făcut, cinci ani mai târziu, conducătorii coreeni – ridica în fața comunității internaționale spectrul unui potențial militar nuclear necontrolabil. În sfârșit, renunțarea la vechea guvernare este sigur că nu ar fi avut loc fără revoluție. Congresul al XIV-lea al partidului comunist român este cea mai sigură dovadă în acest sens. Congresul a fost marea ocazie a lui Ceaușescu de a înțelege tendințele de schimbare din lumea contemporană și, mai ales, din Europa de Est și de a se integra în curentul dominant. Este sigur că, la congres, Ceaușescu nu a ratat această ocazie, ci a respins-o. În viziunea sa, România urma să continue un drum care, în mod cert, ar fi condus la un dezastru economic și social, dar ar fi prezervat clasa conducătoare. Revoluția este cea care a negat această opțiune, desființând-o. A înlăturat pur și simplu conducătorii care erau purtătorii ei, a desființat instituțiile pe care se sprijineau, sau pe care doar le dominau, de la Securitate și până la Marea Adunare Națională și a creat posibilitatea înlocuirii unei guvernări devenite deja suprarealiste, cu o nouă guvernare. Ca și celelalte posibilități și aceasta a rămas nerealizată. Dar, dintre toate, ea este cea mai importantă pentru că este o condiție necesară a celorlalte. Nici

economia, nici structurile sociale și nici viața de toate zilele a populației nu se pot schimba în bine în lipsa oricărei guvernări. Pentru că, tocmai ea este cea care ar trebui să inițieze și să asigure realizarea tuturor celorlalte schimbări.

Revoluția a declanșat schimbările, dar, schimbările o dată declanșate nu au continuat de la sine. Nici nu este posibilă o asemenea tranziție, pe care nimeni nu o orientează și nu o modelează, dar care conduce automat către societatea visată de toată lumea. Deoarece a început, deoarece a reușit în prima sa parte, aceea de a distruge baza sau infrastructura unor realități politice, economice și sociale care întemeiau un regim devenit indezirabil, revoluția română din decembrie 1989 a fost victorioasă. Dar, pentru că nu a continuat și nu a realizat nici unul dintre obiectivele implicite pe care le avea, ea a rămas neterminată.

Cea de a treia concluzie este că, dacă revoluția nu a reușit să schimbe realitatea în sensul dorit sau așteptat de toată lumea, asta nu înseamnă că realitatea nu s-a schimbat totuși. Tranziția a avut loc și mai continuă încă. Vechea economie este înlocuită treptat de o economie nouă. Structurile sociale ale comunismului sunt în plină descompunere și noi structuri se conturează în locul celor vechi. Sistemul politic și-a schimbat regulile și instituțiile și funcționează, chiar dacă opinia publică este nemulțumită de această funcționare. În ansamblu, România s-a schimbat, dar s-a schimbat într-un mod pe care nimeni nu afirmă că și l-ar fi dorit. Tranziția are loc, dar are loc spontan. Lipsa de control asupra tranziției nu ar fi gravă dacă ea ne-ar îndrepta către o Românie cât de cât asemănătoare cu ceea ce ne închipuiam că va fi în decembrie 1989. Dar, este limpede că ea ne îndreaptă spre o realitate care poate să reprezinte o înfundătură la fel de rea ca și comunismul anterior. Tot mai des se aude afirmația că „era mai bine înainte". Și nu este rostită de fostele elite ale comunismului, de cei pentru care comunismul însemna în primul rând un șir de privilegii și poziții avantajoase, ci de aceleași categorii pe care și comunismul le defavoriza, de la pensionari și muncitorii industriali până la intelectualitatea din cercetare-proiectare. Comunismul n-a fost blând cu ei, dar a renunța la comunism pentru a intra direct în lumea a treia nu este, categoric, o soluție.

În România a avut loc o revoluție. Revoluția a schimbat bazele tuturor componentelor unei societăți care, în ultimii ani a dovedit fie că

nu poate, fie că nu vrea (ceea ce este același lucru, pentru că a nu vrea nu înseamnă decât că nu poate să vrea) să-și optimizeze structurile. Această schimbare a fundamentelor fostei societăți a declanșat tranziția. Dar rezultatele tranziției riscă să nemulțumească la fel de mult ca și societatea dinaintea revoluției. Numai că, acum, nu mai există nici măcar șansa de a repeta revoluția rămasă neterminată. Dar există șansa de a prelua controlul tranziției.

Primul pas pentru valorificarea acestei cu adevărat ultime posibilități este să devenim conștienți că nu suntem mulțumiți de cum arată prezentul. Asta nu înseamnă doar să strigăm că nu ne convine. Mai înseamnă să ne dăm seama și ce anume nu a mers, ce realități, pentru a căror schimbare revoluția a creat oportunitatea necesară, nu s-au schimbat și ce alte realități, dintre cele nou apărute, nu corespund cu așteptările generate de revoluție. Înseamnă să analizăm critic tranziția.

O asemenea analiză critică a tranziție este necesară, dar nu este suficientă. Dacă doar aflăm ce nu ne convine am făcut un important pas înainte, dar nu am rezolvat, nici măcar pe hârtie, nici una dintre dificultățile pe care am dori să le vedem înlăturate. Următorul pas este să identificăm ce anume ar trebui pus în locul tranziției spontane care se desfășoară de cinci ani încoace. Pentru aceasta avem nevoie de o concepție asupra tranziției și a guvernării ei. O astfel de viziune asupra viitorului ne-ar permite să proiectăm o continuare normală a revoluției. Dar, ea rămâne o simplă utopie fără o analiză a condițiilor în care ar putea avea loc și fără identificarea mijloacelor de realizare.

Cu acest ultim capitol, tranziția ar ajunge să fie pusă la locul ei, măcar pe hârtie. În locul unei tranziții spontane, pe care nimeni nu o controlează și căreia nimeni nu poate și nici măcar nu încearcă să i se opună, am dispune de un proiect realizabil al tranziției concepută ca o continuare firească a revoluției declanșate în 1989. De aici încolo nu ar mai fi nevoie decât de realizarea proiectului. Ceea ce, însă, nu mai ține nici de teorie, nici de proiectarea realității, ci de acțiunea politică concretă. Despre acest din urmă aspect, orice s-ar spune ar fi insuficient. El nu mai poate fi doar descris. El trebuie făcut.

II. REVOLUȚIA

1. Reconsiderarea revoluției

O revoluție contestată

În ultima vreme, a început să se vorbească tot mai puțin despre revoluție și, în general, oamenii au început să aibă o părere ambiguă despre ea. Pasiunile și interesele politicii interne și internaționale declanșate după 1989 au avut revoluția drept țintă specială. S-a discutat referitor la ea în toți termenii posibili să influențeze sau să justifice atitudini și obiective care, altfel, aveau destul de puțin de a face cu o revoluție. Acei politicieni care au fost nemulțumiți de împărțeala rezultată după revoluție tind să o desconsidere și să o minimalizeze. Pentru a-și justifica propriul eșec și, mai ales, pentru a delegitima pe actualii deținători ai puterii, au acordat un sprijin important speculațiilor legate de „comploturile" sau „loviturile de stat" care s-ar fi substituit, de fapt, revoluției. Mass-media, mereu în căutare de senzațional, nu a obosit în cinci ani de zile să caute forțe obscure, ascunse de serviciile de spionaj din toată lumea, în spatele marii mișcări populare din decembrie 1989. Iar presa umoristică s-a hotărât să nu o ia în serios. Față de aceste eforturi de diminuare a semnificației și importanței revoluției din decembrie, „ceilalți" nu îi opun decât un festivism destul de lipsit de imaginație. Se pot cu ușurință recunoaște clișeele celuilalt festivism, cel care a plictisit atâta românii, înainte de 1989, cu glorificarea „epocii de aur". Și, poate această stângăcie de exprimare ar fi ușor de trecut cu vederea dacă, în spatele festivismului, nu ar fi transparentă dorința de a utiliza revoluția pentru a-și legitima pozițiile, avantajele și, în cazul „eroilor revoluției", privilegiile.

În realitate, revoluția din decembrie 1989 a fost cel mai important eveniment din România în ultima jumătate de secol. A schimbat radical viețile a milioane de români, a modificat situația țării în lume și a declanșat un proces de schimbare a cărui evoluție este greu de prevăzut acum. Prin implicațiile lui, ar putea fi cel mai important din întreaga

istorie modernă și contemporană a țării, de la Revoluția din 1848 încoace. Aceea, desfășurată cu un secol și jumătate în urmă, deși înfrântă, a deschis perioada de modernizare și „europenizare" a României. Aceasta, deși victorioasă, se află încă la o răscruce, pentru că nici consecințele și nici evoluția ei ulterioară nu sunt încă decise.

Dintre toate modurile posibile de a trata revoluția din decembrie 1989, cel mai eronat dintre toate este să o subapreciem. Putem face asta dacă o ridiculizăm, sau dacă o tratăm ca pe un roman de spionaj. Nu este nimic rău în a investiga evenimentele din decembrie și modul în care au acționat și reacționat în acele momente instituții și personalități. De asemenea, nu este nimic jignitor în a glumi pe seama revoluției. Dar, toate acestea nu trebuie să ne împiedice să apreciem revoluția și orizonturile pe care le-a deschis, la justa lor valoare și semnificație. Mai ales, nu trebuie să ne împiedice să valorificăm posibilitățile pe care le-a oferit. Aceste posibilități sunt, încă, deschise. Dintr-o asemenea perspectivă, revoluția încă nu este terminată pentru că nu și-a epuizat consecințele. Ele trebuiesc însă înțelese și, pe cât posibil, modelate. Dar, pentru asta, trebuie mai întâi să înțelegem revoluția în adevărata ei semnificație.

Schimbarea viitorului

Revoluțiile sunt fenomene atât de rare în istorie, încât se știu puține lucruri despre ele. Nu știm la ce să ne așteptăm; e greu de identificat când anume se termină; și foarte adesea, obiectivele lor se modifică pe parcurs, astfel încât schimbările pe care le declanșează sunt uneori slab legate de motivele care le-au generat. În 1989, România a trăit o revoluție fără să-și dea prea bine seama despre asta. O putem recunoaște ca revoluție prin aceea că a fost un atac din interior și esențial la adresa regimului politic existent. Ambele caracteristici sunt importante. Faptul că a fost din interior înseamnă că societatea însăși nu mai accepta regimul politic existent. În această privință, revoluția română din 1989 a fost o revoluție, pe când, de exemplu, schimbarea de regim politic din Japonia în 1945, făcută ca urmare a dispozițiilor comandamentului armatei americane de ocupație, nu a fost o revoluție. După același criteriu, este discutabil dacă schimbarea de regim politic

din 1946-1948 din România, care a fost tot atât de esențială, a fost o revoluție.

Nu are nici o importanță cum anume a început revoluția și care a fost evenimentul sau șirul de evenimente concrete care au scos, în decembrie 1989, oamenii pe străzi cerând demisia lui Ceaușescu. Ceea ce contează este efectul pe care l-a avut această ieșire masivă în stradă. Din această cauză, toate discuțiile despre posibilii „complotiști" și despre eventuala implicare a unor servicii de informații străine în declanșarea evenimentelor de la Timișoara, din București și din celelalte orașe sunt irelevante pentru problema dacă a fost sau nu o revoluție.

Caracterul esențial al schimbării este la fel de important. Iar el nu se referă numai la regimul politic. Revoluțiile declanșează schimbări politice esențiale pentru a permite schimbări economice și sociale profunde. În România, revoluția a provocat prăbușirea unui regim politic comunist de tip est-european și l-a înlocuit cu un alt regim politic care, am văzut, se bazează pe alte instituții și reguli ale accesului și menținerii la putere. De asemenea, această schimbare de regim politic nu s-a făcut numai pentru a înlătura niște conducători care deveniseră de nesuportat pentru toată lumea. Rostul ei a fost de a permite schimbări radicale în structurile și instituțiile economice și sociale și în relațiile României cu restul lumii. Faptul că direcția pe care au luat-o aceste schimbări ne nemulțumește nu trebuie să ne împiedice să apreciem revoluția ca atare. Faptul că transformările care s-au produs nu sunt cele la care ne-am așteptat sau le-am fi dorit nu le face să fie mai puțin transformări. Și nu schimbă caracterul revoluționar al evenimentelor din decembrie.

A fost o revoluție reală. Plăcute sau nu, consecințele le resimțim cu toții. Începând cu decembrie 1989, istoria României și-a schimbat cursul. În anii care au precedat-o, o lungă serie de fenomene și procese se stabilizaseră și își precizaseră tendințele. Revoluția din decembrie a provocat o ruptură netă a acestora. Viitorul, care era previzibil în noiembrie 1989 sau mai devreme, a fost pur și simplu spulberat. Nici una dintre așteptările și previziunile făcute înainte de 1989, pornind de la realitățile economice, sociale și politice ale României socialiste, nu se va mai realiza vreodată, nici măcar cu aproximație. Revoluția a însemnat această trecere dintr-un viitor probabil în altul care, până la victoria acesteia, era imposibil.

Revoluția fără dușmani

Reconsiderarea revoluției nu este completă dacă nu reconsiderăm și participarea la revoluție. Căci, una dintre particularitățile care diferențiază revoluția română din 1989 de revoluțiile pe care le cunoaștem din cărțile de istorie, este că, practic, toate categoriile și clasele sociale au participat la ea și au sprijinit-o. Către sfârșitul secolului trecut, făcând o analiză a desfășurării luptei de clasă din Europa Occidentală dezvoltată, Engels anunța deja că revoluțiile victorioase au devenit o imposibilitate. Motivul era de natură militară – armamentul modern devenise atât de sofisticat și de eficient pentru distrugerea în masă, încât nici o insurecție populară nu mai putea să aibă succes împotriva unei forțe armate hotărâtă să opună rezistență. Este o evaluare greșită, pentru că el nu a prevăzut posibilitatea războiului civil, când forța politică ce se opune regimului existent este capabilă să-și organizeze o armată proprie, asemănătoare cu cea a statului. Revoluția din Rusia, din octombrie 1917 și revoluțiile din America Latină, Asia de Est și Africa au dovedit că o asemenea victorie este posibilă. Ea presupune însă o perioadă lungă de război sângeros. Cea de a doua posibilitate a fost ilustrată de revoluția română.

Revoluția română, ca și celelalte revoluții din Europa de Est, nu au mai însemnat ridicarea uneia sau mai multor clase sociale împotriva unei clase dominante. Revoluția nu s-a desfășurat ca o luptă între clasele sociale, ci ca o ridicare a populației împotriva unei elite politice. Ba, mai mult, chiar și această ridicare împotriva elitei a fost secundară. Ea a apărut și a avut un rol important în revoluție pentru că sistemul trebuia identificat și personalizat cumva. Dar revoluția s-a ridicat împotriva sistemului politic, al instituțiilor sale și, mai ales, al politicilor pe care acestea le promovau. A fost o luptă a tuturor împotriva unui mecanism și a unui sistem și nu o luptă a unora împotriva altora. Chiar dacă unele persoane au fost identificate cu sistemul și cu politicile acestuia, asta a fost mai mult un mecanism al psihologiei de masă. Iar acel mic grup de oameni care a fost identificat cu sistemul, sau s-au identificat ei înșiși cu acesta, refuzând să-l schimbe atunci când au avut ocazia să o facă, s-a pomenit izolat și pus față în față cu întreaga populație. Chiar și cu cei care, formal, ar fi trebuit să-i sprijine, cum ar fi fost miliția, secu-

ritatea, armata și justiția. Tocmai de aceea revoluția a avut un succes atât de categoric, de rapid și, aparent, atât de facil.

În alte privințe, revoluția română a fost unică în Europa revoluțiilor anticomuniste. Și în Polonia și în Ungaria și în Cehoslovacia au avut loc revoluții, căci, în cele din urmă, sistemul politic a fost schimbat radical, iar această schimbare a declanșat schimbări ale tipului de economie și ale structurilor sociale. Dar, schimbările din aceste țări au fost făcute cu sprijinul regimului în funcțiune și prin intermediul acestuia. După modelul declanșat de Gorbaciov în Rusia în 1985 (și care pare a fi o reluare a experimentului cehoslovac din 1968), schimbările s-au realizat printr-un șir de reforme succesive introduse tocmai de regimul care se prăbușea. Marile bătălii s-au purtat între elitele aflate în competiție ale aceluiași regim politic.

În România, elita politică existentă – conducătorii partidului comunist – nu s-a divizat în susținători ai regimului și reformatori ai acestuia. Multă lume, inclusiv observatori și analiști occidentali, sperau că asta se va întâmpla la Congresul al XIV-lea al partidului comunist. Nemulțumirile populare care se cumulau, ilustrate de manifestația muncitorilor din Brașov din 1987, precum și o serie de mici incidente cu caracter politic care au apărut în pregătirea congresului au întreținut speranțele că România ar putea urma „rețeta" deja verificată în celelalte țări comuniste din Europa. Dar asta nu s-a întâmplat și atunci, în locul unui șir de reforme, România a trecut printr-o revoluție.

Lipsa oricărui sprijin organizat în favoarea revoluției a fost pe deplin compensată de lipsa oricărui sprijin organizat al înăbușirii revoluției. În mod aparent paradoxal, revoluția din România nu a avut dușmani. În momentul în care instituțiile puterii au fost serios contestate – în dimineața de 22 decembrie, când populația Bucureștiului a ieșit pe stradă –, acestea s-au prăbușit fără a opune rezistență. Erau categoric capabile să o facă. Aveau mijloacele pentru așa ceva. Aveau până și planurile pregătite pentru o asemenea ocazie. Raționamentul lui Engels în această privință era corect. A lipsit însă motorul unei asemenea reacții, care este voința de a rezista. Din această perspectivă, revoluția din decembrie nu a avut dușmani. Slaba opoziție pe care a întâlnit-o a fost individuală și nu instituțională sau socială. Și, este extrem de semnificativ că, pentru a contracara revoluția, Ceaușescu a făcut apel la mijloacele care îi stăteau la îndemână ca șef de stat, dar nu la partidul

comunist. Încercarea ratată de a mobiliza populația în sprijinul său, din 21 decembrie, nu a fost urmată de cea mai normală dintre toate măsurile, de încercarea de a mobiliza partidul comunist în sprijinul său.

Revoluția a răsturnat un sistem de putere și, după unele oscilații, a instaurat altul. Realizarea principală a fost, desigur, răsturnarea sistemului de putere comunist. Că asta a fost posibil mai uimește și acum lumea și specialiștii în analiza comunismului din țările occidentale. Nu de alta, dar prăbușirea comunismului era singurul lucru pe care nu l-ar fi prognozat niciodată și pe care nu l-au crezut nici atunci când a avut loc și au fost puși în fața realității acestei prăbușiri. Între altele, România a suferit mult și mai suferă și acum pe plan internațional din cauza lipsei de înțelegere a specialiștilor occidentali și ai mass-mediei. Ceea ce nu au înțeles nici specialiștii și nici jurnaliștii occidentali și nici unii politicieni români este că revoluția a dispus de o lungă perioadă de pregătire, care a coincis cu o perioadă de slăbire continuă a structurii de putere a fostului regim. Revoluția a distrus această structură de putere. Există o mulțime de percepții false, cea mai răspândită fiind aceea conform căreia comunismul s-a menținut la putere prin simpla represiune polițienească. Este imposibil să înțelegem cum de a putut să o facă, dacă ne menținem într-un asemenea teren al legendelor și dacă nu înțelegem, mai întâi, în ce consta și cum arăta structura de putere a comunismului.

2. Sistemul de putere al societății comuniste

Indiferent cum a venit la putere, impus de armatele rusești sau susținut de populație, sau chiar printr-o combinație a acestora două, comunismul și-a creat repede propriul sistem de putere care, cu mici variații naționale, a fost același în toate țările est-europene. În România, una dintre trăsăturile sale caracteristice a reprezentat-o ceaușismul, o variantă de dictatură personală cu totul diferită de celebrele dictaturi personale de care este plină istoria scurtă a comunismului: cea a lui Stalin în Uniunea Sovietică, a lui Mao în China și a lui Kim Ir Sen în Coreea de Nord. Aceste dictaturi personale au reprezentat însă doar partea spectaculoasă și vizibilă a unei structuri de putere, net mai complicate. O asemenea structură a fost decapitată de revoluția din decembrie, dar succesul revoluției nu poate fi înțeles, nici în România, nici în celelalte țări est-europene sau în fosta Uniune Sovietică, dacă nu înțelegem că o

parte a sistemului de putere socialist a participat la revoluție utilizând-o ca pe o oportunitate de a transa în favoarea sa un conflict de putere care se desfășura, subteran, de multă vreme.

Birocrația administrativă și birocrația politică

Atunci când a venit la putere, partidul comunist nu a găsit locul gol. Ba, de fapt, l-a găsit mai ocupat decât își închipuia. Adevărata suprastructură politică a țării, cea pe care în mod normal partidul comunist ar fi trebuit să o înlocuiască prin preluarea puterii, fusese desființată încă din 1940. Chiar dacă partidele politice s-au revigorat imediat după 1944, ele nu s-au mai constituit niciodată într-o structură de putere și nici nu aveau cum, în condițiile ocupării militare a țării. Puterea fusese deja concentrată în mâinile unei birocrații guvernamentale care avea, ca urmare a războiului, inclusiv experiența necesară cooperării sau dominării celeilalte birocrații, tipice oricărei societăți moderne, cea industrială. Birocrația industrială, reprezentată de aparatele birocratice ale întreprinderilor industriale, ale băncilor și societăților de asigurare și ale marilor companii, are de regulă, în orice societate industrială, principalul control asupra economiei. În România cea înapoiată de la jumătatea secolului, care, la terminarea războiului, nu avea decât cca 300 000 de muncitori industriali (numărându-i inclusiv pe cei din întreprinderile cu mai puțin de 25 de salariați), birocrația industrială era și puțin numeroasă și slabă. Ceea ce conta în primul rând era cealaltă birocrație, cea administrativă, acea rețea de funcționari din primării și ministere care țineau sub control populația de țărani a României.

Tocmai pentru că structura de putere în România postbelică se baza pe birocrația administrativă, desființarea partidelor politice și înlăturarea monarhiei au fost gesturi cu valoare mai degrabă simbolică. Adevăratul act de preluare a puterii l-a reprezentat formarea guvernului. Prin acesta, partidul comunist și-a plasat politicienii în poziția de conducători legitimi și absoluți ai administrației. În același timp, a constituit un alt grup de politicieni, adevărații lideri politici ai partidului, cu sarcina de a controla primul grup.

Desigur, comuniștii au făcut numeroase epurări și și-au numit oamenii de încredere în posturile cheie ale acestei administrații, în prefecturi, în primării, în poliție sau justiție etc. Dar nu au schimbat esențial

sistemul. Or pentru o birocrație, importante sunt structurile și modul în care ele funcționează și nu oamenii care, la un moment dat, ocupă locuri mai mult sau mai puțin cheie în aceste structuri. Caracteristica principală a oricărei birocrații, inclusiv a celei administrative, este că, o dată ce un om a fost cuprins în structurile acesteia, personalitatea, opiniile și în general tot ce îl deosebește de ceilalți oameni, eventual de cei care au ocupat înaintea sa aceeași poziție în structura birocratică, devin nesemnificative. Ele influențează puțin sau deloc funcționarea instituției în ansamblu sau out-put-ul acesteia. Tocmai de aceea este o birocrație și nu altceva.

Ceea ce a încercat partidul comunist să facă a fost nu să desființeze birocrația administrativă și dominația ei, ci să și le subordoneze și utilizeze. În acest scop, a dezvoltat o birocrație proprie – birocrația politică a activiștilor de partid –, care le dubla pe cea tehnico-administrativă, atât în organismele centrale cât și în cele teritoriale, și, chiar înainte de naționalizare, dar evident pe scară mult mai largă după, pe cea industrială. În felul acesta, foarte repede, practic imediat după preluarea puterii, a fost constituit un sistem de distribuție a puterii care se baza pe două birocrații – cea a administrației și cea a partidului comunist.

Nu a existat niciodată un conflict real între birocrația administrativă și cea politică. În general, în sistemele autoritariste, birocrația administrativă nu intervine în lupta pentru putere pentru că nimeni nu îi contestă puterea ei. Lupta se dă pentru ocuparea acelei poziții care permite conducerea politică a birocrației. Birocrația administrativă nu ocupă niciodată ea însăși această poziție. Dar este nevoie de cineva să o ocupe. Această nevoie provine din caracteristicile interne ale mecanismelor de decizie de tip birocratic. O decizie birocratică, cel puțin la nivele superioare, adică acolo unde are încă un grad de generalitate ridicat, se ia întotdeauna pe baza a două seturi de criterii. Primul set este definit de birocrația însăși. Criteriile ei sunt întotdeauna prezentate drept criterii tehnice și chiar au o formă tehnică foarte sofisticată. Parțial, ele chiar sunt tehnice, căci cuprind sau țin seama de toate caracteristicile tehnice ale contextului și obiectului la care se referă decizia. Parțial, ele conțin în formă tehnică acele decizii care sunt indispensabile reproducerii administrației și distribuției puterii în favoarea acesteia. Dar aceste criterii de decizie nu sunt suficiente pentru a elimina toate alternativele și deci pentru a defini o decizie. Chiar atunci când con-

diţiile tehnice sunt îndeplinite, iar reproducerea birocraţiei asigurată, tot se poate întâmpla să existe mai multe soluţii pentru aceeaşi problemă. Pentru a le putea reduce numărul la una singură şi a permite astfel luarea unei decizii este necesară introducerea altor criterii. Acestea sunt criteriile politice. Pentru a putea funcţiona, birocraţia administrativă are nevoie de aceste criterii şi deci de un organism politic care să le elaboreze şi, în plus, să-şi asume şi răspunderea pentru ele. Căci, în ceea ce priveşte birocraţia ea este exonerată de răspundere de vreme ce criteriile pe care le introduce singură sunt prezentate drept criterii tehnice de neocolit.

Toată această analiză detaliată nu este altceva decât încercarea de a formula, într-un jargon ştiinţific, afirmaţia simplă că o administraţie este indiferentă faţă de conducerea politică, pentru că aceasta nu-i contestă niciodată puterea. Iar o administraţie poate sluji la fel de bine orice putere politică. Mai exact, de-a lungul istoriei le-a slujit pe toate, măcar pe acelea care nu au încercat niciodată să se amestece în propriile-i mecanisme şi nu au ameninţat cu diminuarea puterii care îi revenea. O dată această autoritate politică superioară instalată drept conducere a administraţiei, birocraţia administrativă îi limitează serios opţiunile şi alternativele. Evident, prin intermediul caracteristicilor proprii de funcţionare şi a aspectelor „tehnice" ale deciziei. Rezultatul este că se dezvoltă întotdeauna un compromis, un fel de simbioză între puterea politică şi cea a administraţiei, în care cele două se susţin şi se limitează reciproc.

Pentru partidul comunist care tocmai se instala la putere, problema principală era să asigure un control eficient al acestei birocraţii. Preluarea guvernului central şi a conducerii administraţiei locale a reprezentat un prim pas. Introducerea unor oameni fideli politicilor proprii a fost un al doilea. Dar el era departe de a fi eficient. Am văzut că, într-o birocraţie, cum era cea administrativă, nu prea conta fidelitatea personală faţă de o politică sau alta. O dată cuprins în sistem, persoana respectivă îndeplinea, în primul rând, o funcţie birocratică şi era prinsă în regulile acesteia. De aceea, partidul comunist a construit o a doua birocraţie, de data aceasta politică, birocraţia activiştilor de partid, având iniţial rolul de a controla birocraţia administrativă, iar, ulterior, pe cel mult mai important, de a controla birocraţia industrială.

Oricum, prin construirea acestei a doua birocrații politice, partidul comunist a definit scena principală a luptei pentru puterea politică. În cadrul sistemelor pluripartidiste ea se purta între partide, mai exact în cercul restrâns al liderilor acestora. În partidul comunist, ea se purta în interiorul birocrației politice și reprezenta, de departe, principala preocupare a liderilor acestuia.

Contestarea puterii: nașterea tehnocrației industriale

Această combinație de birocrații a funcționat eficient în toată perioada anilor cincizeci și șaizeci, cu obiectivul politic principal de a concentra toate resursele pentru industrializare. Dar industrializarea a adus în scenă un nou actor în competiția pentru putere: birocrația industrială. Într-o societate industrială, cea mai mare parte a resurselor sunt concentrate în industrie. Acolo sunt banii, mijloacele de producție, forța de muncă, materiile prime și, mai ales, acolo se produc toate, sau aproape toate bunurile necesare societății. Într-o societate industrială, adevărata putere constă în controlul industriei (asta înseamnă inclusiv transporturile, sistemul bancar, comerțul etc., care sunt componente ale sistemului industrial). Iar această putere se află concentrată în mâinile birocrației industriale, rețeaua birocratică care începe cu directorii de companii sau întreprinderi și se termină cu ultimii funcționari sau ingineri de pe fluxurile de producție și pe care, de acum încolo, o vom denumi tehnocrație industrială. În România, pe măsură ce industrializarea avansa, iar grosul resurselor tindea să se mute dinspre rural și agricultura ușor de controlat de birocrația administrativă, către urban și industrie, birocrația industrială devenea un factor tot mai important în distribuția puterii.

Dacă birocrația administrativă nu a fost niciodată un competitor real la putere pentru birocrația politică a partidului comunist, nu același lucru se poate spune despre tehnocrația industrială. Tehnocrația industrială are puține motive să se supună necondiționat unei birocrații politice. Are, desigur, nevoie de o cooperare continuă cu aceasta, dar mai degrabă tinde să controleze ea deciziile politice, decât să accepte modificarea propriilor decizii după criteriile improvizate ale rațiunilor politice conjuncturale. Și mai puțin este dispusă să se supună atunci când

aceste criterii provin dintr-o ideologie politică relativ primitivă și, deoarece a fost constituită în perioada premergătoare industrializării și cu obiectivul expres de a declanșa industrializarea, devenea evident demodată o dată ce aceasta atinsese un anumit nivel de dezvoltare. Erau prea multă putere în joc, prea multe resurse, financiare, materiale și umane, prea multe implicații ale utilizării acestora, de la cele sociale până la cele ale relațiilor internaționale, pentru ca tehnocrația industrială să se lase dominată fără crâcnire de un grup, altfel restrâns și neputincios, de activiști politici.

În mod normal, într-o societate industrială, să zicem capitalistă, birocrația politică se descurcă cu tehnocrația industrială pe de o parte, apelând la compromisuri, iar, pe de altă parte, opunând fragmentării acesteia unitatea uriașei mașinării a birocrației administrative. Tratând propria birocrație ca pe o societate industrială, ale cărei venituri provin din impozite și taxe, vârful politic al acesteia devine el însuși o tehnocrație care intră în relații normale cu celelalte tehnocrații. Politicienii mai reușesc să fie puternici față de tehnocrații din industrie nu numai sprijinindu-se pe unii dintre ei pentru a se opune altora, dar și prin posibilitatea pe care o au de a construi prin legislație și reglementări administrative un mediu înconjurător, la care tehnocrații trebuie să se adapteze. Cu toate acestea, raporturile de putere dintre tehnocrație și politicieni oscilează continuu, balanța putând înclina fie într-o parte, fie în alta. Japonia este, probabil, cel mai explicit caz de control al politicului de către tehnocrație, situație către care pare a se îndrepta și Italia, după destrămarea elitei politice postbelice. În paralel, guvernările socialiste vest-europene au reprezentat cazurile tipice de supremație a politicului asupra tehnocrației industriale.

Dar, naționalizând practic întreaga economie, iar apoi modelând industrializarea după principiul administrării unitare a acesteia, socialismul a anihilat ultima slăbiciune a tehnocrației industriale – fragmentarea ei și concurența internă. Întreaga economie, dar mai ales industria, a devenit o rețea, în care componentele – marile întreprinderi industriale – se intercondiționează reciproc, tot atât pe cât se sprijină reciproc. Mai mult încă, a cuprins și serviciile sociale ale industriei – care, altfel, aveau o anumită autonomie –, cum sunt cercetarea științifică și proiectarea, comerțul și învățământul. Rezultatul a fost constituirea unei singure tehnocrații industriale, capabile să controleze totul, cu excepția

politicului și administrației, pe de o parte, iar, pe de altă parte, a acelor instituții pe care politicul le-a dezvoltat în mod expres pentru a-și asigura controlul societății, cum ar fi poliția politică sau justiția. Istoria competiției pentru preluarea controlului asupra societății dintre birocrația politică a partidului comunist și tehnocrația industrială s-a desfășurat, în România cel puțin, în trei episoade.

Primul episod a coincis cu intrarea lui Ceaușescu în primul plan al scenei politice. Mai exact, această intrare a fost unul dintre rezultatele colaterale ale bătăliei. Către mijlocul anilor șaizeci, o dată cu terminarea primei etape a industrializării, această tehnocrație industrială ajunsese destul de puternică pentru a încerca o primă tentativă de implicare în decizia politică, dacă nu de preluare a controlului partidului comunist. România atinsese deja un nivel critic, la care conducerea politică bazată doar pe lozinci comuniste și fidelitatea față de partid a unor oameni poate bine intenționați, dar simpli și lipsiți de instruirea pe care o solicita complexitatea economică generată de industrie nu mai era suficientă. La rândul ei, tehnocrația industrială reușise să aibă propriii ei reprezentanți în interiorul birocrației politice, iar acum aceștia presau, pe de o parte, pentru reînnoirea birocrației politice prin integrarea acesteia cu vârfurile tehnocrației, iar pe de altă parte, pentru importante schimbări de politică, echivalente cu o reformă a comunismului de până atunci. Ca în toate cazurile de criză politică, bătălia s-a dus în spatele ușilor închise, adică în interiorul birocrației politice. Rezultatul ei a fost un compromis. Birocrația politică și-a păstrat puterea, dar a acceptat să-și modifice componența astfel încât să ajungă la o comunicare normală cu tehnocrația. Au fost declanșate chiar o serie de reforme, dar ele au fost oprite repede, imediat ce s-a observat că unul dintre efectele lor ar putea fi pierderea controlului administrativ asupra unora dintre cele mai importante resurse financiare și materiale.

Perioada hotărâtoare pentru această bătălie a fost cea a „primăverii de la Praga". În acea perioadă, Ceaușescu a reușit o dublă performanță. A reușit ca, profitând de sprijinul popular pentru politica antisovietică și procehoslovacă, iar ca o consecință, pro-occidentală, pe care a promovat-o, să-și întărească poziția în structurile de putere, acumulând, alături de funcțiile de conducere în partid și pe cele ale conducerii de stat. În felul acesta, lupta pentru preluarea conducerii administrației de stat – birocrația administrativă era principalul obiect al disputei politice dintre

activiștii de partid și tehnocrație – s-a tranșat în favoarea activiștilor, adică a birocrației politice, deși a mai durat o perioadă până acest control a devenit și efectiv și incontestabil. În al doilea rând, profitând de amenințarea pe care Uniunea Sovietică o reprezenta în acea perioadă pentru România, a reușit să mute întreaga dispută de pe terenul reformelor economice și politice interne, pe cel al naționalismului și patriotismului, în forma antisovietismului. Este adevărat că promovarea reformelor însemna automat și opoziția față de Uniunea Sovietică, dar Ceaușescu a reușit să golească această opoziție de conținutul ei reformist, lăsându-i doar un conținut național. Acest teren al naționalismului și patriotismului va rămâne terenul său preferat pentru toată perioada în care s-a menținut la putere, adică până în decembrie 1989. În multe situații el era justificat. Dar, în nici una dintre ele problemele pe baza cărora se conturau și cele naționale, nu puteau fi rezolvate exclusiv sau în primul rând pe acest teren.

Sfârșitul „Epocii de aur"

Cert este că tehnocrația a pierdut primul episod al confruntării, deși, o vreme s-a legănat cu iluzia că l-a câștigat. Anii care au urmat, anii șaptezeci, au fost anii dezvoltării industriale rapide a României și creșterii extensive a tehnocrației. De aceea, când, în etape succesive, Ceaușescu a eliminat vârfurile politice ale acestei tehnocrații, asigurând birocrației politice controlul exclusiv al puterii politice, tehnocrația industrială nu a resimțit asta ca pe o lovitură. În parte, pentru că era prea ocupată cu extinderea în sectoarele imediat conexe, dintre care administrația era de departe cel mai important. Constituirea centralelor industriale și proliferarea ministerelor economice a fost principalul proces prin care tehnocrația industrială a început să penetreze administrația. Iar, până la începutul anilor optzeci, administrația a fost principalul teren de confruntare dintre cele două birocrații – cea politică și cea industrială. A fost și principalul loc de dezvoltare a unor compromisuri și de construire a unui modus vivendi care să dea satisfacție ambilor competitori. Această perioadă de relativă „conviețuire pașnică" între cele două structuri a fost „epoca de aur" a socialismului în România. Competiția pentru putere dintre acestea nu a încetat, dar miza ei încă nu era supraviețuirea uneia dintre ele. Ca urmare, ea se purta, dar cu mănuși.

Începând însă cu 1980, România intră într-o profundă criză economică, iar aceasta a deschis un conflict pentru rezolvarea căruia nu mai erau posibile compromisuri. În a doua jumătate a anilor optzeci, conflictul a căpătat dimensiuni politice. Începe astfel a doua etapă a istoriei competiției pentru putere dintre birocrația politică și tehnocrația industrială. De data aceasta, tehnocrația industrială trebuia să lupte pentru propria ei supraviețuire. Dar, în aceeași situație se afla și birocrația politică, pentru că, acum, miza jocului era menținerea sau schimbarea nu numai a unor personaje politice, ci a întregului sistem de distribuire a puterii în societate.

Totul pleca de la faptul că, în jurul României, lumea se schimba rapid și trecea dintr-o epocă industrială într-una nouă. Revoluția tehnologică elimina muncitorul industrial calificat ca bază a producției. O dată, îl reducea numeric, ponderea muncitorilor scădea atât în totalul populației active, cât și în totalul forței de muncă din industrie. Dar, mult mai dramatică era scăderea importanței funcțiilor sale industriale, care erau preluate tot mai mult fie de mașini, fie de o nouă birocrație industrială în dezvoltare, legată de computere, marketing, speculații financiare și dezvoltare tehnologică. Muncitorii calificați, altădată coloana vertebrală a industriei, se vedeau nevoiți să se refugieze tot mai mult către serviciile industriale: întreținere, intervenții speciale, producția unor componente de lux sau speciale etc.

Această revoluție a început în Occidentul dezvoltat în anii șaizeci, dar ea nu a ajuns să schimbe mecanismele pieței internaționale decât către începutul anilor optzeci, o dată cu declanșarea a ceea ce a fost denumit „reaganism" în Statele Unite și „thatcherism" în Europa, sau o nouă „revoluție" liberală în manualele de economie politică. Pentru România, prinsă de foarfecele prețurilor de pe piața internațională, mânuite de reprezentanții noului tip de economie industrială, singura soluție rațională era să se integreze în acest proces și să-și modifice cât mai rapid propriile structuri industriale și, mai ales, cele sociale. Tehnocrația industrială, prin intermediul elitelor sale din cercetarea științifică, din proiectare și din comerțul exterior, presa puternic în această direcție. Dar, pentru birocrația politică, reducerea și numerică și, mai ales, a importanței economice a muncitorilor industriali calificați echivala cu acceptarea distrugerii bazei sale sociale. Nu pentru că muncitorii industriali ar fi iubit prea mult secretarii de partid și ar fi luptat pentru men-

ținerea lor la putere. În decembrie 1989 nu au făcut-o, dimpotrivă! Dar, pentru că, în ecuația politică, birocrația partidului comunist putea să se legitimeze exclusiv prin aceea că reprezintă muncitorii și asigură un echilibru de putere în favoarea acestora, pentru a balansa politic puterea tehnică și tehnologică care era monopolul tehnocrației industriale. Având de optat între acceptarea unei crize economice profunde sau schimbarea industrială, birocrația politică în frunte cu Ceaușescu a optat pentru acceptarea crizei economice, deoarece schimbarea industrială ar fi însemnat și schimbarea raporturilor de forțe în mecanismele puterii. Și a transformat tehnocrația în principala țintă a unui proces dacă nu de distrugere, măcar de limitare și de marginalizare.

Într-un fel, păreau să revină vremurile apuse ale anilor cincizeci, în care fidelitatea politică față de partidul comunist era un criteriu superior competenței profesionale, iar subordonarea oarbă față de comandamentele conducerii de partid era reinstaurată ca principal criteriu de decizie și de activitate. Trebuie recunoscut că Ceaușescu și birocrația sa politică au acceptat, fără șovăire și în cunoștință de cauză, consecințele economice și sociale ale politicii pentru care optaseră. De asemenea, au dezvoltat un amplu complex de măsuri de toate felurile, de la întărirea supravegherii politice și modificarea orientărilor de politică externă și până la efortul de a crea o piață internă pentru industria „tradițională" prin uriașe investiții în lucrări publice, unele utile, cum ar fi canalul Dunăre-Marea Neagră, altele inutile, cum ar fi Casa Poporului, dar toate extrem de costisitoare.

După 1985, anul în care Uniunea Sovietică declanșa, la început cu timiditate, reforma, iar apoi, renunțarea la comunism în Europa de Est, tehnocrația industrială a trecut la o luptă subterană directă, surdă, manifestată atât prin sabotarea politicilor oficiale, cât, mai ales, prin delegitimarea conducerii politice, concentrând întreaga responsabilitate asupra vârfului birocrației politice și scoțând din cauză atât partidul comunist, cu cele trei milioane de membri ai săi, cât și administrația, al cărei sprijin era absolut indispensabil pentru reușita oricărei schimbări.

În tot acest proces, trei dintre elitele tehnocrației au jucat un rol esențial. Prima este tehnocrația din cercetare-proiectare, învățământul superior, centrele de calcul etc., cea legată în cea mai mare măsură de dezvoltarea tehnologică și care se constituise ca un soi de aristocrație tehnică a economiei. Ea este cea care a construit ideologia nescrisă care

a pregătit și dominat revoluția din decembrie și o bună parte din perioada imediat următoare, ideologia competenței tehnice, pe care am văzut-o deja în acțiune. În mod paradoxal, această elită va fi eliminată de tranziție, tocmai pentru că tranziția nu a reușit să rezolve criza economică și nu a orientat România exact spre ceea ce această elită propovăduise ca bază a schimbării sociale și economice, adică schimbarea tehnologică. Cea de a doua este cea a reprezentanților tehnocrației în structurile administrației, în ministere, centrale industriale și instituții centrale de tipul CSP, cea care a asigurat o unitate opozițională și legătura cu conducătorii marilor unități industriale și tehnocrația de la nivelul acestora, singura care avea acces direct la muncitorii industriali și putea să-i atragă în procesul de contestare și schimbare. De asemenea, ea a asigurat cooperarea administrației în timpul revoluției și imediat după aceea. În sfârșit, cea de a treia elită tehnocratică, despre care la noi nu s-a vorbit aproape deloc, dar fără cooperarea căreia nu ar fi fost posibilă nici revoluția, nici ceea ce a urmat după aceea, a fost tehnocrația militară.

Armata a reprezentat principalul paradox și, prin urmare, punct slab al sistemului de putere comunist. Armata comunistă inițială, Armata Roșie a Revoluției din Octombrie era pur și simplu poporul înarmat și condus direct de politicieni. Acesta era rolul comisarului politic din armată. Al doilea război mondial a înlăturat asemenea armate și le-a înlocuit cu armatele profesioniste, bazate pe tehnologie și dominate de ingineri și tehnicieni ai războiului. Armata socialistă a României era și ea „împănată" cu propria birocrație politică, dar ca și în industrie, ba chiar mai repede și mai complet decât acolo, în armată ea a fost marginalizată și scoasă în afara sferei reale de putere. Autoritatea locțiitorului politic se întemeia exclusiv pe bunăvoința comandantului. Pe de altă parte, armata era chiar mai sensibilă decât industria la degradarea tehnologică pe care o presupunea politica partidului comunist după 1980, iar tehnocrația militară mai alergică la încercările birocrației politice de a-și întări controlul. De aceea, în toate țările est-europene, armatele au sprijinit revoluțiile. România nu a reprezentat nici o excepție din acest punct de vedere. Mai mult chiar, în revoluția română, rolul armatei a fost esențial. Nici nu se putea face vreo revoluție în România fără acordul inițial tacit, iar apoi pe față al armatei. De altfel, momentul de cotitură, momentul victoriei revoluției la București, ca și la Timișoara de altfel, a fost momentul în care armata a trecut de partea revoluției.

A treia etapă a fost cea a revoluției, care a dat câștig de cauză tehnocrației. Revoluția din decembrie 1989 a eliminat de la putere birocrația politică a partidului comunist. Puterea rezultată din revoluție – CNFSN, CPUN și guvernele care s-au succedat – a transmis puterea politică tehnocrației industriale sau, mai exact, combinației dintre tehnocrația industrială și birocrația administrativă, ale cărei fundamente fuseseră puse încă din anii șaptezeci.

3. Pregătirea revoluției

Mulțimea de scenarii și bănuieli cu privire la „comploturile" destinate manipulării revoluției în interes propriu de mici grupuri de conspiratori anticeaușiști a fost alimentată, în primul rând, de succesul aparent anormal de ușor al revoluției. A existat, mai ales în Occident, dar și la o bună parte din populația țării și, paradoxal, tocmai la disidenți, o imagine exagerată a forței de represiune de care dispunea regimul lui Ceaușescu și a stabilității sale politice. Această imagine a descurajat multe dintre potențialele acte de opoziție față de guvernarea acestuia și a întărit convingerea că răsturnarea regimului ceaușist nu se poate face decât în condiții extraordinare, cu mare dificultate și, probabil, cu costuri umane ridicate. În ciuda acestor așteptări, regimul lui Ceaușescu s-a prăbușit după o zi și jumătate de manifestații pașnice în București și o săptămână de ciocniri sângeroase între manifestanți și forțele de ordine, inclusiv armata, în Timișoara. Când, după izbucnirea manifestațiilor de la Timișoara, s-a dezlănțuit violența și s-a tras asupra mulțimii, multă lume a fost convinsă că în România se va repeta istoria Pieței Tian-anmen. În China, armata a înăbușit cu fermitate încercarea studenților de a răsturna guvernarea existentă, deși ea era sprijinită mai mult sau mai puțin tacit de o parte a conducerii superioare a partidului comunist chinez. În România lipsea până și acest sprijin. Dar, cu toate acestea, revoluția a fost încununată de succes după ce populația Bucureștiului s-a alăturat celei din Timișoara. Una câte una, toate instituțiile care ar fi trebuit să sprijine regimul au dat un pas înapoi: și miliția, și securitatea și armata, și, în cele din urmă, și garda personală a lui Ceaușescu. Guvernarea lui Ceaușescu s-a prăbușit nu atât de mult din cauza puterii loviturilor îndreptate împotriva ei, cât din cauză că nu a mai sprijinit-o nimeni.

O altă sursă a confuziei create în jurul revoluției a fost specificul ei. Revoluția din decembrie a semănat puțin cu alte revoluții, mai exact, cu imaginea pe care ne-am format-o noi despre revoluții. Nu a existat o forță politică constituită mai mult sau mai puțin subteran înaintea izbucnirii revoluției și care să fi jucat rolul de organizator și conducător politic al acesteia. Indiferent cât de mulți disidenți ar fi fost, indiferent cât de mare era popularitatea lor și indiferent cât de multe grupuscule de „conspiratori" ar fi încercat să proiecteze modul de desfășurare al acesteia, ei nu au condus revoluția în nici un fel. Asta nu înseamnă că revoluția nu a fost pregătită și că o serie de evenimente ale ei nu au fost declanșate conștient.

Ideologia revoluției

Cea mai importantă parte a pregătirii revoluției a început cu mult înainte de 1989 și ea a constat în apariția unei ideologii care ataca regimul politic și social existent și afirma necesitatea schimbării lui. În România, o asemenea ideologie nu a apărut niciodată într-o formă explicită, adică scrisă, dar s-a dezvoltat subteran, pe fondul nemulțumirilor generale legate de scăderea continuă a calității vieții și, paradoxal, utilizând elemente ale ideologiei oficiale. Procesul a început cu o deteriorare dramatică a ideologiei comuniste. Într-un mod destul de asemănător cu nașterea ereziilor în cadrul unei religii dominante.

Spre deosebire de alte ideologii, cea comunistă are pretenția de a-și întemeia afirmațiile pe cunoașterea științifică. Într-o societate, toate clasele și grupurile sociale au interesul să mistifice realitatea, cu excepția unuia singur: proletariatul, adică muncitorimea industrială. Din această cauză, singura perspectivă corectă a cunoașterii este cea care, deliberat, pornește de la interesele muncitorilor industriali. Dar muncitorii industriali nu au nici timpul și nici cunoștințele necesare pentru a studia societatea și a trage din acest studiu concluziile care să întemeieze activitatea lor politică. Această sarcină o preia partidul comunist, care își asumă rolul de a-i educa politic după aceea pe muncitori și de a-i conduce la transformarea societății în folosul lor. Comuniștii, în calitatea lor de politicieni ai proletariatului sunt ceea ce sunt tocmai pentru că sunt dotați cu o cunoaștere și, pe baza acesteia, cu o competență

superioară. Competența este calitatea pe care o reclamă liderii comuniști și prin care își legitimează dreptul la putere. Și tot prin competență își legitimează și autoritarismul. Cunoașterea nu se sancționează democratic, prin vot. Adevărul rămâne adevăr indiferent dacă oamenii sunt sau nu de acord cu el. Iar între adevăr și fals, nu are rost să organizezi o alegere, chiar și democratică. Tocmai de aceea, atunci când puterea dintr-un partid comunist a fost concentrată în mâinile unui singur lider, atributul principal al acestuia a fost competența superioară. Dictatorii comuniști sunt geniali. Alți dictatori sunt inspirați de divinitate, sunt purtători ai tradițiilor sau ai unei purități oarecare, sau sunt pur și simplu puternici. Dictatorii comuniști, de la Lenin și până la Ceaușescu, trecând prin Stalin, Mao sau Kim Ir Sen, sunt, mai simplu, de o competență atât de ridicată, încât sunt considerați geniali.

Tocmai această competență superioară a comuniștilor drept conducători ai muncitorilor și a liderilor comuniști drept conducători ai partidului a fost atacată și distrusă de ideologia alternativă care se forma pe ruinele celei oficiale. Teorema fundamentală a acestei noi ideologii afirmă nu numai că activiștii de partid, elita politică a clasei muncitoare, nu sunt cei mai competenți reprezentanți ai acesteia, dar, dimpotrivă, sunt cei mai puțin competenți, iar liderii acestora, departe de a fi geniali sunt sau proști de-a dreptul sau nebuni. Această ideologie nu a luat forma unor texte scrise, dar este foarte important de înțeles că tocmai acest lucru a făcut-o extrem de populară și a ușurat imens comunicarea ei, pe de o parte, făcând, în același timp, practic imposibilă contracararea ei prin mijloace oficiale. Ea a luat forma anecdotelor, a bancurilor cu Ceaușescu și soția lui, a știrilor „sigure" transmise din surse apropiate sau din experiențe „personale" ale celor care i-au întâlnit și a unei extraordinar de lungi cazuistici a intervențiilor absurde sau dăunătoare a activiștilor de partid. Pe scurt, a luat forma unei literaturi populare, transmisă oral și, cu atât mai convingătoare cu cât nu i se putea identifica o sursă interesată. În felul acesta, s-a dezvoltat, de-a lungul anilor, o ideologie cotidiană care putea fi rezumată în câteva propoziții fundamentale. În primul rând, că în România lucrurile merg prost, ceea ce, de altfel era ușor de observat și reprezenta contracararea tezei oficiale care afirma că în România este mai bine ca niciodată. În al doilea rând, în România se trăiește prost pentru că țara este prost condusă. Iar țara este prost condusă pentru că este condusă de oameni incompetenți, activiștii

de partid, conduși la rândul lor de un nebun, care este Ceaușescu. Teza nebuniei lui Ceaușescu sau măcar a caracterului irațional al deciziilor acestuia nu era dificil de susținut, mai ales în ultimii ani ai regimului său, când deciziile luate păreau a fi din ce în ce mai arbitrare și mai puțin legate de realitate. Prăpastia care se căscase între Ceaușescu și realitate era bine cunoscută, pornind chiar de la cei care erau nevoiți să falsifice raportările statistice, înregistrând producții record în agricultură și industrie și terminând cu cei care vedeau cartiere din București dărâmându-se după o trecere prin zonă a mașinii prezidențiale.

Dar, noua ideologie populară nu numai că identifica vinovații de dezastrul economic și social al țării în persoana conducătorilor. În același timp, ea oferea și o alternativă credibilă. Ideea fundamentală era că, atât pe plan intern, cât și pe plan extern, criza României era artificială. Pe plan extern, era clar că nimeni nu are nimic cu România, ci cu Ceaușescu personal. Izolarea României era pusă evident pe seama unei inițiative mai degrabă personale a lui Ceaușescu. Pe plan intern, ideea era că România este o țară bogată și cu un potențial ridicat. Atât bogățiile, cât și potențialul țării sunt însă irosite irațional de capriciile conducătorilor. Există însă oamenii care știu cum ar putea fi ele valorificate. Acești oameni sunt cei care formează intelectualitatea tehnică a țării. Este suficient să dai mână liberă, adică autoritate, adică putere, conducătorilor normali ai economiei, ai întreprinderilor, ai orașelor, pentru ca ei, cei special pregătiți pentru rezolvarea problemelor, să le și rezolve. Adică tehnocrației industriale. Ea ar ști cum să conducă România astfel încât lucrurile să meargă bine, dar nu poate din cauza birocrației politice.

O astfel de ideologie este tipică pentru gândirea cotidiană și asta și explică succesul ei deosebit, precum și capacitatea de a se transmite în forme simple, fără a avea nevoie de texte scrise și de elaborări sofisticate. Oferă o explicație simplă și credibilă realității. Punctul central al explicației este identificarea unor vinovați, responsabili de relele existente. Ideologia oferă, totodată, și soluția: înlocuirea conducătorilor incapabili (sau răuvoitori) cu cei care în mod natural sunt competenți, adică tehnocrația industrială. Pentru a legitima această pretenție a tehnocrației industriale, are loc o foarte interesantă și bogată în consecințe schimbare în explicarea generală a societății. În modelul de societate pe care îl construiește ideologia comunistă, problemele fundamentale sunt

de natură politică. Natura politică a problemelor justifică natura politică a conducerii și rolul central atribuit partidului politic (comunist). În noua ideologie, problemele generale ale societății sunt considerate a fi doar efecte ale unor probleme pur tehnice. Soluțiile sunt, de asemenea, de natură tehnică și, prin urmare, trebuie încredințate tehnicienilor și nu unor politicieni cărora le lipsește orice pregătire tehnică temeinică.

Noua ideologie cotidiană a avut un succes rapid și spectaculos. Deși și-a menținut tot timpul caracterul oral, ea a fost totuși masiv sprijinită de publicații care aveau funcția indirectă de a argumenta, pe de o parte, caracterul tehnic al problemelor societății, iar pe de alta de a glorifica tehnicianul. Către sfârșitul anilor optzeci, această nouă ideologie eliminase deja ideologia oficială care era și prost propovăduită și tot mai mult înlocuită de simpla glorificare, dusă până la absurd, a lui Ceaușescu. Evident că efectele unei asemenea propagande erau în realitate altele decât cele scontate, dar toată vasta campanie de mass-media dusă pentru transformarea lui Ceaușescu într-o figură de tipul lui Kim Ir Sen avea ca obiectiv mai puțin convingerea opiniei publice (absolut toți cei care participau la realizarea acestei propagande știau că ea este total ineficientă la nivelul populației), cât de a-l măguli pe Ceaușescu personal. Întreaga activitate propagandistică oficială, care a impresionat atât de mult Occidentul, avea ca unic spectator și auditor binevoitor, pe Ceaușescu însuși și grupul restrâns de apropiați.

Descompunerea partidului comunist

În paralel cu dezvoltarea unei ideologii care delegitima tot mai mult regimul existent și concentra responsabilitatea pentru eșecul acestuia pe seama lui Ceaușescu, a familiei sale și a unui număr tot mai mic de figuri din preajma sa, avea loc restrângerea categoriilor sociale, a grupurilor și a instituțiilor dispuse să îl mai sprijine. Cea mai importantă dintre acestea a fost disoluția partidului comunist. În ultimii ani, acesteia i s-a adăugat reducerea tot mai accentuată a sprijinului pe care administrația de stat și instituțiile statului au fost dispuse să o acorde grupului de lideri politici și administrativi situați în vârful piramidei puterii. Acest sprijin a dispărut în întregime în zilele revoluției.

Disoluția partidului comunist a început cu mult înainte de revoluție. Ea a constat nu dintr-o reducere numerică a acestuia, ci din goli-

rea tot mai mult de semnificație a apartenenței la acesta. Spre deosebire de partidele tradiționale, partidele comuniste, care pornesc de la ideea că orice activitate are un conținut politic și, prin urmare, trebuie coordonată politic, sunt organizate nu teritorial, ci pe locuri de muncă. Ca urmare, partidul comunist nu este un partid al cetățenilor, ci un partid al lucrătorilor, indiferent de domeniul în care aceștia lucrează și de activitatea pe care o desfășoară. De aceea, structura partidului comunist dublează pur și simplu structura organizării birocratice industriale. Organizațiile teritoriale ale partidului comunist sunt simple grupări teritoriale ale acestor organizații industriale.

O asemenea organizare a fost, probabil, eficientă în perioada în care obiectivele politice erau diferite de cele ale organizațiilor industriale și în care conducerea tehnică a lor putea fi considerată dacă nu neapărat un dușman, cel puțin indiferentă față de ele. Această perioadă a dispărut o dată cu consolidarea structurii de putere a regimului comunist, iar activitatea organizațiilor de partid din întreprinderi s-a golit treptat și de conținut și de autoritate. De conținut, pe măsură ce locul politicii propriu-zise era luat de politicile economice, industriale și sociale, iar conținutul problemelor devenea tehnic în loc să fie politic. De autoritate, pe măsură ce decizia politică însăși se integra în circuitele normale ale deciziei birocratice. O dată realizată o astfel de integrare, cel de-al doilea circuit decizional, de-a lungul birocrației politice, devenea inutil. În aceste condiții, organizațiile politice din întreprinderi au devenit la rândul lor inutile, iar activitatea acestora a rămas pur formală. Deciziile se luau la nivelul birocrației industriale, pe baza altor decizii care, la rândul lor, se transmiteau prin intermediul birocrației administrative. O vreme, în perioada de început a industrializării, organizațiile de partid din întreprinderi au jucat un rol în disciplinarea proaspetei forțe de muncă industriale, recent adusă în industrie și în urban, devenind în felul acesta un soi de factor de presiune neadministrativă pus în slujba birocrației industriale. Dar, către sfârșitul anilor șaptezeci și această funcție a devenit minoră. Tot ce a mai făcut partidul comunist, la nivel de simpli membri, în ultimul deceniu de activitate s-a rezumat la propaganda în favoarea conducerii sale superioare, iar în ultimii ani, doar în favoarea lui Ceaușescu.

Pe măsură ce ideologia alternativă devenea tot mai răspândită și mai agreată, această activitate însăși s-a golit de orice conținut real. În

ultima perioadă a existenței sale, partidul comunist devenise o uriașă gogoașă de mătase în interiorul căreia fluturele murise. A fi membru de partid devenise o simplă condiție de formă pentru a putea avea acces la anumite servicii sociale, sau, pentru intelectuali, la o carieră normală. Apartenența nu mai avea nici o semnificație, nici politică, nici personală.

Din această cauză, pe măsură ce situația în țară se degrada, iar ideologia îndreptată împotriva lui Ceaușescu și a birocrației politice se răspândea, nu numai membrii, dar și nivelurile inferioare ale acestei birocrații începeau să manifeste, dacă nu opoziție, măcar rezistență față de politicile oficiale. La nivelurile de bază, secretarii de partid, care erau în primul rând lucrători și îndeplineau o funcție politică onorifică, se identificau evident cu lucrătorii și nu cu birocrația politică. Birocrația politică locală, la rândul ei, a început tot mai mult să se identifice cu interesele locale, raportându-se la conducerea centrală ca la un factor de mediu adesea ostil, față de care trebuie opusă o rezistență abilă. Deși numirea și menținerea în funcție a membrilor acestei birocrații depindea exclusiv de Ceaușescu și serviciul său de cadre, un mare număr dintre aceștia erau dispuși să se alăture structurilor birocratice și tehnocratice locale și să dezvolte politici locale sau sectoriale, în loc de a o aplica pe cea elaborată la vârful piramidei. Aceste figuri de birocrați politici, mai preocupați de interesele locale decât de politica partidului comunist, au devenit cu atât mai populare, cu cât acționau mai puțin în concordanță cu indicațiile de la centru. După revoluție, o asemenea activitate a fost considerată „opoziție față de Ceaușescu", dar, în realitate, nu era decât semnul normal al descompunerii sistemului, ajuns în faza în care diferite sectoare și, mai ales, zone administrative locale, tind să se autonomizeze de puterea centrală pentru că aceasta a intrat în contradicție cu interesele lor. Procesul nu este câtuși de puțin nou: istoria feudalismului și istoria destrămării imperiilor coloniale nu sunt decât astfel de istorii, evident, la altă scară.

Pentru pregătirea revoluției române este important că, în preajma acesteia, partidul comunist nu numai că nu mai era o forță politică, el nu mai era nici măcar o organizație în stare de funcțiune. Din această cauză, el nu a funcționat în nici un fel în timpul revoluției, când, adevăratele forțe care s-au confruntat au fost, pe de o parte, masa populației, acei cetățeni pe care partidul comunist i-a ignorat pe tot parcursul istoriei sale, iar, pe de altă parte, instituțiile statului, singura structură de

organizare care era în funcțiune. Acest lucru l-a înțeles până și Ceaușescu. Atunci când s-a opus demonstranților de la Timișoara sau manifestanților de la București, el s-a opus ca șef al statului și nu ca șef al partidului de guvernământ. Chiar și la procesul care i-a fost intentat după revoluție, poziția adoptată de el a fost de șef de stat. Destrămarea prerevoluționară a partidului comunist a fost atât de totală încât, nu numai că el nu a jucat nici un rol înainte și în timpul revoluției, dar nu a mai apărut după revoluție nici măcar pentru a se autodesființa, sau a permite membrilor săi să se retragă din partid. Ceea ce a condus la paradoxul, lipsit de importanță politică, că, în momentul de față, formal, el are tot atâția membri cât a avut și înainte de revoluție.

4. Speranțele revoluției

Revoluția victorioasă

Succesul revoluției s-a datorat, în principal, faptului că instituțiile menite să apere regimul politic n-au funcționat. Mai exact, au refuzat să funcționeze, sub pretextul că sunt instituții ale statului și nu ale regimului politic. Acest fenomen este răspunzător de victoria revoluției. El a constat în separarea bruscă – și neașteptată pentru Ceaușescu – a birocrației administrative de regimul politic. Rămas fără sprijin politic tocmai fiindcă, pentru a nu avea nici un fel de opoziție la nivelul partidului, se bazase pe administrația de stat, regimul politic nu doar s-a prăbușit, ci pur și simplu a dispărut.

Detașarea instituțiilor ce compun sistemul birocrației administrative a statului – armata, poliția, administrația centrală și locală etc. fac parte din acesta – de regimul politic a fost ea însăși un proces care s-a dezvoltat de-a lungul bătăliei dusă pentru controlul puterii, dar care s-a tranșat în momentul în care regimul a pus în pericol chiar statul. Pentru birocrația administrativă, opțiunea între stat și regimul politic nu există, pentru că birocrația administrativă este chiar statul. Atunci când a fost convinsă că statul este în pericol, birocrația administrativă a sacrificat regimul politic. Deși, la început cel puțin, toată lumea era convinsă că nu se vor sacrifica decât conducătorii săi.

Toate aceste procese de dizolvare a sprijinului de care aveau nevoie pentru a se menține regimul politic, în general, și Ceaușescu, în particular, au durat vreme îndelungată. Un anumit nivel minim fusese atins probabil încă din noiembrie 1987, atunci când a avut loc manifestația muncitorilor din Brașov. Cu toate acestea, ea nu a fost în stare să declanșeze revoluția, așa cum nu a fost în stare, în 1989, să o declanșeze manifestația de la Timișoara. Revoluția din România își căuta nu un pretext, pentru că acestea se iveau mereu – practic orice eveniment putea fi transformat în pretext pentru revoluție, inclusiv arestarea unui preot reformat într-un oraș de provincie –, ci organizarea și conducătorii. Aici își au locul toate micile comploturi și încercări de organizare desfășurate mai mult sau mai puțin coerent, dar cu o relativă intensitate, în perioada de dinainte de revoluție. Până la urmă, revoluția a izbucnit neorganizată și a luat forma concretă a unei mari mișcări spontane a populației. Și a fost o mișcare spontană, chiar dacă au existat nuclee de stârnire a populației și de menținere a moralului acesteia în perioada cea mai dificilă, cea din noaptea de 21 spre 22 decembrie, când mai era încă posibil ca revoluția să fie înăbușită de către armată.

De fapt, ceea ce a permis succesul revoluției a fost evidența faptului că regimul politic este lipsit de legitimitate. Pentru că legitimitatea regimului era asigurată exclusiv de sprijinul popular, iar, în cadrul acestuia, de sprijinul muncitorilor. Regimul se pretindea a fi în slujba poporului și reprezentând muncitorimea industrială. Când, în dimineața de 22 decembrie, muncitorii au ieșit din întreprinderi în stradă, cerând demisia lui Ceaușescu, a fost clar pentru toată lumea că legitimitatea acestuia la conducerea statului ca reprezentant al muncitorilor nu există. Aceasta a permis instituțiilor statului să se detașeze de conducătorii unui regim devenit nelegitim. Nici armata, nici miliția și nici chiar securitatea nu erau instituții construite să lupte împotriva poporului, dacă era nevoie, pentru menținerea unui mic grup de lideri politici la conducere. În această privință, dictatura lui Ceaușescu se deosebește esențial de alte dictaturi, în care organele de represiune erau nu în slujba statului, ci a regimului sau doar a conducătorilor acestuia. Asemenea dictaturi nu pot fi înlăturate decât prin război civil sau prin lovituri militare. Dacă Ceaușescu ar fi dispus de o mică armată personală, aceasta ar fi putut, poate, să înăbușe revoluția. Dar așa, a fost părăsit până și de gar-

da sa personală, care nu era deloc personală ci doar un serviciu pe care o instituție a statului îl punea la dispoziția șefului legitim al acestuia.

A meritat detaliat tot acest proces ca să se înțeleagă ce a însemnat pentru birocrația administrativă revoluția. A accepta revoluția a constat, din punct de vedere birocratic, în a lua în considerare legitimitatea și nu legalitatea. Asta a echivalat cu mutarea bruscă a subordonării dinspre un centru al deciziei politice, Ceaușescu și vârfurile partidului și guvernului în funcțiune, către alt centru de decizie politică: conducătorii revoluției, oricare vor fi fost aceștia. Sprijinind revoluția, birocrația administrativă – oamenii și instituțiile – au rămas la putere. Rămânea de văzut în slujba cui urmau să pună această putere.

Victorioasă, în ciuda lipsei de lideri și de organizare, revoluția era, în schimb, generatoare de speranțe. Cele mai multe dintre ele s-au dovedit a fi și nerealiste și nejustificate. Dar, atunci, în primele zile ale exuberanței generate de triumf, optimismul și încrederea în viitor erau caracteristicile dominante.

Așteptările

Ce se aștepta și ce se spera de la revoluție? Aproape totul. În domeniul politicului, căderea „clanului Ceaușescu", ce însemna, de fapt, nu doar familia acestuia ci întregul grup de colaboratori, urma să facă loc acelei conduceri competente, corecte și plină de bunăvoință pe care o propovăduia ideologia revoluției. În afară de o conducere înțeleaptă, așteptarea dominantă se referea la o democrație insuficient definită, prin regulile de acces, dar limpede în conținutul ei, acela al participării populației la decizie. Populația fusese practic eliminată din politică de birocrația partidului comunist și nu intenționa câtuși de puțin să rămână în continuare în afara ei. Forma de democrație pe care revoluția a impus-o imediat a fost cea a democrației în cadrul instituțiilor și întreprinderilor. Revoluția a declanșat un val de alegeri a cadrelor de conducere în acestea, un fel de democrație a colectivelor de muncă. Chiar dacă acest sistem a fost repede eliminat de noua conducere politică a țării, populația a rămas în continuare și interesată și activă în politică, de la manifestațiile de stradă și până la participarea în alegeri. Abia după trei-patru ani de continue dezamăgiri, interesul pentru politică al omului de rând a început să se diminueze.

Un foarte important set de așteptări erau legate de schimbarea uneia dintre cele mai detestate caracteristici ale fostei societăți și care ar putea fi denumită „ipocrizia socială". Sub acest nume se ascunde o foarte bogată fenomenologie și, practic, un mod de viață. Două componente importante se reuneau aici. Unul era legat de imposibilitatea de exprimare a unor opinii, păreri sau adevăruri, altele decât cele oficiale sau acceptate și aprobate de organele de control politic. În societatea comunistă, în mod formal, exista o singură opinie, iar aceasta era cea oficială. Sistemul de propagandă al partidului comunist nu numai că interzicea exprimarea unor opinii alternative sau critice la opinia oficială, dar mai forța și pe toată lumea să o repete sau să o sprijine fățiș pe cea oficială. Asta obliga la o ipocrizie generalizată și care generase, la rândul ei, forme subtile de opoziție mascată, de tipul poeziei Anei Blandiana despre un motan care părea că îl reprezintă pe Ceaușescu. A doua componentă importantă se referea la regulile de comportament și de succes în societate. Existau două asemenea seturi de reguli, unul formal, care nu era respectat aproape niciodată și unul informal, care funcționa practic deschis, utilizat de toată lumea, dar nerecunoscut niciodată deoarece era profund ilegal. Primul mima promovarea competenței, cinstei etc. Cel de-al doilea era un sistem generalizat de corupție și nepotism, care însă respecta, în mod riguros, toate aspectele formale ale primului. Nimeni, nici măcar apropiații lui Ceaușescu nu-și făceau iluzii în legătură cu aplicabilitatea sistemului oficial, pe care, de altfel, îl încălcau cu tot atâta ușurință ca și toți ceilalți. Ceea ce categoric se aștepta de la revoluție era, pe de o parte, eliminarea ipocriziei obligatorii, a nevoii de a mima întotdeauna o realitate falsă, dar și schimbarea mecanismelor bazate pe corupție, nepotism și utilizarea arbitrară a puterii.

Strâns legată de aceasta era convingerea că revoluția a deschis o eră de justiție și echitate socială. Nu atât de egalitarism. Dimpotrivă, uniformitatea egalitarismului era binecunoscută și, de aceea, respinsă de toată lumea, inclusiv de cei care, dacă se autoevaluau obiectiv, nu puteau spera la o situație privilegiată. Comunismul introdusese privilegiile și avantajele legate nu de individualitate, de persoană, ci de poziția ocupată în structurile birocratice. Un asemenea sistem de distribuire a privilegiilor era de așteptat să genereze o adevărată aristocrație a puterii, lipsită de orice merite personale. Revoluția a declanșat o campanie împotriva acestui tip de privilegii, campanie bine susținută de ideologia

tehnocratică fundamentată pe meritele personale și recunoașterea acestora prin nivelul de școlaritate și realizările profesionale. În spatele cerințelor de eliminare a privilegiilor de funcție se afla însă și o așteptare mai profundă. O caracteristică esențială a comunismului este colectivismul său. În structura de valori tipice acestei societăți, colectivitatea are întotdeauna o valoare superioară individului și este de așteptat ca individul nu numai să se subordoneze, dar și să se „dizolve" în colectivitate. Această caracteristică a sistemului a fost dusă la extrem de Ceaușescu și sistemul său de propagandă, până într-atât încât România părea a fi alcătuită doar din el (eventual și soția sa), ca singură individualitate, pe de o parte, și masa amorfă și anonimă a „poporului", pe de altă parte. Se aștepta de la revoluție să repună în drepturi individul, cu particularitățile sale și, eventual micile grupuri de indivizi, care se autorecunoșteau ca împărtășind caracteristici comune. Cu alte cuvinte, se aștepta o revigorare dramatică a societății civile și masiva aderare a românilor la sutele de inițiative ale organizațiilor nonguvernamentale de înființare a unor filiale în România dovedește pe deplin acest lucru. Dar, mai ales, se aștepta ca revoluția să instituie un sistem de valori bazat pe individ și nu pe abstracțiuni colective de tipul clasei muncitoare sau a poporului.

Această reconsiderare a individualismului nu era câtuși de puțin apreciată a fi în contradicție cu justiția și echitatea socială. Mai ales în ultimii săi ani, socialismul se caracterizase tocmai printr-o inechitate socială extrem de dură. Nu numai că individul, luat în sine, nu părea să aibă nici o valoare, dar distribuția în societate se făcea extrem de inechitabil. Ceea ce este caracteristic sistemului și clarifică și așteptările născute de revoluție este observația că o asemenea inechitate se manifesta nu atât prin marea diferență de bunuri sau servicii de care dispuneau păturile privilegiate în raport cu cele defavorizate, chiar dacă ea era semnificativă, cât, mai ales, prin arbitrariul distribuției, pe de o parte, și caracterul său profund ilegal, pe de alta. Revoluția urma să se ridice împotriva amândorura. Între altele, tocmai de aceea atunci când a fost confruntată prima dată cu o ideologie cu adevărat individualistă și încă într-o formă extremă, populația a reacționat negativ. În primăvara lui 1990, gruparea tânără din Partidul Național Liberal, proaspăt refăcut și încă în căutare de doctrină, a trecut la propovăduirea unui soi de darwinism social primitiv, într-o formă destul de asemănătoare cu cea a per-

sonajelor lui Jack London. Rezultatul a fost catastrofal nu numai din punct de vedere electoral, dar, mai ales, teoretic. Cea mai remarcabilă realizare a acestei încercări a fost statornicirea noțiunii de „liberalism sălbatic", pe care atât populația cât și toate forțele politice au căzut de acord să-l respingă.

Dar, desigur, primul lucru care se aștepta de la revoluție era creșterea nivelului de trai și ridicarea calității vieții. Ideologia tehnocratică promovase cu consecvență ideea că în România se trăia prost pentru că țara, altfel bogată, era prost condusă. În ultimii ani, la această explicație se adăugase explicația oficială că România trebuie să facă eforturi pentru plata datoriei externe. Când, în 1988, Ceaușescu anunțase că România și-a plătit datoria externă, toată lumea s-a așteptat la o înlăturare rapidă a restricțiilor de orice fel, puse asupra consumului populației și mai ales, a celui alimentar și energetic. N-a fost deloc așa, iar eliminarea acestor restricții a fost una dintre cele mai puternice revendicări ale revoluției. Cu atât mai mare a fost dezamăgirea atunci când, specialiștii, de data asta, au evaluat că o aducere a producției de curent electric, de exemplu, la nivelul cerințelor de consum casnic și industrial nu se poate face decât în circa cinci ani. A fost un prim moment al adevărului, destul de crud și începutul unui proces de înțelegere a faptului că lipsurile din țară se datorau nu numai zgârceniei absurde a lui Ceaușescu, ci și unei degradări a întregii economii care nici nu fusese bănuită de opinia publică. Și, în mare măsură, nici de tehnocrație, indusă și ea în eroare de statisticile falsificate ale festivismului oficial.

Dar așteptările revoluției nu se îndreptau numai spre creșterea consumului populației sau spre refacerea iluminatului urban. Ele se îndreptau cel puțin tot atât de mult spre refacerea economică. Toată lumea se aștepta la o redresare economică rapidă, cu atât mai mult cu cât, se spera, ea urma să fie sprijinită și de Occidentul dezvoltat, după modelul sprijinului primit de celelalte state care trecuseră la schimbări de regim politic, cum ar fi fost Polonia sau Ungaria. Mai mult decât atât, românii, care făcuseră o revoluție, se așteptau la un premiu special. Aproape nimeni nu se gândea că revoluția română venea mai târziu decât toate celelalte și că, izolarea internațională în care România se retrăsese până atunci eliminase multe dintre interesele pe care Occidentul le putea avea în zonă și, în consecință, dintre motivele care l-ar fi făcut să intervină. Dincolo de sprijinul internațional, românii contau foarte mult pe

ei înșiși. Să nu uităm că teza fundamentală a ideologiei tehnocrației era că ea, tehnocrația, este în stare să facă ceea ce Ceaușescu și birocrația politică nu au fost în stare, adică să genereze dezvoltarea economică. Argumentul principal era propria ei situație de tehnocrație, competența tehnică de care dispunea și premisa că principalele probleme care trebuiesc rezolvate sunt de natură tehnică. Ca urmare, nimeni nu se îndoia că refacerea economică va fi rapidă și spectaculoasă.

Nici una dintre aceste așteptări nu s-a realizat. Ca o consecință a revoluției au avut loc transformări esențiale atât ale sistemului politic, cât și ale economiei și structurilor sociale, ale culturii, învățământului, relațiilor internaționale. Aceste schimbări însă nu au fost nici prevăzute, nici sperate în acele zile de început ale revoluției. Din această perspectivă revoluția a rămas, în toate domeniile, neterminată. Consecințele ei, dezamăgitoare în raport cu speranțele, au fost inventariate rapid ca un bilanț al nemulțumirilor. Este însă cazul să le examinăm mai îndeaproape, nu pentru a le ilustra mai mult, ci pentru a înțelege esența lor și, mai ales, de ce în ciuda schimbărilor, noua realitate nu funcționează, sau funcționează defectuos. Deoarece revoluția a rămas neterminată, avem nevoie de o analiză critică a tranziției.

Tranziția spontană

Erau oare legitime toate aceste speranțe și așteptări? Trebuie subliniat că ele nu se întemeiau pe nimic altceva decât pe o difuză ideologie cotidiană, mai mult o mitologie decât o doctrină cu privire la realitatea socială care trebuie schimbată. Din acest punct de vedere, așteptările erau neîntemeiate. Singurul punct în favoarea lor era că avusese loc o revoluție.

Revoluția anulase în mare măsură determinările pe care trecutul, adică realitatea, le introduce în viitor. În momentul de vârf al revoluției, nici una dintre regulile, legile, mecanismele de orice fel nu au mai funcționat. În acele momente, orice schimbări păreau posibile. Dar, dincolo de aparențe, revoluția a deschis și posibilități reale. Unele dintre ele nici nu puteau fi întrevăzute atunci. Dar exista această intuiție că, dacă nu totul, măcar foarte multe lucruri pot fi făcute. Ceea ce este sigur este că, în acele zile de victorie a revoluției, orice direcție de schimbare era po-

sibilă. Acest fapt este foarte important și el trebuie subliniat pentru că, atâta vreme cât revoluția este neterminată acest potențial de schimbare continuă să rămână ridicat.

O revoluție anulează regulile, instituțiile și mecanismele sociale, dar nu anulează, desigur, orice funcționare normală. Nu anulează, de exemplu, legile naturii și nici acele mecanisme economice care nu depind de forma de organizare socială, de exemplu, legile de bază ale circulației monetare. Dar, deoarece are puterea să influențeze sau să schimbe radical comportamente sociale, inclusiv cele economice, o revoluție poate modifica tot atât de radical economia cât și societatea sau sistemul politic. De aceea, nici un tip de analiză clasică nu este în întregime valid atunci când avem de a face cu o revoluție, căci analizele de orice fel pornesc de la supoziția unor caracteristici stabile ale realității, iar o revoluție anulează, sau are capacitatea să o facă, orice asemenea stabilitate.

În momentul victoriei unei revoluții, o societate are un grad de libertate foarte ridicat. Ea se poate îndrepta în aproape orice direcție. Ulterior, restricții de mediu intern sau internațional pot interveni și modifica evoluția, dar, cel puțin în stabilirea direcției inițiale a schimbării arbitrariul este practic total. Acest arbitrar se rezolvă politic. Asta înseamnă că decizia cu privire la direcția de schimbare aparține conducerii politice a revoluției. Deseori, asemenea decizii sunt prea puțin realiste, sau sunt contrazise de evoluții ulterioare. În general, propunerea unei direcții de schimbare utopice nu este o raritate în cazul revoluțiilor. Și chiar dacă, așa cum s-a întâmplat întotdeauna în istorie, aceste direcții sunt apoi moderate sau modificate, decizia inițială își menține o influență și o importanță remarcabilă.

Specific revoluției române este că, neavând o conducere politică cristalizată în prealabil, o asemenea decizie cu privire la sensul schimbării nu s-a luat niciodată explicit. Cu toate acestea, schimbările au avut loc. Și, așa cum remarca Theodor Stolojan, analizându-și experiența sa de prim-ministru în perioada postrevoluționară, schimbările au avut loc cu viteza și în ritmul cel mai rapid cu putință, în ritmul în care au putut fi introduse noi instituții pentru a umple golul creat prin distrugerea celor vechi. Acest proces a determinat fundamental caracteristicile tranziției în România postrevoluționară.

Tranziția este perioada de mișcare dintre două perioade stabile. Prima este societatea socialistă, din care plecarea s-a făcut prin intermediul revoluției. Cea de a doua poate să fie cea pe care și-a propus-o revoluția, sau poate să fie una la care nimeni nu s-a gândit. Dar, este sigur că schimbările care au loc după o revoluție conduc la o nouă perioadă de stabilitate. Societățile nu suportă instabilitățile și, prin urmare, nici tranzițiile. Întotdeauna, în perioadele de tranziție, instituții fundamentale nu funcționează și relații sociale importante sunt labile. De aceea, societățile își dezvoltă rapid instituțiile și își stabilizează relațiile sociale. După revoluția din decembrie toate instituțiile și toate relațiile sociale puteau fi schimbate. Dar, pentru că nu a avut cine să le schimbe, ele s-au schimbat singure și s-au stabilizat pentru că societățile nu pot exista fără instituții și relații. Din această cauză, în România tranziția s-a petrecut în mare măsură spontan. Revoluția a deschis posibilitatea schimbării, ba chiar a forțat-o atunci când a distrus instituțiile și relațiile vechi și a lăsat locul gol pentru a fi ocupat de unele noi.

Aceste schimbări au avut loc, dar ele nu au fost nici prevăzute, nici dirijate. Pur și simplu ele au rezultat din comportamentele indivizilor și grupurilor sociale, în funcție de raporturile de forțe dintre ele. Astfel, a rezultat un sistem politic. Sistemul politic născut după revoluție nu a fost dirijat de nimeni. Partidele politice au apărut fără aprobarea conducătorilor revoluției. Dimpotrivă, aceștia au fost presați să recunoască realitatea partidelor politice după apariția PNȚ și a PNL. Apoi, multă vreme, toți politicienii și doctrinarii români au afirmat că cel mai bine ar fi ca viața politică românească să se desfășoare în jurul a două partide politice, care să se rotească între ele la putere și s-au propus nenumărate sisteme electorale și legi ale partidelor care, se spera, vor conduce la un asemenea sistem ideal. În realitate, toate acestea au rămas vorbe, iar în prezent, România numără peste 150 de partide politice înregistrate, dintre care vreo duzină în parlament și câteva în afara lui sunt implicate în intriga care ține loc de politică în România. Noul sistem politic nu seamănă cu cel vechi, dar nu a realizat nici una dintre așteptările revoluției, pentru că nu este nici democratic și nici nu asigură o conducere politică reală a societății. Din acest punct de vedere, tranziția politică a avut loc, o schimbare s-a petrecut, dar ea a consemnat eșecul revoluției politice.

La fel stau lucrurile și în privința economiei. Nici vorbă de creștere economică, modernizare, retehnologizare, restructurare etc. Dar asta nu

înseamnă că economia românească nu s-a schimbat esențial. În nici un caz, nu se mai poate vorbi de o economie socialistă, chiar dacă cea mai mare parte a mijloacelor de producție încă nu a fost privatizată. Dar, aceste schimbări nu au realizat câtuși de puțin speranțele legate de revoluție. Poate că cel mai bun exemplu în acest sens este sectorul privat. De la sectorul privat, care este indiscutabil o creație a revoluției, se aștepta ca el să devină motorul unei dezvoltări economice axate pe productivitate, calitate și eficiență. Nu a făcut nimic din toate acestea. În loc să dezvolte producția, să crească calitatea și să permită acumulările necesare investițiilor în tehnologie, sectorul privat a devenit un simplu mijloc de îmbogățire a unora pe socoteala altora. Caritas și, în general, jocurile de tip piramidal care au răsărit ca ciupercile după ploaie în proaspăta economie „capitalistă" a României – și a celorlalte țări foste socialiste – sunt reprezentative pentru tranziția spontană din economie. Sigur că sectorul privat nu înseamnă numai Caritas, dar nici nu înseamnă în primul rând altceva. Tranziția spontană, deși toate programele de reformă promiteau și chiar intenționau cu totul altceva, a condus și aici la o realitate atât de neașteptată, încât nici măcar nu o înțelegem bine. În orice caz, ea a însemnat un eșec al revoluției economice.

Dacă societatea românească în schimbare seamănă cu un râu căruia i s-au distrus zăgazurile și care se revarsă complet ieșit de sub control, respectând doar regulile gravitației, atunci nu este câtuși de puțin corect să mai vorbim de o „reformă". Putem vorbi, desigur, despre schimbare, căci este clar că România se schimbă, dar ne referim la o schimbare necontrolată, despre care nu știm nici unde duce, nici cum se desfășoară.

Pentru populație însă, acest lucru este de neconceput și absolut inacceptabil. Populația poate accepta și costurile transformărilor și necazurile care le însoțesc și chiar și greșelile care par a presăra „reforma", cu condiția să fie convinsă că, până la urmă, toate acestea vor conduce la un viitor previzibil, iar acest viitor nu este mai rău decât prezentul, ba dimpotrivă, presupune o îmbunătățire sensibilă față de acesta. Cam tot așa promitea și comunismul, iar populația sprijină acum eforturile de a scăpa de caracteristicile acestuia – privatizarea de exemplu –, tocmai pentru că apostolii comunismului s-au dovedit a fi profeți mincinoși. Din punctul de vedere al populației, reducerea revoluției din 1989 la simpla înlocuire a unui rând de profeți mincinoși sau neinspirați

cu un alt lot de aceeași factură este o schimbare nesemnificativă și este îndoielnic că merita să faci o revoluție pentru asta. Este adevărat că apologeții comunismului și conducătorii României socialiste au fost totodată acuzați și de rea credință, dar această acuzație este minoră. Dacă vina pentru declinul economic, social și cultural al României în deceniile opt și nouă nu aparține comunismului, ci doar conducătorilor acestuia – o teză foarte populară în perioada dinainte de revoluție și imediat după aceea –, atunci tot ce trebuia făcut era să se schimbe conducătorii. Dar, președintele Ion Iliescu, care în decembrie 1989 îl acuza pe Ceaușescu că nu a respectat principiile comunismului științific, acum, la patru ani de la acea declarație, are o cu totul altă poziție și afirmă, cu tot atâta tărie, că doar „trecerea la economia de piață" poate reprezenta o soluție pentru România, ca, de altfel, pentru toate celelalte țări ale fostului bloc comunist. Îngrijorarea provine din faptul că nici Ion Iliescu și nici ceilalți conducători politici și economici, nici specialiștii sau ziariștii de renume, sau liderii sindicali, toți cei care fac aceeași afirmație, nu se bazează pe nimic atunci când o fac și când cer tuturor celorlalți nu numai să-i creadă, dar și să-i urmeze. Încotro? Asta nu o mai știe nimeni, nici măcar acei conducători care, sfătuiți profesionist de consilierii lor, mimează aici o încredere pe care nu o au.

Primul mare motiv de îngrijorare se referă deci la faptul că noi nu controlăm în nici un fel schimbarea. Nici populația, nici guvernanții, nici măcar aceia care se consideră a fi în opoziție nu au vreo idee clară despre ce, cum și de ce ar trebui schimbat. Cu toate acestea, schimbări majore au, evident, loc. Noi înșine, după revoluție, am introdus în organismul social o mulțime de elemente noi la care acesta trebuie cumva să se adapteze: de la liberalizarea prețurilor și până la producerea a peste un milion de șomeri, de la creșterea rapidă a consumului populației și până la desființarea asistenței sanitare gratuite ș.a.m.d. Toate vechile mecanisme și structuri au fost grav afectate, unele definitiv înlăturate. Or, un organism social nu acceptă goluri – întotdeauna o structură sau un mecanism nou apar pentru a le înlocui pe cele vechi, disfuncționale sau distruse. Așa că societatea se schimbă. Dar, pentru că nu controlăm schimbarea nu putem să spunem cum se schimbă.

Nici măcar nu avem suficiente informații despre schimbările care au avut deja loc și despre cele care sunt pe cale să se mai producă, multe dintre ele ca efecte secundare neprevăzute ale unor noutăți introduse

de „reformă". Schimbări au loc, dar sunt spontane. Putem spune foarte puțin despre ele, căci cele mai evidente sunt, totodată, și cele mai superficiale. Pluripartidismul este o realitate tot atât de superficială ca și libertatea presei. Dincolo de pluralitatea partidelor se ascunde unicitatea „reformei": toate lozincile „programatice" ale partidelor sunt parcă trase la indigo și ilustrează aceeași ideologie generală. Chiar și schimbarea de guvernare, de la o coaliție de centru-dreapta (FSN-liberali în timpul guvernării Stolojan) la o coaliție de centru-stânga (FDSN cu PUNR, PRM și PSM în timpul guvernării Văcăroiu) s-a făcut fără nici o modificare importantă de politică a reformei. După instalare, Guvernul Văcăroiu nu a făcut altceva, vreme de doi ani, decât să continue programul de reformă al fostului Guvern Stolojan.

În ceea ce privește schimbările cu adevărat profunde, paradoxul este că nu-ți poți da seama în ce măsură acestea ne îndepărtează cu adevărat de ceea ce ar putea fi considerate nereușitele vechiului regim. Suntem atât de puțin în stare să evaluăm conținutul lor, încât nu putem să afirmăm cu siguranță că ne îndepărtăm de vechiul regim și nu ne afundăm, și mai rău, tocmai în ceea ce reprezenta partea sa disfuncțională.

Acest lucru este valabil pentru toate domeniile. Tranziția a avut loc, a început chiar să se încheie, lucru dovedit de scăderea ritmului și importanței schimbărilor. Structurile care au apărut fără ca cineva să le dorească sau să le intenționeze, au început să se stabilizeze, să se fixeze. De-abia ne-am trezit din entuziasmul generat de revoluție și ne-am desprins de bătălia politică purtată în jurul temei „Cine să conducă România în tranziție?" și am descoperit că tranziția a avut deja loc, iar societatea care a rezultat nu este câtuși de puțin cea pe care ne-am dorit-o.

Punctul critic al tranziției

Dezamăgirile legate de nerealizarea așteptărilor revoluției pot să fie oricât de melancolice, pentru că ele nu sunt, desigur, în stare să schimbe realitatea. În istorie, numărul mișcărilor sociale care au sfârșit prin a înșela așteptările celor care le-au sprijinit plini de speranțe este foarte mare. Pentru români, cea mai apropiată experiență de acest fel este, probabil, revoluția comunistă. Și ea a ridicat speranțe și a trezit

așteptări cam de aceeași natură cu cele ridicate și trezite de revoluția din decembrie. Dar, acum, după cinci ani de la revoluție, ajungem într-un moment critic al tranziției. Nu mai este vorba doar de reacții sentimentale, de tipul așteptărilor și al decepțiilor. Tranziția care s-a desfășurat spontan, tinde acum să se încheie, lăsând în urma ei un anumit tip de societate. Iar acest tip de societate este dezamăgitor, ba, mai mult decât atât, este disfuncțional. Și, cel puțin sub anumite aspecte, generator de pericole, atât sociale cât și naționale.

Dincolo de orice alte obiective ale tranziției sau ale reformelor economice și politice propuse și dincolo de orice propuneri sau programe ale partidelor politice există un consens, nu al politicienilor, ci al populației pentru două obiective fundamentale – stabilitatea și schimbarea. Stabilitatea se referă la posibilitatea însăși de guvernare, de menținere a unei ordini oarecare a vieții sociale, economice și politice, a unor reguli care să permită tuturor orientarea în realitate. Schimbarea înseamnă menținerea societății pe calea schimbărilor și, prin aceasta, a speranței de îndreptare a lucrurilor, chiar dacă ideologiile, politicile și guvernările actuale vor trebui să fie înlocuite de unele noi. Există astfel un consens real și practic unanim al populației asupra nevoii de ordine și de reguli. Nu neapărat o anumită ordine și anumite reguli; revoluția și cei patru ani care au urmat au arătat că toate acestea pot fi schimbate. Dar, înseși preferințele cu privire la ce ordine și reguli ar trebui introduse sau schimbate sunt secundare față de baza pe care o reprezintă ordinea, în general.

Tot astfel, în legătură cu schimbarea. Necesitatea transformării prezentului este un consens absolut. Cum anume însă să se transforme acest prezent împarte deja populația în tabere aflate în competiție.

Aceste două mari obiective generalizate, însușite de întreaga populație nu sunt explicite și nu sunt reprezentate de nici un partid politic, în exclusivitate. Dar ele explică, în întregime, întregul comportament politic al populației, rezultatele alegerilor și modul în care evoluează orientările opiniei publice și, în final, ale reprezentanților lor. Atunci când bătălia politică amenința stabilitatea țării și a vieții de toate zilele, populația a votat cu o majoritate zdrobitoare împotriva celor care apăreau drept promotorii instabilității, arbitrariului și insecurității (în 1990, în principal, partidele istorice) și pentru cei care adăugau schimbarea (adică tranziția) stabilității. În toată perioada de după 1989, perce-

perea PSM ca pe un partid care opune stabilitatea schimbării a reprezentat principalul motiv al lipsei de popularitate a acestuia, în ciuda populismului său. Alegerile din 1992 au adus în fața electoratului o opoziție mult mai puțin opusă stabilității decât în 1989, iar creșterea importanței politice a acesteia se datorează tocmai unei asemenea schimbări de imagine, la fel cum FSN condus de Petre Roman a pierdut cea mai mare parte a voturilor obținute în 1989, tocmai pentru că a devenit, prin atacul la Ion Iliescu, principalul purtător al destabilizării.

După 1992, când stabilitatea a încetat de a mai fi amenințată, în schimb a crescut amenințarea la adresa schimbării, sprijinul popular a început să se diminueze nu numai pentru PDSR, dar și pentru președintele Iliescu.

Faptul că ceva nu merge nu este important câtă vreme nu afectează cele două mari obiective asupra căreia populația este în vădit consens. Preocuparea devine însă acută în momentul în care acestea două sunt în pericol. Și, cu atât mai mare, cu cât în prezent, amândouă sunt percepute ca fiind în pericol. Acesta este punctul critic al tranziției, pe care lumea, atât populația, cât și unii politicieni încep să-l intuiască, în primul rând ca pe un mare impas.

Prima componentă care pare a fi cedat este schimbarea. Deși noutăți mai apar sau mai sunt anunțate, nici una dintre ele nu mai oferă certitudinea sau speranța unor schimbări esențiale, cu efecte profunde, care să fie semne ale mișcării în continuare a societății. Dimpotrivă, societatea pare să osifice tot mai mult în prezent și nici guvernarea, nici opoziția nu par a mai avea resurse pentru a o scoate din această încremenire. Singura noutate majoră a guvernării PDSR – Legea accelerării privatizării – nu este decât o simplă revenire la principiul privatizării din 1991: distribuirea gratuită a 30% din economia privatizată, populației. Alte inițiative – Legea caselor naționalizate, de exemplu se mărginesc să consacre statu-quo-ul. Tranziția pare să se oprească și, o dată cu aceasta, dispare și speranța că acele schimbări care lipsesc ar mai putea să aibă vreodată loc, iar cele care nemulțumesc să fie corectate. Pentru că, dacă populația acceptă încă această realitate evident nesatisfăcătoare, o face doar pentru că o consideră o simplă etapă neplăcută într-un drum destinat să ducă către o lume categoric mai bună decât cea în care ne aflăm acum. Încetarea schimbărilor, sau măcar a schimbărilor esențiale, echivalează cu amenințarea ca această lume „în tranziție" să devină permanentă, iar acest lucru este inacceptabil.

Mai mult decât atât, nu numai schimbarea, dar și stabilitatea începe să fie percepută ca fiind în pericol. Din două motive principale. În primul rând, pentru că ordinea și regulile existente sunt numai parțiale și pe alocuri nu funcționează. Actuala stabilitate este acceptabilă doar câtă vreme mișcarea garantează că ea va fi completată și perfecționată pe parcurs. În momentul în care mișcarea încetează, și această garanție încetează și stabilitatea este amenințată. Dar chiar mai importantă este o altă amenințare a stabilității, care se instaurează o dată cu încetarea tranziției. Lipsite de mișcare, principalele instituții ale ordinii, cele politice în primul rând, încep să se descompună, amenințând stabilitatea generală.

În această fază a tranziției este evident că ar trebui făcut ceva. Nevoia de intervenție începe să se simtă, confuz, la toate nivelurile și, cumva, chiar și în interiorul instituției. Vestea proastă este că, așa cum a rezultat din tranziția spontană de până acum, societatea nu este capabilă să reacționeze, oricât de multă nevoie ar fi de o reacție. Partidele politice nu sunt construite pentru a modela tranziția. Sunt atât de neputincioase în raport cu acest obiectiv încât nu pot nici măcar să formuleze doctrinar o asemenea necesitate. Cele două birocrații atotputernice, birocrația administrativă și tehnocrația industrială nu sunt, prin modul de alcătuire, funcționale în raport cu o asemenea problematică. Ele ar putea, poate, să reprezinte un instrument util al intervenției în realitate, pentru a rezolva problemele tehnice ale acestei intervenții, dacă ar exista o forță capabilă să definească și să coordoneze intervenția. În nici un caz nu pot deveni ele însele o asemenea forță. Mai mult, dacă o atare luare în stăpânire a tranziției și modelarea ei ar avea drept consecință afectarea sistemului actual de distribuție al puterii, atunci tendința normală a birocrației este de a opune rezistență schimbării. Societatea civilă poate să fiarbă și să se zbuciume. Dinspre ea vin, de altfel, cele mai multe semnale legate de perceperea impasului actual și al nevoii de schimbare. Dar, societatea civilă este insuficient dezvoltată pentru asta. Și, oricum, schimbarea presupune reconstruirea nivelului politic al societății.

Aici, la nivelul politicului se află cheia ieșirii din impas. Dar politicul nu reacționează, iar după cinci ani de așteptare putem conchide că nici nu este în stare. Dar nu este suficient doar să acceptăm această concluzie. Mai trebuie să înțelegem și de ce a eșuat revoluția politică.

III. EȘECUL REVOLUȚIEI POLITICE

1. Sistemul de putere al revoluției

Primul lucru pe care îl destramă o revoluție este sistemul politic. Este o caracteristică atât de constantă încât, uneori, revoluțiile sunt identificate cu această primă urmare a lor. În realitate, schimbarea regimului politic este numai începutul unui șir de transformări care afectează toate componentele societății.

Revoluția din decembrie 1989 poate fi recunoscută ca o revoluție autentică tocmai pentru că a desființat brusc, brutal și total sistemul politic în funcțiune. Nu doar a înlăturat actorii principali ai acestuia – ceea ce de altfel nici nu este esențial –, dar a măturat toate instituțiile politice, atât cele nemijlocit legate de partidul comunist, cât și cele care, formal măcar, erau instituții autonome ale statului: Consiliul de Stat, Marea Adunare Națională și Consiliul de Miniștri. Vreme de câteva zile, în România nu a mai existat nici o autoritate centrală. Autoritatea se mutase în stradă și aparținea oricui putea striga destul de tare pentru a aduna în jurul său un număr suficient de trecători. Este adevărat că, în seara de 22 decembrie, directorul Editurii Tehnice din București, împreună cu câteva sute de oameni care intraseră în clădirea televiziunii au anunțat înființarea unui nou organism al puterii de stat – Consiliul Național al Frontului Salvării Naționale –, dar autoritatea acestuia, evident, nu se întemeia în nimic, ca și legitimitatea lui, decât pe dorința autentică a oamenilor de a ieși cât mai repede cu putință din anarhia care amenința să izbucnească în lipsa oricărei autorități.

Putem să ne mirăm că, într-o duzină de alte locuri din București și din țară nu s-au format o duzină de alte instituții de acest fel, care apoi să concureze între ele pentru legitimitate și sprijin popular. Dar chiar dacă unele încercări de acest fel au existat – la Timișoara, cu o zi înainte de căderea lui Ceaușescu, sau în clădirea Comitetului central al partidului comunist, în aceeași după-amiază de 22 decembrie –, ele au dispărut

imediat în favoarea celei anunțate deja public prin televiziune. Iar acest lucru este extrem de semnificativ, așa cum semnificativ este că nu a contestat nimeni componența noii instituții. Populația nu a părut a fi foarte interesată de cine anume era și cine anume nu era membru al ei, ci, în primul rând de existența instituției însăși. Pentru că, puterea reală a rămas pentru multă vreme în mâinile populației. Iar aceasta era gata să urmeze pe oricine ar fi creat impresia ca vrea să meargă undeva.

Conducerea improvizată

Vreme îndelungată, noul organism politic a supraviețuit numai pentru că nu a avut de înfruntat nici o opoziție serioasă. Atunci când opoziția a apărut – și nu oricum, ci ferm hotărâtă să-l înlocuiască –, CNFSN a supraviețuit tocmai pentru că oamenilor nu le era deloc clar ce este și ce vrea această opoziție. De asemenea și pentru că s-a arătat destul de flexibil mai târziu, când opoziția a reușit să mobilizeze un sprijin popular, mediatic și internațional semnificativ, pentru a o îngloba pur și simplu în componența sa. Asta s-a întâmplat atunci când CNFSN a devenit CPUN. În ciuda abilității de a supraviețui, CNFSN este greu de identificat ca centrul politic al unei revoluții. După instalarea acestui nou organism politic, dotat cu o putere teoretic absolută, deoarece reunea atribuțiile și puterile tuturor instituțiilor politice dărâmate de revoluție, de la parlament și până la centrul politic al executivului și comanda supremă a armatei, a urmat cea mai confuză perioadă postrevoluționară. Ea s-a întins din primele zile ale victoriei revoluției și până după alegerile din mai 1990.

Ceea ce dezamăgea la proaspăt instalatul CNFSN era că nu știa ce să facă. În general, într-o revoluție, după destrămarea instituțiilor fostului sistem politic urmează o perioadă rapidă de inovație și construcție. Vechile reguli ale puterii politice sunt înlăturate și sunt anunțate și instituite cele noi. Se pun cât mai repede la punct noile instituții, iar acestea încep să funcționeze chiar și improvizat, în condiții oricât de incomplete. Dar, mai ales, puterea începe să fie exercitată într-un mod nou, cu alte obiective, după alte reguli. Iar principalul ei obiectiv și realizare este punerea în funcțiune a unor noi mecanisme și instituții în domeniile nepolitice ale societății, în economie, în administrație, în viața de toate zilele. Căci asta deosebește o revoluție de o simplă lovitură de

stat (cu care revoluția din decembrie a fost adesea comparată), faptul că o forță politică își asumă sarcina să introducă acele schimbări de natură nepolitică de care societatea are neapărată nevoie, dar nu le poate introduce singură. Forța politică respectivă poate reuși sau poate eșua, schimbările reale vor semăna mai mult sau mai puțin cu proiectul politic inițial, dar în cazul unei revoluții desfășurate normal, este sigur că ea va încerca să impună programul politic al revoluției. Am văzut însă deja că revoluția română era handicapată tocmai la acest capitol al construcției care urma victoriei.

Ceea ce însă caracteriza CNFSN era că nu făcea nimic din ce era de așteptat de la el. Nu definise o direcție clară a schimbărilor. În seara lui 22 decembrie, o dată cu anunțarea componenței sale, CNFSN a făcut publică o Declarație-Program în 12 puncte. În zilele care au urmat, toată populația și toate instituțiile și organizațiile care funcționau s-au grăbit să adere la aceasta, pentru că era singurul document care putea oferi un sens revoluției. Dar Declarația era departe de a fi un program. Ca toate „programele" construite de atunci încolo, nu era decât o simplă listă de dorințe, cele mai multe dintre ele neavând nici o legătură cu vreo analiză a realității, iar altele – cele referitoare la simbolurile naționale etc. – nefiind decât un mod formal de a anunța că revoluția era victorioasă. Cel mai semnificativ a fost că, după lansarea Declarației-Program, CNFSN nu a mai făcut nimic pentru a atinge obiectivele anunțate acolo. Se mulțumea să existe, pentru a umple golul de putere și lipsa de instituții pe care le crease revoluția și să gestioneze treburile curente ale țării. Astfel că, după un succes neașteptat de rapid și de ușor în răsturnarea regimului politic anterior, revoluția română se învârtea dezorientată în loc, neștiind în ce direcție să o apuce. Era clar că CNFSN nu știe ce poate face cu puterea cucerită, pentru că nu știe ce să vrea. Puterii apărută după revoluție, și ca o consecință a acesteia, îi lipsea sensul. Dar, tocmai de aceea, sunt necesare și există instituțiile politice, pentru a da un sens puterii și un rost exercitării ei. Ca instituție politică, CNFSN a eșuat total în îndeplinirea acestei funcții. Eșecul, sau infirmitatea create atunci s-au perpetuat la întregul sistem de instituții politice dezvoltat după alegerile din 1990. Începută victorios în decembrie 1989, revoluția română a rămas neterminată tocmai în domeniul în care trebuia să se realizeze cel mai repede și mai deplin, în cel politic.

Naşterea acestei infirmităţi şi stabilizarea ei ca o caracteristică generală a perioadei postrevoluţionare poate fi justificată printr-o mulţime de întâmplări şi succesiuni, unele imprevizibile, altele de necontrolat. Pe scurt, ar putea fi explicată ca un rezultat întâmplător, ceea ce ar fi totuna cu a spune că românii pur şi simplu nu au avut noroc, nici măcar atunci când au făcut o revoluţie. Dacă analizăm însă mai atent acest şir de întâmplări putem identifica în spatele dezordinii sale aparente un proces care s-a desfăşurat cu o relativă coerenţă şi consecvenţă. Este procesul de naştere a unui sistem de distribuţie a puterii care, prin propriile sale caracteristici, este pur şi simplu nerevoluţionar. Nu se opune neapărat unei revoluţii, nu este o contrarevoluţie făcută pe ascuns, aşa cum îi place să creadă, pentru a se consola cu eşecurile sale, unei părţi a opoziţiei politice şi a intelectualităţii. Dar nu este nici dornic, nici în stare să impună şi să realizeze schimbări. Constituirea acestui nou sistem de distribuţie a puterii a echivalat cu eşecul revoluţiei politice, iar acum, echivalează cu eşecul tranziţiei. Iar acest proces vom încerca să-l analizăm în continuare.

Administrarea puterii şi salvarea României

Pentru că nu avea obiective generale şi nimic special de urmărit cu prioritate, CNFSN s-a apucat să facă ordine în ţară şi să administreze puterea astfel încât să asigure o viaţă socială cât de cât normală. Schimbările pe care le-a introdus în legislaţie şi structurile instituţionale nu au reprezentat nici o inovaţie şi nici un pas înainte. Ele nu au făcut decât să consacre legal şi documentar ceea ce revoluţia realizase deja practic. Din acest punct de vedere, CNFSN se comporta mai puţin ca un conducător politic al revoluţiei, cât, mai degrabă, ca un funcţionar al acesteia. Ca şi cum ar fi fost în aşteptarea unui actor politic autentic, care să preia puterea, ştiind într-adevăr la ce să o folosească. Din păcate, atunci, ca şi acum, aceasta este doar o metaforă. Nu exista nici un asemenea actor politic şi nici nu a apărut între timp.

Nici nu este de mirare că CNFSN nu îşi îndeplinea adecvat rolul de conducător politic, că nu avea o viziune a transformărilor care urmează să aibă loc şi al drumului pe care trebuie condusă ţara şi că şovăia în a lua măsuri înainte ca realitatea însăşi să se schimbe într-un fel sau altul. El nu era un organism politic, în primul rând pentru că nu

fusese construit ca atare. Cei peste o sută de membri ai săi au fost reuniți acolo după cele mai diferite criterii, dar sigur nu după cele politice. Aproape toate personalitățile care aveau cât de cât o imagine publică au fost înglobate în CNFSN. Unele pentru că își făcuseră faimă de disidenți, de opozanți ai lui Ceaușescu, prin intermediul mass-mediei occidentale, cum erau Doina Cornea, Ana Blandiana, Mircea Dinescu sau Andrei Pleșu. Alții erau cunoscuți ca disidenți nu atât prin emisiunile „Europei Libere", ci din zvonistica prin care erau adesea înlocuite în România buletinele de știri. Era cazul lui Ion Iliescu, Silviu Brucan, Al. Bârlădeanu și alți foști lideri comuniști, considerați reformiști sau „luminați". Alții ajunseseră în CNFSN pentru că, în mijlocul mulțimii anonime erau figuri identificabile, adesea ca urmare a meseriei lor, care îi făcea să apară frecvent la televiziune sau în public. Este mai ales cazul actorilor care, în revoluția română au jucat un rol deosebit de important, atât pentru că erau cunoscuți de public și, prin urmare ascultați, cât și pentru abilitatea de a vorbi coerent și fără trac mulțimilor. Au fost incluși în rândurile CNFSN toți liderii spontan formați ai manifestației de la București și, desigur, figura centrală a mișcării de la Timișoara, László Tökés. În sfârșit, alții au devenit membri ai CNFSN pentru simplu motiv că, în momentul în care a fost făcută lista acestora, s-au nimerit să fie în încăpere.

Toți acești oameni erau departe de a alcătui o conducere politică a ceva. Nu alcătuiau nici măcar un grup, ci erau o simplă mulțime, aleasă practic la întâmplare din mulțimea mai mare care umplea străzile. Nu împărtășeau aceleași păreri, făceau parte din generații cu experiențe diferite și prețuiau fiecare alte lucruri. În mod excepțional, o asemenea combinație ar fi putut oferi o fericită complementaritate dacă, dincolo de toate diferențele, ar fi existat o credință sau o viziune comună cu privire la ce ar urma să se întâmple cu și în România și care este rolul lor. Nici nu putea fi vorba de așa ceva. Această o sută și ceva de oameni nu aveau nici cea mai mică idee despre ce urmează să se întâmple și o imagine foarte vagă despre posibilitățile lor de a influența desfășurarea evenimentelor. Mai mult, le lipsea o imagine globală despre situația din țară și despre evenimentele care aveau loc. În plus, nu se cunoșteau și nici nu aveau încredere unul în celălalt. Așa că, foarte repede, majoritatea a adoptat o poziție pasivă, urmărind pur și simplu pe cei câțiva lideri care s-au conturat destul de repede. În ceea ce-i privește pe aceștia, ei au

intrat în competiție, o competiție care semăna destul de bine cu o încăierare de stradă, pentru că era lipsită de orice reguli.

Până la urmă a câștigat echipa condusă de Ion Iliescu. Era mai experimentată politic, iar Ion Iliescu avea o mai mare credibilitate la public decât oricare dintre ceilalți potențiali lideri. Dar, mai ales, pentru că în această perioadă de confuzie generalizată el a făcut dovada unui solid bun simț, care i-a permis, chiar și atunci când a făcut opțiuni greșite – cum ar fi fost cea de numire a generalului Militaru ca ministru al Apărării –, să aleagă până la urmă o soluție de compromis. Aceste soluții aveau numeroase caracteristici și consecințe care puteau să le fie reproșate, dar, aveau totodată un foarte mare avantaj, acela de a menține lucrurile sub control și de a împiedica declanșarea unor catastrofe ireversibile. Și erau destule dintre acestea care se conturau nu numai ca o posibilitate, ci chiar ca o probabilitate.

Câștigarea confruntării din interiorul CNFSN de către Ion Iliescu și sprijinitorii săi a decis, în mare măsură, soarta și orientarea noului organism politic. În fapt, câștigul a revenit liniei de mijloc, grupului care asigura și o anumită continuitate cu fosta societate și realitățile de neignorat ale acesteia și care era ferm decis să schimbe câte ceva. Pe de altă parte, pentru acest grup și pentru această politică, prioritatea numărul unu nu era căutuși de puțin schimbarea, ci prezervarea. Nu a vechii societăți, ci a țării.

Imediat după revoluție, România s-a aflat în fața a două probleme diferite, dar la fel de acute. Una dintre ele era schimbarea. Avusese loc o revoluție care dovedise că întreaga țară optase pentru schimbarea nu numai a lui Ceaușescu, dar și a tipului de politică promovată de acesta precum și a instituțiilor pe care se baza realizarea ei. Această problemă a devenit relativ clară cu timpul și de ea ne vom ocupa, pe larg, în cele ce urmează. Dar exista și o a doua problemă care, deși nu mai puțin acută, era deseori trecută pe planul secund de spectaculozitatea net mai mare a schimbărilor. Era vorba de menținerea societății, bulversată de revoluție, într-un echilibru oricât de precar și menținerea României și întreagă și, pe cât posibil, într-o poziție cât mai avantajoasă în noua structură europeană și mondială care se năștea, în urma destrămării blocului comunist, decăderii Uniunii Sovietice și noului rol pe care era clar că urmează să-l joace Comunitatea Europeană – în formare – și țările membre ale acesteia, în special Germania unificată.

Pe plan intern, revoluția română a destrămat toate structurile și instituțiile care, comuniste sau nu, aveau funcția de a menține societatea coerentă și de a face diferitele sectoare ale acesteia să coopereze între ele. Efectele distrugătoare ale revoluției au fost, în această privință, net mai mari decât se aștepta oricine. Din cauză că lipsea orice fel de autoritate stabilă, din cauză că orice regulă, nu numai politică, dar și socială, putea fi pusă sub semnul întrebării și orice valoare devenea cel puțin suspectă, pentru simplul motiv că funcționase și sub vechiul regim, țesătura socială însăși era în pericol. Una dintre cele mai utilizate formule în acea perioadă era „vidul de putere". De fapt, nu a existat niciodată un vid de putere, ci doar un vid de autoritate al instituțiilor centrale ale statului. Una dintre sarcinile pe care și le-a asumat CNFSN condus de Ion Iliescu, iar ulterior CPUN și, după aceea, președinția României, a fost de a recrea, încetul cu încetul, autoritatea acestor instituții și de a administra țara în perioada în care ele erau incapabile să o facă.

Această administrare a țării consta, înainte de orice, în menținerea în funcțiune a economiei. CNFSN, împreună cu guvernul nou constituit, trebuiau să continue să gestioneze resursele centralizate ale economiei, să aprovizioneze orașele și populația, să refacă rețeaua administrativă distrusă de revoluție și să mențină comerțul exterior în condițiile în care piețele de export se restrângeau dramatic. În al doilea rând, CNFSN trebuia să stingă incendiile politice care se aprindeau mereu, dintr-un motiv sau altul și care, uneori, amenințau nu doar să-l răstoarne de la putere, dar puneau în pericol însuși statul. CNFSN și, în principal, președintele Ion Iliescu și-au îndeplinit aceste funcții cu un relativ succes. Atât economia, cât și viața socială au dispus de un minim de gestionare, dar acest minim era exact cel necesar ca totul să nu se prăbușească în ruină. De cele mai multe ori guvernarea a cedat presiunilor de tot felul, de la cele politice, transformând CNFSN în CPUN și înglobând opoziția măcar formal în structurile de putere, până la cele sindicale, atunci când a cedat, după o palidă încercare de a opune rezistență, presiunii pentru reducerea săptămânii de lucru la cinci zile ca și tuturor cererilor de pensionare înainte de vârsta legală etc. A fost probabil cea mai costisitoare gestionare socială și economică din întreaga istorie a României moderne, dar obiectivul principal, acela de a menține țara într-un minim de stabilitate și de control, a fost atins.

Acestui obiectiv pe termen scurt, care intra în funcțiune ori de câte ori se întâmpla ceva, i se adăuga un obiectiv pe termen lung, care consta în repunerea în funcțiune a structurii de autoritate și a funcționării normale a instituțiilor. „Intrarea în normalitate", care în bună măsură însemna reducerea posibilității unei noi insurecții politice și refacerea unei rețele de reguli ale distribuției și utilizării puterii, a reprezentat obsesia principală a grupului condus de Ion Iliescu. Acest obiectiv a fost atins în etape. Cel puțin trei ar putea fi identificate. Prima a însemnat stabilizarea provizorie a puterii, obținută, în final, prin constituirea CPUN și organizarea de alegeri generale în mai 1990. A doua a constat în reluarea guvernării după alegeri și, mai ales, după incidentele din 13-15 iunie 1990. În sfârșit, obiectivul final a fost atins o dată cu adoptarea Constituției și organizarea unor noi alegeri generale, în septembrie 1992.

Au fost necesari trei ani pentru a reface principalele instituții politice și sociale, pe ruinele celor destrămate de revoluție. Asta ne poate da o idee generală cu privire la extraordinara forță de distrugere pe care a avut-o revoluția. Pe de altă parte, această reconstrucție a reprezentat principalul obiectiv al puterii instalată în decembrie 1989. În aceste condiții, evident că schimbarea propriu-zisă a rămas pe planul al doilea. Probabil că acest lucru este cel mai greu de evaluat. Guvernarea instituită după revoluție a fost cu prioritate obsedată de înlăturarea consecințelor negative ale revoluției, de refacerea cât mai rapidă a instituțiilor și structurilor fără de care un stat nu poate supraviețui și de evitarea degradării suplimentare a relațiilor politice și sociale. Pentru asta, a recuperat sau a acceptat recuperarea multora dintre „rămășițe", persoane și instituții strâns legate de fostul regim. Dar revoluția a avut loc tocmai pentru că era nevoie de schimbări esențiale în toate sectoarele, de la cel politic, la cele economic, social și cultural. Iar în această privință, prioritatea acordată stabilității și refacerii a trecut schimbarea pe planul al doilea, sau chiar a renunțat la ea atunci când părea să reprezinte un pericol la adresa stabilității și refacerii.

În esență, dincolo de oricare dintre problemele concrete rezolvate sau nu, dincolo de orice pericol potențial sau real evitat, refacerea stabilității interne a echivalat cu construirea unui nou sistem de distribuire a puterii în societate. Stabilizarea nu a însemnat până la urmă altceva decât preluarea tot mai completă a autorității de către sistemul de putere

construit. El este, în domeniul politic, cea mai importantă realizare a perioadei postrevoluționare. Caracteristicile lui sunt răspunzătoare de desfășurarea tranziției până acum și, în special, în continuare. Acest sistem trebuie analizat, evaluat și, mai ales, schimbat. Fără schimbarea lui, desăvârșirea revoluției din decembrie nu este posibilă nu numai în domeniul politic, dar nici în economie și nici în construcția socială.

Destrămarea sistemului de putere al revoluției

În orice societate, puterea se distribuie între grupurile sociale, după un sistem de reguli mai mult sau mai puțin explicit sau organizat. O revoluție distruge întotdeauna un asemenea sistem pentru a pune altul în loc. Dar, chiar și înainte ca noul sistem să fie instalat, legiferat și instituționalizat, puterea tot este distribuită și exercitată, de data aceasta, de către instanțele revoluției. Alocațiunea cea mai răspândită în țară după 22 decembrie era cea de vid de putere. În realitate, un vid de putere nu există niciodată, chiar dacă poate să apară un vid de legitimitate a puterii, sau o lipsă cronică de instituții legale care să o exercite. Vid de putere nu a existat nici în cazul revoluției din decembrie.

După demisia lui Ceaușescu, în ziua de 22 decembrie, au fost câteva ore în care nu a existat nici măcar un sistem improvizat de gestionare a puterii. Cauza principală era lipsa unei conduceri politice a revoluției. Au fost câteva ore, dar numai câteva ore, în care puterea era pur și simplu difuză. Ceea ce nu înseamnă însă că nu a fost exercitată. Au fost câteva ore, cele care au precedat înființarea CNFSN, în care sugestiile sau recomandările făcute în fața camerelor de luat vederi de către oricine s-a nimerit să fie pe acolo au devenit decizii care au pus în mișcare mase de oameni sau divizii de blindate. Situația s-a mai clarificat un pic o dată cu formarea, seara, a noului centru al deciziei politice. Dar acesta a fost doar centrul. A doua zi de dimineață, a început formarea unui sistem ad-hoc de distribuire și gestionare a puterii. Acest sistem a fost generat de revoluție și, ceea ce este extrem de semnificativ, a cuprins toată populația, sau aproape toată.

Formarea pe 22 decembrie, la București, a CNFSN a fost semnalul pentru declanșarea în întreaga țară a unui uriaș proces spontan de organizare politică. Începând cu a doua zi și până în primele zile ale lui ia-

nuarie s-au constituit Consilii locale ale FSN, atât în localități și județe, înlocuind fostele consilii populare, dar, mai ales, în întreprinderi și instituții, preluând conducerea acestora. Toate s-au grăbit să recunoască autoritatea Consiliului Național și și-au afirmat disponibilitatea de a aplica politica acestuia, atunci când acesta avea să anunțe care anume îi este politica. Declarația-Program a Consiliului Național era departe de a fi sinteza unei linii politice, dar, oricum, sugera că ea avea să urmeze, în curând.

Astfel, CNFSN, apărut inițial ca un Consiliu Național al unui Front care nu exista, s-a pomenit deodată în fruntea unei organizații politice uriașe, perfect organizate și dispusă să fie disciplinată. Filialele acestei organizații controlau practic întreaga țară, toate centrele de putere, indiferent de mărimea lor și, spre deosebire de fostele organizații ale partidului comunist se bucurau deocamdată și de autoritate și de sprijinul populației. În plus, organizațiile locale controlau și ceea ce CNFSN nu controla decât prea puțin, mulțimea care încă mai era în stradă în număr foarte mare, sau era dispusă să iasă în stradă, atunci când aceste consilii ar fi cerut-o. Consiliile FSN erau, esențial, bazate pe colectivele de muncă, alese de către acestea. Reprezentau pe membrii lor și depindeau de ei, pentru că, neexistând nici o regulă a funcționării lor și nici un mandat dat de vreun for superior, membrii acestora puteau fi schimbați imediat ce activitatea lor nu mai convenea mulțimii. Puteau fi schimbați, de asemenea, ori de câte ori vreun demagog sprijinit de un grup mic, dar gălăgios, reușea, prin convingere sau intimidare, să obțină sprijinul majorității. Consiliile erau, evident, o improvizație, născută din revoluție. Dar, respectau principiul democratic al acesteia, aveau putere și erau dispuse să o folosească. Și, mai ales, se plantaseră ca organisme de coordonare politică a tehnocrației, căci rolul lor principal era să numească și să dirijeze pe conducătorii tehnici ai întreprinderilor și instituțiilor.

Această uriașă înregimentare a populației într-o organizație politică nu are de ce să surprindă. Populația, care inițial participase la revoluție, acum dorea să participe la continuarea ei. Cu toate acestea, CNFSN a părut mai degrabă stânjenit decât încântat de situația creată. Iar, o lună mai târziu, a luat o decizie care avea să influențeze hotărâtor întreaga viață politică ulterioară a României și nu numai. A hotărât scoaterea din joc a întregii organizații, prin desființarea Consiliilor nou formate sau transformarea lor în altceva, de exemplu, în sindicate. Con-

siliile din localități sau județe au fost integrate în sistemul administrativ, preluând atribuțiile de până atunci ale primăriilor. Cât despre cele din întreprinderi, inițial s-a încercat transformarea lor în sindicate, de vreme ce fuseseră alese de colectivele de muncă. Cum încercarea a eșuat, pentru că între timp apăruseră și noi sindicate care s-au opus unei asemenea uzurpări, până la urmă au fost pur și simplu desființate, directorii întreprinderilor luându-și locul de conducători absoluți, subordonați doar ministrului de resort (sau centralei industriale, acolo unde acestea existau).

Nimeni nu a sesizat atunci semnificația extraordinară pe care o avea desființarea acestor organisme politice ad-hoc ce alcătuiau piramida pe care ar fi putut să se sprijine CNFSN, dacă ar fi vrut să promoveze o politică oarecare. Este adevărat că, inițiativa desființării lor nu a aparținut în exclusivitate CNFSN. Ca aproape întotdeauna, acesta nu a făcut decât să cedeze presiunilor, indiferent de unde ar fi venit ele. Or, din rândurile opoziției în formare se ridicau voci acuzatoare, care protestau împotriva refacerii organizațiilor politice în întreprinderi, o formă de organizare tipică partidului comunist. În principiu, aveau dreptate. Partidele politice moderne sunt organizații ale cetățenilor și nu ale lucrătorilor; ele grupează membrii după criterii teritoriale și, măcar formal, nu intervin în conducerea organizațiilor economice sau sociale. Mai târziu, unele partide politice, cum ar fi PNȚCD au încercat să-și înființeze organizații de întreprindere, dar, atunci, au considerat că este în interesul lor să se opună unei structuri care oferea CNFSN un sprijin remarcabil. Cum principalii lideri ai CNFSN erau foști membri ai birocrației politice a defunctului partid comunist și cum erau deja supuși acuzației că nu reprezintă altceva decât o restaurație mascată a acestuia, este probabil că, atunci când au cedat presiunilor, au vrut pur și simplu să scape de o bătaie de cap suplimentară. Dar, în același timp, Consiliile FSN îi stânjeneau pentru că interferau alte circuite ale puterii care tocmai fuseseră puse în funcțiune, ale administrației și ale tehnocrației.

Până la urmă, consiliile din întreprinderi au fost desființate și, o dată cu aceasta, a fost desființată și singura organizație politică născută din revoluție și care ar fi putut să preia inițiativa schimbărilor în numele acesteia. A fost desființat, totodată, singurul cadru formal existent care permitea populației să participe la viața politică altfel decât prin manifestații sau încăierări de stradă. Iar CNFSN a rămas un cap fără trup și,

după cum am văzut, un cap cu vederi limitate. Din acest moment, singura lui legătură cu populația a rămas birocrația instituționalizată și, în momentele de criză realmente serioasă, charisma pe care o putea pune în joc Ion Iliescu, adresându-se direct populației prin intermediul televiziunii. Asemenea momente nu au lipsit și ele s-au întins până în iunie 1990. Și merită remarcat că răspunsul la aceste apeluri a fost mereu mai slab. Nu din cauză că Ion Iliescu devenise mai puțin popular – alegerile au dovedit că majoritatea zdrobitoare a populației îl prefera oricui altcuiva – și nici pentru că entuziasmul din timpul revoluției se diminuase – asta a dovedit-o participarea masivă la alegeri –, ci pentru că rolul de mulțime improvizată, răspunzând spontan conducătorului ei politic, era tot mai puțin adecvat și satisfăcător. Asta nu putea să înlocuiască, în nici un caz, participarea la gestionarea puterii.

Totuși, consecința cea mai importantă a desființării consiliilor nu se referă la cine nu a mai participat la distribuția puterii, ci la cine a umplut locul gol creat astfel. Beneficiarul principal l-a reprezentat tehnocrația cu prelungirile ei administrative. Acest rezultat este remarcabil. Adevărata bătălie pentru putere s-a tranșat atunci, în ianuarie-februarie 1990 și nu în alegerile care s-au succedat din mai 1990 și până în octombrie 1992. Iar ea a fost decisă în favoarea principalului adversar al birocrației politice comuniste – tehnocrația industrială.

A câștigat, în primul rând, ideea sau principiul unei conduceri tehnocratice și nu a uneia politice. Această idee era deja populară încă din timpul revoluției, ca un reflex al identificării oricărei conduceri de tip politic, cu activiștii partidului comunist. Această idee a fost preluată de CNFSN și aplicată cu consecvență. O dată desființate consiliile din întreprinderi, iar cele teritoriale identificate cu simple organe ale administrației locale, CNFSN, însuși s-a putut identifica mai degrabă cu o structură birocratică, cea mai înaltă instituție administrativă a statului, decât cu o organizație politică. CNFSN – iar ulterior, CPUN – făceau legi și coordonau guvernul. Guvernul însuși era chiar și formal apolitic. Era, ca și guvernele ulterioare, un guvern de tehnicieni. Când s-au format partidele politice, nici unul dintre membrii semnificativi ai acestuia nu s-au alăturat vreunuia dintre partide. Nici măcar primul-ministru, care s-a hotărât să participe la alegeri, dar ca independent, ca un tehnician care se bucură de popularitate, dar care nu urmează nici o politică.

Acea hotărâre luată în ianuarie 1990, de a ceda controlul și exercitarea puterii tehnocrației industriale în combinație cu birocrația administrativă și realizată, în principal, prin desființarea singurei organizații politice din mecanismul de distribuire a puterii a fost o opțiune majoră, care a hotărât practic soarta puterii în noua societate. Este foarte probabil că cei care au luat-o atunci să nu fi formulat niciodată explicit această opțiune. Tot astfel, motivele pentru care au luat decizia desființării Consiliilor FSN au fost mult mai concrete și categoric altfel formulate. Dar motivele unei decizii nu au neapărată legătură cu opțiunea realizată prin decizie. Indiferent dacă a fost formulată sau nu ca opțiune, ea a existat. A fost una dintre puținele opțiuni cu un caracter realmente politic luate în perioada de după revoluție. Efectul ei a constat în deplasarea puterii din mâna populației organizate politic în mâinile celor două birocrații – cea administrativă și cea industrială. În felul acesta, organismul de conducere al revoluției a acționat exact ca și cum ar fi fost reprezentantul acestor două importante grupuri de putere din fosta societate socialistă. Iar victoria tehnocrației era totală. Nu numai că se eliberase de sub tutelă politică nemijlocită, dar reușise să desființeze orice subordonare politică.

Nu a fost un accident. A fost o direcție de schimbare urmărită cu consecvență. Dacă nu singura, una dintre cele puține. Rezultatul ei a fost constituirea unui sistem de distribuție al puterii care s-a conservat de-a lungul celor cinci ani care au trecut de la revoluție și s-a stabilizat după alegerile din 1992. În ciuda sistemului politic nou, instituționalizat ca sistem pluripartidist etc. După aceea, au fost constituite pseudo-formațiuni politice, de tipul Fronturilor sau partidelor care, deținând nominal puterea câștigată în urma alegerilor, aveau ca rost să permită acestei birocrații să o exercite fără rezerve.

Sfârșitul politicii

Dramatismul deciziei luate atunci de CNFSN nu constă atât în ce anume a desființat, ci în ce a construit și în consecințele acestei construcții. Prima care merită amintită este sfârșitul politicii. Cea de a doua constă în apariția și stabilizarea unui sistem de putere real, diferit de cel formal. Aceste două consecințe reunite echivalează cu eșecul revoluției politice.

„Sfârșitul politicii" este o noțiune care sună destul de patetic, dar ea desemnează fenomenul care a avut loc imediat după revoluție și care, de fapt, a fost principala sursă a eșecului revoluției politice. Căci, fără îndoială, consiliile din instituții și întreprinderi, incapabile și nedorind să coordoneze tehnic activitatea acestora ar fi presat pentru precizarea unor politici chiar și numai pentru a-și justifica existența. Aceste politici puteau fi sau nu acceptate. Indiferent de asta, ele ar fi reprezentat un punct de referință și ar fi introdus o problematică politică care ar fi avut măcar meritul de a fi fost strâns legată de preocupările populației. Cu toate acestea, CNFSN nu poate fi făcut singur răspunzător de sfârșitul politicii în cadrul tranziției. Lui i se poate reproșa de a fi fost un organism politic care, pe de o parte, nu a făcut politică, iar pe de altă parte, și-a rupt legăturile cu o bază politică posibilă. După alegerile din mai 1990, aceeași caracteristică, în forme diferite, a fost reprodusă de către partidele politice.

Revoluția din 1989 a desființat birocrația politică a partidului comunist, dar a creat o nouă suprastructură politică: partide, parlamente, președinte etc. precum și o birocrație slab controlată politic, având rolul de a supraveghea sau arbitra utilizarea puterii: Curtea constituțională, Curtea de conturi etc. Procesul revoluționar normal ar fi însemnat trecerea puterii politice, a capacității – nu numai a dreptului de a lua decizii politice cu privire la utilizarea resurselor naționale – din mâna birocrației partidului comunist în cea a noii suprastructuri politice. O asemenea mișcare nu ar fi fost deloc contrarevoluționară. Revoluția nu a fost îndreptată împotriva simplei existențe a unui sistem politic, oricare ar fi fost acesta. Și nici împotriva unei subordonări politice a tehnocrației industriale. Ca orice revoluție din istorie, revoluția din decembrie a fost îndreptată împotriva unui sistem de distribuire și utilizare a puterii, deci împotriva unor anumite politici și nu a oricărei politici. Dimpotrivă, așteptările revoluției, difuze, neclare, imprecis formulate, dar existente, aveau neapărată nevoie de formularea unei politici pentru a fi realizate. Neînlocuirea unei coordonări politice a distribuirii și utilizării puterii cu un alt control politic semnifică neterminarea revoluției politice și explică eșecul acesteia.

Cauza inițială a fost, desigur, lipsa unei politici care să fie promovate în numele revoluției și pentru realizarea ei. Această cauză mai este adevărată și în prezent. Dar, între timp, lucrurile s-au complicat. Pentru

că, deoarece așa cum am mai spus, o societate nu suportă golurile de putere, lipsa unei coordonări politice a devenit pur și simplu o componentă a sistemului. Ba chiar o componentă instituționalizată. Ca orice sistem de putere, cel construit după revoluție, în condițiile lipsei unei coordonări politice, este și el complet. Tranziția politică, de la un mecanism de distribuire și utilizare a puterii la altul, a avut loc, ba chiar a avut loc destul de repede. Mai repede decât în alte domenii. Regulile există, granițele dintre diferiții participanți la putere sunt bine stabilite, iar relațiile dintre ei s-au stabilizat. Atâta doar că toate acestea, participanții, regulile și relațiile nu sunt recunoscute formal. Dimpotrivă, sunt disimulate de o structură instituțională formală a puterii politice care, în realitate, nu exercită nici o putere, dar care există ca un soi de acoperire, îndeplinind pe de o parte funcțiile de protocol, iar pe de altă parte, pe cele de paratrăsnet pentru nemulțumiri, reacții negative sau respingeri din partea celor supuși acțiunilor puterii reale. În construcția „înălțată" după revoluție pentru a înlocui sistemul politic dărâmat de aceasta, rolul de structură formală, protocolară și de paratrăsnet revine partidelor politice, parlamentului și președinției. Nici unul dintre aceștia nu face o politică reală, nu coordonează sau controlează utilizarea puterii și, în general, nu participă la gestionarea ei.

2. Sistemul de putere al României postrevoluționare

Cu toate acestea, România are un sistem de putere, un șir de instituții și grupuri între care este distribuită puterea și care o gestionează. Acest sistem este destul de complex și merită descris și înțeles nu numai pentru că, de regulă, este bine să înțelegi mecanismele puterii într-o societate, dar și pentru că el este principalul producător al unei tranziții spontane postrevoluționare. Acest sistem nu s-a format din capul locului în forma în care s-a stabilizat astăzi. Mai mult, această formă continuă încă să se mai ajusteze, unele noutăți mai pot apare. Cu toate acestea, în trăsăturile sale cele mai importante, el a apărut încă din primăvara lui 1990. Forma definitivă avea să o primească în 1991, o dată cu formarea Guvernului Stolojan, iar 1992 urma să confirme stabilitatea sa față de orice evoluții politice previzibile. În forma sa actuală sistemul este construit pe patru niveluri.

Împăratul gol

Dintre toate aceste niveluri, cea mai mare importanță se acordă vârfului. Tradițional, o tradiție veche cât istoria, aceasta era simultan o instituție politică și un om – un domnitor, un rege sau un președinte – care concentrau cel puțin formal, întreaga sau aproape întreaga putere. Tot conform tradiției, persoana aflată în această funcție este cea mai populară personalitate și, totodată, cea presupusă a fi cea mai competentă. Către ea împinge, întregul sistem de putere, toate problemele majore, așteptând deciziile de rezolvare. Ei i se atribuie, atunci când nu-și atribuie singură, toate lucrurile bune care se întâmplă în timpul guvernării sale și cea mai mare parte a celor rele. În general, de la acest vârf se așteaptă toată lumea ca puterea să fie exercitată, indiferent cât de arbitrar.

O asemenea concepție despre vârful politic al piramidei de putere nu este nici originală, nici „balcanică", trădând, adică, cine știe ce înapoiere în cultura politică românească, urmare a influențelor neeuropene din istoria noastră. Ea se înscrie într-o paradigmă încă dominantă despre construcția sistemelor de putere în care figura principală este *Statul*. Conform ideologiei care o însoțește, *Statul* este o entitate anistorică, mai presus de indivizi, instituții, reguli și orice alte valori, a cărui supraviețuire și prosperitate reprezintă obiectivul final al activității întregii populații și ale cărui interese au prioritate în raport cu orice alte interese individuale sau de grup. Dincolo de religia pentru acest nu prea nou zeu, se află însă interesele mai pământești ale preoților acestuia, adică ale administrației. Întreaga construcție – ideologia, doctrinele, teoria politică, legislația, instituțiile și raporturile lor cu societatea și populația – este proprie acelui tip de societate în care puterea este distribuită prioritar către birocrația administrativă. În istorie, este cea mai veche și mai răspândită formă de organizare a puterii. În România a fost, în diferite variante, continuă. Nici chiar comunismul nu a modificat-o esențial. Chiar dacă birocrația politică era distinctă de birocrația administrativă și se străduia să o subordoneze, principala ei legitimitate nu era de natură politică, ci se întemeia pe posibilitatea scurtcircuitării drumului către vârful piramidei. Activiștii erau agenții nemijlociți ai vârfului piramidei, un fel de vătafi urmărind ca interesele proprii ale instituțiilor administrative și economice să nu împieteze asupra slujirii intereselor vârfului, adică ale statului.

După revoluție, reorganizarea puterii nu a modificat nici teoria și nici structura esențială existentă. Marile bătălii politice s-au dat pentru ocuparea structurii preexistente și nu pentru schimbarea ei. Singura modificare notabilă a constat în restrângerea rolului birocrației politice (nici activiștii FSN nici, mai târziu, cei ai PDSR, nu au putut recupera în sistemul puterii locul pe care l-au avut cei ai partidului comunist), dar asta nu a făcut decât să întărească și mai mult importanța vârfului piramidei.Un alt factor s-a adăugat aici, cel al practicii, care tinde să devină tradiție. Conjuncturile, personalitatea președintelui Ion Iliescu, așteptările populației și comportamentele celor aflați în apropierea acestui vârf de putere au făcut ca, în ciuda existenței a două structuri paralele – administrația și partidul –, vârful să fie unic. Prevederea constituțională ca șeful statului să nu fie în același timp și membru al unui partid nu are, desigur, alt rol, decât acela să legitimeze autoritatea sa asupra celor cu angajamente politice diferite.

Soluția unui vârf unic al puterii a devenit cvasidefinitivă în urma a două evenimente politice majore – conflictul dintre Petre Roman și Ion Iliescu și unificarea celei mai mari părți a opoziției în Convenția Democratică. În primul caz, structura inițial bicefală a puterii, în care președintele și primul-ministru erau amândoi puternici, și administrativ și politic, a sfârșit într-un conflict al cărui rezultat a fost subordonarea de către președinte și a partidului și a guvernului. În cel de-al doilea caz, opoziția s-a adaptat pur și simplu la soluția rezultată din acest conflict, construind un fel de președinție-fantomă, menită să o înlocuiască pe cea reală în caz de victorie electorală, dar nu să-i schimbe atributele.

Vârful piramidei, adică Președintele României și apropiații săi, a devenit, conform mai degrabă tradiției decât în litera legislației și a teoriei despre organizarea democratică a puterii, cel mai important centru de decizie politică și administrativă. Cel puțin așa arată imaginea creată despre acest centru de la nivelul opiniei publice și, nu în mică măsură, chiar la nivelul sistemului administrativ și politic. Ei i se alătură o imagine complementară, a raționalității, a competenței, a abilității, a înțelepciunii și, evident, a organizării și a mijloacelor superioare de care dispune acest vârf. Ambele imagini sunt însă înșelătoare. În sistemul de putere construit după revoluție, decizia și mijloacele sunt concentrate nu la vârf, ci la nivelul mediu al instituțiilor administrative și al birocrației industriale. Noutatea adusă de revoluție a constat tocmai în eli-

berarea acestui nivel de subordonările superioare. Asta nu înseamnă însă că suprastructurile politice ale nivelului mediu devin inutile sau complet golite de orice conținut. Schimbarea este mai subtilă. Ele își mențin statutul și prestigiul, ba chiar și o parte din autoritate. În schimb, li se diminuează dramatic inițiativa și marja de manevră, devenind, din instituții de conducere menite să ofere orientările strategice și direcțiile fundamentale de evoluție, instituții de legitimare a deciziilor și politicilor de nivelul mediu, cel administrativ. Un întreg ansamblu de cauze și factori favorizanți contribuie la o modificare a rolului și funcției vârfului politic al sistemului de putere. Cei mai importanți dintre aceștia se află chiar în interiorul său.

Cu toate că, și prin definiție și, în și mai mare măsură prin imaginea atribuită acest vârf al piramidei este eminamente politic, nici prin construcție, nici prin funcționare el nu este adecvat acestui rol. Din decembrie 1989 și până acum el nu a dispus niciodată de instrumentele necesare pentru a deveni o instituție politică. Mai mult decât orice, nu dispune de informație. Legăturile vârfului cu realitatea, fie că vorbim de președinte, fie de șefii de partide sau de instituții definite din capul locului ca fiind politice, cum ar fi Parlamentul, sunt mai mult decât precare. Există o anumită corespondență adresată lor, sufocată de o vastă cazuistică, din care este absolut imposibil să se deceleze informația semnificativă de cea accidentală, sau de exagerări, fantezii, iar adesea chiar de minciuni. Vizitele și contactele personale sunt, de cele mai multe ori, pline de formalism, sau, dimpotrivă, de subiectivism și, de aceea, sunt lipsite de orice conținut utilizabil. În cel mai bun caz, ele pot oferi o imagine incompletă a unor cazuri izolate a căror reprezentativitate este nulă. Dincolo de aceste surse inadecvate, vârful nu dispune de nici un fel de mecanism de culegere sistematică a informației, indiferent de conținutul ei. De aceea pentru a se informa, conducătorii țării trebuie să apeleze la presă și la informația care vine pe căile normale, administrative.

În măsura în care urmăresc presa – și Președinția, și Parlamentul și Guvernul dispun de servicii specializate în lectura ziarelor, care le semnalează mai ales ce se scrie despre ei în presă –, membrii vârfului sunt tot atât de informați ca orice cetățean al țării și la fel de lămuriți cu ce se întâmplă în realitate. Aici se dezvoltă, de fapt, un fel de cerc vicios, pentru că o bună parte din ceea ce scrie sau transmite presa este generat

chiar de ei, prin declarații, conferințe de presă sau comunicate. Acest „dialog cu presa" menține de fapt întreaga descriere a realității la un continuu, dar ineficient schimb de impresii între cei câțiva membrii ai vârfului politic și funcționarii lor, pe de o parte, și circa cincizeci sau șaizeci de jurnaliști, mai ales bucureșteni, pe de altă parte, iar discuția în acest cerc restrâns are o contribuție notabilă la formarea acelei false problematici în jurul căreia se învârte întreaga „viață politică românească" și la care, după șase ani de zile, publicul a participat cu din ce în ce mai puțin entuziasm. Reducerea sensibilă a spațiului destinat politicii din presa românească este cel mai semnificativ semn al acestui dezinteres.

Informațiile administrative, chiar dacă sunt culese cu ajutorul unui aparat adesea uriaș, nu sunt cu nimic mai folositoare decât cele din presă. Mai întâi pentru că ele au un pronunțat caracter tehnic, iar nici una dintre instituții nu dispune nici de specialiști, nici de metodologia prin care se pot extrage din informația tehnică semnificația și consecințele politice. În orice caz, dincolo de propoziții simple de tipul „dacă producția crește, nu înseamnă că politica economică este justă" – afirmație valabilă pentru orice politică posibilă –, se întemeiază exclusiv pe bunul-simț și, în plus, mai este și greșită (cele mai mari creșteri ale producției România le-a avut în timpul regimului comunist, iar acum se dovedește că, de fapt, politicile economice ale acelei perioade au fost, de fapt, greșite). Dar, chiar ca simplă descriere a unor detalii tehnice ale economiei și vieții sociale, ele sunt adesea incomplete. Nici o instituție din țară nu dispune în prezent de metodologia sau de infrastructura necesară pentru a culege informații semnificative și corecte din economie sau societate. Un exemplu clasic în această privință sunt datele referitoare la economie; metodologia culegerii acestora abia începe să fie pusă la punct cu ajutorul expertizei occidentale, dar culegerea și corelarea lor este atât de plină de goluri încât adesea nici nu se poate evalua ordinul de mărime al erorii. Astfel economia ascunsă, adică cea neînregistrată de statistica oficială, este evaluată de diferiți experți, unii dintre ei chiar din instituțiile specializate în culegerea și prelucrarea datelor despre economie, între patruzeci și două sute la sută din economia oficială. Cazurile spectaculoase nu sunt neapărat și cele mai grave, dar ele sunt, oricum, edificatoare. Astfel, atunci când guvernul a publicat, în vara lui 1995, lista întreprinderilor care urmează să fie privatizate, s-a dovedit că unele dintre ele erau deja în proprietate privată, iar într-un

caz, o întreprindere producătoare de echipament nuclear fusese înregistrată ca producătoare de mobilă. Pe scurt, la nivelul cel mai înalt al conducerii politice, ocupanții acesteia sunt, pe de o parte, copleșiți de o adevarată avalanșă de informație privind cazuri izolate sau detalii tehnice neinteligibile și, cel mai adesea incorecte, iar, pe de altă parte, sunt în imposibilitatea de a identifica semnificațiile reale ale acestui munte de informații.

Un factor care agravează lipsa de informație este lipsa de comunicare. Nici Președinția, nici Parlamentul, nici măcar conducerile partidelor politice nu sunt instituții concepute pentru a comunica, deși teoretic, aceasta ar trebui să fie principala lor activitate. Desele apariții în presă sau la televiziune, precum și nesfârșitul șir de „mesaje" transmise prin intermediul purtătorilor de cuvânt nu au nimic de a face cu o comunicare reală. Slăbiciunea esențială în această privință nu constă în lipsa de mijloace, ci în concepția care stă în spatele utilizării acestora. Conform acesteia, autoritatea cea mai înaltă în stat este reprezentată nu de populație, ci de *Stat*, acea entitate superioară și dominantă. Rostul populației este să slujească Statul, uneori chiar împotriva propriilor ei interese. De aceea, autoritățile trebuie mai degrabă să controleze și să manipuleze populația în interesul statului, decât să fie receptivă la inițiativele, mesajele și interesele acesteia. Pe o asemenea bază comunicarea cu populația este, evident, imposibilă. Dar nu numai cu populația, ci și cu orice altă instituție care, formal, este autonomă și-și dezvoltă propriile interese, cum ar fi partidele politice, sau Parlamentul. Lipsa de comunicare dintre președintele țării și partidele politice a fost multă vreme pusă pe seama rigidității opoziției și resentimentelor pe care aceasta le poartă președintelui, personal. Ambele caracteristici sunt reale, dar apoi s-a observat că relația nu este foarte diferită nici cu partidele coaliției guvernamentale, ba chiar și cu PDSR, partidul aflat sub autoritatea nemijlocită a președintelui. Rezultatul este că rarele inițiative politice ale președintelui au rămas continuu fără nici un efect politic. În 1992, la instalarea în funcție, discursul rostit de președinte a fost remarcabil prin traseul pe care îl propunea reformei. În toamna lui 1994, el a reluat această inițiativă, propunând o adevărată restructurare a relațiilor politice, inclusiv cu partidele din opoziție, pe baza unui program minimal acceptabil pentru toată lumea. În 1995, cu obiectivul de a declanșa o adevărată campanie anticorupție, el s-a adresat partidului de guvernământ

propunând retragerea parlamentarilor PDSR din atât de profitabilele funcții de membri în Consiliile de administrație și în Adunările Generale ale Acționarilor din societățile cu capital de stat. Nici una dintre aceste inițiative nu a avut vreun ecou politic. Partidele nu numai că nu s-au raliat la inițiativele președintelui, dar nici măcar nu le-au luat în seamă, inclusiv PDSR. Pe de altă parte, a fost evident că toate aceste inițiative au fost lansate fără nici o comunicare prealabilă tocmai cu acei cărora le erau adresate.

La toate acestea trebuie adăugată slăbiciunea fundamentală a vârfului în materie de autoritate. De la defunctul partid comunist s-a moștenit concepția și obiceiul ca principala relație pentru care sunt pregătiți conducătorii instituțiilor din vârf să fie cea de subordonare, adică o relație pur administrativă. Mai mult încă, dintre toate relațiile de subordonare, cea pe care știu, de regulă, să o folosească cei „de la vârf" este cea mai simplă și mai ineficientă dintre toate – cea în care autoritatea se bazează aproape exclusiv pe posibilitatea vârfului de a numi sau a destitui subordonații. Prin conținut și efecte, o astfel de relație nu diferă de cea dintre sultan și domnitorii Țărilor Române din vremea fanarioților. Faptul că este așa de veche nu o face să fie mai rea, dar atrage atenția asupra limitelor sale. În principal, ea este utilă și eficientă atunci când de la subordonat se urmărește obținerea unui singur lucru (tributul, în caz istoric), nu are importanță cum se obține acesta – el are autonomie totală –, iar relația face obiectul unui contract public putând fi astfel legitim revocată atunci când își modifică funcționalitatea. În contextul politicii românești, acest obiectiv unic a ajuns foarte repede o relație personală. Fidelitatea celui numit față de cel care l-a numit a devenit, prin forța lucrurilor, principalul criteriu aplicabil, independent de competența, de bunele sau relele lui intenții sau de activitatea celui numit. Generalizarea acestui tip de relație în toate structurile de natură politică a avut două consecințe grave. Mai întâi, a anulat orice șansă ca aceste structuri să facă exact lucrul pentru care fuseseră create, adică o politică autentică. Asemenea baronilor feudali, oamenii structurii pot face tot ce le trece prin cap, cu condiția să-și sprijine seniorul la nevoie. Cum politica reală necesită o coerență, și o coordonare pe asemenea relație nu are cum să o asigure, atunci politica însăși se reduce, pentru nivelele subordonate, la un interminabil șir de conflicte și rivalități interpersona-

le, iar pentru vârf la abilitatea de a naviga printre ele, asigurându-și totuși fidelitatea combatanților.

Cealaltă consecință gravă constă în faptul că autoritatea se întemeiază nu de jos în sus, ci de sus în jos. Cei doi președinți ai PDSR, de exemplu, își întemeiază autoritatea nu în partidul pe care îl conduc, ci în numirea lor de către președintele Ion Iliescu. Un șef de organizație județeană, sau un prefect este, la rândul său, șef în funcție de relația cu cel care l-a numit și nu pentru că este acceptat de organizație ș.a.m.d. Imaginea finală seamănă cu acea veche metaforă indiană a succesiunii generațiilor, în care fiecare individ se agață cu mâna de piciorul celuilalt, iar ultimul din șir atârnă agățat de un fir de iarbă ros de un șobolan. Șobolanul care rontăie rădăcina unui asemenea sistem de autoritate politică este tocmai contradicția dintre pretenția lui de a reprezenta interesele naționale și evidența că oricare dintre componenți urmărește sau propriile interese, sau, în cel mai bun caz, pe cele ale menținerii sistemului. Exemplificarea mecanismului pe seama partidului de guvernământ nu trebuie să creeze iluzia că, prin simpla schimbare a partidului câștigător al alegerilor, s-ar schimba și mecanismul. Opoziția politică este construită după aceleași reguli de funcționare și, dincolo de polemicile politice, este perfect integrată în sistem.

Dar chiar dacă, prin însăși construcția sa, întregul mecanism este incapabil să facă politică, vârful este nevoit să ia decizii politice, împinse către el tocmai de neputința infrastructurii de promova politică. Din acest punct de vedere, situația vârfului este de-a dreptul dramatică. Lipsit de informație relevantă, de comunicare, de autoritate și de o infrastructură politică autentică, vârful trebuie să ia decizii în toate acele probleme politice pe care fie birocrația, fie populația, fie conjuncturile le împing către el. Nu are altă soluție decât să improvizeze, iar adesea să apeleze la sfatul și sprijinul unor adevărate echipe informale, la care participă adesea cele mai neașteptate persoane sau instituții. În felul acesta, deciziile politice iau, de obicei, caracterul unor acte personale și conjuncturale. De aici deciziile neașteptate și adesea contradictorii, discuții și negocieri care nu devin niciodată publice și, mai ales, lipsa de consecvență politică.

Cu o asemenea infrastuctură, grupul de la vârf care rezolvă problemele cu conținut politic rămâne în mare măsură obscur. Exceptând un număr mic de figuri publice, cum ar fi președintele Ion Iliescu, cei care

participă la adoptarea unor decizii, adesea extrem de importante și bogate în consecințe, rămân necunoscuți. Tot necunoscute rămân și mecanismele după care se iau deciziile, precum și criteriile sau motivele reale pentru care o soluție a fost preferată alteia. Rezultatul sigur al unei asemenea situații este arbitrariul deciziei. Arbitrar, aici, nu înseamnă că ea a fost luată la întâmplare. Înseamnă numai că nu este previzibilă. Deoarece regulile și valorile care guvernează mecanismele acestor decizii nu sunt nici publice, nici verificabile și nici stabile, ele apar deseori ca rezultate ale unor capricii ale guvernanților.

Puține sisteme de conducere politică pot alimenta în mai mare măsură speculațiile legate de existența unui grup de tip masonic sau mafiot, care conduce din umbră destinele unei țări sau unui popor. Pe de altă parte, rareori au fost asemenea speculații mai puțin îndreptățite. Departe de a beneficia de stabilitatea și coerența unor organizații rațional îndreptate spre un scop, chiar dacă ocult, deciziile vârfului stau sub semnul improvizației și al întâmplării. Nici măcar în privința componenței acest grup de la vârf nu este stabil, așa cum nu îi sunt stabile nici deciziile. Desigur, președintele țării, președinții Camerelor, liderii partidelor politice – aceia dintre ei care participă la decizii – sunt personaje politice identificabile. Însă, în jurul fiecăruia dintre ei se formează treptat un soi de curte personală, alcătuită din consilieri, funcționari, persoane de încredere, simpli admiratori sau vânători de favoruri, toți încercând să influențeze măcar unele dintre deciziile luate, după motive și criterii care rareori sunt politice, dar niciodată nu sunt componentele unei politici.

Acest vârf, numai parțial structurat, cu o identitate vagă, greu de precizat, cu o responsabilitate și mai vagă, niciodată posibil de a fi conturată în întregime, se află în continuă fierbere și transformare. Uneori mărindu-se prin cuprinderea unor grupuri sau persoane din cele mai neașteptate zone ale administrației sau ale politicului, alteori restrângându-se și eliminând, surprinzător, tocmai pe cei care păreau mai solid ancorați în chiar nucleul său, este măcinat de o continuă intrigă impersonală și un perpetuu război cu contracandidații la ocuparea locului de conducere, fie ei din opoziție, fie din propria tabără. Acest grup este cel care, în cadrul sistemului de putere construit după revoluție conduce țara. Legăturile sale cu structura politică a țării sunt slabe și, mai ales, nu sunt politice. Legăturile cu populația sunt și mai slabe.

În acest fel, sfârșitul politicii care se prefigura imediat după revoluție a devenit consacrat prin instituționalizare. Este cuprins în chiar mecanismul de exercitare a puterii, prin aceea că vârful politic al mecanismului nu este politic, ci doar un înlocuitor al politicii, precum soia în salamul de vară al lui Ceaușescu. În sistemul de putere actual, împăratul este dezbrăcat tocmai de cea mai importantă haină a sa, cea politică.

Un guvern care nu guvernează

Al doilea nivel îl constituie administrația, al cărei nucleu dur este format din secretariatul general al guvernului și birocrația ministerelor și agențiilor guvernamentale. De aici încolo, de la acest nivel în jos, începe exercitarea reală a puterii. Vârful acestui nivel este însuși guvernul, primul-ministru și membrii cabinetului.

În mod normal, guvernul, deși conduce administrația de stat, nu face parte din ea. Tot în mod normal, guvernul este suprastructura politică a administrației. În sistemul de putere constituit după revoluție, acest lucru nu este adevărat. Miniștrii alcătuiesc în acest sistem doar vârful administrației, interfața acesteia cu grupul care ia decizii în problemele politice, deși nu ia decizii politice. Ei nu sunt politicieni și, cel mai adesea, nu fac parte din grupul însărcinat cu luarea deciziilor politice. De asemenea, tocmai pentru a-și menține funcția de vârfuri ale administrației, membrii guvernului nu sunt, de regulă, și vârfuri ale partidelor politice aflate la guvernare. În guvernele care s-au succedat din decembrie 1989 și până acum – cu excepția perioadei cuprinsă între martie și septembrie 1991, care a reprezentat apogeul ofensivei purtate de Guvernul Roman pentru a prelua controlul vârfului politic al conducerii țării –, nu a fost inclus nici un lider important din partidul sau coaliția de guvernământ. Guvernul format după alegerile din mai 1990 nu includea nici un lider al FSN, cu excepția lui Bogdan Niculescu-Duvăz. El a fost numit în nesemnificativul post de ministru al Tineretului și Sportului, pentru a da o minimă satisfacție echipei de tineri revoluționari care alcătuiau conducerea de atunci a FSN. După căderea guvernului Roman în septembrie 1991, Guvernul Stolojan a fost alcătuit pe baza unei coaliții între mai multe partide, inclusiv FSN (cu cele două aripi ale sale, cea pro-Roman și cea pro-Iliescu) și PNL. Cu toată încrânce-

narea luptei purtate până atunci pentru a ajunge la putere, PNL nu și-a trimis în guvern nici un reprezentant de seamă, miniștrii numiți de el, deși, în posturi atât de importante cum ar fi cel al Finanțelor sau cel al Justiției, fiind personalități de mâna a doua în partid, fără un rol real în conducerea acestuia. În sfârșit, la formarea Guvernului Văcăroiu, într-un moment în care sistemul era deja stabilizat, nici unul dintre membrii cabinetului nou numit nu ocupa o poziție realmente importantă în partidul de guvernământ și, confirmând regula care pare să se încetățenească în România, primul-ministru nu este nici măcar membru al partidului de guvernământ, nu are nici o influență politică reală și, în general, nu face politică. De atunci, acest guvern a trecut prin două remanieri, nici una făcută după criterii politice – dacă nu se consideră politică intriga din cadrul coaliției guvernamentale și conflictele personale dintre liderii acesteia – iar noii membri ai guvernului au fost de fiecare dată figuri nesemnificative politic și prezentate drept tehnicieni. Desigur, în toate aceste alegeri, criteriul principal era cel de loialitate, dar este vorba de o loialitate față de persoane, unul sau altul dintre membrii vârfului „politic" și nu față de o anumită politică.

Cu toate că puterea începe să fie efectivă la nivelul administrației, ea nu este totuși efectivă la nivelul guvernului. Nu miniștii și nu guvernul sunt centrele de concentrare ale puterii administrative. Această caracteristică a fost valabilă pentru toate guvernele care s-au succedat după revoluție. În calitatea lor de guverne de tehnicieni, ele s-au mulțumit să rezolve problemele administrative curente și să gestioneze țara. S-au mulțumit să fie nu un organ al guvernării, ci un organism al administrației. Scuza, dacă se poate vorbi de așa ceva, a fost explicit formulată în definirea Guvernului Stolojan. În toată perioada de până la alegerile generale din 1992, guvernele se aflau în așteptarea momentului în care un sistem politic „normal" se va naște pe ruinele celui desființat de revoluție pentru a prelua frânele conducerii. Am văzut că această atitudine, devenită deja paradigma principală a sistemului de putere, a fost definită încă de la formarea CNFSN și a primului guvern de după revoluție. Din cauza complexității condițiilor cerute pentru preluarea coordonării schimbării, revoluția victorioasă din decembrie 1989 a trebuit să aștepte până în 1992, pentru a fi continuată.

Momentul de cotitură părea că a venit după alegerile din 1992 – la aproape trei ani de la revoluție –, dar s-a văzut atunci că lipsa de guver-

nare ca și lipsa de politică nu sunt accidentale și nici tranzitorii ci, pur și simplu, fac parte din sistem. Pe scurt, ele sunt regula. Numirea Guvernului Văcăroiu este de departe cea mai bună ilustrare a acestei reguli și forma aproape pură de acțiune a sistemului. El mai ilustrează și lipsa totală de legătură care există între sistemul politic formal și sistemul real de distribuire și exercitare a puterii. În timpul alegerilor din 1992 s-a dat o bătălie cruntă pentru câștigarea voturilor. Cu atât mai mult cu cât acum, opoziția era unită în cadrul Convenției Democratice, iar guvernamentalii erau divizați între cele două aripi concurente ale fostului FSN. Bătălia electorală a fost câștigată de FDSN (actualul PDSR), ca urmare a sprijinului acordat acestuia de președintele Iliescu. Noul partid politic câștigător urma să formeze guvernul și să guverneze. Toate acestea la un loc, campania electorală, alegerile la care au participat mai multe partide cu șanse apropiate de câștig, formarea guvernului de către partidul sau coaliția majoritară câștigătoare a alegerilor și, apoi, guvernarea după ideile prezentate în campania electorală însemnau ceea ce aștepta toată lumea și anume intrarea României în normalitate, prin constituirea sistemului normal de putere.

Ei bine, nu s-a întâmplat deloc așa. A fost format Guvernul Văcăroiu. Iar această decizie ilustrează perfect sistemul real de putere și nu cel formal, cel cu partide politice, parlament și alegeri. Figura cea mai reprezentativă este, desigur, premierul Nicolae Văcăroiu. Iar cel mai semnificativ fapt este că nu există nici o legătură între acesta și rezultatul alegerilor. Nicolae Văcăroiu nu era unul dintre liderii partidului câștigător al alegerilor. Nu era și nu este nici după trei ani de guvernare, măcar membru al vreunuia dintre partidele coaliției majoritare. Nu făcea politică nici înainte de alegeri și nu a făcut politică nici după ce a fost numit prim-ministru. Desemnarea Guvernului Văcăroiu a reprezentat practic anularea nu numai a alegerilor din 1992, dar și a utilității întregului sistem politic creat după decembrie 1989. A mai relevat și caracterul obscur al deciziilor care se substituie deciziilor politice. Numirea lui Nicolae Văcăroiu ca prim-ministru nu a putut fi prevăzută de nimeni. Iar după aceea, nimeni, nici măcar cei care au făcut-o, nu au putut explica de ce l-au ales tocmai pe el. Nu există nici un set de criterii care să conducă la decizia referitoare la Nicolae Văcăroiu. El poate avea – și probabil că are – foarte multe calități personale. Într-o țară cu 23 de milioane de locuitori, cum este România, există probabil câteva zeci de mii de oameni extrem de asemănători cu Nicolae Văcăroiu

și la fel de îndreptățiți să ocupe postul de prim-ministru. Pentru a fi ales tocmai el dintre aceste zeci de mii a fost nevoie de criterii suplimentare. Iar acestea nu au fost nici politice și nici democratice. Aici nu este vorba de omul Nicolae Văcăroiu, ci doar de cei care au luat decizii referitoare la el. Decizia a fost luată în cadrul acelui grup mic de la vârf și a fost luată prin acele mecanisme obscure în care până la urmă nimeni nu știe cum a ajuns o decizie să fie luată.

Ceea ce este important este că formarea Guvernului Văcăroiu a anunțat stabilizarea acelui sistem de putere în care guvernul nu joacă nici un rol politic. El este o simplă interfață a administrației de stat și nu guvernează. Și, ca lucrurile să fie și mai clare, tot Guvernul Văcăroiu a mai demonstrat că nu există nici o legătură între activitatea guvernului și „programele" politice ale partidelor care l-au votat în Parlament. Pentru a nu exista nici o îndoială în această privință, guvernul a prezentat în Parlament propria „Strategie de guvernare", o lucrare teoretică cu privire la ce anume ar trebui făcut în România, admițând că cineva s-ar hotărî să facă ceva. Lucrarea a fost elaborată de un grup de tehnicieni indiferenți la toate programele politice ale partidelor, care au făcut politică așa cum făcea monsieur Jourdain proză, adică fără să știe că o fac. Nici primul-ministru, nici guvernul și nici parlamentarii nu au luat în serios „Strategia de guvernare". După ce a fost votată de Parlament, ea nu a mai avut nici o influență asupra activității nici a guvernului și nici a partidelor politice.

Avatarurile formării Guvernului Văcăroiu nu au fost un accident ci, într-adevăr, o intrare în normal, dar un alt normal decât cel pe care îl prefigurase revoluția și pe care îl formalizaseră Constituția și noile legi. Remanierile guvernamentale care s-au succedat au stabilizat regula că nu există nici o regulă după care cineva este schimbat ca ministru sau poate să ajungă ministru. Nici una dintre numiri nu a putut fi previzibilă, nici măcar pentru cei nou numiți, care, uneori, au aflat de numire în ziua în care a avut loc, sau pentru cei destituiți, dintre care unii au aflat din presă de destituire. Decizii politice atât de importante, cum ar fi schimbarea unui ministru, s-au luat pe baza unor criterii care au rămas total necunoscute și publicului și politicienilor și care, până la urmă, au consacrat ideea că guvernul nu este politic, nu face politică și nu depinde de politică, deși depinde de politicieni.

Deoarece nu face politică, funcția principală a guvernului este aceea de element de legătură și teren de compromisuri între birocrația administrativă în ansamblu și grupul care ia deciziile politice la vârf. Guvernul mai are rolul de a asigura legitimitatea autorității administrative și de a interveni pentru a transa numeroasele frecușuri care apar la cel de al doilea nivel de articulare al sistemului de putere, cel dintre birocrația administrativă și tehnocrația industrială. Aceste funcții sunt importante, dar ele nu înseamnă gestionarea puterii.

Consecința imediată a lipsei de putere a guvernului este lipsa de guvernare. Lipsa de guvernare a fost deja amintită în cea mai generală caracteristică a întregului sistem de putere, aceea a lipsei de influență a structurilor de conducere asupra evoluției realităților, la care se adaugă lipsa de responsabilitate. Lipsa de guvernare trebuie pusă în seama întregului sistem de putere – în primul rând, al celui politic. Însă, în cazul guvernului, lipsa de guvernare ia forme mult mai concrete, toate învârtindu-se în jurul acelui grup de cauze centrale alcătuit, pe de o parte, din faptul că guvernul nu vrea nimic, iar, pe de altă parte, din aceea că, admițând că ar vrea ceva, nu știe ce. Astfel că guvernul se mulțumește să prezideze birocrația administrativă, să-i justifice deciziile în fața opiniei publice și să transmită „mai sus", atunci când aceasta o cere, criteriile politice de rezolvare a problemelor care nu pot fi rezolvate exclusiv după algoritmii specifici administrației.

Trebuie subliniat că, pe măsură ce lucrurile intră tot mai mult în normal, iar reconstrucția instituțională tinde să se termine, lipsa de guvernare devine tot mai evidentă și mai presantă. Lipsa de guvernare a guvernelor, adică acea plutire pe deasupra realității, fără a face nimic pentru a o modifica, a fost caracteristică tuturor guvernelor de după revoluție, dar a avut o pondere diferită în activitatea acestora. Pentru primele guverne, prioritatea principală era, după cum am văzut, construcția instituțiilor administrației, aici incluzându-se, desigur, și legislația aferentă. Guvernul Roman a putut să se prevaleze de cele peste 100 de proiecte de lege pe care le-a trimis la Parlament, ca și cum guvernele ar fi în esență un soi de oficii de fabricat proiecte de legi. Dar, în acea perioadă, lipsa de legislație era evidentă și putea fi invocată ca principală cauză a lipsei de guvernare – nu existau instrumentele, adică legile și instituțiile. Guvernul Stolojan a putut invoca un an de zile faptul că nu are mandatul politic de a guverna. De aceea, adevărata proble-

mă a lipsei de guvernare începe tocmai cu Guvernul Văcăroiu, adică cu guvernarea creată după alegerile din 1992, deși, după cum am văzut, nu este deloc rezultată din ea.

Guvernul Văcăroiu nu mai poate pretinde că mai așteaptă ceva. Ar fi destul de puțin credibil la cinci ani după revoluție. Asemeni guvernelor anterioare, a pregătit și a trimis în Parlament un număr de proiecte de legi mai mare decât poate Parlamentul să dezbată și să adopte în timpul sesiunilor sale, dar acest lucru nu mai poate fi invocat acum drept cauză a neguvernării. Pe de o parte, pentru că proiectele de legi trimise au puțină legătură cu problemele realmente presante ale economiei și societății, iar, pe de alta, pentru că, de fapt, majoritatea legilor și, mai ales, cele cu adevărat importante sau considerate necesare, intră în funcțiune nu în timpul sesiunilor parlamentare, ci în timpul vacanțelor acestuia. Știindu-se că Parlamentul adoptă legile cu încetineală și exact pentru a evita această aruncare a responsabilității neguvernării pe seama parlamentarilor, înaintea fiecărei vacanțe parlamentare, Parlamentul aprobă guvernului dreptul de a emite ordonanțe guvernamentale, adică de a pune în funcțiune legi de care are neapărată nevoie chiar înainte ca ele să fie dezbătute de Parlament. De fiecare dată, guvernul a utilizat această prerogativă a sa, ceea ce însă nu l-a apropiat de guvernare cu nici un pas.

Problema pentru guvernul actual – indiferent de compoziția sa – este că nu mai are pur și simplu ce să facă. Pe măsură ce tranziția tinde să se epuizeze, guvernării par să-i revină tot mai puține lucruri de făcut. Unul dintre lucrurile care derutează în egală măsură și guvernanții și opoziția este imposibilitatea de a critica în mod esențial, guvernarea de după alegerile din septembrie 1992. Răspunsul acesteia este întotdeauna o listă a lucrurilor care s-au făcut – și care este prezentată astfel încât să arate impresionant –, comparată cu o listă a lucrurilor care încă nu s-au făcut și care arată destul de anemic. Cu atât mai mult cu cât majoritatea celor care nu s-au făcut încă au fost, măcar, începute.

Guvernul actual trece la activul său, în plan economic: restrângerea crizei economice, creșterea exporturilor, eliminarea subvențiilor, introducerea TVA, reducerea inflației, reducerea deficitului bugetar, încheierea acordului cu FMI și reluarea finanțării externe, începerea restructurării, continuarea – lentă, e adevărat, dar există promisiuni de accelerare – a privatizării și asigurarea convertibilității interne a leului.

În plan extern, bilanțul este și mai favorabil: asocierea la Uniunea Europeană, intrarea în Consiliul Europei, recăpătarea clauzei națiunii celei mai favorizate de la americani, asocierea la NATO prin intermediul parteneriatului pentru pace, reconsiderarea rolului României în Balcani și în Europa de Est. Așa încât, guvernul se poate întreba cu nedumerire „Ce nu am făcut?", iar opoziția și criticii săi, prinși și ei în același sistem de putere, sunt în imposibilitatea de a-i reproșa ceva substanțial. Maximum pe care îl poate face este să se refere la așa-zisul „ritm al reformei", o gogoriță lipsită de orice conținut și care este utilizată ca element principal al demagogiei despre reformiști și conservatori. Dincolo de acesta, opoziția nu se poate referi decât la detalii, unele extrem de neconvingătoare. Această situație a contribuit foarte mult la schimbarea atitudinii opoziției, care a evoluat dinspre delegitimarea actualilor guvernanți către explorarea posibilităților de cooperare cu aceștia la guvernare. Ceea ce dovedește că nu există opțiuni ale opoziției ireductibile cu cele ale guvernării.

Pentru guvernanți – și nu numai pentru ei – dificultatea constă în faptul că rezolvând sau avansând în rezolvarea aproape a tuturor problemelor formulate de reformă, nu mai au altele pe care să și le propună și de soluționarea cărora să atârne schimbarea în bine a societății românești. Pe scurt, marea problemă a guvernării, indiferent dacă se cooptează sau nu opoziția la guvernare, este că nu mai știe ce să facă în continuare, mai exact, nu mai are nimic de făcut. Actuala guvernare, cu opoziție cu tot, pare a se fi epuizat fără a reuși să schimbe în bine societatea românească. În schimb, au sfârșit prin a se integra amândouă în sistemul de putere construit cu sprijinul și cu acceptul, mai mult sau mai puțin conștient, al amândurora.

Vom vedea mai încolo ce anume ar trebui să facă un guvern care guvernează. Ceea ce însă se poate anunța de acum este că, înainte de orice, ar trebui să facă politică. Asta înseamnă să-și definească politici sectoriale, în cadrul unei politici globale explicite, și să treacă la realizarea lor. Politici și în special politici sectoriale se realizează și în actualul sistem de putere, chiar dacă ele nu se elaborează niciodată explicit. Doar că aplicarea și controlul acestora nu aparține guvernului, așa cum nu aparține nici micului grup de persoane de la vârful sistemului de putere, ci celorlalte două niveluri ale sistemului de putere, administrației și tehnocrației industriale.

Primul dintre acestea este administrația, pentru care guvernul funcționează ca factor de legitimare și ca absorbant al reacțiilor negative, dar nu ca autoritate.

Puterea administrației și administrarea puterii

După revoluție, s-a discutat mult despre administrație, în special în termeni negativi. Administrația a fost considerată o forță remarcabilă, dacă nu cea mai importantă, a opoziției față de schimbare, iar noțiunea de „birocrație stagnantă" a făcut carieră pentru ușurința cu care permitea politicienilor să găsească un țap ispășitor pentru propriile lor nerealizări. Birocrația administrativă n-a fost niciodată prea populară în România așa că nu era dificil să faci credibilă afirmația că ea este principala vinovată de faptul că schimbarea se face aiurea sau nu se face deloc. A existat însă și un fenomen mai serios care a făcut din birocrație o țintă a atacurilor. Este vorba de conflictul dintre generații, care a dominat înfruntările perioadei postrevoluționare. Asupra lui vom reveni, căci el nu se mărginește la atacul asupra birocrației administrative. Dar, cum aceasta era dominată de generația mai în vârstă, atacul tinerilor intelectuali, cărora revoluția le-a deschis drumul către funcții și apetitul de a se constitui într-o nouă elită a puterii, s-a concentrat, o perioadă, asupra acestora. Până la urmă, conflictul a fost rezolvat în favoarea generației mai în vârstă și a liderilor prerevoluționari ai administrației. Naivilor intelectuali ai perioadei de „romantism revoluționar" le-a rămas consolarea de a putea învinovăți în continuare birocrația administrativă de propriile lor eșecuri.

În realitate, lucrurile nu au fost și nu sunt atât de simple. Ceea ce este adevărat este că sistemul administrativ postrevoluționar este o copie destul de fidelă a sistemului administrativ prerevoluționar. Este incorect ca acest sistem să fie etichetat drept comunist. Comuniștii l-au preluat și ei de la regimul anterior care, fără a-l inventa el, l-a adaptat pe cel pe care îl moștenise de la feudalismul fanariot la cerințele unei societăți moderne. Pe scurt, sistemul administrativ pe care îl are acum România este cel pe care l-a avut aproape dintotdeauna. Faptul că revoluția nu a reușit să-l schimbe nu este o vină a nimănui. Dar, este categoric un eșec. Faptul că sistemul administrativ a reușit să se reproducă este numai parțial meritul său. În bună măsură, este meritul noii

puteri de după revoluție. Pe 23 decembrie, imediat după constituirea noului organism al puterii politice revoluționare, una dintre primele măsuri luate de CNFSN a fost să ordone administrației, ministerelor și celorlalte instituții centrale, să-și continue activitatea. Noul guvern, înființat imediat după aceea, a făcut același lucru, bazându-și activitatea pe funcționarea măcar aproximativă a fostei administrații. Rezultatul a fost recrearea sistemului administrativ prerevoluționar și, pe această cale, a întregului mecanism de conducere a societății și de control social pe care revoluția îl pulverizase.

O asemenea schimbare nu a fost întâmplătoare. Ea se datora acelei ideologii implicite care a stat la baza revoluției române din 1989 și care a fost împărtășită în egală măsură și de masele de manifestanți și de noii conducători politici. Teza de bază a acesteia era că societatea românească poate fi schimbată înlocuind conducătorii cei vechi și „răi", cu conducători noi și „buni". Chiar și trecerea la un sistem politic pluripartidist, în care selecția noilor conducători se face periodic, pe baza alegerilor libere, nu înseamnă schimbarea sistemului de conducere a societății, ci doar schimbarea sistemului de alegere a conducătorilor. Conformându-se acestei ideologii, șefii revoluției au schimbat funcționarii administrativi, dar s-au ferit să schimbe administrația. Mai ales nu au schimbat concepția cu privire la rolul și funcționalitatea acesteia, ceea ce, de fapt, a însemnat, reproducerea fostei birocrații, dar de data aceasta cu alți oameni. Mai târziu, când s-a văzut că oamenii cei noi și tineri, în ciuda titlurilor lor științifice, sunt incapabili să se descurce în rețeaua complicată de relații și circuite administrative, s-a făcut treptat apel la funcționarii vechi. Asta a alimentat reproșurile cu privire la restaurație, dar a făcut administrația mai eficientă.

În realitate, puterea unei birocrații, iar administrația este una dintre cele mai bine puse la punct birocrații, constă tocmai în faptul că nu oamenii sunt importanți, ci structurile și regulile de activitate. Niciodată nu s-a făcut o reformă a administrației schimbând doar oamenii care o alcătuiesc. Nici simpla restructurare a acesteia, modificarea continuă a raporturilor de subordonare și a ramificațiilor organizatorice nu are vreun efect. Revoluția română le-a încercat pe toate, așa că beneficiem de această experiență. În vara lui 1990 au fost desființate toate ministerele economice și s-a înființat Ministerul Industriei, în speranța că o asemenea reorganizare va elibera definitiv tehnocrația industrială din

întreprinderi de controlul administrativ, pentru simplul motiv că nu mai existau destui funcționari în ministere pentru a se ocupa de asta. Desființarea, ulterior, a centralelor industriale a mai fost un pas în această direcție. Ambele măsuri au rămas fără un efect real asupra raporturilor dintre tehnocrație și administrație. În măsura în care totuși o schimbare la nivelul acestora a avut loc, ea nu s-a datorat acestor pseudoreforme administrative, ci modificării raporturilor cu tehnocrația industrială.

Tranziția a preluat și a reprodus administrația prerevoluționară, pe care a introdus-o în sistemul de putere nou creat după revoluție. A preluat-o nu în măsura în care a păstrat o parte, pe alocuri pe cea mai mare, a oamenilor care o alcătuiau, nu în măsura în care a păstrat instituțiile, multe dintre ele indispensabile oricărei societăți moderne, ci în măsura în care a reprodus funcțiile administrației în sistemul de putere. În sistemul de putere construit după revoluție, administrația are aceleași funcții pe care le-a avut în vechiul sistem. Alte caracteristici și raporturi s-au schimbat.

Cheia întregului sistem este raportul cu populația. Administrația poate fi utilizată în două feluri. Ea poate fi folosită pentru a oferi servicii populației. De la strângerea deșeurilor și până la asistență sanitară, educație, transport sau ordine publică. Și în acest caz administrația are putere, pentru că ea controlează acele resurse care sunt necesare efectuării serviciilor care revin în seama ei. Dar, nu controlează populația ci, mai degrabă, ea este supusă controlului acesteia. Un asemenea sistem administrativ nu a existat niciodată în România și, cu atât mai puțin, în regimul socialist. Actualul sistem de putere, la rândul său, utilizează administrația ca pe un instrument de gestionare, administrare și control al populației. Ca urmare, administrația oferă servicii, dar le oferă centrului său de control, oricare ar fi acesta. Într-un asemenea sistem de putere, populația nu este considerată drept principalul beneficiar al exercitării puterii ci, dimpotrivă, principalul ei obiect. Desigur, una dintre principalele resurse de administrat.

Pentru administrație, diferența este importantă. În funcție de definirea raporturilor dintre aceasta și populație, ea își construiește structurile și mecanismele. Într-o situație ca cea existentă acum, administrația își organizează funcționarea de jos în sus. Ceea ce contează cu adevărat, ceea ce stabilește criteriile de profesionalism și bună funcționare, care

reprezintă criterii de recompensare și promovare a funcționarilor și, în general, funcționează ca o cerință generală de-a lungul sistemului administrativ este satisfacerea nevoilor nivelului superior. Nivelul inferior este privit ca unealta sau resursa de care se dispune în acest scop. Toate instituțiile administrative își modifică nu numai funcționarea, dar și sensul față de cel inițial sau formal. Formal, el rămâne oferirea unui serviciu populației. Dar chiar și aceste servicii sunt privite mai degrabă ca un mod de a absorbi resurse dinspre populație pentru a satisface nevoile unui nivel superior. În acest fel, de exemplu, învățământul a putut fi considerat în vechiul regim în primul rând ca un mijloc de a forma o structură ocupațională definită de politica partidului comunist – prin acel „pat al lui Procust" pe care îl constituiau liceele industriale – iar în actualul regim ca o simplă resursă de reducere a cheltuielilor bugetare. În această privință, nu există o diferență esențială între vechiul și actualul regim în ceea ce privește funcțiile și modul de utilizare a administrației. Revoluția nu a reușit să modifice esențial rolul administrației și, din această cauză, nu a reușit să modifice esențial sistemul de distribuire a puterii. Administrația continuă să fie utilizată ca un mecanism de dominare a populației și nu ca un mecanism pus în serviciul populației.

Cel mai semnificativ indicator în acest sens este acest proces aparent paradoxal, prin care administrația s-a consolidat din ce în ce mai mult în anii care au urmat revoluției, deși serviciile pe care le oferă populației sunt din ce în ce mai reduse și cantitativ și calitativ. Această degradare are loc simultan, și la nivelul administrației locale, și la nivelul administrației centrale. Există însă unele diferențe semnificative. Degradarea serviciilor urbane și comunale, principala sarcină a administrației locale, nu a fost prea mare în anii de după revoluție și nici nu avea cum să fie de vreme ce ele se degradaseră până la un nivel greu de depășit încă dinainte de 1989. Deficiențele în aprovizionarea cu energie și apă, lipsa de igienă specifică orașelor mari, insuficiența transportului în comun, lipsa de locuințe etc., toate acestea fuseseră aduse la limita de sus în ultimii ani ai lui Ceaușescu. Singura caracteristică nouă, apărută după revoluție, este creșterea criminalității, pusă, propagandistic, pe seama creșterii libertăților individuale dar cauzată, în realitate, de un complex de factori, dintre care, și nu ultimul, este acela că revoluția a zguduit cel mai tare dintre toate instituțiile administrației, tocmai poliția, ca urmare a funcției politice pe care o avea în fostul regim. Una

dintre sarcinile prioritare ale revoluției ar fi fost, desigur, să restructureze această instituție a poliției, dar o măsură atât de radicală nu intra în vederile moderate ale CNFSN și ale guvernărilor care au urmat, preocupate, după cum am văzut, să folosească tot ce se mai putea folosi din vechiul regim pentru a menține stabilitatea națională și socială. Restructurarea poliției rămâne în continuare un obiectiv de atins. Cu toate acestea, disfuncționalitatea administrației locale a fost percepută, mai ales, ca o incapacitate de a îmbunătăți o situație moștenită, în vreme ce, disfuncționalitatea administrației centrale se manifestă în degradarea unor servicii sau activități la nivel național.

Prima dintre acestea este, evident, activitatea economică, dar aici avem de a face cu o evoluție. După ce, în perioada imediat următoare revoluției, administrația centrală, prin intermediul proaspătului guvern, și-a asumat sarcina de a gestiona „mai inteligent" economia națională – fără să reușească nimic în această privință –, guvernele care s-au succedat după alegerile din 1990 și până la alegerile din 1992 au adoptat o atitudine de „retragere din economie", considerând că aceasta trebuie să iasă de sub controlul administrației și, în general, de sub orice administrare centrală. Procesul a fost gradual și incomplet, dar aceste guverne au adoptat public poziția de a se amesteca cât mai puțin în economie și au promovat o legislație care lărgea mult autonomia întreprinderilor cu capital de stat, reducând, în același timp, responsabilitatea guvernamentală în raport cu rezultatele economice ale acestora. Dimpotrivă, Guvernul Văcăroiu a fost format pe fondul unor puternice presiuni, ideologice și practice, de reluare a intervenției guvernamentale – adică administrative – în economie, ceea ce, în principal, a însemnat o reluare a unora dintre subsidiile guvernamentale acordate întreprinderilor cu capital de stat la care se renunțase sau se amenința cu renunțarea (ele nu au încetat niciodată în întregime). Dar, în ciuda afirmațiilor opoziției cu privire la tendințele de revenire la vechiul sistem al economiei de comandă, o schimbare esențială avusese deja loc și, cu toate aparențele, situația era acum net diferită de cea dinainte de 1989. Principala diferență consta în poziția dominantă a tehnocrației industriale și poziția extrem de slabă, aproape inexistentă în sistemul de putere, a instituțiilor politice.

Cu toate acestea, degradarea cea mai importantă a rezultatelor activității administrative nu a avut loc în economie, ci în serviciile oferite

populației și societății, de la învățământ, sănătate, asigurări și asistență socială și până la combaterea șomajului, protecția mediului și securitatea națională. Există nenumărate explicații în această privință și, după cum am văzut, una dintre noile caracteristici ale actualului regim este creșterea puterii sale de explicare precum și a comunicării acestor explicații populației și organismelor internaționale. Principala cauză însă care nu apare în aceste explicații, este faptul că îmbunătățirea acestor servicii și, în general, a oricăror servicii adresate populației, pur și simplu nu reprezintă un obiectiv al administrației. Ea nu este construită pentru asta ci, invers, pentru a absorbi de la populație toate resursele necesare atingerii scopului său real, acela de a face servicii nivelului de putere căreia îi este subordonată. În aceste condiții, sistemul administrativ se orientează către două activități fundamentale: cea de colectare a resurselor și cea de menținere a stabilității sau liniștii sociale, adică a menținerii sub control a populației.

Colectarea resurselor se face și ea pe mai multe căi, dar, într-o administrație relativ primitivă cum era cea moștenită de la regimul anterior, căile directe au o prioritate specială. Cea mai directă dintre toate căile este cea a sistemului de impozite și taxe. Într-o societate complicată, cum sunt societățile moderne, sistemul de taxe și impozite este unul dintre cele mai importante mijloace de realizare a unor politici, fie ele economice, fie sociale. Acest lucru se bazează pe realitatea că orice taxă sau impozit are numeroase consecințe atât economice, cât și sociale, cel puțin unele dintre ele fiind previzibile. Și, de fapt, aici, în acest sistem stă cheia oricărei guvernări. Pentru că, o guvernare constă, redusă la esență, în redistribuirea unei părți mai mari sau mai mici a resurselor societății în funcție nu de obiectivele și interesele celor care au produs aceste resurse, ci urmărind atingerea unor obiective stabilite de conducătorii societății – elita sau grupul care controlează sistemul de putere. Până și puterea nu înseamnă altceva decât posibilitatea, mai întâi, de a colecta această parte din resursele sociale și, apoi, de a o utiliza pentru scopuri proprii. Dar, desigur, taxele și impozitele reprezintă numai una dintre modalitățile de a absorbi resurse după producerea lor. Un al doilea mecanism, la fel de important, este cel al modelării consumului, cel mai simplu fiind limitarea acestuia. Vom mai pomeni aici încă un singur mecanism, cel al preluării directe, de către administrație,

a controlului și distribuției resurselor esențiale, cum ar fi pământul sau zăcămintele minerale sau unele produse de bază provenind din import.

Sistemul de putere românesc este și el construit prioritar, dacă nu exclusiv, cu această destinație. În sistem, administrației îi revine, mai întâi, funcția de a identifica și aspira resursele. Apoi, de a distribui o parte din ele pentru acele servicii adresate populației pe care le-am pomenit. După aceea, de a oferi politicilor stabilite la nivel național resursele necesare realizării lor. În acest proces intervin două momente esențiale. Primul este cel al selectării resurselor aspirate. Cel de al doilea, al selectării destinației acestor resurse astfel colectate și al raporturilor între diferite destinații. O asemenea manipulare selectivă și modelatoare a impozitelor și taxelor este imposibilă pentru sistemul actual de putere. Motivul principal nu este, cum a fost invocat nu rareori, incapacitatea de a înțelege și de a prevedea consecințele economice și sociale. Unul dintre motive constă în mărimea foarte limitată a acestor resurse, în raport cu nevoile formulate. Și mai importantă este însă opțiunea cu privire la priorități. Iar pentru sistemul actual de putere ea ar putea fi formulată astfel: prioritatea asigurării de servicii populației și societății trebuie considerată a avea nivelul cel mai scăzut în raport cu celelalte priorități. Aceasta este regula de aur a administrației românești de după revoluție. Ea nu a fost formulată însă administrația i se supune fără multe proteste, cu atât mai ușor cu cât îi este familiară. Într-adevăr, conform acestei reguli funcționase administrația și în vechiul regim. Atunci, ea trebuise să absoarbă resursele și să controleze populația pentru a îndeplini obiectivele formulate de birocrația politică. Acum, aceleași funcții sunt îndeplinite pentru a da satisfacție tehnocrației industriale.

Asigurarea stabilității sociale este evident necesară pentru a permite și colectarea și redistribuirea resurselor. Administrația este și de astă dată principalul instrument. Iar aici are loc un proces extrem de interesant pentru modul în care s-au stabilizat raporturile dintre administrație și populație în perioada de după revoluție. Căci, în această privință, administrația este supusă unor presiuni care vin din două direcții principale. Una este reprezentată de sindicate. Dar, sindicatele nu înseamnă populația, ci salariații, care într-un fel sau altul, sunt până la urmă cuprinși în sistemul birocratic, fie administrativ, fie tehnocratic. Cea de a doua direcție este reprezentată de populația însăși, mai slab organizată,

mai incoerentă și, net, mai puțin primejdioasă. Până acum, cel puțin, administrația a ales strategia de a ceda tot timpul în fața presiunilor sindicatelor – și apoi de a le anula victoriile prin intermediul politicilor monetare și fiscale – și de a nu ceda niciodată în fața populației, aproape indiferent de cererile acesteia.

Administrația și-a construit până la urmă și o adevărată ideologie a puterii sale și a reprimării mișcărilor contestatare, sub denumirea înșelătoare de „stat de drept". Deși argumentația ideologică este mai sofisticată, în esență ea se reduce la afirmația că populația trebuie să se supună deciziilor și regulilor administrative. Existența unor mecanisme administrative de contestare a acestora este o simplă formalitate. Ceea ce este mai interesant este faptul că, cele trei niveluri ale sistemului de putere care exercită o parte a puterii reale, nu consideră necesar ca ele însele să respecte regulile și deciziile. Nu este vorba aici de cazurile de corupție sau de ilegalitate frecventă care rămân nesancționate și care pot fi puse, pur și simplu, pe seama unor disfuncționalități ale sistemului juridic, pe seama tranziției etc. Este vorba de exemple de nerespectare a regulilor cum a fost formarea Guvernului Văcăroiu sau ignorarea „Strategiei de reformă" a guvernului etc.

La această ideologie a „statului de drept" se adaugă, pentru legitimarea puterii administrative asupra populației, o altă ideologie, mai subtilă, mai credibilă și, categoric, mai periculoasă. Este vorba de ideologia „intereselor și obiectivelor naționale". Și ea este complexă și a fost dezvoltată continuu, din diferite motive și în sprijinul unor interese extrem de diverse, de la 1848 încoace. Teza ei de bază este că interesele naționale primează asupra intereselor individuale și că, acestea din urmă pot, ba chiar trebuie sacrificate fără șovăire pentru atingerea unui interes național. De-a lungul istoriei moderne și contemporane a României nu s-a găsit nimeni care să conteste vreodată această teză, iar ea a fost continuu acceptată de populația însăși. Cauzele credibilității acestei ideologii trebuiesc căutate în dificultățile istorice de formare a statului național român și a pericolelor reale pe care acesta a trebuit să le înfrunte în scurta sa istorie. Or, această bază, niciodată pusă în discuție, a fost utilizată pentru a crea legitimarea celor mai diverse instanțe. Secretul tuturor invențiilor de acest fel constă în concentrarea nu asupra intereselor naționale – acestea rămân de regulă obscure –, ci asupra instanței care este îndreptățită să acționeze în numele lor. În timpul regimului

comunist, această instanță era partidul comunist. În regimul postrevoluționar, această instanță nu mai este un partid politic, mai întâi pentru că orice partid este contestat de alte partide, iar apoi pentru că nici un partid politic nu se mai poate identifica cu statul. În schimb, administrația, mai ales administrația centrală, poate. Ea nu poate, desigur, defini interesele naționale. Nu poate defini decât propriile obiective, iar acestea sunt triviale. În schimb, poate prezenta orice decizie referitoare la continuarea dominației asupra populației și a absorbirii unei cantități cât mai mari de resurse de la aceasta, drept decizii luate pentru satisfacerea unor interese naționale. Invers, orice contestare sau opoziție față de acestea pot și sunt prezentate drept opuse intereselor naționale și, prin urmare, condamnabile.

Există, desigur, interese naționale – și vom discuta despre acestea pe larg, mai încolo. Cea mai caracteristică abordare a lor în perioada postrevoluționară este aceea că, deși reprezintă unul dintre clișeele cele mai banale ale discursului politic și administrativ, până în prezent, nici unul dintre actorii puterii – fie el la guvernare, fie doar un pretendent la aceasta – nu a făcut un efort serios de identificare și definire a lor. Interesele naționale continuă să rămână o necunoscută, ceea ce favorizează substituirea lor cu interese de grup, ale unor instituții sau chiar, mai rar, dar mai grav, ale unor persoane. Dincolo însă de această substituire, teza superiorității intereselor naționale asupra celor individuale nu face altceva decât să reia și să mențină ca principiu al relației dintre stat și individ superioritatea statului asupra individului. Statul, și în consecință administrația, continuă să fie perceput ca o entitate aparte, care transcende indivizilor care o alcătuiesc, fie luați individual, fie ca un tot. Această premisă este fundamentală pentru menținerea funcției de control asupra populației pe care administrația și-o asumă ca principală funcție socială. La celălalt capăt al relației, rolul populației este de a fi o simplă resursă – sau izvor de resurse – pentru administrație.

Se constituie, astfel, două domenii disjuncte. Pe de o parte, avem statul, a cărui principală funcție este să vegheze și să satisfacă interesele naționale și care se consideră – și este considerat – îndreptățit ca, în acest scop să acționeze fără să-i pese prea mult de interesele indivizilor și ale populației. Pe de altă parte, avem interesele populației și ale indivizilor care o compun și care au ca spațiu de manifestare ceea ce mai rămâne după satisfacerea obiectivelor și intereselor statului, adică ale

administrației centrale. Ideologia „intereselor naționale" și sistemul de valori care o fundamentează nu sunt altceva decât baza dominării societății de către birocrația administrației centrale. De la bugete la legislație și structuri instituționale, și administrația și societatea sunt construite pentru a satisface acest principiu. Fiind o ideologie generalizată, nu o contestă nimeni. Nimănui, nici partidelor politice, nici sindicatelor, nici organizațiilor neguvernamentale, nici indivizilor nu le-a venit ideea că interesul național cel mai important este satisfacerea intereselor populației și indivizilor, de la cele economice și de securitate, la cele culturale sau de educație.

Până la urmă, rezultă că administrația, în ciuda puterii pe care o exercită asupra populației și a controlului asupra unor resurse importante, nu este totuși decât un element în sistemul de distribuție al puterii. Deciziile cu privire la felul cum se redistribuie resursele și cum se utilizează puterea nu aparțin administrației. În regimul comunist, ele aparțineau birocrației politice a partidului comunist. În actualul sistem de putere, rezultat în urma tranziției, ele aparțin, într-un mod mult mai complex, tehnocrației industriale.

Populația sau lipsa de putere

Al treilea nivel îl reprezintă tehnocrația industrială. De rolul ei în sistemul puterii și de drumul parcurs pentru a ajunge la acesta ne vom ocupa, pe larg, în continuare. Pe ultimul nivel al sistemului, acolo de unde puterea este absorbită, dar nu alocată, se află populația. Nu muncitorii, nu țăranii, nu salariații, ci populația, cetățenii, caracterizați nu prin ocupație, nu prin venituri și avere, nu prin gradul de cultură, vârstă, sau sex, sau naționalitate, ci prin calitatea simplă de a fi – parafrazându-l pe Ceaușescu – simpli cetățeni. În sistemul politic construit după revoluție, asta echivalează cu a fi alegători. În sistemul de putere, echivalează cu a fi lipsiți de putere.

Există cel puțin trei caracteristici pe care populația le împărtășește singură, în raport cu celelalte niveluri ale sistemului de putere. Este singurul nivel la care ea este un obiect al puterii și nu un participant la aceasta. De asemenea, este singurul nivel al puterii care nu este structurat în nici un fel și nu dispune de organizare proprie. În al treilea rând, este singurul care reacționează negativ față de celelalte niveluri.

Sunt nenumărate structuri care pot fi identificate la nivelul populației, utilizând cele mai diferite criterii, de la cele demografice la cele economice sau culturale. Cu toate acestea, nici una dintre aceste structuri nu este o structură de putere. În raport cu puterea, populația se prezintă ca o uriașă masă amorfă. Mai mult, ea este forțată să nu se structureze. Am văzut deja cum „politicienii" primului nivel s-au opus unei structurări politice spontane a populației imediat după revoluție. Tot astfel, administrația se opune structurării populației la nivel comunitar. Bătălia reală care se duce pentru autonomia autorităților locale nu este cea dintre administrația locală și cea centrală. Există, desigur, și o asemenea bătălie, care este însă neesențială pentru că substratul ei este politic. S-a întâmplat pur și simplu ca alegerile locale și cele generale, ambele desfășurate în 1992, să dea câștig de cauză unor grupări politice adverse. Ca urmare, în vreme ce administrația centrală este controlată de politicienii coaliției guvernamentale, politicienii din fruntea administrațiilor locale sunt mai ales reprezentanți ai opoziției. Nucleul conflictului nu este, deci, de natură administrativă, deși lozincile aruncate în luptă se referă, desigur, la democrație, autonomie locală etc. Ca toate bătăliile politice și aceasta se va termina printr-un compromis de principiu și va continua, în realitate, la nesfârșit, pe o scară mai largă sau mai restrânsă, în funcție de evoluția raporturilor de forțe pe plan local. Există în această perioadă de „așezare" a unor raporturi de putere și o confruntare între centru și periferie, între instituțiile administrative centrale, care militează pentru un control sporit asupra sucursalelor lor din județe și localități și încercarea acestora de a dobândi o mai mare autonomie decizională și, implicit, un control sporit asupra resurselor locale. Nu este o noutate. Exista și pe vremea vechiului regim. Numeroși conducători locali, de altfel ocupând funcții importante în ierarhia partidului comunist, și-au construit o bună imagine în rândul populației pentru că au reprezentat mai degrabă interesele locale decât cele ale birocrației centrale. Competiția între Capitală și județe, iar, în județe, între localități este internă din punctul de vedere al birocrației administrative și se va termina și ea cu un compromis, cele două componente, administrația centrală și cea locală aparținând, până la urmă, aceluiași nivel al puterii.

Bătălia reală pentru putere se poartă între populație și administrație. Între administrația care se străduiește să-și întărească controlul

asupra populației, făcându-l, pe de o parte, cât mai eficient, iar, pe de altă parte, cât mai lipsit de contrapondere, și populația, nestructurată și neorganizată, pentru care însă s-a ivit prilejul de a prelua controlul asupra unei părți a administrației, cea locală, prin intermediul unor politicieni sancționabili de către populație. Până acum, populația a pierdut bătălia. Pe de o parte, pentru că, în actualul sistem, sprijinul partidelor pentru politicienii care candidează în alegerile locale este mai important decât sprijinul nemijlocit al populației. Alegerile locale continuă să fie un simplu reflex al luptei politice la nivel național. Iar partidele politice, indiferent dacă sunt în opoziție sau la guvernare, sprijină actualul sistem de putere. Pe de altă parte, pentru că politicienii propuși de partide sunt reprezentanții partidului lor în plan local și nu reprezentanții populației în raport cu structurile administrative. Ca urmare, ei sunt rapid integrați în sistemul de putere drept lideri administrativi, într-un mod foarte asemănător cu cel prin care guvernul a fost integrat ca simplu vârf lipsit de autoritate al piramidei administrative centrale.

În aceste condiții, populației nu-i mai rămâne decât efortul de a se sustrage controlului și puterii. Este o strategie pe care populația a aplicat-o de secole. Pentru că nu poate să se opună administrației, pentru că este lipsită de obiective, de organizare, de bază ideologică și de mijloace, populația a ales întotdeauna soluția evadării, eludării, evaziunii, care pot lua orice formă, de la simpla evaziune fiscală și lipsa de simpatie față de administrație, și până la contrabandă, bișniță, delincvență și, mai ales, această economie ascunsă, paralelă cu cea oficială și adesea parazitând-o, și care s-a dezvoltat atât de mult după revoluție.

După revoluție, lipsa de putere a populației s-a stabilizat ca o caracteristică a sistemului doar relativ târziu. A avut loc aici o evoluție caracterizată, pe de o parte, de un punct de pornire cu totul special, iar, pe de altă parte, de o tendință evidentă și continuă. Punctul de pornire a fost concentrarea puterii în timpul revoluției tocmai la nivelul populației. Într-o primă fază, populația a controlat puterea direct, grupurile mari și anonime de oameni încredințând-o, cu suspiciune, unor lideri ad-hoc, ale căror inițiative erau sau nu aprobate pe loc. Această formă de democrație primitivă este evident inadecvată într-o societate modernă și, mai ales, pentru o populație numeroasă. Ea a sucombat rapid, iar strada n-a mai avut foarte curând decât un rol, e adevărat, pitoresc și sâcâitor, ca în cazul Pieței Universității, dar neesențial în modelarea de-

ciziilor. Foarte curând, începând chiar din decembrie 1989, strada a încetat să mai fie locul de manifestare al populației și a rămas doar terenul grupurilor de manevră ale partidelor politice. Cu toate acestea, o bună perioadă după revoluție, care s-a întins chiar și după alegerile din mai 1990, populația a rămas principalul factor de legitimare a accesului la putere. Nu este vorba aici de criteriul formal al rezultatului alegerilor, ci de participarea activă și intensă a populației la viața politică a țării.

Acest lucru este important pentru că singurul mod în care populația poate participa la sistemul de distribuție al puterii, ca deținător al puterii și nu doar ca obiect al acesteia, este prin intermediul politicului. Dar, populația nu formulează teme, obiective și strategii politice. Tot ce a putut face a fost să se integreze, cu bună credință, iar uneori cu pasiune, în temele, obiectivele și strategiile formulate de partidele și de personalitățile politice pe care le agrea. Cum acestea erau cele ale bătăliei pentru ocuparea locurilor cheie în vârful sistemului de putere, populația s-a integrat în această luptă. A făcut-o inițial cu mult entuziasm și identificându-se cu interesele politicienilor. Dar, pe măsură ce viața în România devenea tot mai complexă și, din cauza crizei economice, tot mai grea, iar tranziția, de care partidele politice încetaseră de mult să se mai ocupe, continua să se desfășoare la întâmplare, populația a început să se retragă tot mai mult din bătălia politică. Devenea tot mai evident că obiectivele partidelor nu sunt și obiectivele alegătorilor, în ciuda risipei de demagogie politică făcută de politicienii tuturor taberelor. O vreme, până după alegerile din 1992, unele dintre temele aruncate în lupta politică au continuat să mai stârnească participarea afectivă măcar a unor categorii de alegători. În Transilvania, discursurile naționaliste și amenințarea continuă cu pericolul la adresa Ardealului aveau, în mod normal, efectul degetului care râcâie o rană reală. Alte teme erau la fel de sensibile. Atât pentru muncitori, cât și pentru țărani, spectrul deznaționalizării, prin redarea proprietăților naționalizate foștilor proprietari, continuă să rămână o alternativă nu doar indezirabilă, dar inacceptabilă. În sfârșit, pentru toată populația în curs de sărăcire – iar asta înseamnă majoritatea populației –, apariția unei pături subțiri de bogătași, ca rezultat al corupției administrației și tehnocrației industriale apărea și injustă și de combătut.

Dar, după alegerile din 1992, a devenit evident că sistemul politic nu doar se integrează, dar și sprijină sistemul de putere stabilizat, acor-

dându-i exact legitimitatea pe care ele, partidele politice au smuls-o de la populație. Ca urmare, populația a început să nu mai reacționeze favorabil nici la aceste teme, oricât de îngroșată ar fi fost utilizarea lor de către politicieni. Asta nu pentru că subiectele în sine, sau valorile asociate lor și-ar fi pierdut din actualitate sau din acuitate, ci, pentru că simpla existență a realităților puse în discuție nu mai este doar o moștenire a trecutului, ci un produs al societății postrevoluționare, iar partidele și politicienii sunt principalii susținători și beneficiari ai acesteia.

Așa că populația a început să se dezintereseze tot mai mult de viața politică, o dată ce s-a convins că participarea la viața politică nu înseamnă și o participare la putere. Simpla înlocuire a unor politicieni cu alții în funcțiile de conducere ale statului, precum și înlocuirea consecutivă a unor funcționari cu alți funcționari în funcțiile de conducere ale administrației sau economiei nu prezenta interes decât, cel mult, din punct de vedere sportiv. Era clar însă că orice schimbare de acest gen urma să aibă doar implicații minore, sau nici un fel de implicații asupra problemelor reale cărora oamenii trebuiau să le facă față în viața cotidiană. Și, mai ales, că nu va afecta în nici un fel funcționarea în continuare a sistemului.

Retragerea populației din viața politică este un proces care s-a desfășurat continuu din decembrie 1989 și până în prezent și sunt semne că va continua, dacă raportul dintre sistemul politic și sistemul de putere nu se va modifica semnificativ. În decembrie 1989, revoluția a adus brusc întreaga populație la activism politic, politica fiind singurul mod prin care populația, nestructurată și neorganizată, se poate structura și organiza pentru a participa la putere. De atunci însă această participare a scăzut continuu. Instituirea sistemului de putere bazat pe cooperarea dintre administrație și tehnocrația industrială a influențat decisiv evoluția partidelor și a eliminat posibilitatea organizării populației ca factor politic. Dezvoltarea apoi a partidelor ca simple tabere de simpatizanți ai unor candidați la funcțiile puterii și angrenarea populației în această luptă sterilă a golit de conținut orice activism politic. După adoptarea Constituției și concentrarea, după alegerile din 1992, a bătăliei politice în sălile Parlamentului, chiar și bătălia politică s-a transformat într-un simplu spectacol de televiziune, plictisitor și lipsit de interes. Încetul cu încetul, atitudinea populației a evoluat de la implicarea afectivă profundă din timpul revoluției la dezamăgire, iar apoi la dispreț.

Retragerea populației din viața politică este aspectul cel mai vizibil al unui proces care echivalează cu retragerea populației din viața publică. O asemenea afirmație este puțin neobișnuită, dar ea caracterizează acel stadiu al relațiilor de putere în care populația nu numai că nu are putere, dar devine conștientă și de lipsa de acces la aceasta și de lipsa unor mijloace de a forța totuși accesul. Retragerea din viața publică a populației nu este o noutate. Ea a caracterizat întregul regim anterior, mai ales ultimul deceniu al acestuia, când nu numai populația, dar și membrii partidului comunist refuzau pur și simplu să se mai intereseze de politică, de vreme ce nu jucau nici un rol în aceasta. Actuala retragere a populației din politică are însă o semnificație mai complexă. Ea nu înseamnă numai că populația a sesizat că rolul ei se reduce doar la a legitima accesul la putere a unor oameni pe care nu îi poate influența apoi în nici un fel. La asta se adaugă dispariția încrederii că realitatea mai poate fi schimbată prin activitate și decizie politică.

3. Eșecul tranziției politice

Rostul tranziției politice era să schimbe sistemul de putere. Sistemul prerevoluționar era bazat pe dominația birocrației politice asupra birocrației administrative și controlul total pe care aceasta din urmă îl exercita asupra populației și asupra clasei muncitoare prin intermediul tehnocrației industriale. Un asemenea sistem, tipic preindustrial, a putut fi creat și să reziste doar prin eliminarea – economică și chiar fizică – a burgheziei române, apărută în perioada interbelică, și cu sprijinul clasei muncitorilor industriali. Sistemul a fost contestat și, până la urmă, desființat de tehnocrația industrială, dezvoltată în paralel cu clasa muncitoare și devenită, din ce în ce mai importantă, pe măsură ce industria devenea preponderentă în sistemul social de producție. Toată această istorie este destul de banală pentru evoluția societăților ca urmare a industrializării. Pur și simplu, în România socialistă, tehnocrația industrială a preluat rolul jucat de burghezie în societățile postfeudale ale secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea.

Totuși, tehnocrația nu este burghezie, iar sistemul de putere creat de aceasta nu este cel creat de burghezie în Europa Occidentală. În plus, nu mai suntem la sfârșitul Evului Mediu, ci la sfârșitul secolului al XX-lea. Așa că, deși în urma revoluției sistemul de putere s-a schimbat, avem

tot dreptul să ne întrebăm dacă s-a schimbat așa cum ne așteptam și, până la urmă, chiar dacă s-a schimbat așa cum ar fi trebuit.

Puterea fără democrație

Apare aici o opțiune, o alegere care, în analiza științifică nu are ce căuta, pentru că are de a face cu politica. Când spunem că sistemul de putere ar trebui să fie de un anumit fel, pornim de la anumite valori și alegeri pe care le considerăm obligatorii a fi îndeplinite. Un astfel de punct de pornire este valabil pentru foarte multe aspecte ale societății, dar nu este valabil pentru sistemul de putere. Cauza este că, un sistem de putere este fundamental într-o societate. Toate componentele societății, inclusiv valorile și alegerile care stau la dispoziția oamenilor se modelează în funcție de sistem. Tocmai de aceea este foarte important să fim conștienți de sistemul de putere pe care îl creăm pentru că, în această perioadă de tranziție, există șansa extrem de rară în istorie de a construi sistemul de putere pe care cei mai mulți oameni dintr-o societate și-l doresc. Mi se pare un argument temeinic faptul că revoluția română a afirmat cu destulă putere că cei mai mulți oameni din țară doresc un sistem de putere democratic.

Nu este singurul argument. Un altul, poate chiar mai solid decât invocarea revoluției, este necesitatea dezvoltării. România trebuie să se dezvolte și, pentru aceasta, un sistem de putere democratic este esențial. Această situație este, în cazul României, excepțională, pentru că, în mod normal, nu există o relație directă între democrație și dezvoltare. Este adevărat că dezvoltarea este o condiție necesară a democrației, care, ca sistem de putere este scump și, uneori, risipitor. Democrația mai este condiționată de posibilitățile tehnice de comunicare și de un nivel limită al cunoștințelor politice și al informării corecte cu privire la problemele asupra cărora trebuie să se decidă. Dar, România a depășit de mult acel nivel minim al dezvoltării economice și tehnologice pe care îl necesită democrația.

La fel de adevărat este că democrația nu condiționează dezvoltarea. Ba, mai mult chiar, în anumite cazuri, regimurile autoritare sunt mai eficiente în a mobiliza resursele pentru dezvoltare, decât cele democratice. România s-a dezvoltat rapid între 1950 și 1980, cu o rată a acumulării care, în unele perioade a depășit-o chiar și pe a Japoniei. Iar

această performanță nu a putut fi asigurată decât de un regim autoritar, capabil să mobilizeze toate resursele în folosul dezvoltării, menținând consumul la un nivel nefiresc de redus. Că această dezvoltare și acele resurse au fost orientate într-o direcție care s-a dovedit a fi greșită este altă poveste, care ține de critica sistemului socialist. Această ultimă corectură poate aduce o umbră de îndoială că un regim în care puterea este distribuită unui singur centru de comandă poate asigura o dezvoltare economică și socială eficientă. De aceea, am putea invoca exemplul Japoniei, o țară care a fost condusă vreme de jumătate de secol, după cel de-al doilea război mondial, nu numai de același partid politic, dar, mai ales, de aceeași combinație între administrație și tehnocrația industrială care tinde să se formeze acum și în România. Și a fost condusă autoritar, deși în forme mult mai subtile și mai eficiente decât cele utilizate de partidul comunist la noi.

Chiar dacă dezvoltarea nu este condiționată de existența unui regim democratic, totuși noi suntem acum în situația excepțională în care avem neapărată nevoie de un asemenea sistem politic, dacă vrem să declanșăm și să menținem procesele specifice dezvoltării. Tranziția, și cea politică și cea economică și socială, a ajuns la un echilibru în momentul în care sistemul de putere s-a stabilizat și în momentul în care fiecare dintre cei care controlează cât de cât niște resurse au ocupat un loc în sistem pe care nu mai vor, sau nu mai pot să îl schimbe. O dată cu această stabilizare, schimbările radicale în societate au luat sfârșit. Schimbări vor mai fi, desigur, și de acum încolo, dar ele sunt deja previzibile, se așază pe tendințele identificabile în structurile și relațiile care s-au format. Aceste schimbări previzibile nu mai afectează sistemul de putere, deși ar mai putea afecta pe multe dintre personalitățile care îl încarnează acum. Dar, aceste schimbări previzibile nu aduc după sine dezvoltarea. Ba, tind să producă și să stabilizeze structurile tipice ale subdezvoltării.

Pentru a asigura dezvoltarea, problema principală a României nu este creșterea economică, ci menținerea unui ritm ridicat al schimbărilor și în economie și în societate. Iar nici unul dintre participanții la putere nu mai este interesat în schimbarea în continuare a realităților. Obiectivul lor acum este reproducerea raporturilor și relațiilor existente. Singura categorie care potențial este promotoare a schimbării este populația. Nu clasa muncitoare, nici vreo altă categorie ocupațională sau de

venituri, ci cetățenii, oamenii orașelor, mai ales. În primul rând, pentru că ei sunt cei mai afectați de criza economică și vor beneficia cel mai puțin de reluarea creșterii economice. În al doilea rând, pentru că ei sunt singurii care nu participă la putere. Nici măcar prin alianță cu vreuna dintre elite.

Populația poate exercita presiuni serioase pentru schimbare numai dacă are, într-un fel sau altul, acces la putere. Nu este vorba de accesul formal, de participarea, o dată la patru ani la vot, pentru a hotărî care dintre grupările din interiorul administrației sau al tehnocrației o va înlocui pe cealaltă în funcțiile de la vârful statului, fără ca prin asta să se schimbe ceva în sistemul de putere. E vorba de a reface sistemul de putere existent, astfel încât cel puțin o parte din resurse să fie sub controlul populației, iar, pentru utilizarea celorlalte, populația să fie factorul de evaluare.

O astfel de situație, oricât de rară ar fi ea, se numește democrație. Există un singur mod prin care populația poate avea acces la controlul direct sau indirect al resurselor, iar acesta este democrația politică, atât la nivel local, cât și național. Democrația politică ar însemna controlul politic al sistemului de putere constituit de birocrația administrativă și de tehnocrație.

Indiferent cât de neatractive ar fi aceste două birocrații, iar lipsa lor de atractivitate este în mare măsură o superstiție neîntemeiată, ele sunt indispensabile. Nu există, între sistemele de organizare socială, vreunul care să fie mai eficient decât cel birocratic. Dar, nu numai că este eficient, este singurul care poate fi controlat dintr-un centru prestabilit și prin mecanisme sau instituții stabile. Birocrația este singurul mod de a gestiona puterea care permite un control total asupra populației. Dar, este, în același timp, singurul mod de a gestiona puterea care permite populației de a controla utilizarea acesteia prin intermediul politicului. Totul depinde de cum o folosești. Și, desigur, de sistemul de putere.

Or, actualul sistem de putere este, evident, nedemocratic. El nu poate asigura controlul populației asupra sistemului, căci se fundamentează tocmai pe a controla populația, subordonând-o cât mai complet administrației. Mai mult, el nu poate accepta nici măcar controlul politic al administrației. Administrația este controlată de tehnocrație. Pentru a-și menține supremația, tehnocrația nu poate accepta nici un fel de

control politic asupra administrației. Așa ceva a mai existat în fostul regim și tehnocrația s-a ridicat împotriva lui.

Dar, este necesară existența unui simulacru al acestui control. Orice țară are nevoie de un sistem politic. Acesta, chiar dacă nu conduce cu adevărat este util pentru a legitima deciziile celor care dețin puterea și a crea mediul înconjurător de care aceștia au nevoie pentru a asigura realizarea lor. În plus, mai este necesar pentru a se asigura că nimeni, nici o forță politică autentică, putând aspira la conducere, nu se naște pentru a ocupa locul gol. De aceea, tehnocrația a sprijinit formarea partidelor politice și a regimului parlamentar și sprijină funcționarea lor după caracteristicile actuale. Dar, pe de altă parte, partidele nu ajung niciodată la o conducere reală. Așa cum poate fi utilizat pentru a menține un sistem în esență autoritar, pluripartidismul poate fi la fel de bine utilizat pentru a menține un sistem lipsit de politică. Și, în felul acesta, ajungem la cheia întregii evoluții postrevoluționare.

Puterea fără politică

Ceea ce a caracterizat tranziția în toți acești ani a fost caracterul ei spontan. Pare cel puțin nerealist să vorbești despre spontaneitatea tranziției, câtă vreme legislația nou introdusă numără noile reglementări cu sutele, iar ele se referă la toate domeniile și aspectele societății, de la economie și educație până la regimul trecerii frontierei și programele de radio. Dar, trebuie să deosebim aspectele superficiale ale tranziției de cele profunde. Așa cum trebuie să facem diferența între a consemna legislativ o realitate socială și a o schimba prin introducerea legislației. În sfârșit, nu trebuie să cădem în cea mai răspândită superstiție a oricărei administrații din lume, dar mai ales a celei românești, aceea de a crede că, o dată emisă o reglementare, realitatea se va modela după conținutul ei și intențiile legislatorilor. Schimbările introduse intenționat pe parcursul tranziției s-au limitat la simpla transformare a instituțiilor românești după chipul și asemănarea instituțiilor occidentale. Atunci când, după cum era și de așteptat, ele au funcționat cu totul altfel, în funcție de realitatea în mijlocul căreia se aflau, soluția adoptată a fost întotdeauna de a aduce alte modificări instituțiilor. Restructurările și reorganizările au reprezentat principala preocupare a administrației și guvernelor în acești cinci ani și tind să devină o activitate autonomă, un

obiectiv în sine, fără mare legătură cu ceea ce este în realitate. Între timp, tranziția spontană continuă să modifice structuri și raporturi sociale, orientări economice majore, modele culturale de bază și instituții sociale importante, cum ar fi familia sau comunitățile.

Caracterul spontan al tranziției este răspunzător de foarte multe caracteristici ale actualei societăți românești. Între altele, este răspunzător și de sistemul actual de putere. Există o legătură directă între acestea două. Sistemul de putere a rezultat și pentru că tranziția s-a desfășurat spontan și nu controlat, nu orientată spre realizarea unui proiect de societate, definit politic. O dată format, el are nevoie, în continuare, de o tranziție spontană pentru a se putea stabiliza și reproduce și, mai ales, pentru a putea transforma societatea astfel încât să fie sistemul normal de putere în societate. Condiția necesară pentru asta este lipsa unei politici globale și instabilitatea politicilor sectoriale. Legătura dintre sistemul de putere și caracterul spontan al tranziției trebuie bine înțeleasă, acesta din urmă fiind determinat de cel dintâi. Un sistem de putere care se bazează pe doi stâlpi fundamentali – tehnocrația industrială și birocrația administrativă nu face din România un caz excepțional. Dar, trebuie să fim conștienți de consecințe. Tehnocrația industrială și birocrația administrativă sunt elemente constitutive ale oricărui sistem modern de putere. Ele ocupă nivelul de mijloc al sistemului. În cazul, mai rar, în care vor să controleze societatea, ele trebuie să elimine de la putere extremele, adică, baza alcătuită din populație și vârful, reprezentat de politicieni. Ceea ce ușurează sarcina tehnocrației și administrației este că amândouă pot fi scoase din joc printr-o singură mutare – golirea de conținut a vieții politice. Analiza societăților moderne ne oferă două exemple extreme în acest caz, amândouă ilustrând situația unor țări dezvoltate – Japonia și Suedia.

Japonia poate fi considerată un caz tipic de succes al unui sistem de putere bazat pe combinația dintre tehnocrația industrială și administrația de stat. Cele două s-au sprijinit reciproc, în toată perioada de după cel de-al doilea război mondial, tehnocrația japoneză fiind acum cea mai puternică din lume, iar administrația continuând să joace un rol important în menținerea coeziunii sistemului și a controlului celor două „capete" – populația și politicienii. Rolul acestora din urmă în sistemul de putere este, în schimb, nesemnificativ. Suedia ilustrează cazul opus. Suedia este o țară mică, situată într-un colț nordic al Europei și cu o

tehnocrație industrială disproporționat de puternică: firmele suedeze se numără printre cele mai mari din lume de aproape un secol, capabile să absoarbă sau să se adapteze la toate schimbările economice și tehnologice ale ultimilor cincizeci de ani. În același timp, pentru că de la producția de energie și transporturi și până la educație și urbanism, cea mai mare parte a infrastructurii se află sub controlul statului, Suedia are și o administrație extrem de puternică, prin mărimea resurselor pe care le controlează. Suedia însă a avut întotdeauna o populație independentă, cu un grad foarte ridicat de educație, inclusiv civică și organizată politic pe scară largă încă din secolul trecut. Sistemul de putere suedez este dominat de populație, prin intermediul partidelor politice. În Japonia, nivelul mediu al sistemului a reușit să elimine extremele, preluând conducerea societății. În Suedia, populația și partidele controlează politic tehnocrația și administrația. În România, după revoluție, tehnocrația și administrația și-au început ascendența la putere eliminând primele încercări de organizare politică a populației și golind de conținut viața politică. Rezultatul și condiția necesară a unui asemenea proces este tranziția spontană, adică o tranziție a cărei evoluție nu poate fi influențată din centre de decizie identificabile.

Dar, dacă nu există asemenea centre de decizie, cum poate tehnocrația, chiar în combinație cu administrația să dețină puterea. Pentru a înțelege asta trebuie să adâncim discuția despre tehnocrație. Modul în care am vorbit despre ea până acum a inclus o foarte puternică personificare. Pentru că am desemnat cu un singur nume un mare număr de oameni care au caracteristici asemănătoare și ocupă un loc determinant în sistemul de producție al societății – conduc procesele industriale de producție – și, pentru că adesea am vorbit despre ei ca și cum ar fi un unic actor social, s-a creat, probabil, impresia că tehnocrația industrială este asemenea unei organizații. Ea pare a avea o unică voință, conștiința propriilor interese de grup, capacitatea de a identifica soluțiile care o avantajează și de a impune aplicarea lor în realitate. Cum o asemenea organizație nu există în mod formal, putem bănui că există un adevărat complot, cu înțelegeri secrete și acțiuni purtate subteran pentru a influența acele organizații sau personalități de care depind, măcar aparent, alegerile avantajoase pentru tehnocrația industrială. Nimic mai fals decât imaginea unui asemenea „complot al directorilor", oricât de tentantă ar fi ea într-o perioadă în care mai toată lumea este în căutarea

unor asemenea determinații subterane, tocmai pentru că la suprafață nimic nu pare rațional și consecvent. A vorbi despre tehnocrația industrială ca și când ar fi un singur actor social și politic este doar o modalitate comodă de a face să se înțeleagă mai ușor că o mulțime de comportamente izolate între ele pot conduce la un rezultat comun la fel de previzibil ca și cum ar fi fost intenționat și coordonat de un centru de decizie.

Vom mai utiliza acest procedeu de exprimare, dar trebuie să fim conștienți că un asemenea centru de decizie nu există. În realitate, oamenii care alcătuiesc tehnocrația industrială nu întrețin între ei legături speciale, iar atunci când există ele pot fi la fel de încărcate de amiciție sau animozitate și conflicte ca în interiorul oricărui grup de oameni. În ciuda legăturilor economice și tehnice care există între întreprinderile dintr-o ramură industrială sau care cooperează la fabricarea aceluiași produs, conducătorii acestora nu au ajuns să formeze, asemenea sindicatelor, organizații proprii, iar comunicarea dintre ei este destul de redusă, atunci când nu este încărcată de concurență interpersonală sau de tensiuni. Iar acestea din urmă nu sunt puține, dovadă confruntarea dintre formațiunile concurente care își propun organizarea tehnocrației industriale și slaba lor eficiență în a asigura atitudini unitare, ca să nu mai vorbim de politici ale acestora.

Tehnocrația românească nu a ajuns la un nivel real de organizare – comparabil cu cel al tehnocrației japoneze, de exemplu, și, deocamdată, nu are nevoie de el. Deciziile pe care le iau tehnocrații, exercitându-și puterea, nu se referă la economie în ansamblu, sau la ramuri industriale. Fiecare mică grupare tehnocratică se ocupă exclusiv de propria întreprindere, mai mare sau mai mică, de relațiile și problemele acesteia. Pentru a le rezolva, are nevoie fie de resurse suplimentare, pe care le cere de la societate, fie de modificări ale legislației, fie de orice alte acțiuni sau decizii administrative. Aceste cereri ale grupusculelor tehnocrației pleacă spre alte întreprinderi, către bănci și comerț, către administrație, către populație, către partidele politice și parlamentari, chiar în exterior, către partenerii lor de afaceri. Atunci când un mare număr dintre ele au un conținut comun, care poate fi generalizat, încetul cu încetul se conturează ideea de a introduce o nouă lege sau de a modifica unele existente. Uneori, când satisfacerea cererii presupune luarea mai multor decizii administrative, legate între ele, avem de a face cu o pseudopolitică industrială și atunci intră în joc partidele politice care

o preiau drept drapel și asigură legitimitatea acesteia în opinia publică. Două exemple edificatoare sunt suficiente.

Primul se referă la cea mai importantă măsură luată de al doilea guvern Roman, și care, prezentată drept esența reformei economice, a consacrat guvernul respectiv drept reformist pentru tot restul carierei sale. Este vorba de liberalizarea prețurilor începând cu toamna lui 1991. După cum se știe, măsura a fost justificată politico-ideologic. Liberalizarea prețurilor, pe care o recomandau cu prioritate și Banca Mondială și FMI, era prezentată drept un pas esențial spre economia de piață. În urma ei, prețurile controlate administrativ, o caracteristică a comunismului de care voiam să ne desprindem, urmau să rămână la dispoziția producătorilor, care le vor regla în funcție de piață, după regula de aur a cererii și ofertei. Dacă va crește cererea, depășind oferta, atunci și prețurile vor crește; dacă, dimpotrivă, cererea scade sub nivelul ofertei, atunci prețurile vor scădea și ele pentru a stimula cererea. Simplu și convingător. Urma să intrăm pe jumătate în capitalism, punând în mișcare ceea ce era denumit pompos „mecanismele obiective ale pieței". Cu toate acestea, o dezbatere uriașă s-a declanșat în jurul acestei măsuri administrative majore, la care au participat și partidele politice și sindicatele și opinia publică, împărțind pentru prima dată, dar definitiv, participanții în „reformiști" și „conservatori". A fost necesar ca președintele Iliescu să arunce în balanța dezbaterii greutatea întregii sale popularități pentru a convinge pe „conservatori" să accepte măsura, iar populația să o suporte, căci populația urma, desigur, să plătească aceste costuri. A trebuit, de asemenea, să-și folosească întreaga autoritate pentru a mai tempera „reformatorii" și a-i face să accepte o liberalizare treptată a prețurilor, astfel încât șocul asupra nivelului de trai al populației să fie, inițial, mai redus. Cu această ocazie s-a lansat în dezbaterea politică românească tema care avea să ocupe locul central, cea a „ritmului reformei", creându-se cele două tabere, cea a „reformei-șoc" în opoziție cu cea a „reformei graduale", termeni care vor fi folosiți de atunci încolo drept etichete politice. Mai sunt folosiți și acum.

Ei bine, în spatele acestei uriașe dezbateri era o realitate mult mai banală. Tehnocrația industrială presa pentru mărirea prețurilor la toate produsele industriale. Nu avusese loc nici un congres al tehnocrației și nici comploturi subterane. Directorii și contabilii șefi de întreprinderi nu se întâlniseră în secret pentru a se înțelege cum să corupă politicienii

și guvernanții pentru a susține măsura și nici nu elaboraseră planul prezentării ei ideologice. Pur și simplu, ei se înfruntau toți cu aceeași problemă fundamentală: în mai toate întreprinderile industriale, cheltuielile de producție depășeau veniturile realizate din vânzarea producției. În toată perioada de după revoluție, salariile și sporurile adăugate acestora fuseseră mărite, uneori până la dublare, în timp ce timpul de muncă fusese redus, prin reducerea săptămânii de lucru, prin mărirea duratei concediilor de odihnă și ca urmare a grevelor. Disciplina industrială scăzuse catastrofal după revoluție și o bună parte din producție, produse finite sau componente sau chiar numai materii prime, erau pur și simplu furate, uneori chiar de muncitorii din întreprindere, iar alteori de conducerile înseși. Comerțul cu produse furate atingea, pentru unele produse, cote internaționale. Pentru a avea tabloul complet, mai trebuie să fie adăugate și stângăciile manageriale ale tehnocrației. Toate acestea afectau dramatic productivitatea muncii și, în consecință, rezultatele financiare ale întreprinderilor.

În toamna lui 1990, industria românească, în ansamblu, cheltuia mai mult decât producea, așa că soluția care se impunea era să i se aloce mai multe resurse, în parte preluând din alte ramuri industriale, în parte de la populație. Mecanismul era simplu: majorarea prețurilor la produsele industriale. Iar decizia necesară pentru asta a fost prezentată și considerată ca indispensabilă. Or, asta nu este adevărat. Mai erau posibile, teoretic măcar, cel puțin două soluții alternative.

Una era de a subvenționa întreaga industrie. Existau, au existat întotdeauna, în sistemul industrial românesc, întreprinderi, chiar ramuri industriale care erau subvenționate fie direct de la buget, ca în cazul industriei miniere, fie indirect, prin intermediul creditelor cu dobânzi preferențiale, sau a fondurilor de investiții. Nu ar fi fost, deci, o noutate. Metoda fusese folosită cu succes pe tot parcursul fostului regim pentru a controla administrativ resursele care, altfel, ar fi fost sub controlul direct al tehnocrației. O asemenea soluție ar fi echivalat cu refacerea subordonării tehnocrației industriale față de administrație, în general, și față de guvern, în particular, de vreme ce toate aceste ajutoare indispensabile ar fi fost gestionate de guvern prin intermediul administrației.

Cea de a doua soluție ar fi fost chiar și mai radicală și, categoric, mai mult în spiritul economiei de piață. Ea ar fi constat în luarea unor măsuri ferme pentru creșterea productivității muncii, reducerea chel-

tuielilor de producție, întărirea disciplinei de muncă și restructurarea internă a unora dintre întreprinderi, probabil a celor mai multe. Punctul de pornire pentru o asemenea soluție ar fi fost acceptarea ideii că reducerea de productivitate care a urmat revoluției se datorează în mare parte chiar tehnocrației industriale, incapacității sale de a asigura exact ceea ce promisese imediat după răsturnarea vechiului regim, adică un management inteligent al resurselor și capacităților industriale. Ar fi echivalat cu recunoașterea necesității restructurării actualei tehnocrații, ca o condiție prealabilă oricărei alte restructurări. Dincolo de asemenea procese de natură ideologică, ar mai fi însemnat un control politic asupra tehnocrației, bazat pe o politică de dezvoltare industrială al cărei accent s-ar fi mutat dinspre tehnologie către management.

Avem de a face, deci, cu trei soluții alternative, dintre care două ar fi condus direct la reducerea puterii tehnocrației industriale prin preluarea controlului asupra acesteia, fie de către administrație, în prima variantă, fie de către o structură politică oarecare, în a doua. A treia soluție, nu făcea altceva decât să consacre dominația tehnocrației atât asupra administrației, cât și asupra politicienilor. A fost adoptată aceasta din urmă, dovedind capacitatea tehnocrației de a elimina alternativele care o dezavantajează și de a le impune pe cele care consacră autoritatea ei asupra resurselor.

Cel de-al doilea exemplu, este cel al așa-numitelor „blocaje financiare", care au început să devină un mecanism rutinier al reglării economiei naționale. Aici este și mai evident mecanismul prin care tehnocrația industrială impune decizii la nivel național fără a avea nevoie de o coordonare națională, prin simpla repetare a aceluiași comportament. Blocajul financiar apare atunci când un număr de întreprinderi ajung în situația de a nu-și mai putea plăti furnizorii. Aceștia, la rândul lor, trebuie să-și plătească propriii furnizori, dar, desigur că nu o fac, pentru că nu au cu ce. Acest lanț de neplăți se întinde inexorabil pe întreaga economie, fără a fi luat prea în tragic de nimeni. A devenit aproape un mecanism economic normal și este privit ca atare. Până și guvernul a intrat în acest joc de-a „blocajul financiar", întârziind plățile către furnizorii săi, sau forțând administrația locală să întârzie plățile prin repartizarea cu întârziere a fondurilor care îi sunt destinate. Asta mărește blocajul financiar, dar reduce cheltuielile guvernamentale și, astfel, deficitul bugetar.

Acest proces nu poate continua la infinit. Vine un moment în care economia pur și simplu nu mai poate funcționa pentru că nimeni nu mai poate face plățile necesare din lipsă și de bani și de credite. Și aici există mai multe soluții, dintre care unele dezavantajează tehnocrația industrială, iar cele mai radicale îi afectează direct puterea. O soluție radicală ar fi întărirea disciplinei financiare și contractuale, falimentarea și restructurarea întreprinderilor care ajung în incapacitate de plată și neacceptarea răspândirii blocajului financiar. Aici, băncile ar putea interveni, refuzând acordarea de credite. Dar nu o fac, de teama de a nu stârni reacții sociale. Iar sindicatele reprezintă principalul instrument prin care sarcina rezolvării „blocajului financiar" trece în seama guvernului, adică a societății. Guvernul trece la „deblocarea financiară", adică pompează noi resurse în sistemul industrial, dar nu pentru a-l optimiza, ci pentru a-l ajuta să se reproducă așa cum este, cu deficiențele lui cu tot. În cinci ani de zile, industria românească a ajuns de trei ori în blocaj financiar și de trei ori acesta s-a rezolvat prin preluarea de către societate a costurilor.

În nici unul dintre aceste cazuri, tehnocrația industrială nu a avut nevoie de un centru de decizie, care să impună decizii evident în favoarea ei. De fiecare dată însă soluția s-a luat în favoarea tehnocrației industriale, a reproducerii poziției sale dominante în procesul de producție industrială, cu toate că procesul este și scump și prost, iar menținerea lui fără a-l schimba este principala cauză a deteriorării nivelului de trai și a formării structurilor specifice subdezvoltării.

Tocmai pentru că nu dispune de un centru de decizie proprie, tehnocrația industrială trebuie să acționeze pentru ca el să nu se constituie în altă parte și, mai ales, să nu se constituie la nivel politic. Un centru de coordonare politică ar conduce automat la impunerea de politici industriale tehnocrației. Lipsa unui asemenea centru favorizează tranziția spontană. Iar tranziția spontană favorizează tehnocrația.

Cum se face însă că, la putere fiind, tehnocrația nu acționează pentru creșterea eficienței, productivității și rentabilității propriilor întreprinderi? Cea mai răspândită credință este că tehnocrația e neapărat interesată în succesul întreprinderilor pe care le conduce. În această formă generală, premisa este corectă. Dar, s-a considerat de la sine înțeles că „succesul întreprinderilor" înseamnă creșterea eficienței și rentabilității acestora. Această premisă este greșită. În timpul regimului comu-

nist, rentabilitatea și eficiența nu au fost niciodată un obiectiv al activității industriale, în ciuda frecvenței cu care apăreau în discursurile oficiale și în programele partidului comunist. Orice măsură îndreptată în principiu spre promovarea acestora era rapid înăbușită chiar de cei care o aplicau, pentru că efectele ei intrau în contradicție cu obiectivele politice ale regimului. După revoluție, eliberate de presiunea politică, întreprinderile, adică tehnocrația, și-au definit succesul nu prin eficiență și rentabilitate, ci prin simpla reproducere. Tehnocrația industrială nu are de ce să promoveze eficiența și rentabilitatea, pentru că propriile ei poziții nu depind de obținerea acestora. Puterea lor depinde nu de rezultatele producției, ci de simpla ei existență, de existența întreprinderii, a muncitorilor ei, a resurselor alocate pentru menținerea în funcțiune a utilajelor, instalațiilor etc., a locului pe care îl ocupă în sistemul de producție și din care rezultă mărimea presiunii sociale pe care o poate exercita.

Pentru a reproduce toate acestea este obligatoriu să nu existe nici un fel de politici. Nici industriale, nici chiar sociale. Primele ar impune activităților industriale, direct și imediat, obiective a căror promotori ar subordona tehnocrația. Politicile sociale ar stabili criterii de importanță și ar sili activitățile industriale să devină funcționale în raport cu acestea. Altfel spus, ar obliga sistemul industrial nu numai să existe, dar și să fie folosit în scopuri care nu sunt definite de el. Tehnocrația industrială nu a complotat pentru a elimina tranziția coordonată politic în favoarea unei tranziții spontane. Dar a sprijinit, prin simplul ei comportament social, caracterul spontan al tranziției și s-a opus, ideologic și politic, oricărei încercări de exercitare a unui control asupra ei înseși. A promovat formarea actualului sistem de putere al cărui principal beneficiar este.

O conjunctură care l-a favorizat a fost, fără îndoială, incapacitatea sistemului politic de a prelua conducerea societății, în special pentru că nu a putut genera partide politice autentice.

IV. PARTIDELE ORIGINALE – OPOZIȚIA

Într-un asemenea sistem de distribuire a puterii, partidelor politice nu le revine nici un rol și, în consecință, nici o putere autentică. Termenul de „putere autentică" nu este prea corect, dar el trebuie subliniat aici pentru a-l deosebi de un alt aspect, mult mai vizibil și care adesea este confundat de opinia publică cu puterea. Căci politicienii, de fapt conducerile naționale și locale ale partidelor politice mai importante și, mai ales, parlamentarii acestora, beneficiază de numeroase mici privilegii și avantaje personale. Acesta se poate întinde de la salarii mărite cu prioritate și transport public gratuit și până la accesul la micul trafic de influență realizat prin intermediul administrației sau tehnocrației și care poate fi, uneori, extrem de lucrativ. Aceste privilegii cu caracter personal nu au totuși nici o legătură cu puterea și nu trebuie confundate cu aceasta. Puterea se referă la capacitatea de a decide cu privire la orientarea și utilizarea resurselor în societate. Privilegiile pot însă însemna – și asta se întâmplă în România după revoluție – plata care se acordă acestor politicieni cu numele pentru a accepta să nu participe la distribuția puterii. În schimb, ei participă la ceremonialul puterii, care înseamnă acel lung șir de negocieri, ședințe, discuții etc. care, în final, nu face altceva decât să binecuvânteze deciziile luate în centrele autentice ale puterii. De asemenea, mai participă la eticheta puterii care, uneori sâcâitoare, are totuși partea ei de confort. Căci, în afară de depunerile de coroane, cuvântările parlamentare și întâlnirile oficiale, mai înseamnă autoturism de serviciu, gardă personală, acces prioritar la serviciile administrative, excursii în străinătate etc.

1. Etapa „democrației originale"

Sistemul de distribuție al puterii politice care s-a constituit în România după revoluție nu are nevoie de partide politice pentru a funcționa.

Dimpotrivă, partidele politice pot fi, în anumite circumstanțe, un inconvenient serios. Este incorect să se considere că a existat un complot pentru a înlătura partidele politice de la putere. Nu are nici un rost să considerăm că birocrația, tehnocrația și micul grup de la vârful sistemului, care ocupă funcțiile de decizie în stat, au conspirat împreună pentru a menține, de cinci ani încoace, partidele politice în situația umilitoare, dar aurită, de a fi simple ghirlande decorative pe edificiul puterii reale. O explicație bazată pe ipoteza unui complot s-ar bucura de popularitate, atât la public, căruia, de regulă, îi plac istorioarele cu comploturi, cât și la politicieni, care ar putea-o utiliza în polemica lor cu adversarii politici. Ar fi și mai convenabilă, pentru că este infinit mai ușor să înlături un complot, decât să transformi în partide politice autentice, capabile să exercite puterea, actualele grupuri de politicieni. Dar, ar fi cu desăvârșire falsă. În realitate, principalele cauze pentru care partidele politice nu participă la sistemul de putere trebuie căutate în primul rând chiar în partidele politice.

Atunci când în decembrie 1989, CNFSN a trecut la organizarea sistemului de putere bazat pe structura piramidală a birocrației administrative a fostului regim, el nu avea la dispoziție partide politice pe care să le introducă în sistem. Nici nu le simțea nevoia, așa cum nu le-o simțea nici populația, care s-a grăbit să încerce să transforme FSN într-un partid politic, inițiativă față de care Consiliul Național a avut mari rezerve. Mai face și acum carieră acea nefericită afirmație a lui Ion Iliescu legată de „democrația originală", care nu mai are nevoie de partide politice. Ea a fost frecvent utilizată pentru a dovedi că Ion Iliescu este un nostalgic al autoritarismului, dovadă că, iată, s-a opus condiției sine qua non a oricărei democrații, adică pluralității partidelor politice.

Teza „democrației originale" a fost atacată cu furie de opoziția politică și luată în derâdere de mass-media internațională, dar, între decembrie 1989 și mai 1990, România chiar a trecut printr-o perioadă de democrație originală. Câteva trăsături care caracterizau această originalitate s-au stabilizat în acea perioadă și au continuat să rămână definitorii pentru sistemul politic românesc chiar și atunci când acesta a luat forme mai normale.

În primul rând, lupta care se dădea la nivel politic se purta pentru a stabili cine va conduce țara și nu pentru a stabili cum anume va fi ea condusă și încotro. Chiar din primele zile de după revoluție, când

disidenții proveniți din elita culturală au început să-i conteste pe disidenții proveniți din fosta birocrație politică, tema disputei nu a fost că aceștia nu conduc bine, au alte obiective decât cele ale revoluției etc. Motivul contestării era pur și simplu că oameni ca Ion Iliescu, Silviu Brucan, Alexandru Bârlădeanu, Dan Marțian ș.a. nu sunt îndreptățiți să conducă pentru că au făcut parte din fosta nomenclatură și că, drept și moral este ca cei care s-au mai bucurat o dată de privilegiile conducerii să se dea acum la o parte pentru a face loc altora. Posturile de conducere ale țării și puterea în general erau considerate nu ca o funcționalitate, ci ca o recompensă, iar cei care nu o avuseseră niciodată se simțeau mai îndreptățiți să o capete decât cei care o mai avuseseră.

Această temă referitoare la „cine are dreptul să conducă țara" a devenit nu numai principala, dar singura temă realmente importantă a dezbaterii politice de după revoluție. În jurul ei s-au format partidele politice, în jurul ei s-au desfășurat campaniile electorale, în jurul ei s-au purtat toate intrigile politice ulterioare. Nu era o bătălie pentru putere. Era o bătălie pentru privilegiile care însoțesc deținerea și exercitarea puterii. Pentru protocolul care însoțește înaltele funcții în stat, de la mașini, secretare și bodigarzi și până la aparițiile la televiziune, întâlnirile oficiale și participările la ceremonii. Pentru privilegiul de a primi nenumărate mici favoruri de la cei din jur, subordonați sau doar fascinați de funcția sau înaltul titlu conferit și pentru „puterea" de a împărți mici favoruri apropiaților, cum ar fi case, slujbe, o afacere profitabilă sau un tratament excepțional în raporturile cu instituțiile administrative. Era într-adevăr o competiție meschină și nimeni nu a sesizat acest lucru mai bine decât populația. Atitudinea populației față de politică a rămas continuu aceeași și a fost net determinată de perceperea acestei realități, oricâte floricele retorice i s-ar fi adăugat.

O altă caracteristică a acelei perioade a fost adoptarea soluției ca, atâta vreme cât nu este vorba de altceva decât de împărțirea privilegiilor puterii și nu de împărțirea puterii propriu-zise, conflictele se dezamorsează asigurând participarea la acestea a unor adversari rezonabili. Într-un fel, acest principiu a funcționat chiar de la început, de la constituirea CNFSN, în care a fost înghesuită toată lumea care revendica asta, sau pur și simplu se aflau prin împrejurimi. Consacrarea soluției a reprezentat-o, însă, constituirea CPUN.

Iluziile „consensului național"

Dacă este să facem o ierarhie a originalităților democrației, atunci CPUN va ocupa, categoric, un loc de frunte. El și-a asumat rolul de parlament al partidelor politice existente, în care acestea se puteau înțelege între ele cum anume să conducă țara. Deși format ca urmare a presiunilor opoziției împotriva lui Ion Iliescu și a grupării reprezentată de acesta, CPUN a însemnat, de fapt, marea lui victorie. Era încarnarea însăși a doctrinei care îi era cea mai apropiată și de care era cel mai atașat, aceea a consensului național. În linii mari, această doctrină este teoretizarea conducerii societății de către tehnocrație prin intermediul unei birocrații administrative puternice și centralizate. Evident că nu a fost niciodată prezentată ca atare și, probabil că nici măcar Ion Iliescu nu este pe deplin conștient de asta.

Consens național înseamnă că, dincolo de interesele de grup sau personale, dincolo de orice opțiuni, există o soluție unică, cea mai bună, cea pe care o impune realitatea dacă, ajutat de tehnicieni și specialiști, ajungi să o cunoști suficient de bine. Această soluție de bază este la fel de inflexibilă și inexorabilă ca legile gravitației. Pentru a sublinia caracterul ei absolut, se consideră că ea reprezintă interesul național și, cum nimeni nu se poate ridica împotriva interesului național, în jurul ei se constituie un consens. În fața soluției purtătoare a interesului național, politicienii nu pot decât să se încline, acceptând-o, pe de o parte și aducându-i mici adăugiri, neesențiale, pe de altă parte. Democrația se desfășoară în jurul acestor adăugiri neesențiale. Ele pot reflecta interese de grup sau chiar personale care, de regulă, sunt divergente, dar, la urma urmei, sunt legitime, din cauza diversității „naturii umane" și a societății. Soluționarea lor se poate face prin compromisuri, după regula „mai dai tu, mai lasă și el". În nici un caz ele nu pot afecta soluția de bază. Atunci când s-au realizat compromisurile, s-a atins consensul național total, soluția poate fi aplicată și ea va mulțumi pe toată lumea.

Fundamentul acestei doctrine constă în două presupoziții, niciodată afirmate explicit și care sunt, ambele, false. Prima afirmă că toate, sau măcar cele mai importante probleme ale tranziției și ale dezvoltării societății, sunt de natură tehnică și pot fi, deci, rezolvate prin abordări științifice corecte. Această presupoziție nu este împărtășită numai de tehnocrația industrială românească. Specialiștii Băncii Mondiale sau ai

Fondului Monetar Internațional nu au o altă credință mai fundamentală atunci când elaborează rețete de stabilizare macroeconomică a României și a celorlalte țări est-europene, decât aceea că problemele unei economii sunt întotdeauna tehnice și că modelele și ecuațiile lor găsesc soluția corectă tehnic a acestor probleme. Dacă nu întotdeauna rezultatul este pe măsură, asta se întâmplă din cauză că, uneori, nu au fost folosite ecuațiile potrivite, sau, de cele mai multe ori, pentru că politicienii, speriați că pot deveni nepopulari și pierde alegerile, nu au fost destul de fermi în aplicarea lor. Toată armata de consilieri străini sosită în România pentru asistență tehnică și miliardele de dolari cheltuite cu aceștia de statele dezvoltate și organizațiile internaționale ale acestora, există tot datorită credinței în această presupoziție cu privire la caracterul tehnic al soluțiilor problemelor tranziției.

Din păcate, această presupoziție este falsă. Spun din păcate, pentru că, dacă ar fi adevărată, atunci orice problemă va fi până la urmă rezolvată și încă rezolvată bine, spre fericirea tuturor. Tot ce mai rămâne de făcut este de găsit grupul de oameni destul de deștepți și de pregătiți pentru a elabora soluția. Dar, asta nu este o problemă, pentru că am văzut că există miliarde de dolari și mii de specialiști de mâna întâi pe care Occidentul îi pune la dispoziția României. Presupoziția este falsă pentru că, toate, absolut toate problemele majore ale tranziției sunt probleme ale distribuirii resurselor și utilizării lor, adică ale împărțirii și utilizării puterii în societate. Iar aici nu există soluții științifice. Aici există numai grupuri de oameni, interesați să preia și să controleze puterea. Nu are importanță faptul că unii dintre ei sunt generoși și vor să utilizeze puterea cucerită spre binele întregului popor sau al tuturor cetățenilor. Cea mai mare parte a puterii și, prin urmare, a resurselor, va fi întotdeauna utilizată pentru a reface sistemul de putere. Asta înseamnă, în primul rând, a readuce acel grup și nu altul la controlul resurselor. Mai înseamnă și a schimba întreaga economie și toate structurile sociale, așa încât societatea să nu funcționeze dacă acel grup (elită, clasă socială, nu contează ce nume i se dă) nu este continuu reprodus ca grup la putere.

Astfel de mecanisme sunt extrem de complexe, dar le vom vedea imediat la lucru. Important aici este că, la baza soluțiilor problemelor esențiale ale tranziției, se află opțiuni, alegeri de direcții, arbitrare din punctul de vedere al specialiștilor. Indiferent de forma în care sunt puse,

ele răspund, direct sau indirect, la întrebarea „Cine va deține puterea și în folosul cui o va utiliza?" La o asemenea întrebare nu există răspunsuri tehnice. Puținii experți străini care erau conștienți de această realitate, înainte de a se apuca de lucru au pus întrebarea banală, dar surprinzătoare pentru autoritățile române: „Ce vreți să obțineți în domeniul respectiv?" Când li s-a răspuns că e treaba lor să ne spună ce anume vrem să iasă, au ridicat din umeri și au luat, ei, decizii politice majore. După care, soluțiile nu au fost aplicate pentru că, evident, opțiunile lor nu se potriveau cu opțiunile celor pe care veniseră să îi sfătuiască.

A doua presupoziție fundamentală este că toată lumea are de câștigat de pe urma unui compromis. Acestei presupoziții i se poate da și o formă patriotico-democratică și i se poate asocia o atitudine specifică. Se poate afirma că România este o țară suficient de mare și de bogată pentru ca toată lumea să aibă un loc sub soare și dreptul de a-și susține interesele, oricare ar fi acestea. Atitudinea asociată este de îngăduință, „toleranță" într-un limbaj care are și o conotație politică, nu numai de jurisdicție a drepturilor omului. În esență însă acest limbaj este moștenit din filozofia secolului „luminilor" și este și el fundamentat în premisa falsă, conform căreia comportamentul uman este prioritar rațional și că, prin rațiune se poate ajunge la înțelegere universală. Este adevărat că oamenii sunt ființe raționale, dar, ceea ce iluminiștii nu știau, era că, atunci când este vorba de interese de grup, oamenii pot dezvolta raționamente justificative perfect valabile și perfect contradictorii, pentru că au puncte de pornire opuse. Indiferent de formă și de origine, supoziția că un compromis este întotdeauna posibil și benefic este evident falsă. Există, este adevărat, compromisuri de pe urma cărora toată lumea are de câștigat, dar sunt cel puțin tot atât de numeroase compromisurile de pe urma cărora toată lumea nu are decât de pierdut, precum și cele din care nimeni nu câștigă nimic.

Teza că un compromis este întotdeauna posibil, mai are însă o consecință care este mai costisitoare decât orice compromis prost încheiat. Ea spune că o opțiune pentru o direcție sau alta poate fi oricând amânată. Ca urmare, deciziile politice majore pot sau să nu fie luate, sau, dacă se ia astăzi o decizie care împinge pe o anumită direcție, mâine aceasta poate fi schimbată sau i se poate adăuga fără grijă una care împinge în cu totul altă direcție. Toată confuzia, contradicțiile și acea

nepăsare generalizată care au caracterizat tranziția românească postrevoluționară își au sursa aici.

Ion Iliescu a susținut și a aplicat această doctrină a consensului național în toată activitatea lui ca președinte, succesiv, al CNFSN, al CPUN și, mai târziu, al României. A încercat mereu să o impună ca o regulă generală a comportamentului politic, influențând în această direcție, pe cât posibil, pe toți actorii scenei politice românești. CPUN a reprezentat cadrul instituțional ideal pentru un asemenea experiment, căci CPUN reunea liderii tuturor partidelor politice existente, iar Ion Iliescu, în calitate de președinte al acestuia, conducea dezbaterile. A dovedit că are un real talent pentru a conduce discuțiile dezlânate și interminabile ale participanților spre adoptarea unor soluții la elaborarea cărora toată lumea să aibă senzația că a participat. Și a reușit să obțină, dacă nu un consens național, măcar consensul membrilor CPUN pentru soluțiile elaborate de tehnicienii administrației pe care o conducea. Televizarea dezbaterilor CPUN, conduse și dominate de Ion Iliescu, a contribuit imens la creșterea popularității lui și la câștigarea fără o concurență reală a alegerilor prezidențiale din mai 1990.

Dar, dominarea ședințelor CPUN era una, iar obținerea unui consens național era cu totul altceva. Principalul motiv pentru care se obținea acordul membrilor sau măcar a majorității membrilor CPUN, cu privire la unul sau altul dintre decretele-lege propuse, era că toți participanții considerau CPUN doar o etapă intermediară, de scurtă durată, așa că nu acordau prea mare importanță la ce anume se decidea acolo. Oricum, totul urma să arate altfel după alegeri, în funcție de cine va fi câștigătorul acestora. Iar asupra principalei probleme politice a partidelor, cine ocupă de fapt funcțiile de conducere a statului, CPUN nu însemna nici măcar un compromis, necum un consens. Deocamdată, acestea erau ocupate de Ion Iliescu însuși și de oamenii lui. La constituirea CPUN, această realitate a trebuit să fie acceptată, pentru că, altfel, CNFSN nu ar fi admis transformarea sa în acel „parlament al partidelor", iar liderii partidelor nu s-ar fi ales cu nimic. Dar, faptul că nu avuseseră încotro nu-i făcuse să ajungă la un consens cu cei care le ocupau. Iar Ion Iliescu avea să descopere cât de crunt se înșelase cu prilejul demonstrației permanente din Piața Universității, care avea să pună capăt oricăror iluzii despre consensul național, despre acei „pater

patriae" care, dând la o parte orice patimă și interes mărunt, hotărăsc cu înțelepciune asupra legilor țării, spre binele tuturor.

Atunci când li s-a adus la cunoștință membrilor CPUN, în plină ședință a acestuia, că un grup de tineri au ocupat Piața Universității din București, blocând circulația și manifestând împotriva comunismului, în general, și a lui Ion Iliescu, în particular, pentru unii dintre participanții la ședință știrea nu reprezenta nici o noutate. Erau în măsură să știe ce se întâmpla în Piața Universității chiar mai bine decât cei care îl informaseră în grabă pe președinte, pentru că participaseră la organizarea și declanșarea acesteia. Mai știau și că este prevăzută o largă acoperire de mass-media, în special internațională, și a manifestației și a orice este legat de ea. Aflând despre Piața Universității, Ion Iliescu a scăpat acel cuvânt „golani" referitor la manifestanți, care a făcut ocolul lumii și care a fost, apoi, adoptat ca titlu nu numai de studenți, dar și de mari personalități internaționale, cum era Eugen Ionescu.

Multă lume s-a întrebat cum a fost posibil ca un politician experimentat ca președintele să facă o asemenea gafă. A fost pusă pe seama lipsei de informație și a enervării, ceea ce se poate să fi fost adevărat, dar nu suficient. Mai fuseseră momente în care era enervat și prost informat fără ca ele să dea naștere unor gafe politice. În realitate, a fost vorba de o eroare de evaluare nu a Pieței Universității, ci a CPUN, iar sursa principală de eroare a fost doctrina „consensului" și ideea că acesta este realizat în cadrul CPUN. Făcând, în fața colegilor săi din CPUN, o apreciere atât de insultătoare la adresa manifestanților din Piața Universității, președintele Ion Iliescu conta pe o reacție solidară din partea acestora, de vreme ce Piața Universității contesta formula de putere existentă și ataca direct ideea de consens bazat pe compromis, reprezentat de CPUN însuși. S-a dovedit că lucrurile stau cu totul altfel, că nici vorbă de consens și că, atunci când se pune problema cine anume să preia funcțiile de conducere ale sistemului politic – problema reală a partidelor născute după revoluție –, compromisurile nu sunt nici posibile, nici agreate. CPUN s-a împărțit rapid într-o tabără pro Piața Universității și într-o tabără contra, iar iluziile consensului național s-au risipit.

Efortul lui Ion Iliescu de a pune în aplicare doctrina consensului național nu s-a limitat însă la a conduce CPUN către compromisuri. În februarie-martie 1990, el a lansat cealaltă componentă esențială a mo-

delului – elaborarea soluției „științifice" a tranziției postrevoluționare. Academia Română a reorganizat fostul Institut Central de Științe Economice în nouă institute de cercetări care au primit sarcina să elaboreze planul reformei economice a României. Până în aprilie 1990, peste o mie de cercetători din toate domeniile și specialitățile au elaborat un proiect în zece volume, care a fost considerat de Ion Iliescu drept un fel de text fundamental al reformei economice și sociale.

Nu știu dacă a citit vreodată cineva acest text în întregime. Personal sunt înclinat să cred că nu, pentru că nimeni nu a avut realmente nevoie de el. Oricum el s-a născut gata mort și, deși guvernul României a trimis o delegație care să discute ideile principale ale proiectului cu specialiști din universități și institute celebre din Statele Unite, el nu a avut niciodată vreo influență reală asupra măsurilor sau politicilor economice ale guvernării postrevoluționare. Nici nu putea să aibă. Textul nu conținea vreo politică economică sau socială, așa cum nu prefigura nici o reformă. El făcea o descriere aproximativă a situației existente, formula dezideratele de atins, care erau cele pe care le dorea toată lumea și examina o parte dintre posibilitățile de optimizare a sistemului existent, care era, evident, fostul sistem socialist. Principalii autori ai proiectului erau adepții a ceea ce a fost denumit „a treia cale", un fel de hibrid între capitalism și socialism, dar nici asupra acesteia nu aveau o concepție clară și nici nu puteau să aibă. Nu fusese suficient timp, nu avuseseră loc suficiente analize, lipseau datele, iar cele disponibile erau, cel mai probabil, eronate sau falsificate, conform tehnicilor vechiului regim. Dar, mai ales, lipsea o orientare politică, oricare ar fi fost aceea, iar oamenii făcuseră singurul lucru posibil într-o asemenea situație. Fiecare dintre autori se bazase pe propria sa orientare politică, așa implicită cum era ea și, pentru că cel puțin câteva sute de oameni contribuiseră semnificativ la scrierea textului, acesta era de o lipsă de unitate remarcabilă.

Ion Iliescu a fost probabil singurul personaj politic care a luat textul în serios și continua să facă referiri publice la el chiar și la trei ani după ce acesta a fost îngropat definitiv în iunie 1990, o dată cu intrarea în funcțiune a guvernului Roman și cu numirea lui Adrian Severin la conducerea reformei economice din România. Însă, prin însuși faptul că exista, un asemenea text îndeplinea toate condițiile de formă pentru a menține iluzia cu privire la găsirea pe cale științifică a soluțiilor la

problemele tranziției. Pentru elaborarea lui fuseseră adunați toți, sau aproape toți, cei care contau în lumea științelor economice și sociale. Era cea mai mare echipă științifică constituită vreodată în România, pentru a lucra la un proiect comun. Rezultatul final era un compromis între diferitele puncte de vedere ale diferiților savanți și, dacă aceștia reușiseră să cadă de acord, se credea că, în jurul lui putea fi realizat, în sfârșit, mult doritul consens național. În realitate, compromisul la care se ajunsese nu mulțumea pe nici unul dintre autori și nici un economist nu a mai făcut vreodată referire la acel document. Președintele Ion Iliescu însă a fost convins, sau cel puțin așa a lăsat să se creadă, că reforma economică și socială au fost realmente modelate după acel text. În 1993, dorind să sublinieze continuitatea reformei de-a lungul celor patru guverne care s-au succedat după revoluție, a folosit acel proiect inițial drept argument. După părerea sa, proiectul era cel pe care toate guvernele se străduiseră să-l pună în aplicare, indiferent de culoarea și construcția lor politică. Nu putea să se contrazică mai eficient. Proiectul nu funcționase niciodată, iar unitatea reformei nu era decât o iluzie în plus.

Formarea ideii de elită politică

Chiar dacă nu a funcționat ca loc al consensului național, CPUN a funcționat totuși ca modalitate de a negocia, dacă nu puterea, măcar privilegiile puterii. Ceea ce s-a dovedit a fi eficient. E adevărat că, prin asta, nu se ajungea la compromisuri cu privire la politicile reale care urmează a fi urmate, dar nimeni nu-și bătea capul cu politicile. Ceea ce se urmărea de fapt, era, pe de o parte, posibilitatea de a utiliza legitimitatea pe care opoziția o putea acorda puterii în fața străinătății. Pentru că, în străinătate, opoziția era mai credibilă decât FSN, sau PDSR, sau Ion Iliescu. Pe de altă parte, se urmărea reducerea presiunii campaniei mass-media desfășurată de opoziție și susținută de cele mai multe dintre publicații.

Această rețetă a fost experimentată încă de la început, prin numirea unor personalități care erau evident neprietenoase față de liderii CNFSN, în posturi onorifice sau chiar importante, cum a fost cazul unor ambasadori, dintre care Alexandru Paleologu a devenit celebru căci a fost menținut ca ambasador și când a anunțat că, din cauza

diferenței de opinii politice, nu se mai consideră a reprezenta guvernul României, ci pe „golanii" din Piața Universității. Cum guvernele occidentale, inclusiv cel francez, pe lângă care era el acreditat, deși dispuse să simpatizeze, eventual chiar să sprijine, neoficial, pe manifestanții din Piața Universității, nu erau totuși dispuse să încheie relații diplomatice cu aceștia, situația lui Alexandru Paleologu ca ambasador care nu mai reprezintă nici un guvern s-a deteriorat semnificativ, dar președintele nu l-a schimbat până după instalarea noului guvern Roman, în iunie 1990.

Totuși, incidentul cu ambasada din Paris a dovedit că procedeul de a împărți onoruri pentru a îmblânzi opoziția sau a o lăsa să se compromită singură, funcționează. Drept care, au urmat numeroase încercări de a atrage opoziția într-un soi de cooperare onorifică. În primăvara lui 1991, o remaniere guvernamentală aduce în cabinet un ministru care era membru al Partidului Național Liberal, fără însă să se ajungă la o înțelegere cu liberalii. În vara lui 1991, mai mulți membri ai PL-Aripa Tânără sunt cooptați ca secretari de stat, cel mai important dintre aceștia fiind noul secretar de stat al Turismului, un prosper om de afaceri și una din figurile centrale ale acestui partid de opoziție. În septembrie 1991, Guvernul Stolojan, format după răsturnarea Guvernului Roman cu prilejul mineriadei, este deja un guvern de coaliție, la care participa și cel mai important partid al opoziției din acea vreme, Partidul Național Liberal.

Între timp, alte personaje ale opoziției, în special ale opoziției intelectuale au primit funcții și, prin intermediul acestora, privilegii. Economiști, scriitori, ziariști etc. au fost numiți în funcții diplomatice sau în conducerea unor instituții, fiind scoși astfel, măcar în parte, din jocul politic sau din continua campanie de delegitimare a puterii. Totuși, cel mai important proiect de acest fel s-a născut după alegerile din 1992. Președintele Ion Iliescu l-a pus, evident, în termenii consensului național, dar nu era vorba decât de un compromis cu privire la împărțirea privilegiilor puterii, de tipul celui reprezentat de CPUN. Ideea era de a aranja o guvernare a FDSN împreună cu Convenția Democratică, inițial, iar, ulterior, numai cu PNȚCD, principala forță a acesteia și totodată a opoziției.

În octombrie 1992, s-au purtat tratative cu Convenția Democratică pentru formarea, dacă nu a unui guvern comun, măcar a unei coaliții majoritare. FDSN, care avea o majoritate la limită în Parlament prin

coaliția cu „partida națională" (PRM, PUNR și PSM), era dispus să renunțe la aceste alianțe pentru o mult mai confortabilă majoritate pe care o putea asigura alianța cu opoziția. Și, punea pe masă posturi extrem de importante, cum ar fi cel de președinte al Camerei Deputaților și de membri ai guvernului. Reușita unei asemenea înțelegeri te putea face să te întrebi ce rost mai avuseseră alegerile, dar asta nu preocupa nici pe câștigători și nici opoziția. Dacă Convenția Democratică, mai ales la insistențele partidului lui Petre Roman, acum în opoziție, a refuzat să ajungă la o colaborare, asta nu s-a datorat unei divergențe de opinii cu privire la guvernare, ci doar convingerii că un guvern format de FDSN nu are cum să supraviețuiască mai mult de câteva luni. Așa că, s-a decis să aștepte ca întreaga guvernare să-i cadă în brațe, fără să mai trebuiască să o împartă cu FDSN.

Eșuarea tratativelor privind o guvernare în comun a opoziției și a majoritarilor nu a descurajat complet încercările de a utiliza mai departe tactica împărțirii privilegiilor și funcțiilor. Problema împărțirii puterii nu se punea, pentru că nu FDSN, ca partid politic, deținea puterea. Puterea era deținută de tehnocrația industrială, de care destul de mulți reprezentanți ai opoziției erau la fel de puternic legați ca și conducătorii FDSN. Dar FDSN dispunea de posibilitatea de a împărți funcții și pe acestea s-a oferit să le împartă. Noua tentativă s-a făcut în direcția PNȚCD, oferindu-i-se acestuia perspectiva unei guvernări în comun. Proiectul nu a avut succes pentru că, în fiecare dintre cele două partide, exista câte o grupare „dură", care nu era dispusă să colaboreze cu foștii adversari.

Neputând să achiziționeze partide întregi din rândul opoziției, FDSN s-a mulțumit să achiziționeze individualități prin aceeași verificată metodă a numirii de diplomați dintre personalitățile cele mai puțin incomode ale opoziției. Ținta principală pentru un asemenea procedeu a devenit FSN care, după pierderea alegerilor, trecea printr-o gravă criză și de identitate și de conducere.

Tot acest proces nu trebuie privit ca o simplă corupție politică. În realitate, politicienii din toate partidele începuseră să-și însușească treptat ideea că, indiferent de partidul din care fac parte, ei reprezintă noua elită politică a țării. Între altele, asta însemna că reprezentanții acesteia vor rămâne mereu la conducerea sistemului politic, schimbând doar rolurile între ei, în funcție de rezultatele alegerilor. Ideea permanenței la

conducerea politică a țării, însoțită de o rotație în funcții ministeriale la fiecare trei-patru ani și o luptă politică dusă cu mănuși, ca un duel între gentlemeni, era seducătoare pentru toată lumea. Pentru a arăta că o împărtășește, partidul de guvernământ era dispus să împartă posturi, funcții și onoruri și opoziției, obosită de atâta așteptare, cerând în schimb o atenuare a atacurilor și, mai ales, renunțarea la delegitimarea sistemului. Opoziția a început să intre în acest joc abia târziu, după alegerile din 1992, în etapa care poate fi denumită a „democrației parlamentare".

În sfârșit, o a treia caracteristică, născută încă din perioada inițială a revoluției și dezvoltată pe parcursul celor cinci ani care au urmat, a fost eliminarea populației din jocul politic. În această privință, nu numai că s-a ajuns la un acord al partidelor politice, dar ea era o cerință expresă a tehnocrației. Am văzut că populația este sau executant în procesul de producție, sau obiect al administrației în societatea civilă. În nici un caz nu poate avea acces la puterea reală. În consecință, populația trebuia ținută departe de sistemul politic, căci un partid ambițios, care să o reprezinte și care să dorească să-și impună opțiunile și politicile, este singurul instrument prin care populația poate influența puterea. În mod concret, eliminarea populației din politică până în faza în care, dezamăgită, se elimină singură, se face conjugând două metode fundamentale. Prima constă în luarea tuturor deciziilor politice majore pe baza unui sistem complicat de intrigi desfășurate în secret, într-un cerc informal și restrâns de inițiați. A doua, în a elimina responsabilitatea celor numiți în funcție față de populație și de a transfera evaluarea lor unor instituții complicate, greoaie și cât mai dependente de grupul în cadrul căreia se desfășoară principalele intrigi.

Or, responsabilitatea față de populație este principalul, dacă nu cumva singurul mod de a asigura democrația politică. Sistemul de putere construit de-a lungul celor cinci ani a transferat însă responsabilitatea celor aleși, sau numiți în funcții, politice sau administrative, dinspre populație către instanțe proprii ale partidelor sau administrației. Ele se află sub controlul liderilor politici, așa că aceștia sunt în situația fericită de a răspunde numai în fața propriei conștiințe, problemă pe care, până acum, au rezolvat-o cu succes.

Transferul nu a fost simplu și a consumat un timp relativ îndelungat. Punctul de pornire a fost controlul total al populației asupra politicienilor, câștigat în revoluție. Nu numai că populația putea legitima sau

delegitima o acțiune sau o personalitate politică, dar nici nu exista altă modalitate de a interveni în politică decât de a fi continuu în fruntea unei mulțimi de oameni. Până la alegerile din 1990, în care raporturile de forțe depindeau, în cele din urmă, de mulțimea care putea fi adunată pentru a face față mulțimii adunate de adversari, ambele tabere erau în cea mai mare măsură sub controlul populației și supuse presiunilor liderilor acestora, indiferent dacă aceștia erau lideri sindicali sau foști revoluționari, sau chiar numai personalități locale credibile.

Într-o primă etapă, cele mai multe dintre bătăliile politice reale între partide s-au dus la nivelul organizațiilor locale. Ele s-au dovedit cu atât mai importante în cazul partidelor care făceau parte din aceeași tabără. Bătălia reală dintre PNL și diferitele sale fracțiuni s-a purtat pentru cucerirea acestora, ca și bătălia subterană dintre PNL și opoziția reunită în Convenția Democratică. Cauza principală a pierderii de către PNL a sprijinului electoral la alegerile din septembrie 1992 a fost nu atât stângăcia campaniei electorale și neinspirata idee de a-l propune pe rege drept candidat la președinția republicii, cât pierderea sprijinului organizațiilor locale, mai înclinate către cooperarea cu Convenția Democratică decât conducerea partidului. Tot astfel, bătălia dintre FSN (PD) și FDSN (PDSR) s-a purtat – și se mai poartă încă – nu numai și nu mai ales pentru cucerirea opiniei publice, cât pentru cucerirea organizațiilor județene și orășenești.

Însă, pe măsură ce sistemul de putere se consolida, presiunea populației sau a sindicatelor pentru înlocuirea celor care ocupau o funcție administrativă a devenit tot mai ineficientă. În ceea ce îi privește pe politicieni, a crescut tot mai mult capacitatea acestora de a controla și manipula așa-zisele „organisme colective de conducere" ale partidelor. Formal, toate partidele politice sunt conduse, la toate nivelurile, de organisme de felul consiliilor, delegațiilor permanente, conferințelor sau congreselor etc., cărora le revine, teoretic, sarcina de a adopta hotărâri. În realitate, ele nu sunt utilizate decât drept mijloace de legitimare a deciziilor luate în cercuri mult mai restrânse, adesea informale. Iar principala utilizare care li se dă este de a confirma victoria uneia sau alteia dintre grupările adverse din interiorul unui partid politic asupra rivalelor sale.

O asemenea situație era strâns legată de formarea ideii de elită politică. Elita se considera independentă și lipsită de obligația de a cere

părerea sau a da socoteală oamenilor de rând. Aici intrau populația și alegătorii, în primul rând, dar și membrii fără funcții ai partidelor politice și chiar conducătorii de la nivel inferior ai acestora. În cele din urmă, în cazul partidelor mari, cu un număr mare de parlamentari, această elită nu a mai cuprins nici măcar toți parlamentarii. Începutul l-a făcut FSN care, după primele alegeri, nu numai că dispunea de un mare număr de parlamentari, dar și reușise să creeze o prăpastie importantă între acești parlamentari și guvernul care nu era dispus să împartă puterea cu ei. În cazul partidelor de opoziție, purtătoarea doctrinei elitiste era elita culturală care, după ce a încercat să se propulseze pe sine însăși la conducere, a sfârșit prin a se dizolva în mișcarea de ansamblu a opoziției, reunită sub numele de Convenția Democratică. Ca urmare, elita era dispusă să ia decizii singură, iar aceasta nu însemna decât că motivațiile ei depindeau din ce în ce mai mult de intrigile interpersonale purtate într-un cerc extrem de îngust și de exclusivist.

2. Etapa „partidelor originale"

Trăsăturile „democrației originale" și constituirea sistemului de putere la care partidele nu participă, dar la privilegiile căruia participă liderii acestora, pot fi puse pe seama inexistenței partidelor politice, la început, sau a lipsei de experiență politică pentru perioada următoare. Dar, chiar și după ce partidele au avut deja experiență și organizare, nu a existat o încercare reală a partidelor de a modifica sistemul de putere. Asta din cauză că, de la „democrația originală" a primei etape s-a trecut la o etapă pe care am putea-o denumi a „partidelor originale".

Tratând ideologic problema victoriei capitalismului și a lumii democratice asupra lumii autoritarismului comunist, Occidentul s-a grăbit să forțeze exportul în țările Europei de Răsărit a propriului său sistem politic tradițional, bazat pe existența unei pluralități de partide politice, aranjate pe un continuum care se întinde de la stânga și până la dreapta. Pe de altă parte, fostele țări socialiste nu aveau nimic altceva mai bun de făcut decât de a prelua sistemul occidental. Rezultatul nu este grozav în nici una dintre țările est-europene.

În primul rând, s-a dovedit dificilă construcția partidelor politice. Nu a fost greu, desigur, ca grupuri de oameni să se adune și să se denumească „partid politic", adoptând, în lipsa unei doctrine, măcar o eti-

chetă recunoscută de lumea occidentală – liberal, creștin-democrat, social-democrat au fost cele mai utilizate – și, în felul acesta să beneficieze de o legitimitate și de un sprijin occidental adesea net superior celui de care se bucurau în propria țară. Dar, aceste „partide" au rămas de cele mai multe ori în stadiu de mici grupuri, lipsite de audiență reală.

În toate alegerile organizate în țările est-europene cei care au adunat voturi au fost nu atât partidele, ci organizații politice ad-hoc, de tipul Forumurilor, sindicatelor, fronturilor, convențiilor etc., care erau formațiuni politice ce nu respectau modelul tradițional european, sau reprezentau alianțe atât de ciudate încât, după criteriile occidentale, erau „nenaturale", cum ar fi Forumul Democratic în Ungaria sau Convenția Democratică în România. Altfel spus, în încercarea contradictorie de a imita sistemul politic occidental și de a avea totuși un mesaj semnificativ adresat realităților interne, „partidele" Europei Răsăritene au adoptat acest ciudat amestec de forme, de cele mai multe ori lipsite complet de un mesaj doctrinar sau de ceea ce ar putea fi denumit „un proiect alternativ de societate".

Dincolo de înfățișarea de mutant nereușit al sistemului politic occidental, realitatea dezamăgitoare a sistemelor politice nou create în estul Europei este că nu funcționează. Deoarece reforma se face în toate aceste țări „de sus în jos" – populația o acceptă sau o suportă, dar nu ea este principalul ei promotor, ci micile elite guvernamentale –, sistemul politic fărâmițat, instabil și dezorientat al acestor țări este mai degrabă o piedică în calea reformelor economice și sociale. Ca urmare, tot mai mult, conducătorii executivului apelează la forme mai mult sau mai puțin mascate de autoritarism, precum Elțin în Rusia, Wallesa în Polonia, Gontz în Ungaria sau Iliescu în România. În același timp, ineficiența politică și precaritatea construcției începe să-și spună cuvântul. Nici nu s-au format bine și noile partide „democratice" ale Europei Răsăritene încep să se destrame. Conflictele interne, fărâmițările, restructurările, refacerea alianțelor etc., toate sunt semne că sistemele politice își caută, în toate aceste țări, cu mai multă sau mai puțină intensitate, o formă mai adecvată unui conținut pe care încă nu îl cunosc, dar îl „simt" cumva diferit de ceea ce au reușit să importe din Occident. Pentru România cel puțin, asta se datorează faptului că partidele se calchiază pe un sistem de putere cu care pur și simplu nu știu ce să facă și care nu are nevoie de ele pentru a funcționa.

Partidele politice și democrația

Partidele politice au apărut imediat după revoluție. La numai câteva zile de la victoria revoluției, în București apăruseră deja mici manifeste despre formarea Partidului Național Țărănesc. Era o inițiativă „locală" a unor oameni care, ulterior, au fost respinși de Partidul Național Țărănesc format sub conducerea lui Corneliu Coposu. Ideea formării unor partide politice și, mai ales, a revigorării celor care au dominat viața politică românească în perioada interbelică nu era prea populară în ianuarie și februarie 1990. Pe de altă parte, nu era absolut deloc clar ce anume formă trebuie să ia sistemul politic. Curentul de opinie dominant era că sistemul politic care asigură democrația – democrația era o realitate pe care românii doreau să o păstreze, după ce o câștigaseră atât de greu – este cel bazat pe competiția dintre mai multe partide. Ideea nu s-a dezvoltat în România ci, asemenea majorității ideilor despre cum ar trebui să arate sistemul instituțional românesc postrevoluționar, indiferent dacă este vorba despre instituții politice sau despre instituții economice și sociale, a fost promovată, uneori cu presiuni destul de mari, din afară.

Oricum, în țară exista dorința absolut legitimă a românilor de a reconstrui țara după chipul și asemănarea țărilor dezvoltate din Europa Occidentală. Așa că, în perioada imediat următoare revoluției, cuvântul cel mai des folosit în dezbaterile publice era cel de „model". Nu era deloc clar ce înseamnă să aplici „modelul suedez" sau „modelul francez" sau chiar modelul „japonez" de societate, dar România era în căutarea unui termen de referință în raport cu care să aprecieze transformările realizate, iar acesta trebuia, evident, căutat în țările care avuseseră cele mai mari succese în asigurarea unui nivel ridicat de dezvoltare a țării și a unei calități superioare a vieții cetățenilor lor.

În acea perioadă, România nu dispunea de capacitatea de a analiza relația dintre diferitele componente ale unei societăți occidentale dezvoltate, cum ar fi sistemul instituțional al acesteia, sau chiar sistemul politic, pe de o parte, și rezultatele obținute în dezvoltare, pe de altă parte. Nici țările occidentale, la rândul lor, nu au oferit asemenea analize. În principiu, s-au mulțumit să ofere fiecare, ca model, propria sa realitate și, ca model general, trăsăturile comune ale acestora. Principiul care a fost aplicat era că tot ce există într-o societate contribuie la obți-

nerea nivelului de dezvoltare al acesteia. Ca urmare, dacă vroia să ajungă o țară dezvoltată și cu un nivel de trai ridicat, România trebuia să reproducă toate instituțiile și sistemele societății „model". Aceeași convingere a fost aplicată și în construcția sistemului politic. România vroia să ajungă o țară democratică. Pentru asta, românii s-au autoconvins că este necesar și suficient să construiască partide politice.

În realitate, partidele politice sunt un produs al democrației și nu o cauză a ei. O dată ce decizia politică este transmisă populației, partidele politice apar pentru a media între grupurile cu opțiuni diferite ale populației și administrația care trebuie să execute deciziile. În România postrevoluționară însă toată lumea era convinsă că poți obține democrația politică construind partide. La început, democrația a fost pur și simplu confundată cu lupta dintre partide pentru a-și așeza liderii în funcțiile de conducere. Apoi, când lumea s-a lămurit că democrația este mult mai mult decât atât, s-a sperat că lupta partidelor va produce până la urmă democrație, ca pe un fel de efect secundar. În faza în care s-a ajuns acum, ca într-o spirală calitativă hegeliană, conținutul democrației este deliberat restrâns la lupta partidelor pentru controlul funcțiilor de conducere în stat și a micilor privilegii legate de acestea.

În timp, după o perioadă inițială de neîncredere în partidele politice, s-a trecut la o construcție de-a dreptul înverșunată de partide. Nu numai că legislația a fost făcută astfel încât înființarea unui partid politic se putea face cu extremă ușurință, dar statul și-a luat obligația să sprijine material funcționarea lor, astfel încât un partid politic a devenit repede o sursă de venituri pentru cei care s-au hotărât să-l folosească în alte scopuri decât cele politice. A trebuit să treacă cinci ani de zile de la revoluție pentru a ne convinge că, prin simpla lor existență, partidele politice nu aduc cu sine nici un fel de democrație, ba dimpotrivă, pot instaura o dictatură net mai subtilă decât cea anterioară. Căci, deși puterea este exercitată la fel de arbitrar, acest arbitrar este mult mai eficient disimulat și mai este și legitimat în voturile electoratului. Una dintre cauzele pentru care realitatea a putut evolua astfel ține chiar de modul de construire a partidelor politice.

Ceea ce a împiedicat partidele politice să acceadă la putere reală este un ansamblu de neputințe pe care le-au împărtășit cu toate și care, în principal, se întemeiază pe două mari lipsuri ale acestor organizații ad-hoc. În primul rând, o restrânsă audiență la populație. De fapt, până

la scindarea FSN – iar FSN nu a fost la început un partid, ci tocmai un fel de reacție generalizată împotriva partidelor –, mai multă importanță a fost acordată partidelor politice pe plan internațional decât în țară. Alegerile din 1990 au dovedit că un număr foarte mare de partide poate să aibă o audiență electorală foarte mică. Cea de a doua infirmitate o explică în bună măsură pe prima. Partidele politice românești nu aveau politică. Nu reprezentau pe nimeni și nu reprezentau interesele nimănui, exceptând, desigur, pe cele ale principalilor lor conducători. Numai că nici interesele acestora nu erau politice, ci se refereau la acele privilegii la care i-ar fi îndreptățit câștigarea jocului politic.

Ca și atunci când am diferențiat puterea reală de accesul la privilegiile personale legate de deținerea unor funcții în stat, trebuie să facem și aici o diferențiere. Orice partid politic va spune că vrea niște lucruri și va prezenta niște foi de hârtie intitulate „Program". Din păcate, acele lucruri și acel „Program" nu definesc o politică. Mai exact, orice partid politic din România postrevoluționară va răspunde la întrebarea „Ce urmărește", în două feluri. Și nici unul dintre aceste răspunsuri nu îl justifică ca partid politic și nu îi permite accesul la putere.

Mai întâi, orice partid politic va afirma că dorește democrație, libertate, bunăstarea tuturor cetățenilor, creșterea economiei, dezvoltarea culturii ș.a.m.d. Acest lung șir de lozinci și altele asemenea, pe care le folosesc toate partidele și care exprimă până la urmă dorințele tuturor cetățenilor, nu au nici o legătură nici cu politica și nici cu puterea. Ele nu definesc un anumit mod de distribuire a puterii și nici cum anume va fi aceasta utilizată. Nu delimitează o guvernare și, în general, nu au nici o legătură cu guvernarea. Nici o decizie nu poate izvorî din ele. Iar, pentru partidele politice românești, pentru toate partidele, nu mai există nimic în spatele acestor lozinci. Pur și simplu, partidele nu au obiective politice.

Nu este vina lozincilor. Orice partid politic folosește în relațiile cu alegătorii și cu propriii săi susținători o anumită demagogie, în care intră toate aceste lozinci cu caracter general. Dar, în cazul partidelor politice autentice, demagogia are rostul să legitimeze și să comunice obiective politice concrete. În cazul partidelor apărute după revoluție, demagogia nu ascunde în spatele ei nici un obiectiv politic major. Dar, ca orice demagogie, încearcă și ea să legitimeze ceva și anume, obiective și interese individuale și de grup ale politicienilor care îl alcătuiesc.

La acestea se referă cel de-al doilea grup de răspunsuri pe care îl dă un partid politic atunci când trebuie să explice ce anume vrea, sau atunci când, după câștigarea alegerilor, este în măsură să impună decizii birocrației administrative și tehnocraților. Este absolut normal ca politicienii să aibă și ei interese personale. Este, de asemenea, absolut normal ca membrii unui partid politic să aibă și interese de grup. Ceea ce nu este însă nici normal și nici posibil este transformarea intereselor personale și de grup ale politicienilor unui partid în obiectivele acelui partid, singurele obiective ale partidului. Numai că partidele politice românești așa au apărut și de aceea există și acum.

După 1989, un partid politic s-a format întotdeauna în jurul unui mic grup de oameni care se considerau, dintr-un motiv sau altul, îndreptățiți să preia conducerea politică a țării. Nu pentru că voiau să impună anumite schimbări economiei sau politicii externe, sau relațiilor sociale, sau oricărui alt domeniu. În acest din urmă caz, legitimitatea accesului la conducere este justificată prin scopurile pe care partidul și le propune. În cazul întemeietorilor de partide de la noi, legitimitatea pretențiilor la conducerea țării este justificată nu de ceea ce vor, ci de ceea ce sunt. Fie pentru că fac parte dintre cei care au condus România și înainte de cucerirea puterii de partidul comunist și, în consecință, consideră că este drept și corect ca ei să fie restaurați la conducere. Fie pentru că ei sunt cei care au suferit cel mai mult în timpul vechiului regim, sau pentru că sunt cei care s-au opus cel mai mult acestuia, sau chiar au condus mulțimile în timpul revoluției. Există dintre cei care consideră că ei trebuie să conducă țara pentru că sunt tineri și inteligenți și culți și buni cunoscători ai realităților occidentale, pe care oricum vrem să le imităm, în vreme ce alții, dimpotrivă, pentru că au experiență și știu cum funcționează mecanismele birocratice etc.

În general, nu este dificil să inventezi o justificare oarecare pentru a putea pretinde conducerea țării și a găsi un număr oarecare de oameni care să o susțină. Dovadă că, în perioada 1990-1992 s-au înființat în România nu mai puțin de 160 de partide politice și vreo sută dintre ele mai există și astăzi, cele mai multe fără nici un fel de activitate. Important însă este nu atât pretenția lor la conducere, cât faptul că justifică asta prin ceea ce sunt. Din această cauză nu au nici o șansă să ajungă partide politice autentice. Acestea din urmă își justifică pretențiile prin ceea ce vor și prin sprijinul pe care contează că îl vor primi din partea

segmentului de populație care vrea același lucru. E diferența dintre a fi ceva sau a face ceva. Cum, prin construcție, partidele politice din România nu pot depăși această primă fază, ele sunt sortite să rămână un soi de grupări de sprijinitori ai unor pretendenți la coroană, ceea ce ne cam întoarce, în politică, cu vreo două secole în urmă, pe de o parte, și anulează orice șanse de democrație, pe de altă parte.

Partidele „istorice"

Probabil că cel mai complet ilustrează această situație așa – numitele „partide istorice". Partidele istorice, adică PNȚCD, PNL și PSDR, reprezintă de fapt un singur partid politic, divizat ca urmare a neînțelegerilor dintre liderii acestora și, în parte, ca urmare a unor legături prioritare diferite în străinătate. Împărtășesc însă aceeași legitimare fundamentală a accesului la conducerea statului. Partidele istorice pretind conducerea țării precum niște moștenitori o moștenire. Ei se consideră moștenitorii partidelor care au dominat viața politică românească interbelică. Prin sine însăși, asta nu înseamnă mare lucru, de aceea au adoptat și promovat un fel de ideologie dialectico-romantică a binelui și a răului, în forma societății „bune" și a societății „rele". În vremea regimului anterior, societatea interbelică era societatea „rea", iar societatea comunistă era societatea „bună". Acum, pentru că socialismul a fost răsturnat și a devenit dintr-o dată societatea „rea", atunci, li se pare firesc ca fosta societate „rea" să fie considerată drept „bună" și, prin urmare, foștii ei conducători, sau urmașii lor, să fie repuși în drepturi. „Romantic" în toată această istorie este procedura de a idealiza trecutul pentru că ești nemulțumit de prezent. Exact ceea ce făceau romanticii, nemulțumiți de societatea burgheză a secolului al XIX-lea – idealizau Evul Mediu.

Inutil de spus că pretenția de a fi moștenitorii unui sistem politic dispărut cu jumătate de secol în urmă este sau o naivitate, sau un simplu procedeu propagandistic. Problematica politică a vremurilor actuale este cu totul alta decât cea de atunci, iar moștenirea acelor vremuri este acum de un folos cel puțin îndoielnic. De altfel, în afară de faptul că au preluat denumirile precum și pe unii dintre tinerii politicieni din linia a doua ai acelor vremuri, nu există o legătură semnificativă între „istoricii" de astăzi și partidele de atunci. PNȚ, de exemplu, s-a format prin

reunirea Partidului Național din Transilvania, partid al grupului etnic român și, prin esență, antimaghiar, cu Partidul Țărănesc din România, partid al țăranilor proprietari de pământ și al intelectualității din lumea rurală, ceea ce îl făcea să fie un partid puternic legat de ortodoxie. Dimpotrivă, PNȚCD este aliat cu partidul grupului etnic maghiar din România, are o audiență extrem de redusă în rândurile țăranilor și este, probabil, singurul partid ortodox dintr-o organizație politică internațională catolică. PSDR a fost și a rămas un partid nesemnificativ în viața politică românească. Dar, asemănarea se oprește aici. În perioada interbelică era un partid al intelectualității salariate și se dorea un partid al muncitorilor. În prezent nu are audiență nici la unii, nici la ceilalți. În sfârșit, PNL a fost partidul burgheziei urbane, mari și mici, care a dominat viața politică românească aproape un secol. Inutil de reamintit că, la o lună de la revoluție, când a fost revigorat PNL prin intermediul unor foști membri ai vechiului partid, nu exista în România nici un fel de burghezie. De altfel, în măsura în care era reprezentată în partid, noua burghezie românească în formare a intrat repede în conflict cu bătrânii urmași ai PNL și a provocat principala ruptură în cadrul acestuia. Desprinderea PL-Aripa Tânără a însemnat tocmai conflictul dintre cei mai proaspeți întreprinzători români de succes, Dinu Patriciu și Viorel Cataramă și colegii lor, bătrânii „politicieni" specializați în intrigă politică. Îi despărțea nu numai vârsta, dar și interesele. În vreme ce noii oameni de afaceri erau dornici de putere, pentru a putea crea un mediu înconjurător prielnic întreprinzătorului în ascensiune, „bătrânii" (atât la propriu, cât și la figurat) nu-și doreau mai mult decât accesul la onorurile și privilegiile funcțiilor de stat și erau dispuși la aproape orice compromis pentru aceasta.

Ca să pună capac la toate, cele trei partide, care vreme de treizeci de ani fuseseră adversari ireductibili, acum se aliaseră împotriva adversarului comun, Ion Iliescu. Problema era evident una de persoane și nu una de politică. Așa cum am spus, nici unul dintre partidele apărute după revoluție nu promova vreo politică, iar „istoricii" nu făceau nici o excepție. Singurul lucru adevărat era adversitatea lor împotriva foștilor lideri comuniști, dar asta din cauză că doreau să le ia locul. Că biografia politică a unei persoane sau convingerile acestuia nu reprezentau un inconvenient pentru partidele istorice o dovedește nu numai acceptarea între membrii lor a numeroși foști membri sau lideri ai partidului comu-

nist, dar mai ales nereușita încercare de a-l înrola în rândurile lor chiar pe Ion Iliescu. Combinația, chiar mai grotescă decât primirea cu urale a lui Miron Cosma la congresul PNȚCD din septembrie 1991, aflat atunci în plină mineriadă împotriva lui Petre Roman și a lui Ion Iliescu, a fost încercată înainte de alegerile din 1990. Atunci, nou formatul Partid Național Țărănesc i-a propus lui Ion Iliescu să candideze la președinția României din partea acestui partid istoric. Dacă Ion Iliescu ar fi acceptat, probabil că istoria postrevoluționară a României ar fi arătat altfel. Dar Ion Iliescu nu era numai un om politic, ci și un om cu convingeri, așa că a refuzat politicos oferta și a candidat în numele unui partid artificial pe care și l-a confecționat singur mai târziu.

Interesul liderilor de partide de a deveni conducători politici ai țării era strict personal, de vreme ce nu adăugau acestui interes un obiectiv politic oarecare. Asta nu înseamnă că sunt neapărat ambițioși sau vanitoși. O dată intrați în joc, ei sunt prizonierii grupului lor de susținători, cu atât mai mult cu cât, neavând obiective proprii, sunt nevoiți să le susțină sau să le reprezinte pe ale acestora. La rândul lor, ei au propriile lor interese personale, care, în lipsa unor obiective politice reale, se rezumă la a beneficia de poziția politică a liderului pe care îl susțin. Însă, la aceste interese simple, care nu pot mobiliza decât un număr mic de persoane, la partidele importante, cum sunt „istoricii", se adaugă interesele de grup. O asemenea combinație de interese personale cu cele de grup nu este neapărat obligatorie. Cel puțin nu la partidele politice care au apărut după revoluție. Un mare număr de asemenea partide au rămas restrânse la acest grup inițial și au dispărut din arena politică.

În ceea ce privește partidele istorice, acestea au adăugat însă la interesele personale ale politicienilor lor de vârf, interesele de grup ale unui număr important de membri și susținători ai partidelor. Partidele istorice au reunit pe acei oameni care, înainte de venirea comuniștilor la putere, se bucuraseră de privilegii, avantaje sau poziții de relativă putere în societatea românească de atunci, indiferent dacă se bazau pe avere sau pe statut și prestigiu. Interesul fiecăruia dintre acești oameni era personal, dar era comun. El consta în încercarea de a reface, cât mai mult, situația de dinainte de revoluția comunistă. Desigur, o statistică a membrilor și simpatizanților partidelor istorice ne va arăta că nu toți, nici măcar majoritatea acestora, nu sunt foști proprietari sau urmași ai foștilor proprietari. Dar conducerea politică a partidelor, „nucleul dur"

al acestora este. Și tocmai nucleul de conducere este cel care a transformat rapid interesul personal comun în obiectiv politic pentru țară – restaurația, refacerea structurilor economice, în primul rând de proprietate, sociale și politice ale României interbelice.

Dar, nici măcar un asemenea obiectiv politic, pentru că se referă la distribuirea resurselor naționale, nu poate fundamenta o politică autentică a tranziției, chiar dacă grupul celor interesați este relativ numeros. Pentru că problema conducerii politice a unei societăți nu este cea a împărțirii prăjiturii naționale, chiar dacă după revoluție și din cauza acesteia, reîmpărțirea ei a devenit, pe de o parte, posibilă, iar, pe de alta, principala preocupare a nenumărate grupuri și organizații, unele reprezentate politic, altele, precum cultele religioase, sau sindicatele, nu. Chiar dacă un grup de oameni își propune să preia puterea politică și apoi să împartă între ei o parte importantă a avuției naționale, iar pentru asta se unesc într-o organizație care participă la alegeri și se autointitulează partid politic, doar prin acest simplu fapt ei nu ajung să reprezinte o conducere politică autentică. Ei nu au nici un răspuns la întrebarea fundamentală a puterii, care este: „pentru atingerea căror obiective sunt utilizate resursele societății?" Și, din cauza aceasta, nu reprezintă un partid politic autentic.

Dacă o coaliție a partidelor istorice ar fi câștigat alegerile, ea nu ar fi guvernat mai mult decât a guvernat FSN sau actuala coaliție, rezultată din alegerile din 1992. Ar fi înlocuit, desigur, în funcțiile de conducere politică pe reprezentanții sau simpatizanții actualelor partide ale majorității parlamentare. Ar fi procedat, probabil, la împărțirea unei bucăți mai mari sau mai mici a avuției naționale între ei și sprijinitorii lor, utilizând drept criteriu deznaționalizarea, refacerea structurii de proprietate de dinainte de 1948. Era posibil să fi pus la cale și o răfuială politică cu cei care i-au persecutat în toată această perioadă de peste patruzeci de ani, posibilitate care i-a speriat pe actualii deținători ai puterii chiar mai mult decât reîmpărțirea proprietăților. După care, pur și simplu, n-ar mai fi avut nimic de făcut în afară de a parazita inofensiv centrele reale de putere. Nici unul dintre aceste obiective pe care istoricii și aliații lor ar putea să le atingă, nu este suficient să dea un sens puterii în România. Ca urmare, n-ar fi deloc în situația de a putea contracara utilizarea puterii de către tehnocrația industrială și birocrația administrativă, adevărații ei deținători.

Asta face ca partidele politice istorice să nu fie partide politice autentice, iar ocuparea de către ele a conducerii politice a țării să nu însemne crearea unei conduceri politice autentice, chiar dacă interesul de grup al nucleului politic al partidului este generalizat, până la formularea lui în principii generale de organizare a societății. Pentru liderii și doctrinarii partidelor istorice, un asemenea proces de teoretizare și generalizare era dificil și, foarte repede, au avut nevoie de sprijin suplimentar în fundamentarea ideologică și propagandistică a propriilor obiective.

În aceste condiții, nu este de mirare că elita umanistă a apărut drept aliatul natural al „istoricilor". Existau mai multe motive care împingeau spre asta. În primul rând, elita umanistă era principalul ideolog al „întoarcerii în trecut" sau, după o formulă mai tardivă, dar perfect acceptabilă pentru a caracteriza în puține cuvinte întreaga doctrină politică a opoziției, „înapoi la capitalism". În al doilea rând, ea era, totodată, principalul purtător de cuvânt al atacului la adresa neocomunismului noii conduceri politice, pe o bază ceva mai actuală decât sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Și, în sfârșit, dar nu în ultimul rând, domina presa internă și relațiile cu mass-media internațională. Astfel încât ea era o achiziție prețioasă, fiind singura în măsură să ofere puțina ideologie de care „istoricii" aveau nevoie pentru a putea supraviețui politic. La rândul lor, partidele „istorice" reprezentau pentru elita umanistă o completare necesară, deoarece puteau oferi o bază logistică pe care ea nu putea să și-o organizeze singură și, mai ales, o activitate politică și propagandistică cotidiană tocmai în acele medii cu care elita nu avea nici o comunicare.

Cu ajutorul elitei umaniste, partidele „istorice" au ajuns la o anumită ideologizare a intereselor personale și de grup ale conducătorilor lor. Prin asta au început să capete, dacă nu un conținut, măcar o aparență politică. Însă, aproape la fel de mult au contat în conturarea unui profil politic al „istoricilor" eforturile propagandistice ale FSN și ale aliaților săi.

Restaurația, ca identitate politică a opoziției

În lupta lor împotriva lui Ion Iliescu și a echipei sale, partidele istorice și elita umanistă au dezvoltat o strategie, ca să zicem așa, „perso-

nalizată". Ceea ce atacau ei nu era politica promovată de FSN. În primul rând, un asemenea atac era dificil, dacă nu imposibil. Până la alegerile din mai 1990, FSN nu a avut nici o politică, el mărginindu-se să administreze țara. După alegerile din nouăzeci, politica dusă de noul guvern era contradictorie și confuză, măsurile care ar fi putut fi considerate liberale, fiind contracarate de măsuri etichetate drept „conservatoare". În plus, o critică chiar mai agresivă decât a opoziției s-a dezvoltat repede chiar în interiorul FSN sau în stânga acestuia. În sfârșit, opoziția nu era în măsură să critice eficient politicile FSN pentru că asta ar fi necesitat o raportare la propriile politici, iar acestea îi lipseau. Atunci când Petre Roman, în calitate de prim-ministru proaspăt desemnat, a prezentat Parlamentului proiectul programului său de guvernare, liderii PNL și PNȚCD au afirmat că ar putea fi la fel de bine propriul lor program. „Asemănarea" nu se datora unei identități de opinii asupra unor probleme economice și sociale ci, pur și simplu, faptului că opoziției îi lipseau până și opțiunile fundamentale. Liderii opoziției au „recunoscut" în programul Roman propriul lor program, tocmai pentru că nu aveau unul, iar formulele pe care tocmai le auziseră sunau familiar și acceptabil pentru ei.

Neputând ataca politicile, partidele istorice și aliații lor și-au concentrat atacurile asupra persoanelor. Tema centrală a strategiei lor electorale nu a fost de tipul: „acest partid, FSN, promovează politici indezirabile sau greșite" ci de tipul: „acești oameni, Iliescu, Roman & Co., nu sunt buni de conducători". Motivele pentru care nu erau buni se refereau la caracteristici personale, pornind de la biografie – aparținuseră nomenclaturii comuniste, studiaseră la Moscova, erau în vârstă – și terminând cu oful cel mai mare al opoziției, anume că erau tot aceiași, ceea ce, în concepția lor, era injust. Au adoptat această strategie din multiple motive, dar, dintre acestea, două au fost, probabil, prioritare. În primul rând, o asemenea descriere a adversarilor era exact inversul modului în care se descriau pe ei înșiși: cei care fuseseră oprimați de vechiul regim, cei care i se opuseseră dintotdeauna și, deci, cei îndreptățiți să culeagă fructele revoluției. Mai mult, ei erau purtătorii democrației, reformismului etc. tot prin caracteristici personale: fie pentru că făcuseră politică în perioada interbelică, fie pentru că, asemeni lui Ion Rațiu sau Radu Câmpeanu, principalii adversari ai lui Ion Iliescu în primii doi ani de după revoluție, trăiseră în timpul regimului comunist în Occi-

dent. Premisa nerostită, dar care întemeia întreaga argumentare, era că ocuparea funcțiilor de conducere în stat este o răsplată și nu o funcționalitate. Iar, din punctul de vedere al opoziției, bătălia politică se concentra pe înlocuirea în funcții a câtorva personalități cheie, cea mai importantă dintre toate fiind Ion Iliescu.

Al doilea motiv provenea din strânsele legături în străinătate ale opoziției și de dependența lor de imaginea construită de mass-media internațională. Pentru mass-media, concentrarea asupra politicienilor și nu a politicilor este modul normal de abordare. Din motive tehnice în primul rând; poți mai ușor scrie sau televiza istorioare ilustrate despre politicieni, decât despre politici. În plus, în unele sisteme politice occidentale, cu precădere în cel american, personalitățile contează mult mai mult decât politicile și chiar decât partidele. Însă, asemenea abordare era inteligibilă și convingătoare pentru cititorii ziarelor occidentale în mai mare măsură decât pentru electoratul românesc. Iar opoziția din România, care avea drept principal atu o legitimitate superioară guvernanților în Occident, era nevoită să rămână aproape de clișeele acestuia.

Dimpotrivă, pentru Ion Iliescu și susținătorii săi, o astfel de strategie nu era posibilă. Nu pentru că ei nu ar fi folosit atacurile la persoană, biografiile sau chiar înfățișarea sau originalitățile vestimentare ale unora dintre adversarii lor. Figura osoasă a lui Corneliu Coposu și papionul lui Ion Rațiu au făcut carieră în publicistică, precum și mult disputata legătură dintre primul și Securitate. Dar, toate acestea la un loc nu erau nici suficiente și nici nu se potriveau cu imaginea utopică a președintelui despre consensul național, care trebuia obținut în jurul unei politici și nu în jurul unui om sau un grup de oameni. În viziunea acestuia, campania electorală ar fi trebuit să constea în prezentarea de către partidele politice a propriilor programe de guvernare, criticând, totodată, programele adversarilor. După o campanie electorală desfășurată în felul acesta, alegătorilor nu le mai rămânea decât să-l voteze, după o înțeleaptă cumpănire, pe cel mai apropiat de propriile lor aspirații. Realitatea, desigur, a fost cu totul alta, motivul principal fiind că, nici FSN în 1990, nici FDSN în 1992 nu dispuneau de programe de guvernare, dacă nu luăm în considerare celebrul program de reformă al Academiei Române, de care, de altfel, în afară de Ion Iliescu, nu a mai pomenit nimeni niciodată. Așa că, neputând să-și întemeieze legitimita-

tea în caracteristicile personale ale liderilor, guvernanții trebuiau să și-o întemeieze într-o politică. Dificultatea consta, desigur, în faptul că nu aveau o asemenea politică. Soluția s-a aflat, atunci, în concentrarea asupra criticării politicii opoziției, în care scop a fost creată o identitate politică a opoziției.

În lupta politică și propagandistică care s-a desfășurat din 1990 încoace, ambele tabere au adoptat o strategie prioritar negativă, aceea de a convinge electoratul că adversarul reprezintă un rău mai mare, fiecare străduindu-se să construiască o identitate convingătoare a acestui „rău". Pentru istorici, „răul" era chiar Ion Iliescu și persoanele care îl înconjurau, cu biografia, clișeele de gândire și vorbire („limba de lemn") și legăturile lor personale. Invers, procedeul utilizat de FSN a fost de a construi o identitate politică a istoricilor, având drept punct de pornire „restaurația".

Am văzut că și partidele „istorice" și elita umanistă cochetau cu ideea restaurației. Cu toate acestea, pentru ei era mai degrabă o nostalgie decât un program politic. Interesele personale ale celor mai activi și influenți politicieni ai acestora îi îndemna să ia serios în considerare anularea unor măsuri legislative și politice ale regimului comunist și refacerea unora dintre structurile de proprietate și de statut pe care revoluția din 1946-1948 le distrusese. Dar, fiind simple recompense sau compensații cu caracter personal, toate acestea nu năsteau, până la urmă, o politică coerentă și nu puneau în discuție structurile reale de putere. „Istoricii" nu însemnau restaurația, deși semănau foarte mult cu ea. E dificil de ghicit cum ar fi evoluat o dată ajunși la putere, când nu ar fi avut alt punct de plecare pentru construirea propriei identități decât asemănarea cu restaurația perioadei interbelice. FSN a transformat această asemănare în identitatea politică a opoziției.

Identitatea construită pentru ei de către FSN a dezvoltat ideea de restaurație până la ultimile ei consecințe logice, înțelegând prin restaurație refacerea nu numai a unor proprietăți etc., dar și a structurilor de putere și de statut din economie și din societate. Le-a atribuit „istoricilor" obiectivul de a reface marile moșii în agricultură, de a distruge industria creată în timpul socialismului și, mai ales, de a distruge tehnocrația industrială românească prin totala ei subordonare capitalului străin. Sub lozinca „Nu ne vindem țara!", FSN a mobilizat muncitorii în sprijinul menținerii la putere a tehnocrației industriale

autohtone, având ca principală țintă nu companiile străine sau multinaționalele, ci tocmai partidele istorice.

Crearea unei asemenea identități politice a opoziției „istoricilor" a avut până la urmă succes. Ei înșiși au oferit numeroase argumente în sprijinirea unei astfel de imagini. Se încăpățânau să se legitimeze mai ales în realitățile acelei perioade, prezentate drept adevărata „epocă de aur" a României. Apoi, ei înșiși, neștiind ce vor de fapt, nu erau deloc convinși că nu tocmai asta vor. Neavând o identitate politică, dar având nevoie de ea, erau destui în conducerile politice ale acestor partide dispuși să o adopte pe cea construită de adversarii lor politici. Trebuie ținut seama de faptul că, în afară de lupta cu FSN, în partidele istorice se mai duceau lupte și între diferitele lor componente, iar legitimarea în perioada interbelică avantaja grupul liderilor în vârstă nu în lupta împotriva celor de la putere, ci în lupta împotriva tinerilor ambițioși din propriul partid. Această ambiguitate în interiorul istoricilor a dus până la urmă la ruperea PNL, din care s-a desprins grupul care sigur nu avea de câștigat de pe urma restaurației și, în consecință, nu era dispus să accepte o asemenea identitate. Partidul Liberal-Aripa Tânără era grupul noilor întreprinzători, proaspeții oameni de afaceri, care doreau împărțirea „cașcavalului" național nu după criterii istorice, ci după succesul postrevoluționar.

Însăși comportamentul electoral al partidelor istorice întărea asocierea lor cu o politică a restaurației. Una dintre tacticile cele mai frecvent utilizate pentru a-și atrage simpatizanți, a fost de a promite un avantaj material imediat. Era o tactică mult folosită în perioada interbelică și, evident, inadecvată perioadei actuale. Un exemplu tipic îl reprezintă încercarea PNȚCD de a atrage țăranii. În perioada imediat următoare revoluției, FSN a mărit lotul individual care revenea membrilor cooperativelor agricole formate în timpul socialismului. PNȚCD a supralicitat, cerând împărțirea pământurilor la țărani. Pe moment, măsura a avut puțin efect, țăranii votând masiv cu FSN, dar apoi FSN a preluat el sarcina reformei agrare, dând înapoi țăranilor pământurile avute inițial și menținând în proprietate de stat doar IAS, care proveneau, în principal, din naționalizarea moșiilor perioadei interbelice. În continuare, PNȚCD s-a hotărât să-și atragă țăranii promițându-le și mai mult pământ, prin împărțirea terenurilor IAS. N-au explicat niciodată cum urma să se facă această împărțire și este îndoielnic că au aprofun-

dat ideea dincolo de lozinca propagandistică, căci era o problemă tehnică extrem de complicată, dat fiind că aceste pământuri nu sunt uniform repartizate prin țară. FSN a interpretat imediat propunerea ca pe o încercare de refacere a vechilor moșii și de reconstituire a marilor proprietari de pământ ca o clasă socială importantă a țării. PNȚCD a protestat că nu aceasta ar fi fost intenția reală, dar a făcut-o fără convingere.

Faptul că o politică a restaurației nu avea cum să se bucure de popularitate în România, nu este de mirare și nici nu are nevoie de cine știe ce explicație. Erau mult mai mulți cei care aveau de pierdut, decât cei care aveau de câștigat dintr-o asemenea politică. Chiar mai important era faptul că imaginea cotidiană, neteoretizată, dar generală, despre cum trebuie să arate România după revoluție, se constituise pe baza informațiilor și iluziilor născute de contactul cu realitățile țărilor dezvoltate din occidentul Europei. Ele conturau un tablou care nu aveau nimic comun cu o idilică societate rurală, maximum pe care îl putea promite o politică a restaurației. Ideea reîntoarcerii în rural și la agricultură, idee pe care o avusese și Ceaușescu și care contribuise la a-l face și mai nepopular, nu avea cum să se bucure de sprijin într-o societate în plin efort de industrializare și urbanizare. De aceea, lozincile vagi ale președintelui despre modelul suedez sau japonez erau mai acceptabile decât lozincile, tot atât de vagi, ale partidelor istorice despre România interbelică.

În sfârșit, unul dintre principalele argumente ale identificării partidelor „istorice" cu politica restaurației era poziția promonarhică a acestora.

Problema monarhiei

De fapt, partidele istorice nu numai că au susținut restaurarea monarhiei în România, dar sunt creatorii acestei problematici, cu toate anexele ei. Ideea de a rezolva problemele politice ale tranziției și a instaura un regim politic care, în nici un caz, nu mai poate aluneca înapoi în comunism prin restaurarea monarhiei, nu le aparține. Ea s-a născut în Europa Occidentală, înainte de revoluția din 1989, ca o rezultantă a mai multor conjuncturi. În primul rând, exista, desigur, o presiune a supraviețuitorilor sau urmașilor fostelor case regale din estul Europei. Aceștia dispuneau de legături, simpatii și, pentru mass-media, prezentau

avantajul de a fi interesanți pentru publicul occidental datorită titlurilor și vieții lor mondene. Le lipseau, în principal, fondurile și influența politică, iar acestea puteau fi atrase doar în măsura în care reușeau să intereseze factori mai importanți în succesul propriei lor cauze.

Până la revoluție, toți acești foști monarhi trezeau un interes limitat. În efortul propagandistic făcut în ultimii ani împotriva regimurilor comuniste de aliații occidentali, când, pe de o parte, nimic nu era de neglijat, iar, pe de altă parte, orice ajutor era binevenit, s-a apelat și la unii dintre aceștia. Fostul rege al României, Mihai a vorbit la postul de radio „Europa Liberă" împotriva politicii lui Ceaușescu de sistematizare a satelor românești. E dificil acum de apreciat dacă o asemenea readucere în actualitate a fostului monarh intenționa în primul rând să stimuleze opinia publică românească împotriva lui Ceaușescu, sau, dimpotrivă, să construiască o imagine favorabilă regelui Mihai. Oricum, de aici și până la restaurarea monarhei mai era un drum lung, pe care fosta Casă domnitoare nu putea să-l facă singur. Avea nevoie de sprijin.

Sprijinul venit după victoria revoluțiilor din 1989 a fost șovăielnic și incomplet. Răsturnarea comunismului n-a trezit nostalgii numai în Est, ci și în Vest, iar confuzia generalizată care s-a născut pe fondul surprizei Vestului și a lipsei sale de pregătire în a aborda integrarea fostelor state socialiste, le-a acordat acestor nostalgii o șansă serioasă, nu de a reuși, dar măcar de a fi încercate cu oarecare seriozitate. Refacerea monarhiilor est-europene în România, Bulgaria, Serbia și, eventual, chiar și în Rusia, au fost considerate, de unele centre de putere occidentale – nu neapărat guvernamentale – o variantă cel puțin demnă de interes. Contribuia la asta lipsa de informații reale cu privire la opiniile, dorințele și atitudinile populației față de noii conducători, ca și față de foștii monarhi. Iar avantajele nu erau de neglijat. Restaurarea monarhiei era considerată o garanție politică sigură împotriva oricăror încercări de revenire la un regim comunist, cel puțin din interior, iar în 1990-1991 existau temeri în acest sens pentru unele țări, cum erau România, Bulgaria sau fosta Uniune Sovietică. Apoi, regalitatea ar fi putut reprezenta o soluție pentru a pune capăt frământărilor sociale și conflictelor etnice care amenințau să transforme fostele state socialiste într-o uriașă zonă de conflict endemic în mijlocul Europei. Nu trebuia neglijat nici faptul că aceste monarhii nu puteau fi restaurate fără sprijin occidental, iar,

într-o negociere purtată pe această temă, foștii monarhi, aflați în poziția de posibili viitori regi, nu erau, desigur, în situația de a refuza vreo cerere. Mai era și succesul experimentului spaniol, în care restaurarea monarhiei după destrămarea regimului franchist a însemnat exact aceste lucruri: pacea socială și aducerea luptelor politice pe un teren legal și democratic. Profilul predominant de stânga al forțelor politice dominante din aceste țări nu prezenta, evident, nici un inconvenient, monarhiile occidentale având deja o bogată experiență în conlucrarea cu guvernări socialiste sau social-democrate.

Nici o instituție sau organizație politică, sau implicată în politică, realmente importantă din Occident, nu a sprijinit direct restaurarea monarhiei în România, de exemplu. Ceea ce dovedește că nici una nu a acordat un credit prea mare succesului unei asemenea variante. Dar le-au sprijinit indirect, pe căi uneori atât de încâlcite încât au dat naștere la scandaluri diplomatice, sau chiar politice interne, cum a fost cazul cu pașaportul diplomatic danez al regelui Mihai. Reținerile Occidentului față de soluția monarhică proveneau din incertitudinile legate de sprijinul real de care acești monarhi se bucurau în propriile lor țări. În această privință, România a reprezentat pe de o parte, un caz tipic, iar, pe de altă parte, un experiment.

Indiferent de sprijinul acordat de afară, bătălia principală urma să se dea în țară. De fapt, până la urmă nu a fost vorba nici măcar de o bătălie. Problema monarhiei a fost, de la început și până la sfârșit o falsă problemă, utilizată de toți politicienii pentru a tranșa propriile lor conflicte sau pentru a îngroșa accentele polemicii dintre ei. Ceea ce a lipsit partizanilor monarhiei pentru a transforma restaurația regală într-o problemă politică majoră și reală a tranziției a fost, în primul rând, o bază socială. Modelul spaniol nu avea cum să funcționeze în România, în primul rând pentru că regalitatea din Spania nu semăna deloc cu regalitatea din România. În Spania, monarhia fusese cea mai importantă instituție a unei întregi clase sociale nobiliare, puternică atât pe plan politic, cât și economic și financiar, pe care nici măcar regimul franchist nu a reușit să o distrugă. În România, o asemenea clasă nobiliară nu a existat, elita politică fiind doar o extensie a elitei administrative. Regii români au fost regi burghezi, un fel de președinți ereditari ai statului, cu funcții în principal de reprezentare externă. Atunci când au încercat să se implice activ în politica internă, așa cum a făcut Carol al II-lea, au

intrat repede în conflict cu principalele forțe politice, strămoșii partidelor istorice de astăzi.

Când, în a doua jumătate a secolului trecut, tânărul stat român încerca să-și facă un loc în politica internațională, de care depindea într-o proporție uriașă propria sa soartă, politica europeană era esențial o politică a Caselor regale europene. Obiectivele și interesele politice erau profund influențate de interesele de familie ale Caselor regale, iar un stat care nu era prezent în micul club exclusivist al capetelor încoronate, legate toate între ele prin complicate relații de rudenie, nu avea nici o șansă să-și facă vocea auzită și interesele luate în seamă. Aceasta a fost și rațiunea aducerii în România a unei case regale europene și aceasta a fost și funcția pe care ea a îndeplinit-o cu brio în toată perioada de până la sfârșitul primului război mondial.

Europa secolului al XX-lea, care s-a născut pe ruinele provocate de prima conflagrație mondială, nu mai semăna însă cu Europa secolului al XIX-lea. Nu numai pentru că monarhiile se prăbușiseră în Prusia, Austro-Ungaria, Rusia, Spania și Portugalia (în acestea două mai târziu, dar pe același fundal al restructurării sistemelor politice europene), dar pentru că politicile naționale predominau acum în totalitate față de politicile transnaționale pe care le implicau dinastiile internaționale europene. În asemenea condiții, funcția regelui român în arena internațională s-a diminuat dramatic. Obiectivele politice ale statului român aveau tot mai puține șanse, dacă aveau vreuna, să fie realizate, pe motiv că erau totodată și obiectivele personale ale unui om cu relații între monarhii și nobilimea Europei. Așa că regele român avea de ales între a deveni o simplă instituție decorativă și a face politică. Carol al II-lea a optat pentru a doua variantă, în vreme ce regele Mihai a fost exemplificarea istorică a primeia, atât în timpul dictaturii lui Antonescu, cât și în puținii ani de după terminarea războiului.

Restaurarea monarhiei în România este pusă în fața aceleiași opțiuni și de aici provine și lipsa unei baze sociale reale și caracterul de pseudosoluție care o domină. Pentru că, nici într-un caz, nici în altul, ea nu rezolvă nimic. În cazul în care alege să fie o simplă instituție decorativă, rostul acesteia este greu de justificat dar, și mai dificilă devine justificarea efortului făcut pentru restaurarea ei. În cazul în care se hotărăște să facă politică, atunci nici vorbă nu mai poate fi de regalitate ca garant al păcii sociale și al regulilor confruntărilor politice. În ceea ce

privește varianta ideală, aceea a unui monarh care să reprezinte interesele naționale nu atât în fața străinătății, ci în raporturile cu partidele, politicienii și instituțiile administrative, veghind continuu la respectarea acestora și corectând excesele făcute în dauna lor, pentru a juca acest rol, regele era, desigur, unul dintre cei mai puțin indicați. Pe de o parte, în toată campania propagandistică desfășurată în jurul restaurării monarhiei, nu a făcut nici o încercare de a defini interesele naționale, iar, pe de altă parte, acest ultim rol presupune existența unui consens social și politic cu privire la ele. Și, oricât de utopică ar fi ideea de consens național, legarea ei de restaurarea monarhiei o face și mai utopică. În realitate, fără să dorească asta, dar și fără să o poată evita, regele a intrat în jocul politic al partidelor istorice, dispuse să-l folosească, dar nu să-l servească.

Partidele istorice și aliații lor au utilizat slăbiciunea fundamentală a regelui, aceea că, deși dorea, sau era împins să acționeze pentru restaurarea monarhiei, era lipsit de o bază socială reală. Nici una dintre principalele categorii sociale din țară nu-și identifica interesele cu transformarea republicii în regat. Nici țărănimea, nici muncitorii sau tehnocrații industriali nu erau în vreun fel legați de monarhie și nici aceasta nu era funcțională față de interesele lor de grup. Noua clasă socială a întreprinzătorilor poate că ar fi susținut monarhia ca pe o garanție a neîntoarcerii la comunism, dar o asemenea evoluție era oricum improbabilă și, în plus, ar fi condus la schimbări importante în suprastructura birocrației cu care ajunseseră deja la un modus vivendi. În sfârșit, pentru birocrația administrativă, asta ar fi însemnat apariția unei noi pături de comandă, cu care nu avea legături și a cărei imprevizibilitate o făcea de nedorit. În toată perioada de după revoluție, dincolo de afirmarea unor principii generale, regele nu a anunțat nimic din intențiile sale în cazul în care ar reveni la conducerea statului. În asemenea condiții, principalii susținători ai monarhiei erau micul grup de curteni și înalți funcționari regali, foști sau potențiali, cărora li se adăuga grupul, ceva mai numeros, al celor care sperau ca, prin venirea regelui, să poată recupera ceva fie din fostele lor averi, fie din statutul pe care îl avuseseră, fie din amândouă. Chiar și acest grup era insuficient pentru a-i asigura regelui o bază socială reală, dar era suficient ca, în condițiile lipsei oricărui program regal, dorințele acestora să fie ușor interpretate drept adevăratul program al acestuia și să confirme temerile că o restaurare a

monarhiei însemna mult mai mult decât refacerea doar a instituției regale.

Din această cauză, până la preluarea temei de către partidele istorice, restaurarea monarhiei nu a fost o problemă politică. Reacția pe care o stârnea era mai degrabă de nedumerire, decât de teamă sau de adversitate. Preluând-o, partidele istorice nu au făcut-o deloc mai reală, dar au adus-o în centrul dezbaterii politice.

Trebuie precizat încă de la început că liderii partidelor istorice nu erau în nici un caz sprijinitori înfocați ai monarhiei. Nu recunoșteau regelui nici un fel de autoritate politică și, tocmai de aceea, acesta nu a avansat nici un fel de program și nu a adoptat nici o opinie politică clară și concretă. În schimb, se simțeau amenințați sau concurați de grupul de consilieri și apropiați ai familiei regale, cu care au intrat repede în conflict. De aceea, în toată perioada în care au apărut mai mult sau mai puțin legați de monarhie, liderii partidelor istorice au jucat un joc dublu, iar uneori chiar triplu. În primăvara lui 1990, când ideea monarhică era cât se poate de nepopulară, s-au ferit să adopte o poziție promonarhistă clară, împingând în linia întâi mici partide monarhiste, lipsite de orice fel de audiență populară. Au sprijinit atât propaganda promonarhistă, cât și ideea însăși a restaurării monarhiei în primul rând ca pe o componentă a procesului de glorificare a României interbelice și a revenirii lor la guvernare și ca un mijloc de a aduce în sprijinul lor voturile monarhiștilor. Dar n-au transformat-o într-un obiectiv al propriului lor program. Iar, în negocierile și discuțiile secrete au tratat-o ca pe unul dintre aspectele negociabile. După alegerile din 1990, au adoptat teza monarhică cât se poate de fățiș, însă au utilizat-o din nou într-o formă ambiguă, care să nu-i angajeze definitiv. Au sprijinit monarhia, au refuzat să voteze Constituția – al cărui prim articol preciza că România este o republică –, dar au refuzat să-și lege soarta de a regelui, așa că, în alegerile din 1992, au participat la alegerile prezidențiale cu un candidat care, până la urmă, s-a declarat a fi republican. După alegerile din 1992, a devenit evident că ceea ce doreau partidele istorice să obțină din sprijinirea restaurării monarhiei era pur și simplu un subiect de negociere. Partidele istorice erau dispuse să valorifice avantajele pe care le putea aduce sprijinul partidei regaliste, de la fonduri și până la sprijinul mass-media și al micii părți de electorat pe care o reprezentau monarhiștii, dar, nu erau dispuși să-și asume costurile care puteau proveni din asta.

Restaurarea monarhiei în România nu s-a bucurat nici o clipă de o audiență largă, dar atât regele cât și susținătorii săi au făcut foarte puțin pentru a mări această audiență. Ei au fost primii care au abordat problema cu naivitate și stângăcie. Nu aveau informații reale despre țară și despre baza socială și electorală pe care pot conta. Nu au avut nici măcar un plan concret de acțiune. Au irosit cinci ani în frecușuri cu administrația română pe tema vizelor de intrare în țară. Analiza acțiunilor întreprinse sugerează că ideea care domina planurile lor era ceva destul de asemănător cu un scenariu Hollywoodian. Contau pe faptul că, la simpla prezență a regelui în țară, populația se va ridica și, printr-un soi de revoluție inversă (în istorie încă nu au avut loc revoluții decât pentru răsturnarea regilor, nu și pentru restaurarea lor), îl va proclama din nou rege. Nu era deloc clar ce procedură este necesară pentru restaurarea regalității, așa că aceasta era inspirată de revoluția din decembrie. De aceea, toată tabăra monarhistă și-a concentrat eforturile pentru obținerea venirii regelui în țară. Ce urma să facă o dată ajuns în țară, era neclar. Asta s-a văzut limpede la fiecare dintre cele două veniri ale sale în România.

Prima a fost o adevărată aventură, copiată parcă din romane. Regele a sosit incognito, seara târziu, la bordul unui avion particular care a anunțat autoritățile române prin radio că transportă o echipă de jurnaliști. La graniță și-a dezvăluit identitatea adevărată, iar grănicerii, impresionați de titlul său, de personalitățile venite să-l întâmpine și lipsiți de instrucțiuni, l-au lăsat să intre în țară. De la aeroport s-a îndreptat într-o mică coloană auto către Curtea de Argeș. Ce urma să facă acolo este greu de ghicit. Printre guvernanți și ziariști circula zvonul că înalte fețe bisericești erau pregătite să-l încoroneze în catedrala cu rezonanță istorică de acolo. Dacă ar fi adevărat, ar fi o dovadă în plus despre lipsa de seriozitate cu care chiar familia regală a abordat propria problemă, pentru că, un asemenea procedeu arhaic, utilizat în timpul certurilor pentru domnie din secolele XIV-XVI, era total ineficient la sfârșitul secolului al XX-lea. Nicăieri în lume, nici măcar în România postrevoluționară, șefii statului nu mai sunt desemnați de biserică și instaurați printr-o simplă slujbă religioasă. Oricum, regele nu a ajuns până la Curtea de Argeș. Între timp, autoritățile au reacționat cu promptitudine. După o scurtă urmărire, regele a fost ajuns din urmă de echipaje ale

poliției, a fost readus la aeroport, îmbarcat în avionul cu care sosise și expulzat din țară.

Un an mai târziu a venit din nou. De data aceasta legal, cu o viză acordată cu mult curaj de Guvernul Stolojan în care acum, e adevărat, erau prezenți și liberalii, partid istoric care, formal, sprijinea monarhia. Regele a venit în timpul sărbătorilor de Paști și s-a bucurat de un succes de public uriaș. Sute de mii de locuitori ai Capitalei au venit să-l vadă, să-l audă și l-au însoțit de-a lungul traseului său bucureștean. Nu era o manifestație politică în sprijinul monarhiei, era pur și simplu un spectacol. Dacă era ceva de făcut, nu se putea imagina un moment mai potrivit. Cu toate acestea, nici regele, nici susținătorii săi nu au inițiat nimic și era clar că nu au ce. Prima parte a scenariului se împlinise chiar dincolo de orice speranțe. Regele era în țară, mulțimea era adunată și dovedea față de el simpatie. Grupurile de susținători erau prezente și asigurau entuziasmul necesar. Liderii politici ai opoziției erau alături de rege, impresionați de primirea pe care i-o făcuse populația. Și totuși, nu s-a întâmplat nimic și asta a confirmat calculele făcute la rece de guvernanți atunci când i-au acordat viza de intrare fără a se lăsa impresionați de emotivitatea unora dintre politicienii guvernării. Oricâtă lume s-ar fi strâns, oricât de entuziaști ar fi fost susținătorii și oricât de impresionați liderii politici, nu exista nici o modalitate de a face nici cel mai mic pas către putere. Așa că, după o excursie de câteva zile în nordul Moldovei, regele s-a reîntors în Elveția și a luat de la capăt eforturile de a obține o nouă viză de intrare.

Cu tot succesul ei de public, vizita regală din primăvara lui 1992 a fost un eșec. Ea a dezvăluit impasul teribil în care se afla regele. Putea fi popular în România dacă accepta rolul de „fost", de simplă mărturie istorică, pe care toată lumea e curioasă să o vadă și mândră să o cunoască. Dar nu putea intra în politică fără a întoarce împotriva lui pe cei mai mulți dintre cei care veniseră să-l salute în 1992 și nici nu putea împiedica partidele politice să facă din persoana sa o temă predilectă a polemicilor. Două noi încercări de a-l aduce pe rege în țară, în decembrie 1993, cu ocazia zilei naționale și în toamna lui 1994, când din nou a fost întors de pe aeroport, nu au mai avut alt efect decât să înflăcăreze discursurile parlamentare.

Exceptând puținii monarhiști autentici, din convingere sau din interes, problema monarhiei nu a fost decât un mijloc de a purta bătălia

politică obișnuită pentru controlul autorității politice. Obiectivele reale ale partidelor istorice și aliaților lor erau cu totul altele decât restaurarea regalității, iar, pe măsură ce timpul trecea, această divergență se întărea tot mai mult. Dezbaterea despre monarhie și susținerea acesteia îi era utilă opoziției pe mai multe planuri. Aducea în sprijinul lor influența diplomatică și în mass-media de care dispunea casa regală. Nu era mare dar, atâta câtă era, era utilă. Apoi, regele a fost, și mai este, utilizat pentru a-i opune lui Ion Iliescu o personalitate cu atât mai credibilă cu cât nu era cu nimic implicată în politica românească cotidiană. Ideea monarhică a fost utilizată și pentru a sprijini ideologic legitimitatea partidelor istorice și pentru a picta în culori cât mai favorabile „vârsta de aur" a României interbelice. Și, în sfârșit, monarhia a mai fost utilizată și ca un element de negociere în discuțiile purtate după 1992, legate de posibila participare a istoricilor la o guvernare comună cu PDSR. După aceea însă a devenit doar un mijloc de șicanare a guvernanților.

Guvernanții au privit posibilitatea restaurării monarhiei cu mai multă seriozitate decât opoziția. Întâi pentru că erau realmente îngrijorați de o astfel de posibilitate. Una dintre consecințele imediate ar fi fost înlocuirea lor în conducerea structurilor politice de către opoziție indiferent de rezultatele alegerilor. Motivul principal a fost însă că, susținerea de către opoziție a restaurării monarhiei era net în avantajul lor. Le dădea un sens politic pe care, altfel, nu-l aveau – îi făcea republicani. Le permitea să mascheze bătălia pentru privilegiile politice sub înfățișarea tradiționalei confruntări dintre republicani și regaliști, specifică istoriei politice europene a ultimelor două secole. Le dădea prilejul să pozeze în democrați și progresiști, atribute istorice ale republicanilor, și să descrie opoziția în culorile negre ale politicilor conservatoare sau reacționare. În sfârșit, oferea nenumărate ocazii pentru o nesfârșită retorică și un prilej de afirmare pentru acei parlamentari înclinați spre demagogie, de care, partidele de guvernământ nu duceau lipsă. Pentru ideologii guvernării susținerea de către opoziție a restaurării monarhiei era un argument serios în favoarea tezei lor favorite – aceea de a apăra țara împotriva unei restaurații retrograde, al cărei purtători erau „istoricii" și aliații lor. În consecință, guvernanții au acordat dezbaterii despre monarhie o atenție cel puțin la fel de mare ca și opoziția. În această bătălie de suprafață, regele era un personaj convenabil propagandei și unora și celorlalți.

După adoptarea Constituției, după vizita din primăvara lui 1992 a regelui și după alegerile din același an, era de așteptat ca problema monarhiei să dispară din arena politică românească. Nu s-a întâmplat așa, iar faptul că a rămas una dintre cele mai dezbătute și cele mai generatoare de pseudoevenimente politice problematice este o dovadă a incapacității partidelor politice românești de a-și găsi o identitate politică raportându-se la realitate. După cum vom vedea, „democrația parlamentară", cea de a treia etapă în evoluția sistemului politic românesc, a transformat această lipsă într-un mecanism de supraviețuire.

Problema dacă România va rămâne republică sau va deveni regat este, în principiu, o problemă majoră. Ea nu devine, însă, o problemă politică decât atunci când societatea este realmente divizată în jurul ei, iar o parte, măcar, a sistemului de putere, este interesată în schimbarea situației existente. Nu este cazul în România. Pentru prezent, ca și pentru viitorul previzibil, problema monarhiei trebuie trecută alături de acele probleme ale scolasticii politice românești menite să ofere combustibil demagogiei „democratice".

Originalitatea UDMR

Dacă alianța dintre partidele istorice și elita umanistă s-a dovedit a fi firească, mai puțin naturală apare alianța lor cu UDMR. UDMR a apărut imediat după revoluție ca organizație menită să reprezinte grupul etnic maghiar în relațiile cu statul român. Cu mult înainte de alegerile din mai 1990 însă ea a început să acționeze ca un partid politic unitar al acesteia. Formal, UDMR este o coaliție de partide politice la care sunt asociate și organizații apolitice. Ca alianță politică, ea este, aparent, una dintre cele mai bizare, pentru că asociază partide care, teoretic ar trebui să se afle în tabere diferite, urmărind obiective diferite, cum ar fi, de exemplu, liberalii și socialiștii. În realitate, diferențele dintre aceste partide și grupări sunt minore, și, asemenea partidelor românești, sunt simple delimitări între anturajele diferiților lideri ai minorității maghiare. Între aceștia există, desigur, disensiuni și rivalități, dar obiectivele lor nu merg dincolo de câștigarea luptei pentru conducerea organizației. Această luptă se poartă relativ pe tăcute, în interior, fără a afecta însă unitatea organizației în raporturile sale cu statul român. Ele definesc originalitatea UDMR. Căci, pentru organizație și, implicit, pentru fieca-

re componentă a ei, obiectivele politice ale minorității maghiare au prioritate absolută față de orice alte obiective ale partidelor sau organizațiilor componente.

Asta asigură unitatea UDMR, dar nu o face să dispună de mai multă claritate politică decât oricare dintre partidele spectrului politic românesc. Ba chiar, dimpotrivă, pentru că, în vreme ce partidelor politice românești le este clar măcar faptul că vor să ocupe funcțiile de conducere ale statului român, pentru UDMR un asemenea obiectiv este interzis. UDMR nu-și poate propune un asemenea obiectiv în primul rând pentru că, reprezentând o minoritate clar definită, nu are cum câștiga alegerile. Pe de altă parte, autolimitându-se exclusiv la obținerea de drepturi pentru minoritatea maghiară, UDMR nu are nici un fel de obiective pentru societatea românească în ansamblul ei. Fundamentul întregii activități al UDMR este tocmai ideea că minoritatea maghiară este o realitate independentă de realitatea românească.

UDMR însăși nu poate exista decât pornind de la o asemenea premisă. De aceea, eforturile sale sunt orientate cu prioritate către crearea unei asemenea realități, a minorității maghiare ca un fel de enclavă, cu granițele bine delimitate și mai bine păzite, pentru a feri maghiarimea de impactul realităților României. Nu este imposibil și nu ar fi o noutate atât de mare. În aproape toate societățile, grupuri religioase, culturale, uneori etnice se autoizolează în mijlocul unei societăți, menținând reguli, comportamente, obiceiuri etc. proprii și care îi separă de ansamblul comunității. Endogamia și limba proprie sunt cele mai răspândite, dar, desigur se pot asocia și altele. Problema pentru UDMR este că formarea și menținerea acestor reguli nu sunt activități sau obiective politice și nu rezultă din interacțiunea minorității cu statul în care trăiește. Ele sunt simple convenții respectate în interiorul grupului sau minorității respective și depind, în întregime, de acțiunea în interiorul acesteia și de acceptarea de către maghiari a unor comportamente de autoizolare. Ca organizație politică a maghiarilor, UDMR este orientată automat spre exterior, spre relațiile cu statul român și este handicapată de faptul că nu poate adopta singurul obiectiv normal al unei organizații politice – să ajungă să conducă statul. De aceea, ea este obligată să-și inventeze alte obiective, dar și aici, posibilitățile sunt extrem de limitate. Astfel, după ce, până la adoptarea Constituției, UDMR a luptat pentru recunoașterea drepturilor minorităților naționale, o dată cu adoptarea aces-

teia și cu semnarea de către România a documentelor internaționale în domeniu, obiectivele politice ale UDMR au devenit simultan confuze și ambigui. Asta însă a facilitat alianța ei cu partidele istorice și elita umanistă.

Dacă se înlătură falsele presupoziții, ipocrizia și demagogia din dezbaterea creată cu și în jurul UDMR, atunci se ajunge foarte repede la identificarea clară a paradoxului și „originalității" acesteia. În primul rând, UDMR este în situația de a avea de ales între obiective politice, pe de o parte, și obiective culturale sau umanitare, pe de altă parte. Înființarea unei universități în limba maghiară, de exemplu, este un obiectiv cultural sau educațional. Mai mult, el este de fapt, un obiectiv intern, al minorității maghiare. Nimic nu împiedică comunitatea maghiară din România să-și înființeze o universitate, oriunde ar dori să o facă. Ar fi și asta o originalitate suplimentară, pentru că nu este o instituție răspândită, nici măcar la comunitățile maghiare din alte țări, dar, în nici un caz nu este inacceptabilă. Chiar și obținerea de subvenții din partea statului român pentru întreținerea unei asemenea universități nu este un obiectiv politic și o presiune adecvată a organizațiilor culturale sau civice maghiare pentru obținerea acestor subvenții ar fi și normală și, probabil, s-ar bucura de succes în cele din urmă. De aceea, UDMR nu poate adopta asemenea acțiuni drept obiective ale activității sale politice și modalitate de legitimare a existenței ei. Ea trebuie să transforme această problemă într-o problemă politică, legată de raporturile dintre maghiari și statul român. Nu există decât un singur mod de a face asta și îl vom vedea imediat, dar UDMR nu își poate permite să-l utilizeze direct, așa că inventează probleme care măcar par politice.

Pentru universitate, de exemplu, problema principală se referă nu la existența acesteia, nu la finanțarea ei, ci la clădire. Desigur, dacă se îmbracă problema în vasta retorică creată în dezbaterea despre Universitatea Bolyai, atunci ea capătă un anumit aer de respectabilitate și permite investirea de către participanți a unui important capital afectiv. Dar, dezbrăcată de toate acestea, ea rămâne problema semnificației îndoielnice a plasării sau nu a unei universități maghiare în vechea clădire a universității chezaro-crăiești de la Cluj. Alte probleme au o semnificație politică chiar și mai îndoielnică, creată mai degrabă prin retorica dezbaterii decât prin eventualele lor consecințe. Dar UDMR este obligat să se mențină în această ambiguitate, pentru că este singurul mod în

care poate crea măcar impresia unei semnificații politice. Din cauza aceasta, politica ei se învârte în jurul unor probleme de tipul clădirii universității, statuilor din Cluj, plăcuțelor cu denumirea străzilor și localităților etc. Situația este cu atât mai grotescă, cu cât nici reprezentanții UDMR și nici politicienii români angajați în polemici nu par a da dovadă nici de un simț al proporțiilor, nici de unul al umorului.

În relațiile dintre o minoritate, fie ea etnică, sau religioasă, sau culturală, sau lingvistică etc. și un stat, pot să existe doar două obiective politice. Unul este integrarea în societate, celălalt este separarea de aceasta. Integrarea politică, care nu presupune integrarea lingvistică sau socială, se realizează, prin eliminarea discriminărilor de natură politică – cele consacrate legislativ sau administrativ –, în raporturile dintre minoritate și majoritate. Nu sunt eliminate, pentru că nu este posibil, discriminările de natură socială sau culturală. De exemplu, se elimină interzicerea legislativă sau administrativă a căsătoriilor mixte, dar nu se poate elimina discriminarea socială prin măsuri politice, pentru că nu se poate legaliza obligativitatea unui anumit număr de căsătorii mixte. Integrarea politică a reprezentat obiectivul declarat al UDMR în raporturile sale cu statul român până la adoptarea legislației adecvate și, mai ales, până la adoptarea Constituției. Trebuie totuși menționat faptul că, în vreme ce, formal, în raporturile sale cu statul român, UDMR promova integrarea politică, în practica sa în interiorul comunității maghiare, ea a sprijinit și chiar promovat întărirea discriminărilor sociale. Rezultatul a fost un proces de autoenclavizare a comunității maghiare din România, care s-ar fi potrivit mai degrabă celui de-al doilea obiectiv politic.

Acesta este separarea. Separarea politică nu seamănă nici ea cu cea socială sau culturală. Ca orice obiectiv politic, se referă direct la resurse și presupune o anumită reîmpărțire a acestora. Integrarea politică înseamna acceptarea de către majoritate a accesului minorității la resursele de la care până atunci era exclusă politic. Excluderea unei minorități sau a unei majorități de la resurse prin mijloace de altă natură decât politică, de exemplu prin mijloace economice sau sociale, este tot o problemă politică, dar ea transcende minoritățile etnice sau lingvistice și aparține întregii societăți. Presupune, oricum, integrarea ca o fază inițială. Sărăcia în România, de exemplu, nu este o problemă a maghiarilor sau a românilor, ci o problemă a societății în ansamblu. Este o pro-

blemă politică, dar participarea la rezolvarea ei echivalează cu integrarea în societatea românească, ceea ce UDMR, de exemplu, nu poate accepta fără ca diferitele ei componente să treacă în tabere adverse. Invers, separarea politică, înseamnă restrângerea accesului la resurse bine delimitate, numai pentru acea minoritate. Aici, teritoriul este esențial. Baza separării politice este, desigur, autoenclavizarea socială și culturală, respingerea majorității de către minoritate, dar toate aceste condiții necesare la un loc nu sunt și suficiente. Mai este necesar un pas, iar acest pas este opțiunea pentru separare, care poate lua concret orice forme, de la simpla autonomie comunitară și până la independența politică și face absolut necesară delimitarea spațiului de autoritate a noii puteri. Acest spațiu de autoritate are neapărată nevoie și de o delimitare teritorială, puterea politică fiind strâns legată de teritoriu.

UDMR este deci, în prezent, într-o situație cât se poate de ambiguă. Singurul obiectiv politic autentic pe care îl poate adopta este acela de a deveni noua putere politică într-un spațiu determinat inclusiv teritorial. Cum acest spațiu nu poate fi România, căci UDMR își propune să conducă politic exclusiv minoritatea maghiară și, tot exclusiv, în folosul acesteia, atunci ea trebuie să ajungă să-și delimiteze un teritoriu în care să fie recunoscută ca autoritatea politică dominantă. Pe de altă parte, ea nu poate nici recunoaște că are un asemenea obiectiv, nici nu îl poate adopta deschis, ca țel al programului său politic. De aceea este nevoită să genereze singură ambiguitatea și confuzia în jurul obiectivelor sale și să se agațe de asemenea probleme minore și, evident, false, ca plăcuțele etc. Ambiguitatea aceasta a UDMR nu este în întregime propria sa creație. În parte ea a fost indusă de politica, la fel de ambiguă, a guvernului maghiar din ultimii ani ai lui Ceaușescu și primii ani de după revoluție.

Una dintre problemele acestor guverne a fost de a-și asigura popularitatea. Asta este o problemă valabilă pentru orice guvern, dar este mult mai acută pentru guverne care promovează reforme ce afectează categorii importante ale populației. Tocmai de aceea, toate guvernările din țările est-europene în tranziție au făcut apel sau s-au sprijinit pe ideologii naționaliste, mai mult sau mai puțin hiperstaziate. Dincolo de câștigul de popularitate al guvernării era aici și o nevoie mai profundă. Într-un moment în care toate sistemele de valori se prăbușeau, iar realitățile stabile de până atunci erau întoarse cu susul în jos, naționalismul

asigura un minim de identitate și de comunitate de interese societății în transformare.

O formă aproape „naturală" a naționalismului maghiar este refacerea „Ungariei mari", recuperarea teritoriilor pierdute după sfârșitul primului război mondial, o dată cu destrămarea Imperiului Austro-Ungar și formarea noilor republici est-europene. Câtă vreme mai făcea parte din Tratatul de la Varșovia, iar Iugoslavia mai era favoritul SUA în Europa de Est, Ungaria nu putea adopta prea deschis o atitudine revendicativă în acest sens. Opoziția lui Ceaușescu față de reformele lui Gorbaciov i-a permis să adopte, pentru prima dată după al doilea război mondial, o atitudine mai naționalistă sub pretextul criticării comunismului dur al lui Ceaușescu în România și declarându-se îngrijorată de soarta maghiarilor din România. După succesul revoluțiilor din Est și destrămarea sferei de influență sovietică, atunci când totul părea posibil, refacerea „Ungariei Mari" a fost luată în serios măcar din punct de vedere propagandistic. Oficialități maghiare au făcut o serie de declarații spectaculoase legate de Tratatul de Pace de la Trianon, iar guvernul maghiar și-a întărit legăturile cu minoritățile maghiare din țările vecine, intervenind direct în politica urmată de acestea. UDMR n-a făcut nici o excepție. Nici măcar nu poate fi blamată că și-a modelat declarațiile, pozițiile și acțiunile politice în funcție de politicile de la Budapesta. Dar, a suferit și consecințele, cotiturile relativ bruște și rareori justificate ale politicii Budapestei creându-i probleme serioase atât în raporturile cu politicienii români, cât și în interiorul său. Fiecare schimbare de politică la Budapesta, făcea ca una sau alta dintre grupările din conducerea UDMR să câștige sau să piardă teren. Ambiguitatea și confuzia raporturilor UDMR cu statul român erau completate de ambiguitatea și confuzia internă.

Relațiile UDMR cu guvernul de la Budapesta induceau o „originalitate" suplimentară. Pe de o parte, ea nu putea să se prezinte pe sine însăși, sau să accepte să fie privită ca un simplu instrument politic al guvernului de la Budapesta. Nu numai că și-ar fi diminuat serios credibilitatea, dar ar fi riscat chiar să fie declarată o organizație ilegală. Nici un stat din lume nu acceptă organizații politice controlate de un alt stat pe teritoriul său. Pe de altă parte, nu putea nici să nege sau să întrerupă legăturile cu Budapesta, privită totuși ca centrul „mondial" al maghiarimii și oricum, capitala țării-mamă. Menținerea unui echilibru între

cele două ipostaze este nu numai o operație delicată, granițele între autonomie, cooperare și subordonare fiind aici extrem de vagi, dar, din nou, generatoare de confuzie. Până la urmă, rezultatul acestui nesfârșit șir de compromisuri din care consta baletul politic al UDMR și care nici măcar nu conducea la un obiectiv final bine definit a dus la suprapunerea, peste structura formală a organizației, a unei a doua structuri, mai degrabă informale – dar nu mai puțin cunoscută în interior –, care îi împărțea pe liderii acesteia și pe sprijinitorii lor în radicali și moderați și a adăugat conflictelor și neînțelegerilor interne pe cele ale conflictelor și neînțelegerilor cu liderii de la Budapesta.

Originalitatea UDMR nu se oprește aici. Al doilea obiectiv al său este ca ea să fie realmente recunoscută ca forță politică de către cei pe care vrea să îi reprezinte, adică de către maghiarii din România. Dar, maghiarii nu sunt toți la fel decât dacă sunt raportați la nemaghiari, în cazul nostru la români. Imediat ce dispare acest element de referință, ei încep să se diferențieze. Unii sunt bogați, alții sunt săraci. Unii locuiesc și lucrează la țară, alții practică meserii urbane, iar alții sunt intelectuali etc. și aceste grupuri au interese politice diferite. Tocmai de aceea, comunitatea maghiară din România a generat partide atât de diferite ca orientare și doctrină. Diversitatea aceasta de interese este trecută pe planul doi doar atâta vreme cât problema comună și recunoscută a fi prioritară este cea a raporturilor cu românii. De aceea, UDMR, pentru a exista, are nevoie de o continuitate a acestei probleme, nu de rezolvarea ei. De aceea, UDMR nu numai că nu își formulează deschis singurul obiectiv politic real pe care îl poate adopta, dar nici nu are pregătit ceva pentru cazul atingerii unui asemenea obiectiv. În această privință, ea seamănă cu acel general englez al secolului trecut despre care se spunea că, în afară de o înfrângere zdrobitoare, nimic nu îl sperie mai mult decât o victorie decisivă. Situația ideală pentru ea este cea actuală, acest continuu mic război al declarațiilor, nervilor și amănuntelor, cu ecouri mai mult sau mai puțin convingătoare pe plan internațional, care nu are nici un sfârșit și nici o finalitate, dar care îi asigură și sprijinul fără rezerve al maghiarilor din țară și unele simpatii occidentale și, în sfârșit, un rost îndoielnic, dar un loc sigur în sistemul politic românesc.

Probabil că cea mai bună ilustrare a acestei ambiguități este istoria postrevoluționară a comunităților secuiești și ungurești din estul Transilvaniei. Era o zonă în care maghiarii reprezentau populația majoritară.

În timpul regimului comunist, autoritățile au stimulat implantarea în zonă de etnici români, dezvoltând, cu moderație, industria locală și utilizând sistemul repartiției absolvenților de învățământ superior pentru a stabiliza în zonă o intelectualitate românească. În același timp, reprezentanții autorităților administrative erau numiți cu prioritate dintre români. În timpul revoluției, contestarea autorităților de către populația majoritar maghiară a îmbinat o motivație politică cu una etnică. Populația a linșat milițieni și primari români și este greu de diferențiat acum dacă motivele au fost prioritar politice sau prioritar etnice. Oricum, după revoluție, pe fondul tendinței de autoenclavizare a comunității maghiare a urmat un proces de respingere a etnicilor români. Cea mai mare parte a acestora a fost nevoită să se mute din regiune în zone cu populație majoritar românească. Acest proces a fost sprijinit de UDMR, dar când, dând la urma urmei dovadă de consecvență, comunitățile secuiești din estul Transilvaniei au vrut să-și proclame „autonomia administrativă", UDMR nu a mai sprijinit și această inițiativă, care risca să declanșeze reacții ferme din partea autorităților și a populației românești.

După care însă a urmat „scandalul prefecților", în care UDMR a adoptat o atitudine exact inversă. Guvernul a numit prefecți de naționalitate română, iar UDMR a protestat, cerând prefecți de naționalitate maghiară. Nu e deloc clar ce semnificație acorda UDMR acestui fapt. Era exact genul de problemă care îi convenea cel mai mult prin ambiguitate, afectivitatea cu care putea fi încărcată și lipsă de importanță reală. Pe de o parte, îi permitea să lege problema minorității maghiare de un act administrativ, pe tema drepturilor minorităților. Pe de altă parte, putea conta că succesul va fi interpretat ca un pas înainte în autoizolarea maghiarilor de români. În sfârșit, nici chiar succesul nu ar fi modificat situația cu nimic, prefecții, ca reprezentanți numiți ai guvernului fiind direct și total subordonați acestuia. Până la urmă, guvernul a ajuns la concluzia că numirea prefecților este un atribut exclusiv al său și nu l-a mai negociat cu UDMR, după ce o perioadă improvizase tot felul de soluții hibride care aduceau un român și un maghiar la conducerea administrației locale. După ce a dat prilejul la nenumărate discursuri, articole și întâmpinări interne și internaționale, conflictul s-a stins, iar UDMR a sfârșit prin a-și adăuga în program un punct despre „autonomia locală", despre care nici propriii săi lideri nu știu dacă înseamnă autonomia administrației locale față de cea centrală, principiu

sancționat de Constituție și aplicat, parțial, prin reforma administrației locale din 1992, sau autonomia maghiarilor față de statul român.

În aceste condiții, alianța cu partidele istorice prezenta pentru UDMR un avantaj tactic imediat. Putea arăta tuturor, în țară și în străinătate, că ceea ce urmărea ea nu era inacceptabil în general pentru români, ci doar pentru unii dintre ei, adică pentru cei aflați la conducere. Pentru UDMR era neinteresant cine anume este la conducere, poziția lor de veșnici opoziționiști neavând cum să se modifice. Dar îi avantaja că la conducere se află o grupare pe care opoziția era dispusă să o conteste fără limite și care nu se bucura de simpatie sau de o imagine favorabilă în mass-media occidentală. Făcea cu atât mai credibilă propria lor contestare.

Pentru partidele „istorice" și aliații lor, alianța cu UDMR însemna în primul rând obținerea voturilor celor un milion și ceva de maghiari din România și, desigur, sprijinul parlamentarilor maghiari la propriile lor acțiuni politice. Mai însemna, la pierderi, scăderea dramatică a credibilității în Ardeal, unde, ca reacție la UDMR, se formaseră partide politice naționaliste românești, cel mai important fiind PUNR, și care adunau majoritatea voturilor românilor din regiune. În relațiile politice, aceasta mai însemna că, oricât ar fi cochetat PUNR cu ideea opoziției față de Ion Iliescu și de partidele aliate acestuia – în alegerile din 1992, PUNR a prezentat un candidat propriu la președinție, ales dintre liderii săi –, el nu avea cum să se alăture opoziției conduse de „istorici", de vreme ce UDMR se afla în aceeași tabără.

Originalitatea alianței dintre „istorici" și UDMR, care se răsfrângea asupra amândorura, consta în aceea că ea nu era deloc politică. Cooperarea dintre ei se mărginea la a fi împreună împotriva guvernanților, pentru motivul principal, valabil și în cazul unora și al celorlalți, că aceștia erau cei de la guvernare. „Istoricii" nu sprijineau, de fapt, nici unul dintre obiectivele UDMR, iar pe unele, reale sau bănuite, le contestau zgomotos. O parte a elitei umaniste era mai cosmopolită și susținea teza că, într-o perioadă de globalizare și integrare europeană, specifică sfârșitului de secol, granițele statale tind să se atenueze, cu perspectiva de a dispare într-un viitor previzibil, temă ideologică agreată și de UDMR, cu precizarea suplimentară că ei se refereau doar la granița de vest. O altă parte a elitei umaniste era însă profund naționalistă și privea cât se poate de prost alianța cu UDMR. Tot astfel, în interiorul partidelor istorice exista și, periodic, căpăta predominanță o

„aripă" mai naționalistă, provenită în special din Ardeal. La rândul ei, UDMR nu se amesteca în problematica politică a partidelor istorice. Nu-i interesa restaurarea monarhiei, de exemplu, de care partidele istorice făceau mare caz, dar pe care nu o considera problema maghiarimii. Era și firesc de vreme ce restaurarea monarhiei nu ar fi modificat cu nimic propria lor situație. Nu-i interesa prea mult nici restituirea proprietăților, dacă nu era vorba de biserica catolică, unul dintre principalii lor sprijinitori. În alegeri, în ciuda alianțelor încheiate, au participat independent, limitându-și astfel sprijinul acordat partidelor istorice și refuzând categoric să se dizolve în vreo grupare a opoziției.

Alianța dintre partidele istorice și UDMR a fost masiv exploatată de partidele de la guvernare pentru a îndepărta electoratul din Ardeal – și nu numai –, de partidele „istorice". Ei au pus problema în forma extrem de tranșantă a soartei Ardealului. Câtă vreme UDMR era legată de politica guvernului de la Budapesta, iar acesta vântura ideea anulării tratatelor de pace încheiate după primul război mondial prin care Transilvania fusese alipită României, Ardealul era în pericol și, prin aceasta, statul național român. Pericolul părea cu atât mai real cu cât, în 1940, diplomația maghiară reușise să smulgă o parte din teritoriul românesc, adăugându-l Ungariei horthyste. E greu de evaluat cât de real era acest pericol în 1990 sau 1991. În acea perioadă, totul părea posibil nu numai la București, dar și la Budapesta. Destrămarea Iugoslaviei și a Cehoslovaciei, izolarea României pe plan internațional, mai ales european, poziția privilegiată pe care părea a o deține Ungaria în politica față de Europa de Est și activismul politic de care dădea dovadă UDMR pe plan intern, erau elemente care justificau îngrijorarea. Abia după ce războiul iugoslav s-a dovedit mai ușor de stârnit decât de oprit, iar stabilitatea politică și socială a României a devenit o componentă a strategiilor occidentale în regiune, se poate considera că pericolul s-a diminuat considerabil.

Până la urmă, UDMR a devenit un ingredient cu atât mai necesar actualului sistem politic românesc cu cât nu mai face, nici ea, politică. Pe lângă faptul că, prin simplul fapt că există, contribuie la crearea uneia dintre principalele false probleme ale politicii românești, parlamentarii ei participă alături de ceilalți la nesfârșitele intrigi și combinații la care se rezumă viața politică românească și al cărei vârf a fost atins în perioada pe care o vom denumi a „democrației parlamentare".

V. PARTIDELE ORIGINALE – GUVERNANȚII

„Originalitatea" partidelor politice ale opoziției provine, în principal, din faptul că ele nu reprezintă variante ale unor politici alternative pentru România. Nu participă la sistemul de putere și nici nu par a dori asta. În cel mai bun caz, confundă pur și simplu sistemul de privilegii asociat funcțiilor de reprezentare în stat cu puterea, adică cu controlul și utilizarea resurselor naționale. Singurele obiective pe care și le propun și pentru atingerea cărora luptă cu o reală convingere, sunt cele legate de accesul unui mic grup de lideri la funcțiile de conducere politică a statului, deși aceste funcții sunt ele însele slab sau deloc legate de sistemul real de putere. Asta nu înseamnă, desigur, că liderii politici ai opoziției sunt naivi, lacomi și vanitoși și, în nici un caz, că sunt principalii vinovați de situația politică a partidelor lor. Ar fi extrem de simplu, pentru că atunci simpla schimbare a liderilor ar conduce automat la schimbarea partidelor, a rolului și funcțiilor lor și, eventual, ar modifica întreg sistemul de exercitare a puterii la nivelul societății. În realitate, defecțiunea constă în modul în care s-au format partidele politice, ca simple grupări care aspirau la conducerea statului, în lipsa lor de legătură cu electoratul – ca bază socială și nu ca simplă mașinărie de vot – și, mai ales, în lipsa de opțiuni pentru schimbarea profundă a societății. Numai acestea pot defini, în cele din urmă, o politică autentică. Limitarea opțiunilor la modul de împărțire a unei părți mai mari sau mai mici din avuția națională, sau a rezultatelor activităților economice le face incapabile să proiecteze o schimbare autentică a țării.

„Originalitatea" cea mai profundă a partidelor politice ale opoziției constă în incapacitatea lor organică de a formula și promova politici ale tranziției. În felul acesta, o parte însemnată a sistemului politic este desprinsă radical de realitatea economică și socială și, în felul acesta, de sistemul real al puterii. Dar lucrurile nu stau deloc altfel în cazul partidului politic ai cărui conducători, câștigând de două ori alegerile,

au ocupat acele mult râvnite funcții de conducere în stat, în cei cinci ani care s-au scurs de la revoluție.

1. Mărirea și decăderea FSN

Inițial, el s-a numit FSN, ulterior, după desprinderea grupului Roman, care a plecat preluând și denumirea partidului o dată cu cea mai mare parte a structurilor sale organizatorice și a bazei logistice, s-a denumit FDSN, iar acum se numește Partidul Democrației Sociale din România (PDSR). Se pot face speculații asupra faptului că până și evoluția denumirilor partidului evidențiază lipsa de obiective politice ale acestuia. Trecerea de la FSN la FDSN se referă la relațiile din interiorul partidului și nu la vreun obiectiv politic. Gruparea care s-a desprins din FSN pentru a forma FDSN îl acuza pe Petre Roman de lipsa de democrație în interiorul partidului, împiedicând disidenților accesul la decizie. Se sublinia astfel, involuntar, realitatea că, de fapt, ruptura se datora unor neînțelegeri interne și nu dezacordului cu privire la orientările politice ale partidului față de care cei mai mulți dintre disidenți erau indiferenți. Când, după câștigarea alegerilor, FDSN și-a schimbat numele din nou, cu obiectivul principal de a se denumi „partid" și nu „front", a găsit eticheta pe care dorea cel mai mult să o folosească – cea de social-democrat – ocupată. Găselnița inversării termenilor și transformării social-democrației în „democrație socială" este un simplu joc de cuvinte și nu are nici un fel de semnificație doctrinară aparte. Căci, dacă social-democrația modernă a ajuns să asocieze numele său cu politicile unui *welfare state* (statul bunăstării generale), asta este rezultatul întregii sale activități politice și doctrinare de după al doilea război mondial și nu al unei semnificații deosebite a aranjării cuvintelor. Democrația socială deocamdată nu are istorie, iar simpla combinație de cuvinte nu înseamnă nimic.

Problemele FSN

Este mult mai relevantă o analiză a FSN și a urmașilor și aliaților săi prin ceea ce au făcut decât prin prisma denumirilor și chiar prin cea a programelor. Oricum, FSN a apărut ca partid politic exact din același

motiv pentru care au apărut și celelalte partide politice – pentru a asigura unui mic grup de conducători politici legitimitatea ocupării pozițiilor de conducere în stat. Poate chiar mai mult decât partidele istorice sau alte partide ale opoziției, FSN a fost, din capul locului, un simplu mijloc de a salva aparențele. Pentru a înțelege însă geneza și rolul FSN trebuie să ne întoarcem la istoria, atât de bogată în consecințe a CNFSN.

La sfârșitul primei perioade de lupte interne din CNFSN format pe 22 decembrie, după retragerea dintre membrii acestuia a unui grup de disidenți (între care Doina Cornea, Ana Blandiana, Lázsló Tökés ș.a.), cu obiectivul precis de a înlătura grupul rămas și de a-l înlocui cu o nouă suprastructură politică, și după tranșarea conflictului dintre cei rămași în favoarea grupării conduse de Ion Iliescu (prin eliminarea lui Dumitru Mazilu și marginalizarea lui Silviu Brucan), în România se stabilizează sistemul de putere deja descris, fundamentat pe coaliția dintre administrație și tehnocrație. Este foarte probabil ca el să se fi stabilizat în această formă indiferent care dintre grupările de mai sus ar fi câștigat confruntarea, dar este important faptul că se simțea amenințat de acestea, oricât de nerealistă ar fi fost amenințarea. Așa cum am văzut, acest sistem de putere nu are nevoie de partide politice pentru a funcționa. Legitimitatea lui nu se întemeiază pe opțiuni politice și pe proiecte de modelare a viitorului, sprijinite sau nu de populație, ci pe competența tehnică pe care și-o asumă. În această privință, doctrina schițată cu timiditate de Ion Iliescu încă din ianuarie 1990, despre o democrație fără partide politice, era extrem de convenabilă pentru sistemul de putere. Așa cum era convenabilă și organizarea puterii instituită după desființarea CNFSN de întreprindere, când partidele politice nu jucau nici un rol și erau cu toate reunite într-un soi de parlament politic care sancționa, după mai multe sau mai puține dezbateri, soluțiile legislative proiectate anonim și „științific" în cadrul sistemului de putere.

Nu putea fi însă ignorată presiunea exteriorului și a partidelor politice din interior pentru construirea în România a unui sistem politic după chipul și asemănarea democrațiilor occidentale. De altfel, partidele politice și apăruseră deja, ca organizații de sprijinire a unor pretendenți la funcțiile politice de conducere ale statului. Singurii care nu dispuneau de o asemenea echipă oficială de susținători erau tocmai politicienii aflați deja la conducere, cei care sprijiniseră constituirea sis-

temului de putere existent. De aceea, în lunile martie și aprilie 1990 ei au trecut la organizarea în pripă a unui partid politic. Desigur, nu era vorba de un partid politic autentic, care să conducă România cam așa cum o condusese partidul comunist în tot regimul anterior, dar, promovând alte obiective politice, ci doar de o organizație care să permită populației să sprijine puterea existentă și să consacre sistemul de putere care deja fusese pus la punct în liniile sale generale. Nu era vorba nici de integrarea partidului politic în sistemul de putere. Acesta nu accepta partidele politice ale guvernării așa cum nu accepta partidele politice ale opoziției.

FSN, organizat în pripă, cu numai câteva săptămâni înainte de alegeri, nu justifica cu nimic mai mult noțiunea de partid politic decât partidele opoziției. Era o simplă organizație de sprijin a campaniei electorale și satisfăcea două condiții esențiale. Una era condiția de formă a sistemului politic, care presupunea partide politice. Cea de a doua era de legitimare. Trebuia să existe un parlament. Era necesar ca partidele politice să-și trimită reprezentanții în parlament, iar aceștia să voteze guvernele și legislația. Până la alegerile din mai 1990, sistemul de putere, chiar dacă se constituise, era extrem de vulnerabil în ceea ce privește legitimitatea sa. Nu și-o putea întemeia decât pe sprijinul opiniei publice și pe simpatiile pe care populația le nutrea pentru Ion Iliescu și Petre Roman. Era desigur prea puțin. Pe de altă parte, o dată cu constituirea unui sistem politic normal, acesta, chiar dacă nu dispunea de putere, era mijlocul principal de legitimare a exercitării ei de către cei care o dețineau.

Pentru birocrație și tehnocrație, un asemenea sistem era cât se poate de convenabil. El presupunea un parlament care să voteze menținerea lor la putere, precum și măsurile tehnice necesare acestei mențineri. În plus, partidul politic mai putea reprezenta un excelent intermediar în comunicarea cu populația. FSN a fost construit tocmai pentru asta.

O dată terminate alegerile, o dată politicienii instalați, de data aceasta legitim, în posturile lor de conducere, iar reprezentanții lor trimiși în Parlament, FSN și-a pierdut orice utilitate. S-a dovedit a fi extrem de ineficient ca organizație de propagandă proguvernamentală. Electoratul votase FSN din cauza popularității liderilor acestuia, iar acum, liderii se depărtaseră de partid, deoarece președintelui îi era inter-

zisă orice apartenență politică formală, iar Petre Roman păstrase tot timpul, preocupat de imaginea sa în străinătate, o distanțare respectabilă de FSN – candidase pentru Parlament ca independent pe listele FSN. Cum acești lideri ocupau acum principalele funcții în stat, de președinte și de prim-ministru, populația se orientase din nou către structurile guvernamentale, dând tot mai puțină atenție FSN. Ca partid politic, el era inutil, o dată alegerile terminate. Avea să devină util o dată cu următoarele alegeri. Până atunci însă risca să reprezinte mai degrabă un incomod factor de continuă presiune. Își dezvoltase, într-un timp foarte scurt, o structură organizatorică stufoasă, cu nenumărate filiale și organizații risipite în toată țara și înființase o vastă rețea de comunicare cu populația. În timpul campaniei electorale, aceasta fusese utilizată pentru a transmite, de sus în jos, dinspre lideri spre electorat, mesajele politice și propagandistice ale campaniei. După alegeri însă, acest flux de mesaje s-a oprit și, profitând de golul format, pe ele au început să urce, precum apa în capilare, mesajele populației către liderii politici. Nu era o cale de comunicare eficientă. Majoritatea zdrobitoare a mesajelor nu avea cum să treacă de parlamentarii FSN și de conducerea formală a partidului. Aceștia aveau ei înșiși un acces foarte limitat la principalii deținători de funcții și nu puteau influența cu nimic centrele de putere și deciziile realmente importante, în schimb erau supuși unei continue, dar haotice presiuni politice din partea populației și a organizațiilor locale, la care nu aveau cum reacționa.

Într-o asemenea situație, o organizație cum era FSN, sau devine partid politic real, sau își modifică funcționalitatea, astfel încât să răspundă, oricât de deformat, presiunilor bazei. FSN îi lipsea totul pentru a deveni partid politic autentic. Îi lipsea o ideologie. Chiar și mesajul său electoral fusese construit nu pe baza unei ideologii, ci ca o simplă respingere a pretențiilor celorlalte grupuri de a accede la putere și, mai ales, de a-și împărți între ele tot ceea ce considerau că le revine, mai mult sau mai puțin legitim, în calitate de moștenitori prezumtivi ai României interbelice. Mai ales acest al doilea mesaj a fost foarte popular în timpul campaniilor electorale, atât în mai 1990, cât și în septembrie 1992. Mesajul electoral al FSN lăsa să se înțeleagă că, dacă este vorba să se împartă ceva – iar privatizarea era înțeleasă tocmai în acest sens de mai toată lumea –, atunci FSN este partidul celor care susțin că trebuie ca la împărțeală să participe toată lumea.

Dacă nu avea o ideologie explicită – iar în perioada alegerilor din 1990, a făcut din asta chiar o virtute –, FSN avea totuși una implicită. Ea aparținea mai puțin partidului însuși și aproape deloc conducătorilor săi, dar era, în principal, împărtășită de membrii de rând și de simpatizanții săi și ea explică de ce oamenii au votat totuși cu FSN și cu Ion Iliescu. Această ideologie respingea orice proiecte de transformare prea radicală și spectaculoasă. Populația intuia că realitatea este mai complexă și că fericirea și belșugul nu vin chiar așa ușor. În schimb, prevedea o îmbunătățire radicală a lucrurilor, pe baza mai puțin a unor soluții tehnice foarte ingenioase, cât a unui sănătos bun simț aplicat cu fermitate și mai ales cu bună credință, în toate domeniile în care până atunci lucrurile merseseră prost din cauze evidente. Premisa falsă era evident tocmai prezumția de raționalitate și bună credință, echivalentă cu lipsa unor interese proprii ale elitelor sau ale grupurilor care se străduiau să le ia locul. De aceea, aceste credințe ale populației, atribuite FSN pentru că populația trebuia să le atribuie cuiva și pentru că Ion Iliescu le trezise deopotrivă și încrederea și speranțele, nu au generat niciodată o ideologie, în nici un caz la nivelul FSN.

La fel de total ca și ideologia, FSN îi lipseau liderii. După alegerile din 1990, partidul de guvernământ a rămas complet fără conducere. Până la alegeri, Ion Iliescu era, formal, președintele FSN, dar el nu a acordat o importanță deosebită acestuia. Era interesant și instructiv cum, în perioada 1990-1991, nici unul dintre apropiații președintelui nu dorea să se implice în conducerea și organizarea FSN. După ce mai multe variante au eșuat din lipsa de interes a celor însărcinați cu asta, conducerea efectivă a proaspătului partid de guvernământ a revenit unui grup de tineri revoluționari lipsiți de orice influență politică reală și al căror principal rol a fost să se ocupe de logistica campaniei electorale. Guvernul nou format după alegerile din mai 1990 nu avea, conform cerințelor sistemului de putere existent, nici un fel de legătură cu FSN așa cum, în lunile următoare, nu au avut nici administrațiile locale nou instalate. Noul partid de guvernământ a rămas practic fără nici un fel de conducere până în martie 1991, când guvernul de tehnicieni condus de Roman a fost adoptat, în bloc, drept conducere a partidului.

Dar, mai mult decât conducerea și ideologia, FSN, asemenea oricărui alt partid, îi lipsea activitatea. O fi fost el, în teorie, partid de guvernământ, dar, în realitate, nu numai că nu participa la guvernare, dar

nici măcar nu avea informații despre ce se întâmplă în sânul acesteia. Atât birocrația administrativă cât și tehnocrația aveau mari rețineri față de FSN, în ciuda sprijinului acordat liderilor lui în alegeri și a bunei cooperări care se instalase după aceea. Nu părea a fi un partid cu un viitor politic strălucit, dacă se ținea seama de virulența cu care era atacat în interior, de imaginea foarte proastă pe care o avea în exterior și de ineficiența organizatorică și propagandistică de care dădea dovadă. Apoi, el nici nu era necesar ca element al sistemului de putere, iar birocrația, după ce abia scăpase de dominația unei armate de activiști de partid, nu avea deloc de gând să se bage singură în jug, sub dominația uneia noi. De aceea, FSN a fost repede desemnat ca neavând a se ocupa decât de polemica dusă cu partidele opoziției și de problemele „politice", adică cele de tipul „monarhiei", raporturilor dintre minorități etc. exceptând, desigur, situațiile când aceste probleme erau reale și urmau să primească soluții „tehnice". Constituit ca organizație de luptă electorală împotriva adversarilor politici ai lui Ion Iliescu, FSN, incapabil să devină o organizație politică, se descompunea pur și simplu din momentul în care războiul politic nu mai era principala preocupare a țării. Contribuia masiv la aceasta însăși faptul că era partid de guvernământ.

În primul rând, asta îl lipsea de unitatea pe care, partidelor istorice le-o conferea faptul că erau în opoziție. În vreme ce acestea își puteau mobiliza cu ușurință militanții și simpatizanții în criticarea guvernării, pentru FSN era aproape imposibil să cheme cu convingere populația la susținerea ei, cu atât mai mult cu cât excela în compromisuri și în măsuri de austeritate. În plus, slabele legături cu guvernul și cu administrația nu permiteau activiștilor FSN să acționeze în cunoștință de cauză. Apoi, era un partid mare, mult prea mare și mult prea strâns legat de marea masă a muncitorilor și salariaților pentru a nu fi rapid prins în contradicția dintre interesele acestora și cele ale guvernanților. În toată perioada 1990-1991, perioadă în care FSN a avut o bază de masă variabilă, dar de masă, funcția sa de bază era de a acoperi golul tot mai mare care se crea între sistemul de putere, pe care, formal, FSN îl controla și pentru acțiunile căruia era considerat în orice caz răspunzător, și populație, tot mai profund afectată de politica reală dusă de acesta. În acea perioadă, principalele măsuri de natură economică erau destinate absorbției de resurse dinspre populație către sistemul industrial aflat în

criză profundă, dar pe care tehnocrația industrială era obligată să-l țină în funcțiune, dacă voia să-și mențină poziția dominantă în economie.

Prinși în acest fel între ciocan și nicovală, activiștii FSN – membrii militanți ai partidului – au fost ei înșiși angajați într-o mișcare centrifugă. Partea mai apropiată de populație a început să se îndepărteze de gruparea politică propriu-zisă. Fără a se apropia de opoziție, care nu oferea o alternativă, ei rămâneau la periferia FSN, presând însă confuz pentru o schimbare a cărei iluzie a oferit-o, mai târziu, disidența FDSN. Partea mai apropiată de administrație, în principal funcționarii guvernamentali, iar, după alegerile locale, noii reprezentanți ai autorităților locale, a format baza politică a noilor partide: FSN și FDSN.

În 1991 începe să se accentueze conflictul în interiorul tehnocrației industriale, între tehnocrația financiară și cea de întreprindere. Principala bătălie dintre cele două grupuri – pe care o vom urmări detaliat în continuare – s-a dat pentru controlul birocrației administrative și utilizarea ei ca instrument de exercitare a puterii. În aceste condiții, atât guvernul cât și legitimitatea sa politică deveneau importante, așa că politicienii au fost atrași rapid într-un conflict care, la urma urmei, nu le aparținea. Cum politicienii opoziției nu puteau reprezenta nimic mai mult decât niște aliați incerți, principalele tabere s-au constituit chiar în interiorul partidului de guvernământ. Fiecare dintre ele s-a raliat în jurul unuia dintre cei doi conducători politici care se bucurau de popularitate – Ion Iliescu și Petre Roman –, utilizându-i mai degrabă drept marcă de fabricație și etichetă politică, decât drept conducători.

Conflictul Iliescu-Roman

Stranietatea conflictului dintre Ion Iliescu și Petre Roman, care a marcat istoria politică a României în toată perioada de după alegerile din 1990, constă și în aceea că, personal, cei doi lideri nu împărtășeau vederile și pozițiile grupurilor ai căror lideri au ajuns și că, cel puțin în ceea ce-i privea, conflictul nu avea sens. De unde provine atunci conflictul dintre Ion Iliescu și Petre Roman? În bună măsură din neînțelegeri personale. Vreme îndelungată acestea au putut fi atenuate sau depășite atunci când era vorba de politică, deoarece interesele celor doi coincideau în bună măsură. Dar, conformându-se regulii generale din noul sistem politic românesc, fiecare dintre ei era înconjurat de un soi

de curte proprie, ai cărei membri desfășurau un tăcut, dar aspru război subteran. Iar principala lor armă era să îndrepte împotriva rivalilor mânia, sau măcar adversitatea liderului politic pe lângă care se aciuiseră. Roman și Iliescu au intrat în conflict din motivul ridicol că nici unul dintre ei nu a putut să-și stăpânească propriul anturaj, măcar în ceea ce privește conflictul cu anturajul celuilalt.

O dată pornit în felul acesta, prima reacție care a avut loc la nivelul populației și al membrilor de rând ai FSN a fost de a cere, eventual chiar de a-i forța pe cei doi lideri, să-și reia cooperarea. Ulterior însă a avut loc un proces de polarizare, două mari grupuri adverse formându-se în interiorul FSN. Mai târziu, cele două grupuri, din nevoia de a-și constitui o identitate politică și de a se legitima în fața populației, au adoptat mai întâi ideologii, iar apoi chiar politici diferite. Doi factori au favorizat acest proces.

În primul rând, mulțimea de conflicte mărunte care rodea pe dinăuntru organizațiile locale ale FSN. Dacă la nivel central se formase cu o relativă ușurință un guvern autonom față de FSN, autoritățile locale erau însă strâns legate de FSN. Nu de alta, dar ele fuseseră inițiatorii și organizatorii filialelor județene și orășenești ale acestuia. Însă, nici chiar în administrația locală nu existau destule funcții și privilegii care, după victoria în alegeri, să poată mulțumi pe toți membrii „marcanți" ai FSN. Rezultatul a fost că nenumărate certuri, adversități și, bătălii de mică anvergură s-au purtat continuu în organizațiile locale, iar reflexele acestora ajungeau până la centru prin intermediul parlamentarilor, implicați și ei într-una sau alta dintre taberele locale. Toate aceste conflicte erau departe de a avea vreun conținut politic. Ele se purtau pur și simplu pentru atingerea unor obiective cât se poate de personale, de la favoritisme în acordarea de licențe sau în împărțirea pământului și până la ambițiile unor lideri de organizații de a deveni primari sau prefecți. Legitimarea lor era însă o poveste diferită, așa încât, imediat ce s-a ivit prilejul adoptării unei etichete politice pentru a învăli obiectivele personale într-o cerință legitimă, ea a fost adoptată cu entuziasm. Acest proces de politizare a conflictului și de polarizare a susținătorilor celor doi lideri a început imediat ce conflictul dintre ei a devenit public și, evident, a alimentat și conflictul și speranțele fiecăruia dintre ei că poate câștiga o victorie decisivă, eliminându-și adversarul și păstrând, în ace-

lași timp, controlul partidului în ansamblul său – ceea ce i-ar fi asigurat victoria în alegeri.

Politizarea conflictului a avut loc aproape împotriva voinței celor doi. În etapele inițiale ale acestuia, fiecare dintre ei s-a mărginit să atace nu direct pe celălalt, ci figuri cheie ale anturajului acestuia. Atacul lui Petre Roman s-a îndreptat mai ales asupra președinților celor două camere – Alexandru Bârlădeanu și Dan Marțian –, în vreme ce Ion Iliescu era tentat să dea vina mai ales pe Adrian Severin, pe atunci ministru asistent al primului-ministru și coordonatorul reformei economice. Polarizarea FSN a mutat pur și simplu intriga de curte la nivelul jocului politic, iar cei doi au fost efectiv siliți să intre în luptă ca lideri a două curente politice diferite.

Această situație, care a devenit explozivă după căderea guvernului Roman ca urmare a mineriadei dintre septembrie, a încântat evident și opoziția și o bună parte din actorii externi care jucau un rol ce nu trebuie neglijat în viața politică românească. Marea speranță care s-a născut a fost că, pe fondul destrămării FSN, redevine posibilă o victorie politică a opoziției. Era evident că, atâta vreme cât Ion Iliescu și Petre Roman continuau să rămână în aceeași tabără, nici o deplasare sensibilă de electorat nu era posibilă. O analiză politică făcută de specialiști francezi și dată publicității în toamna lui 1990 evidenția și acest lucru și faptul că orice schimbare politică importantă trebuie precedată de separarea celor doi. Or, pe la mijlocul lui 1991, acest lucru deja era un fapt împlinit și începea să capete și coloratura politică necesară pentru ca orice întoarcere să nu mai fie posibilă.

Grupul „Un Viitor pentru România"

Cel de-al doilea factor care a favorizat destrămarea FSN în două partide politice adverse a fost existența unor puternice tensiuni la nivelul guvernării. Guvernul Roman, care se formase după alegerile din 1990, era un guvern al tehnocrației industriale în general. Atât tehnocrația financiară, cât și cea de întreprindere erau puternic reprezentate și, o vreme, cele două grupări au cooperat bine. Ofensiva brutală a tehnocrației financiare, lansată în toamna lui 1990, a surprins tehnocrația de întreprindere nepregătită. Neputând să lupte, aceasta s-a mulțumit să mârâie, dar asta a generat o adevărată ideologie antiguvernamentală la

nivelul populației și al organizațiilor locale. În primăvara lui 1991, are loc o remaniere guvernamentală care consacră preluarea guvernului sub controlul tehnocrației financiare. În aceeași perioadă însă grupul parlamentar, dominat de reprezentanții județelor, și mult mai sensibil la soarta întreprinderilor industriale din circumscripțiile lor electorale, începe să se opună tot mai mult guvernului, luându-și ca lider de opinie pe Alexandru Bârlădeanu, care se constituie în ideologul tehnocrației de întreprindere, sub formula menținerii intervenției statului în economie. În mod normal, FSN ar fi trebuit să se destrame încă de atunci, dar, în realitate, el și-a strâns rândurile și a devenit, dacă nu un adevărat partid politic, măcar o organizație.

Această evoluție nenaturală a fost rezultatul acțiunii unui mic grup de specialiști în politică, relații internaționale, sociologie și economie, cunoscut ulterior sub numele de grupul Un Viitor pentru România. Deși, pe la începutul lui 1991, grupul nu avea încă un nume, el avea deja o istorie. Nucleul inițial se formase încă înainte de decembrie 1989 și cuprindea tineri specialiști în probleme de relații internaționale și probleme de securitate care, prin însăși natura muncii lor, erau conștienți de procesele de schimbare care se declanșaseră în Europa după venirea lui Gorbaciov la putere. Ce-i îngrijora era faptul că România rămânea în afara acestor schimbări și își deteriora poziția pe plan internațional, cu consecințe incalculabile și, de aceea, generatoare de spaime. Buni cunoscători și ai istoriei și ai intereselor reale din spatele retoricilor cu privire la relațiile internaționale și, mai ales, ai mecanismelor de decizie din cancelariile occidentale și birocrațiile internaționale, urmăreau neputincioși atât degradarea situației interne cât, mai ales, a celei internaționale. Erau, în acea perioadă, categoric naționaliști și se opuneau comunismului ca sistem, mai ales pentru consecințele pe plan internațional pe care le avea menținerea lui în România. Imediat după revoluție, o parte a acestui grup este cooptată ca echipă de specialiști pe lângă Comisia de politică externă a CNFSN (ulterior CPUN) și, cu acest prilej, grupul se organizează. Își aleg singuri ca șef pe Vasile Secăreș, un sociolog militar, specialist în probleme de securitate și ajuns conferențiar la Academia „Ștefan Gheorghiu" a PCR. Acesta a rămas apoi liderul niciodată contestat al grupului, situație de două ori neobișnuită. O dată, pentru că bătălia pentru șefie era cea mai răspândită caracteristică a tuturor organizațiilor de după revoluție, iar a doua oară,

pentru că tocmai acest grup era alcătuit din personalități puternice, oricare dintre ele capabile să joace rolul de lider autonom.

La sfârșitul lui ianuarie, această echipă, exasperată de evoluția contradictorie și de confuzia în care plutea CNFSN, îi adresează un memoriu lui Ion Iliescu, al cărui rezultat este preluarea lor drept principali consilieri ai acestuia. Inițial, au avut un rol pur intelectual, mărginindu-se să facă analize și să dea sfaturi. În primăvara lui 1990 au elaborat programul politic al FSN și au pregătit Conferința de constituire a acestuia. Dar, după alegerile din 1990, au intrat masiv în politică – o parte a grupului trece în guvern, iar o altă parte organizează echipa de consilieri ai lui Ion Iliescu. Prin toamna lui 1990, grupul este din nou îngrijorat, de data asta de guvernare. Nu numai că lipsea orice strategie a tranziției, dar lipsea și un centru capabil să o elaboreze și să-i urmărească aplicarea. Era evident că lipsea o forță politică autentică, iar ideea grupului, pe atunci, era să transforme FSN într-o asemenea forță. Pentru asta, FSN trebuia reorganizat, trebuia asigurată legătura lui cu guvernarea și trebuia înzestrat cu o strategie.

Din noiembrie 1990 și până în februarie 1991, grupul se ocupă cu acest lucru, elaborând un nou statut al FSN, o nouă structură organizatorică și un nou program politic, intitulat „Un Viitor pentru România", de unde și-a luat mai târziu și numele. Ideea centrală a noii reorganizări era de a transforma guvernul, în frunte cu primul-ministru de atunci, în conducerea noului partid politic și de a-i da o nouă orientare, deși grupul nu-l socotea pe Petre Roman ca foarte potrivit pentru acest rol, iar raporturile cu el erau dificile. Dar era prim-ministru, iar obiectivul era de a da guvernului o politică, iar partidului un executiv. Reorganizarea a avut succes, dar ea a nemulțumit profund mai ales anturajele personale ale celor doi lideri, care, în felul acesta, se vedeau scoase din joc. Reflexul a fost că atât Petre Roman cât și Ion Iliescu au devenit suspicioși față de grup. Petre Roman pentru că un partid bine organizat și dotat cu o strategie reprezenta o încorsetare, iar Ion Iliescu pentru că, având o conducere formală și organizată, partidul era mai puțin permeabil la propria lui influență.

Cele două grupări, care tindeau să se rupă una de alta, s-au izbit o vreme de rezistența opusă de grup și de noile structuri ale partidului. Dar, în toamna lui 1991, Petre Roman începe o ofensivă directă asupra GUVR, pe care îl bănuia de a fi un instrument al lui Ion Iliescu în con-

ducerea FSN și reușește să coopteze o parte din el – cea aflată deja în guvern – și să o elimine pe cealaltă din conducerea FSN. Deși atacat de Petre Roman, grupul refuză însă să se alăture celeilalte tabere și, la Conferința Națională a FSN din martie 1992, se prezintă cu o variantă proprie și de program și de conducere politică. A fost o bună dovadă experimentală a seducției pe care o construcție intelectuală solidă o poate reprezenta pentru oameni aflați sub stresul nevoii de a alege și derutați în privința valorilor, obiectivelor și criteriilor de alegere. Grupul care s-a prezentat atunci la Conferință nu avea decât șapte oameni într-o sală de câteva sute de delegați aleși de Petre Roman și alte sute de invitați. Erau nepopulari pentru că acesta le era ostil, iar Ion Iliescu nu-i sprijinea și mai plutea asupra lor și imaginea negativă de a fi foști profesori la „Ștefan Gheorghiu". Ar fi trebuit să treacă cu totul neobservați, dar, în realitate, s-au dovedit a fi o opoziție mai redutabilă față de Petre Roman decât grupul autodenumit al lui Ion Iliescu, obținând 20 la sută din voturile delegaților, deși, normal, ar fi fost să obțină mai puțin de 1 la sută. Acest spectaculos succes al său la Conferința care a consfințit ruperea FSN a fost și ultimul. În urma înfrângerii suferite la Conferință, tabăra lui Ion Iliescu – alcătuită mai ales din parlamentari – s-a desprins de FSN, alcătuind un partid nou, FDSN, iar GUVR, care a refuzat să se alieze cu oricare dintre tabere, a ieșit temporar din scena politică, pe care nu a funcționat independent decât trei luni de zile.

Destrămarea FSN și ascensiunea FDSN

Dincolo de conflictul interpersonal dintre Ion Iliescu și Petre Roman, și anturajele lor, și de polarizarea pe motive strict personale a unei mari părți a parlamentarilor și liderilor locali, ceea ce a asigurat baza socială a destrămării a fost imaginea eșecului Frontului și a guvernării sale în realizarea promisiunilor implicite sau explicite aduse în fața electoratului în aprilie-mai 1990. Această imagine a fost, încetul cu încetul, interiorizată inițial de populație, apoi de membrii Frontului și, în ultima etapă, de membrii conducerii Frontului. Rezultatul păgubitor pentru Front a constat în aceea că cele două tabere se acuzau reciproc de a fi responsabile de acest eșec. A avut loc un proces care a început cu învinovățirea Frontului de către opoziție, a continuat cu autoînvino-

vățirea sa și a culminat cu învinovățirea reciprocă a principalilor lideri ai acestuia.

Guvernarea Frontului eșuase în primul rând în satisfacerea aspirațiilor și așteptărilor populației. Populația se așteptase ca Frontul, care părea mai puțin dispus la experimente economice și soluții minune, să gestioneze ceva mai bine economia bolnavă a socialismului și să mențină măcar nivelul de trai obținut în primăvara lui 1990, ca o răsplată directă pentru că făcuse revoluția. O asemenea așteptare se cupla foarte bine cu ideologia promovată de tehnocrația de întreprindere și, tocmai pe baza ei, purtătorii de cuvânt ai acesteia – cu precădere parlamentarii din provincie – acuzau acum guvernul Roman de incompetență, și, ulterior de rea voință.

Dar, guvernarea FSN era considerată un eșec și de tehnocrația financiară și de sectorul privat, principalele categorii sociale cărora li se adresase până atunci reforma. Reforma economică era singurul atu al guvernului, care considera criza economică și socială ca tranzitorie, simple costuri inevitabile ale reformei. Iar reforma nu era îndreptată spre asigurarea creșterii economice și, eventual, spre menținerea în funcțiune a sistemului industrial, ci spre introducerea economiei de piață, aceasta urmând să asigure de la sine un nou val de dezvoltare economică și socială. Prin introducerea economiei de piață, atât guvernul cât și tehnocrația financiară înțelegeau, în principal, trei lucruri. În primul rând, desființarea sistemului de comandă administrativă și centralizată a economiei și societății civile. Apoi, desființarea proprietății de stat și introducerea proprietății private, precum și a dreptului nelimitat de a acumula proprietate. În sfârșit, introducerea capitalului ca o condiție a producției și a ratei profitului la capital drept criteriu de măsurare a utilității producției respective.

În realitate, reforma făcută până în 1991-1992 de Guvernul Roman, iar mai târziu de Guvernul Stolojan, nu a atins nici unul dintre aceste obiective. Ceea ce echivala, din punctul de vedere al tehnocrației financiare, cu eșecul reformei. Cauzele erau, desigur, complexe, dar la nivelul simplu al polemicii politice a fost oferită o explicație primitivă însă credibilă. Reforma economică a eșuat din cauza grupului „conservatorilor" din FSN, considerați inițial a fi sprijiniți de președinte, iar ulterior chiar reprezentat de acesta. Iar soluția care se impunea de la sine era eliminarea lor din FSN.

Fiecare dintre cele două tabere ale FSN a acceptat poziția politică care i-a fost mai degrabă impusă decât a ales-o. Cu toate acestea, în polemica politică, nici unul dintre grupuri nu a pus pe primul plan reforma economică. Fiecare a considerat-o a fi o problemă prea delicată, prea complexă și prea nesigură pentru a aduce sprijinul popular la care aspirau. Au apelat atunci la lozinci surogat, care păreau mai ușor de susținut și permiteau continuarea ambiguității. De altfel, această ambiguitate este o caracteristică esențială a vieții politice românești. Nici unul dintre partidele politice nu adoptă o poziție clară și consecventă în vreo problemă reală, legată de reforma economică și socială. Cauza principală nu este o ipocrizie ieșită din comun la politicienii români în comparație cu politicienii altor țări sau ai altor vremuri. Pur și simplu nu adoptă asemenea poziții pentru că nu le cunosc. Indiferent de partid, oricare dintre ele este deja cuprins într-un sistem de putere în care nu le revine, în nici un caz, rolul de a conduce o reformă economică. Dacă are sau nu loc vreo reformă economică și cum anume se desfășoară, acestea sunt decizii care se iau în cadrul sistemului de putere din care politicienii nu fac parte. Pe de altă parte, birocrația și tehnocrația industrială care iau aceste decizii nu urmăresc vreun proiect de schimbare elaborat. În acest caz ar deveni ele însele un partid politic, iar sistemul de putere s-ar schimba. Ele iau decizii referitoare la reformă, dar de fiecare dată pe criterii ad-hoc, improvizând soluții tehnice care să permită menținerea pur și simplu a sistemului existent. De aceea, cele două tabere adverse din FSN, iar ulterior cele două partide, nu s-au aruncat în stufărișul de probleme reale pe care îl reprezenta reforma economică, ci și-au creat câte o problematică proprie, care să le asigure o nouă identitate politică.

Fiecare dintre ele a ales câte o problemă principală și una secundară. Problema principală ținea loc de program, iar cea secundară era destinată criticării adversarului. Caracterul grotesc al confruntării a constat în faptul că cele două teme principale erau departe de a se exclude reciproc și, până la urmă, au jucat un rol minor în bătălie. Ele nu reprezentau opțiuni diferite de rezolvare a unei probleme unice, ci, pur și simplu, aspecte diferite ale realității, ambele la fel de acceptabile și de electorat și de gruparea adversă. Astfel, echipa Roman a adoptat drept element de autodefinire „democrația", în vreme ce echipa Iliescu a ales „protecția socială". Să opui democrația protecției sociale sau invers era

desigur, din punct de vedere politic, o inadvertență. Cele două sunt complementare. Pe de altă parte, nici una dintre tabere nu a avansat prea mult în detalierea modului în care urma să-și realizeze obiectivul astfel definit, în afară de a afirma că, pe de o parte, sunt ferm hotărâți să-l realizeze, iar pe de altă parte, că sunt la fel de hotărâți să-și elimine adversarul. Fiecare echipă se străduia să convingă electoratul și pe propriii militanți că, o dată adversarul eliminat, acest obiectiv se va îndeplini cumva de la sine. FSN considera că menținerea lui Ion Iliescu și alor săi în viața politică era singura piedică rămasă în calea democrației. În această privință, gruparea Roman călca pe urmele opoziției, care susținea o asemenea poziție de mult mai multă vreme. La rândul ei, FDSN încerca să convingă populația că o dată înlăturată gruparea Roman, protecția socială va intra cumva automat în drepturi.

În realitate, temele secundare au jucat un rol mult mai important în polemica politică, iar mai târziu în campania electorală, decât cele principale. Iar temele secundare nu mai aveau nimic cu identitatea politică, cu obiectivele guvernării sau cu reforma și tranziția. De altfel, nu aveau nici o legătură nici cu politica. Ele erau simple teme de atac la adresa adversarilor, fiecare având un puternic caracter personal. În această privință, FSN-Roman a ales tema trecutului comunist al adversarilor săi, în vreme ce FDSN a ales tema corupției demnitarilor din Guvernul Roman, cu precădere a lui Petre Roman însuși. Nici una dintre aceste teme nu a fost dezvoltată dincolo de nivelul în care, politicieni „serioși" aduceau în mass-media simpla bârfă care bântuia coridoarele guvernului, ale Parlamentului sau coloanele ziarelor. Dar, nici nu intenționau mai mult decât să arunce cu noroi în adversar până devine atât de copleșit de suspiciuni, încât să fie dificil să-l votezi. Până la urmă, din toată această ponegrire generalizată, cel care a ieșit cel mai câștigat a fost președintele. Pe el, atât propriile-i convingeri, cât și poziția politică pe care o deținea, de șef al statului, îl împiedicau să participe la o astfel de încăierare. FDSN a purtat-o fără el, rămânând imaginea lui mai puțin alterată. Efectul asupra populației a fost contradictoriu. Până la urmă, acesta a contat mai puțin, în ciuda faptului că au avut loc alegeri. Adevărata bătălie s-a dat nu pentru cucerirea electoratului, ci pentru cucerirea administrației. Și, astfel, a început ascensiunea FDSN.

Deplasarea centrului de greutate al FSN dinspre populație către administrație a început încă înainte de polarizarea acestuia în două tabe-

re adverse, o dată cu câștigarea alegerilor și împingerea propriilor candidați către controlul administrației centrale și, mai ales, locale. Contractul nescris care a fost aplicat cu această ocazie consta, pentru una dintre părți, în sprijinirea activiștilor și simpatizanților FSN în ocuparea funcțiilor de conducere în administrație, iar, de partea cealaltă, de a utiliza influența și autoritatea conferită de funcție pentru a sprijini partidul – în organizare și în alegeri. Chiar și un asemenea contract, deși larg utilizat în viața politică de pretutindeni, era destul de dubios, dar mai important era faptul că granița dintre necesitățile partidului și cele ale liderilor locali era destul de vagă. În consecință, rezultatul principal a constat într-un soi de troc în care, dintr-o parte se acordau funcții, iar din cealaltă privilegii și facilități administrative. În momentul în care a început ruperea FSN, conducerile locale erau deja divizate în jurul problemei cum și în folosul cui se împart aceste privilegii și facilități, ceea ce, după cum am văzut, a favorizat polarizarea celor două tabere. În linii mari, nemulțumiții au tins să se grupeze în tabăra pro-Iliescu, și asta a făcut din corupție una dintre acuzațiile de bază ale acestei grupări, în vreme ce cei aflați deja în funcție au rămas aproape de guvern – de care depindea menținerea în funcție – și deci în tabăra lui Petre Roman. Această tendință de grupare era generală, numeroase excepții confirmând regula.

Conflictul dintre cei doi lideri, pe care populația nu-l înțelegea și nici nu-l aproba, a condus la reducerea dramatică a sprijinului popular pentru FSN și l-a obligat pe acesta să se bazeze tot mai mult pe birocrația de partid aflată în administrație. În momentul desprinderii de FSN, FDSN, pentru a-și putea organiza rapid o rețea națională de organizații locale, a avut ca primă țintă administrația. Mai mult decât atât, deoarece alegerile se apropiau foarte repede și pentru că FDSN dispunea de puțini specialiști în politică, campanii electorale, propagandă etc., în schimb dispunea de foarte mulți veleitari – toți acei nemulțumiți care vedeau în victoria în alegeri a FDSN posibilitatea de a ocupa funcțiile administrative la care FSN nu le permisese accesul –, FDSN s-a concentrat aproape exclusiv pe cucerirea administrației. Era, de departe, un obiectiv mult mai ușor de atins decât cel de a cuceri populația.

În diviziunea sarcinilor, care a urmat în campania electorală, acest obiectiv i-a revenit lui Ion Iliescu personal. Obținerea sprijinului deschis sau subteran al administrației s-a dovedit a nu fi dificilă în momentul în care FDSN – până atunci un simplu grup de politicieni fără

politică proprie – a adoptat nu numai lozincile, dar și obiectivele politice ale tehnocrației de întreprindere. Administrația era de partea tehnocrației de întreprindere. Pe plan local, ca urmare a legăturilor strânse dintre cele două grupări și, mai ales, a dependenței localităților de soarta marilor întreprinderi industriale în jurul cărora se dezvoltaseră. Pe plan central, cu excepția unei birocrații paralele, construită de tehnocrația financiară pentru a promova genul de reformă care o avantaja, administrația era totuși aliată cu tehnocrația de întreprindere și orientată către menținerea în funcțiune a sistemului industrial. Nici nu avea de ales. În efortul lor de a identifica un vinovat de eșecul reformei, aripa Roman a FSN își concentrase atacurile tocmai asupra administrației – de vină era, în concepția lor, „birocrația stagnantă" din ministere și instituții administrative, care sabotase legislația reformei elaborată și introdusă de guvernul reformist. Amenințată direct în cazul unei victorii a FSN-Roman, birocrația administrativă nu avea altă variantă decât să susțină FDSN. Ceea ce a și făcut, asigurându-i astfel câștigarea alegerilor.

Doi factori au contribuit esențial la câștigarea alegerilor de către FDSN. Pe de o parte, influența pe care a avut-o asupra alegătorilor administrația și tehnocrația de întreprindere. Mai important chiar decât asta a fost capitalul electoral al lui Ion Iliescu. Chiar și după doi ani de criză economică și degradare a vieții sociale, după conflictul cu Petre Roman și în ciuda atacurilor virulente ale opoziției, Ion Iliescu domina în 1992, cu popularitatea sa, scena politică românească. Chiar dacă credibilitatea sa se mai erodase, ca urmare a eșecurilor politicilor de reformă pe care le-a sprijinit de fiecare dată fără rezerve, el se bucura încă de un sprijin popular neegalat de nici unul dintre potențialii săi candidați.

Ascensiunea FDSN a fost favorizată și de deruta FSN. O dată încheiată bătălia cu Ion Iliescu, prin retragerea taberei acestuia din FSN și trecerea la construirea unui partid politic propriu, partidul lui Petre Roman, lipsit de adversari nu numai că lâncezea, dar s-a trezit având ca principală preocupare un nou șir de lupte interne. Motivele concrete ale acestora erau, desigur, neînțelegerile personale dintre diferiți lideri. Deși insuficiente pentru a provoca noi rupturi în partid, ele ocupau timpul și energia membrilor acestuia. Cauza principală însă era lipsa de politică. O dată bătălia câștigată în numele reformei și al economiei de piață, partidul s-a reîntors la starea de vegetare anterioară, căci rolul de a implementa politica revenea nu partidului, ci acelei părți din administrație

controlată de tehnocrația financiară. Guvernarea Stolojan a fost o guvernare favorabilă acesteia, dar a fost departe de a fi dominată de FSN în continuare. Și, deși populația l-a admirat și l-a respectat pe Theodor Stolojan, chiar și atunci când a propus și a aplicat măsuri de austeritate, această popularitate a lui nu s-a răsfrânt, în nici un caz, asupra partidelor politice care susțineau guvernul în Parlament. În ciuda victoriei obținute, în ciuda atacurilor la Ion Iliescu care depășeau prin virulență chiar și pe cele ale opoziției uneori, FSN a continuat să se mențină în ambiguitatea inițială. În privința etichetelor, oscila între liberalism și social-democrație. În privința doctrinei, accentul pe democrație pus de noua conducere reflecta conflictul intern din partid și temele politice ale seminarelor internaționale și mai puțin o preocupare centrală a populației.

Într-adevăr, a veni la sfârșitul lui 1992 cu o ideologie centrată pe necesitatea democrației politice însemna o întoarcere în timp, la problematica specifică lui 1990. Așa că, pe măsură ce organizațiile locale ale FSN se descompuneau, părăsite de populația salariată a orașelor, dezamăgită de conflict și de țărănime, care îl urma pe Ion Iliescu, partidul lui Petre Roman se orienta și el tot mai mult către administrație. Cu atât mai mult cu cât sectorul privat refuza să se angajeze, cu arme și bagaje, într-un partid care era totuși prea radical, pe de o parte și insuficient de credibil, pe de altă parte. FSN deținea un număr încă mare de consilieri și primari în administrația locală și un grup important de funcționari în cea centrală. În toamna lui 1992, când au avut loc alegerile, singurul partid cu adevărat popular din perioada postrevoluționară se transformase deja în două tabere ale administrației centrale și locale, aflate în competiție pentru ocuparea funcțiilor și împărțirea privilegiilor. În spatele lor, cele două grupări ale tehnocrației industriale – tehnocrația financiară și cea de întreprindere –, sprijinind amândouă același sistem de putere, își continuau luptă pentru controlul acestuia, prin sprijinirea politică a propriilor reprezentanți în administrație împotriva taberei administrative adverse.

Așa cum era de așteptat, în preajma alegerilor, viața politică românească a fost dominată nu atât de campaniile electorale, cât de intriga politică din interiorul partidelor și dintre acestea. Câștigătorul formal al alegerilor a fost, până la urmă, FDSN, dar principalii beneficiari au fost micile partide care au format, împreună cu PDSR, noua coaliție guvernamentală.

2. Aliații

În vremea în care FSN mai încerca să mențină un echilibru între cele două aripi ale tehnocrației industriale, iar guvernarea, pentru a-și îmbunătăți imaginea externă și relațiile internaționale făcea compromis după compromis în favoarea opoziției, la periferia FSN se dezvoltau o serie de mici partide politice radicale. Specificul acestora era de a grupa acele categorii de paria ai vieții publice și politice, create de inversarea criteriilor după care se judecau dosarele de cadre. Partidele politice ale opoziției respinseseră cu dispreț fosta elită politică și intelectuală a regimului comunist, recuperând dintre aceștia doar pe cei utili prin virulența atacurilor îndreptate împotriva regimului anterior și a credibilității de care se bucurau. FSN fusese mai „elastic", acceptând și sprijinul unor „foști", dar menținând pentru aceștia o poziție periferică atât în partidul politic, cât și în administrație. Mai mult încă, imediat după revoluție, FSN se văzuse nevoit să procedeze la epurarea unor instituții creditate de Occident a fi fost principalele bastioane ale vechiului regim, cum au fost interne le și securitatea, o parte a armatei, precum și activiștii fostului partid comunist.

PSM

Două categorii importante de oameni care până atunci fuseseră activi și influenți erau acum marginalizate în viața publică. Pentru a-și depăși handicapul generat de revoluție, acești oameni s-au hotărât să-și dezvolte propriile lor organizații politice. Astfel au luat naștere PSM și PRM.

PSM s-a format ca partid politic al foștilor activiști ai partidului comunist, mulți dintre ei slab legați de Ceaușescu sau opunându-se acestuia, într-o formă sau alta, de-a lungul carierei lor și suferind consecința neplăcută de a-și vedea ascensiunea încheiată sau de a fi retrogradați în ierarhia partidului sau chiar înlăturați din funcțiile publice. CNFSN recuperase o bună parte dintre figurile populare ale perioadei de destindere ideologică și politică de la jumătatea anilor șaizeci. Alexandru Bârlădeanu sau Corneliu Mănescu erau exemplele cele mai reprezentative, dar nu erau singurii. Exista însă un grup mult mai mare de foști politicieni sau activiști de partid care rămâneau în afara jocului

politic și care, nefiind acceptați de nici unul dintre partidele deja existente au decis să formeze un partid propriu. Din acest punct de vedere, PSM s-a format asemeni tuturor celorlalte partide politice. Rostul lui era să creeze unui mic grup de foști activiști ai partidului comunist forma legală de accedere la funcții în stat și în administrația publică. Asemeni celorlalte partide politice, PSM nu avea o politică proprie, nu dezvoltase o doctrină și nu avea o viziune asupra tranziției. Se considerase, inițial, urmaș al fostului partid comunist, în parte din rațiuni propagandistice – pentru recuperarea numărului mare de activiști ai acestuia, pe care revoluția îi împinsese către periferia societății –, în parte din rațiuni pragmatice, legate de intenția inițială de a revendica măcar ceva din avuția fostului partid comunist. Dar, fusese nevoit să accepte revoluția și nu numai căderea lui Ceaușescu, dar și a socialismului. În noul său program nu mai vorbea de proprietatea întregului popor asupra mijloacelor de producție și nu mai considera capitalismul ca un dușman. În schimb, s-a dovedit cel mai aspru critic al reformei economice a guvernelor postrevoluționare.

Încercarea de a aduna capital politic pe seama nemulțumirilor generate de guvernarea postrevoluționară nu a fost nici invenția, nici monopolul PSM. Absolut toate partidele politice, începând cu cele istorice și terminând cu FDSN au utilizat această temă în propaganda lor politică. Dar, PSM și-a concentrat activitatea în marile centre muncitorești, amenințate cu dispariția din cauza crizei prin care treceau unele dintre uriașele combinate siderurgice sau constructoare de mașini. A dezvoltat în aceste zone exact ideologia tehnocrației de întreprindere, accentuând pe sprijinirea de către stat a unor asemenea întreprinderi, pe un bun management al tehnicienilor locali ca soluție a ieșirii din criză și a căpătat, evident, sprijinul acesteia pe plan local. De asemenea, a împins în față pe acei activiști locali care avuseseră o bună imagine și înainte de revoluție și al căror patriotism local era cunoscut populației și apreciat de cel puțin o parte a ei. Adăugând la aceasta numărul important de voturi pe care puteau să i le aducă foștii activiști și militanți ai partidului comunist, PSM a reușit să devină partid parlamentar după alegerile din 1992. A rămas totuși un partid regional, influența sa limitându-se la câteva mari centre muncitorești și zone recent urbanizate din Oltenia și sudul Moldovei.

Pentru FSN, apariția PSM a reprezentat, inițial, o adevărată ușurare. Un partid situat, cu certitudine din cauza numelui și al liderilor săi, în stânga FSN, îi permitea acestuia să respingă o bună parte dintre acuzațiile aduse de opoziție și credibile în exterior, că el nu este altceva decât partidul fostei nomenclaturi comuniste. Ulterior, când a izbucnit conflictul dintre FSN și FDSN, acesta din urmă a găsit un aliat firesc în PSM, care ataca cu virulență guvernarea Roman, promova o ideologie nu prea diferită de a sa proprie și, în plus, își permitea să afirme poziții cu care mulți dintre noii lideri politici ai FDSN erau de acord, dar nu le puteau exprima din motive legate, în special, de imaginea externă. Cum ar fi fost, de exemplu, lipsa de entuziasm față de capitalul străin sau menținerea subvențiilor de stat pentru industrie, precum și controlul prețurilor, în special al valutei. În general, PSM se opunea mult mai eficient tuturor încercărilor de a demonta mecanismele care permiteau pomparea de resurse către industrie din alte domenii ale economiei, iar reprezentanții din FDSN ai tehnocrației de întreprindere erau încântați să sprijine aceste poziții. La fel de încântați erau și de faptul că inițiativele de acest gen nu trebuie să vină neapărat de la ei.

Însă, problema fundamentală a PSM era – și mai este încă – aceea că, dacă dorea să iasă din situația de a fi un partid periferic al nemulțumiților dezorientați, trebuia să mai și propună ceva cu care să înlocuiască „greșelile" atât de dur criticate la ceilalți. Iar, în această privință, PSM era el însuși la fel de derutat ca și celelalte partide. După alegerile din 1992, el obținuse maximum care se putea obține dintr-o asemenea situație – devenise un partid membru al coaliției guvernamentale, iar unii dintre politicienii săi, din linia a doua, fuseseră deja împinși în funcții administrative importante, cum ar fi cea de secretar de stat la Ministerul Culturii etc. Cu toate acestea, se ferise să preseze prea tare pentru intrarea în guvern (iar FDSN, tot din motive de imagine externă, se ferise să accepte) și adoptase principiul de a vota continuu în sprijinirea guvernului FDSN, dar criticând, tot continuu, guvernarea acestuia. Putea astfel să joace un joc dublu, beneficiind de micile privilegii și avantaje pe care i le putea acorda o administrație care îi era obligată, dar refuzând să împartă cu aceasta responsabilitatea actelor guvernării. Mai mult, principala sa voce publică, Adrian Păunescu, fost poet de curte al lui Ceaușescu și al soției sale, domina întregul grup parlamentar

al coaliției guvernamentale prin curajul, virulența și talentul actoricesc al discursurilor sale.

PSM ajunsese, pe la mijlocul lui 1993, atunci când coaliția dintre el și partidul de guvernământ a devenit sigură, iar desfacerea ei, printr-o eventuală coaliție a PDSR cu opoziția, o imposibilitate, la punctul de maxim al traiectoriei sale. Orice creștere ulterioară ar mai fi putut fi făcută doar prin transformarea lui într-un partid politic autentic, înzestrat cu un program, cu o viziune asupra tranziției și cu obiective politice care să se refere la populație și la economie și nu la soarta liderilor săi politici. O conjunctură favorabilă a făcut ca PSM să fie exact partidul care avea cele mai multe șanse să sară pragul care desparte grupul de veleitari sau intriganți politici de partidul politic. PSM era singurul partid politic care își putea defini o bază socială. Nu o avea, dar o putea identifica în clasa muncitoare și ar fi putut să-și orienteze politica către reprezentarea intereselor acesteia. Asta însă ar fi însemnat să renunțe la interesele propriilor lideri politici, interese care îi împingeau pe aceștia la acceptarea oricărui compromis cu birocrația administrativă. Până la urmă, PSM a urmat, cu mai multă timiditate și cu mai puțin succes, politica generală pe care o vor urma toți aliații PDSR. Ea consta în penetrarea treptată a administrației centrale și locale, atât prin obținerea numirii propriei clientele politice în funcții administrative, cât și prin racolarea în cadrul partidului a acelor funcționari de stat care considerau – pe bună dreptate – că asocierea cu unul dintre partidele coaliției reprezintă o garanție. În felul acesta, ca și celelalte partide, PSM a urmat evoluția „normală" de a se identifica treptat cu un grup din interiorul administrației.

Partidul „România Mare" și PUNR

PRM a fost o revistă înainte de a deveni un partid, ceea ce ar fi trebuit să însemne că are o ideologie. Dar revista România Mare a fost mai puțin destinată să promoveze un set de idei, cât să susțină o polemică pe care liderii politici ai FSN păreau dornici, dar neputincioși să o poarte ei înșiși. În orice caz nu cu mijloacele revistei. În linii mari, revista România Mare, care a fost o inițiativă individuală a lui Corneliu Vadim Tudor, a fost – și continuă să fie – alcătuită din două părți distincte. Prima parte cuprinde exclusiv atacuri la adresa opoziției, în prin-

cipal a partidelor istorice, care se disting prin virulența lor, ca și prin procedeul neobișnuit în care erau construite. România Mare nu polemiza cu adversarii săi, ci îi ridiculiza.

În politică, ridicolul este o armă mai puternică decât argumentul rațional. România Mare era indiferentă la argumentele raționale sau la conținutul real al polemicii politice. Ea împărțea lumea în două: ai noștri și ai lor, unde „ai noștri" erau buni și urmau să câștige, iar „ai lor" erau răi și, inevitabil, urmau să piardă. O dată stabiliți care sunt „ai noștri" și care „ai lor", să dovedești că unii sunt buni, iar ceilalți sunt răi însemna, pentru România Mare, un efort inutil. Asta se înțelegea de la sine, iar revista nu se adresa decât celor care erau deja convinși de asta. Ceea ce făcea revista era să-i acopere de ridicol pe „ai lor", utilizând toate procedeele clasice ale literaturii satirice. Nu conta ce anume spunea sau făcea în realitate Doina Cornea, de exemplu, una dintre țintele preferate ale revistei. Contau căciulița și tonul ascuțit al vocii. Contau poreclele, multe dintre ele create chiar de revistă, așa cum contau jocurile de cuvinte, violența limbajului și grotescul unor scene imaginare, construite prin asocierea eroticului, sau a sportului, sau chiar a gastronomiei cu politica.

Evident că o astfel de literatură a avut succes la o mare parte a populației (așa cum Academia Cațavencu a avut succes la altă parte). Tot astfel și la numeroși politicieni ai guvernării, care sufereau din cauza dezechilibrului creat între sprijinul popular pe care îl puteau obține în alegeri și ceremonialele puterii în care jucau un rol principal, pe de o parte, și imaginea negativă creată de o mass-media aflată cu precădere în opoziție, pe de altă parte. Așa că revista era citită cu o satisfacție la fel cu cea a șoferilor stresați ai Americii care aruncau roșii în imaginile unor polițiști, în locuri special amenajate de-a lungul autostrăzilor. Oamenii se „răcoreau" citind la adresa adversarilor lor politici înjurăturile pe care ei înșiși nu aveau curajul sau ocazia de a le inventa și rosti.

Cea de a doua componentă a revistei era de cu totul altă factură. Aici era vorba de politică, de o politică simplistă, îmbibată de naționalism și care, inițial, a avut o singură țintă – Ungaria și presupusul complot internațional pe care aceasta îl regiza împotriva României. Declarațiile și acțiunile politice ale guvernului maghiar și ale UDMR ofereau nenumărate prilejuri pentru a argumenta asta. Ulterior, România Mare a devenit promotoarea unui naționalism dublat de xenofo-

bism, pentru că, premisa inițială a fost extinsă într-o teoremă de forma: Ungaria sau lobby-urile unguresti din străinătate au reușit să mobilizeze comunitatea internațională împotriva românilor.

Ideologia simplă a României Mari, utilizată într-o formă mai puțin virulentă, dar și mai puțin elaborată și de PUNR și de „tribunii" naționaliști ai FDSN, ar putea fi rezumată astfel: România este o țară extrem de frumoasă și de bogată și mereu, de-a lungul istoriei sale, țările din jur au încercat fie să o ocupe, fie să o subjuge. Asta se încearcă și acum, așa că orice atitudine negativă sau critică față de România este parte dintr-un complot de vaste proporții menit să slăbească țara în interior și să o facă vulnerabilă în exterior. Cei care poartă asemenea atacuri la adresa guvernării sau țării sunt fie agenți conștienți ai forțelor antiromânești, fie inconștienți, naivi manipulați de agenții conștienți. În asemenea perioade grele, întotdeauna au existat grupuri de români care, în ciuda dezechilibrului de forțe, s-au opus eroic agresorilor și, uneori, au reușit să le dejoace planurile. În prezent, acest grup este reunit în jurul României Mari și îl are ca lider pe Corneliu Vadim Tudor. Tocmai pentru că acest grup se opune unor planuri obscure de cucerire a României, el este atacat fără cruțare de agenții acestor planuri. De aici, se poate face un pas mai departe, trecând la ideea că orice atac la adresa lui Vadim sau a susținătorilor săi este un atac la adresa suveranității și independenței României. Revista a făcut, desigur, și acest pas, tratând criticile la adresa sa ca pe un fel de crimă de lezmajestate. Dacă adăugăm la asta un nesfârșit număr de scenarii în care sunt amestecate servicii de spionaj, centre oculte de putere, comploturi internaționale etc. obținem o imagine clasică a paranoiei.

O asemenea imagine este însă înșelătoare. Autorii României Mari nu sunt niște paranoici, deși utilizează tocmai procedeele care îi fac pe paranoici să se autoconvingă de adevărul propriilor halucinații. Ei exprimau – și tocmai pe aceasta s-a bazat popularitatea lor inițială – resentimentele unor categorii importante ale populației care se vedeau dintr-o dată respinși, marginalizați și disprețuiți pentru că pierduseră războiul. Corneliu Vadim Tudor însuși făcea parte din această categorie. Unul dintre poeții „de curte" ai cuplului Ceaușescu, autor a nenumărate imnuri oficioase închinate celor doi, el nu se bucura nici măcar de faima de a fi fost un mare poet liric, de care beneficia, de exemplu, Adrian Păunescu. Naționalismul, pe care obligatoriu trebuia să-l atri-

buie și lui Ceaușescu, era singura sa scuză și de aceea a exacerbat naționalismul.

Evident, nu era singurul în această situație. Două grupuri importante, pentru care PSM nu reprezenta o soluție, s-au alăturat României Mari. În primul rând, un grup de militari, ofițeri ai armatei, ai miliției sau ai securității care au fost epurați în urma revoluției, adesea doar pentru că ocupaseră funcții relativ importante în aceste instituții, sau, mai simplu, au stat în calea unor ascensiuni spectaculoase, numeroase după revoluție atât în armată, cât și în interne. Cel de al doilea grup era alcătuit cu precădere din intelectuali, mai ales istorici și literați, principalii artizani ai naționalismului promovat de Ceaușescu însuși în toți cei douăzeci de ani ai „domniei" sale. Lor li se adăuga un important număr de pensionari, fie ofițeri în retragere, fie intelectuali, pentru care patriotismul nu însemna o vorbă goală și care, mai ales, nu-și puteau explica degradarea pre și postrevoluționară a țării decât prin algoritmul simplu al complotului împotriva României.

O combinație atât de eteroclită genera, desigur, mari oscilații în politica promovată de revistă. De exemplu, în identificarea principalului adversar. Ungaria se oferea singură drept țintă privilegiată, dar Ungaria era prea mică și prea slabă pentru a reprezenta prin ea însăși o explicație convingătoare. În spatele Ungariei putea fi identificat Occidentul, cu precădere americanii, pentru că o vreme au susținut deschis ascensiunea politică a opoziției, sau, într-o variantă tradiționalistă, ca în perioada interbelică, evreii, considerați că alcătuiesc o rețea internațională ocultă a puterii. Dar, o bună parte a ofițerimii și intelectualilor din jurul revistei erau nu atât antioccidentali, cât antisovietici, pe o linie ideologică pe care Ceaușescu își construise autonomia politică și credibilitatea în Occident și considerau că principalul pericol vine din Est și nu din Vest. Rezultatul acestei linii era apologia mareșalului Antonescu, căruia revista îi construia o imagine de patriot și victimă a sovieticilor. Acest talmeș-balmeș ideologic a condus, până la urmă, la situația de a contura un tablou al României înconjurată de dușmani. Nu este surprinzător faptul că, deși identifică un mare număr de adversari, România Mare nu identifică nici un aliat și, deși cea mai mare parte a tezelor sale izvorăsc din interpretarea unor conjuncturi internaționale, este pur și simplu lipsită de ideea de politică externă.

O revistă, chiar și una promotoare a unor ideologii relativ de succes, nu justifică o analiză atât de detaliată aici, dar, în preajma alegerilor din 1992, România Mare devine partid politic și câștigă un număr suficient de voturi pentru a intra în parlament. În noiembrie 1992 este inclusă în coaliția guvernamentală, cu care semnează un protocol de colaborare în februarie 1995 și, în ciuda numeroaselor ciocniri și conflicte cu politicienii raționali ai partidului de guvernământ, în principal cu președintele Iliescu, rămâne un membru de nădejde al acesteia și în prezent.

Cu totul inversă a fost evoluția PUNR. PRM s-a născut ca acțiune a unui grup de oameni ce vroiau să-și facă loc către vârful societății și care, în acest scop, au adoptat un simulacru de ideologie. Dimpotrivă, PUNR s-a născut în jurul unei ideologii și a sfârșit prin a fi un simplu grup de oameni care doresc să-și asigure un loc călduț în societate. PUNR a apărut nu atât ca reacție la formarea UDMR, ci la presiunea politică și ideologică exercitată de acesta sau în jurul acestuia. Din cauza experienței istorice, populația din Ardeal este mult mai sensibilă la un potențial pericol maghiar decât populația din oricare altă regiune a țării. Iar, imediat după revoluția din 1989, un asemenea pericol nu părea câtuși de puțin o imposibilitate. Nu numai că vocile excentrice ale unor grupuri marginale din exterior și interior – organizații extremiste, grupuri ale emigranților maghiari din cele două Americi etc. – se auzeau acum mai tare ca de obicei, dar însăși oficiali ai guvernului de la Budapesta făceau declarații cu adevărat îngrijorătoare, cum ar fi cea referitoare la nerecunoașterea Tratatului de Pace de la Trianon etc. Toate aceste lucruri, la care se adăugau efectele politicii de autoenclavizare a minorității maghiare promovată de UDMR erau percepute mult mai acut în Ardeal decât la București, iar românii din regiune, considerând că Bucureștiul nu poate înțelege ce se întâmplă, au preferat să-și creeze propria organizație politică. PUNR s-a născut la Cluj, un oraș cu bogate tradiții în lupta românilor pentru emancipare națională în secolul trecut și la începutul celui actual.

Așa că, spre deosebire de toate celelalte partide mici, PUNR a avut de la început o bază socială de masă și și-a axat ideologia și profilul politic pe o tematică cu totul diferită de a celorlalte partide. Absolut toate problemele importante ale tranziției erau secundare pentru PUNR, în concepția căruia totul se subordona problemei esențiale – care va fi

soarta Ardealului? De aceea, în ciuda unei retorici asemănătoare, diferența dintre PRM și PUNR a fost, cel puțin în perioada incipientă, esențială. În vreme ce PRM promova o ideologie agresivă a românismului, purtând conotații foarte puternice asupra ierarhiei grupurilor care aveau acces la putere, pentru că la urma urmei, ceea ce urmărea era acceptarea grupului propriu între cele îndreptățite să pretindă puterea, PUNR promova o ideologie de rezistență la ofensiva maghiarismului. Această autolimitare programatică a însemnat în același timp și cel mai important atu, dar și cel mai mare dintre handicapurile PUNR.

Avantajul consta în posibilitatea PUNR de a se adresa tuturor românilor din Ardeal, indiferent de poziția sau opiniile lor în toate celelalte probleme ale tranziției. Câtă vreme pericolul părea iminent, adică în 1990-1991, PUNR nu a avut nici o dificultate în a obține un sprijin important în zona sensibilă, adică în Ardeal. Dar, pe de altă parte, tocmai pentru că ignora toate celelalte problematici, percepute mult mai acut în celelalte regiuni ale țării, impactul său acolo a fost mult mai mic. Antimaghiarismul era lipsit de sens în Moldova sau Oltenia, în schimb, problemele privatizării, monarhia sau atitudinea față de capitalul străin erau mult mai importante. De aceea, în aceste zone, ideologia naționalistă simplă a PRM, care implica opțiuni față de problematica tranziției a fost mai percutantă, având în schimb, un impact neglijabil în Ardeal.

La fel de eterogen din punct de vedere politic ca și UDMR, PUNR a început să fie măcinat de probleme interne imediat ce „pericolul maghiar" a fost perceput cu mai puțină intensitate de opinia publică. Una dintre surse era tocmai ambiguitatea fundamentală a PUNR în toate problemele importante ale tranziției. Încetul cu încetul, păreau a se defini în PUNR o aripă liberală și una tehnocratică, dar acest proces de clarificare a fost trecut pe planul doi de o structurare mai rapidă între grupuri de lideri în competiție pentru a beneficia de privilegiile de a fi politicieni la nivel național. În PUNR a început o bătălie internă care, în pragul alegerilor din 1992, s-a terminat cu victoria aripii celei mai radicale, condusă de Gheorghe Funar, în primul rând pentru că era cea care avea mesajul cel mai simplu și cel mai clar. În campania sa pentru președinție, Gheorghe Funar și-a dat seama că mesajul antimaghiar al PUNR era insuficient pentru a-i aduce voturi și în celelalte regiuni ale țării. De aceea, a încercat să-l dubleze de un mesaj liberal, un reformism declarativ pe care să-l poată opune mesajului mai complex, dar mai

moderat al președintelui Ion Iliescu. Faptul că o asemenea încercare s-a sfârșit cu un eșec total, Gheorghe Funar obținând pentru președinție un sprijin mai slab decât PUNR pentru Parlament, a convins repede echipa radicală că, dacă dorește să mai obțină voturi și sprijin popular, singura și cea mai bună metodă este să se limiteze la antimaghiarism și la retorica națiunii în pericol.

Alegerile din 1992 au adus PUNR nu numai în Parlament, ci și în coaliția guvernamentală, unde reprezenta, pentru tehnicienii administrației, un aliat nesigur, incomod și compromițător. El a devenit însă cu atât mai indispensabil cu cât intriga politică devenea din ce în ce mai complexă iar, pentru conducerea partidului de guvernământ, menținerea alianței cu PUNR a devenit o condiție nu numai a păstrării controlului asupra guvernului, ci și a însăși menținerii acestui grup la conducere. Începea o nouă etapă în viața politică românească, în care rolul partidelor se diminua treptat și era luat de grupurile de presiune transpolitice din Parlament. Etapei partidelor originale i se suprapunea acum o nouă etapă, cea a „democrației parlamentare".

3. Baza administrativă a partidelor politice

Etapa „partidelor originale" se încheie în perioada imediat următoare alegerilor din 1992. Principala ei caracteristică este aceea că partidele politice nu sunt cuprinse în sistemul de putere, deși continuă să joace un rol important în sistemul de legitimare a puterii. O situație atât de paradoxală este posibilă doar datorită faptului că activitatea propriu-zisă a partidelor politice este lipsită de importanță. Ceea ce contează este simpla lor existență, faptul că sunt mai multe, că au denumiri diferite, că participă la campanii electorale și alegeri și permit ocuparea locurilor din Parlament după un sistem de reguli recunoscut ca legitim de comunitatea internațională. Ca urmare, sistemul partidelor politice este foarte important pentru realizarea obiectivului primei tranziții, cea destinată integrării internaționale. În al doilea rând, el este important pentru a asigura legitimitatea sistemului real al puterii, edificat în spatele acestei „acoperiri" pseudopolitice a partidelor.

Am văzut că la o asemenea situație nu s-a ajuns în urma vreunui complot sau viclenii a realilor deținători ai puterii – tehnocrația industrială și birocrația administrativă. Principalul factor care a favorizat o

asemenea situație a fost, înainte de orice altceva, incapacitatea cronică a partidelor politice actuale de a-și asuma obiective politice reale, care să le permită luarea în stăpânire a tranziției și modelarea ei. Partidele n-au putut pur și simplu să-și depășească condiția inițială, aceea de simple grupuri de pretendenți la onoruri și funcții publice. Faptul că societatea s-a descurcat foarte bine și fără o conducere politică – pe baza sistemului de putere creat după revoluție – a facilitat menținerea partidelor în acest stadiu infantil.

În timp, ele și-au dezvoltat mecanismele necesare exercitării rolului care le-a fost rezervat și pe care l-au acceptat fără măcar să-și pună problema dacă nu cumva ar trebui să fie sau să facă mai mult. Și-au dezvoltat o problematică specifică, în jurul căreia se poartă marile dezbateri din interiorul partidelor și polemicile dintre acestea. Monarhia, relațiile cu maghiarii și, pentru variație, cu evreii și țiganii, imaginea externă, Basarabia etc., acestea sunt problemele politice majore ale politicienilor români. Ei nu ignoră desigur, nici problemele reale, cum ar fi cele ale economiei sau vieții sociale, dar le transfigurează într-o formă care să permită tratarea lor „politică", adică lipsită de orice conținut relevant pentru realitate.

Privatizarea este un bun exemplu în acest sens. În principiu, privatizarea ar trebui să fie una dintre direcțiile reformei economice, ceea ce ar însemna mai întâi o opțiune politică clară, urmată de un proces tehnic destul de sofisticat din cauza nenumăratelor conexiuni dintre privatizare și celelalte componente ale politicii economice. În politica românească însă privatizarea a fost folosită ca o etichetă în polemicile cu adversarul politic. Ideea de bază este că, așa cum în raport cu reforma economică există unii mai reformiști decât alții, în raport cu privatizarea există unii mai dedicați privatizării decât alții. Ideologia simplistă, care s-a născut pe fondul polemicii desfășurate în jurul falsei probleme „Cine este cel mai mare adept al privatizării în România?", domină viața politică românească de patru ani de zile. O vreme acest domeniu a fost monopolizat de partidele opoziției. Ele și-au construit campania electorală și au trăit politic, vreme de doi ani de zile după alegeri, mai ales acuzând coaliția de guvernământ și guvernul de lipsa unei voințe autentice de a înfăptui privatizarea. Mai mult, chiar partidele coaliției guvernamentale au utilizat tema pentru a încerca să-și mențină o oarecare identitate proprie în raport cu PDSR și a compensa imaginea nega-

tivă pe care le-o asocia poziția lor în alte probleme, cum ar fi cea națională. Astfel, PUNR a încercat o vreme să se diferențieze de PDSR tocmai printr-o mai mare „aplecare" către privatizare.

Dar, la începutul lui 1994, plictisit să fie acuzat tot timpul că se împotrivește privatizării, partidul de guvernământ a lansat lozinca privatizării în masă, adică a mai multe întreprinderi în același timp, anunțând un program guvernamental de privatizare a trei mii de întreprinderi într-un an de zile, program care, evident, a rămas o simplă intenție. În paralel, concursul politic cu tema „cine vrea mai multă și mai rapidă privatizare?" a continuat, noi și noi programe de privatizare fiind lansate atât de partidele politice, cât și de politicieni mai mult sau mai puțin independenți, care doreau să-și construiască o imagine reformistă. Așa se face că, de la adoptarea legii privatizării în 1992 și până la sfârșitul lui 1994, elaborarea de programe, modele și metode de privatizare, precum și polemica din jurul acestora a înlocuit privatizarea ca proces cu un torent de hârtie dublat de un și mai mare torent de vorbe. Singurul punct comun la care s-a ajuns în urma acestei polemici a fost acordul general că este nevoie de un alt fel de privatizare decât cea începută prin adoptarea legii respective și că totul trebuie luat de la început. Rezultatul acestei convingeri s-a concretizat în Legea privind accelerarea privatizării, propusă de Guvernul Văcăroiu în vara lui 1994. Istoria ei, care este mai degrabă o simplă anecdotică, este extrem de semnificativă pentru lipsa de conținut real al politicii românești. În ansamblul, în prima jumătate a lui 1994, toate partidele se simțeau confortabil în lipsa unui proces real de privatizare. PDSR și aliații săi tocmai construiau, de la nivelul aparatului politic al partidelor, mecanismul de control politico-administrativ al economiei și, prin urmare, nu aveau nici o intenție să-și irosească munca prin trecerea controlului întreprinderilor pe seama întreprinzătorilor și a investitorilor, fie ei români sau străini. De aceea, în materie de privatizare, coaliția guvernamentală sprijinea mai ales MEBO, un sistem care permitea și demagogia despre „capitalismul popular" și, totodată, menținea controlul în mâinile managementului existent, controlat, la rândul său politic. Opoziția era și ea fericită că PDSR nu se aventurează în privatizare, având în felul acesta un cal de bătaie care îi permitea să se diferențieze politic de coaliția guvernamentală și să „dea bine" atât în opinia publică internă, cât și pentru străinătate. Această armonie de interese s-a sfărâmat în vara lui

1994, când președintele Ion Iliescu, răspunzând presiunilor internaționale, a cerut foarte ferm guvernului să facă ceva să grăbească privatizarea.

Răspunsul guvernului a fost „Legea privind accelerarea privatizării" care, de fapt, a devenit principalul instrument cu care privatizarea a fost blocată aproape total vreme de un an de zile. În afara numelui, legea nu se referă deloc la grăbirea privatizării, mai degrabă implică reînceperea întregului proces prin distribuirea, în contul celor 30% acordați gratuit populației, a unor cupoane destinate să substitue certificatele de proprietate date de guvernul Roman. Improvizată în mai puțin de o săptămână, în cursul vacanței parlamentare, când PDSR, ca partid, era inert, ea a fost o inițiativă guvernamentală și nu una politică și, în consecință, s-a lovit imediat de rezistența tocmai a majorității guvernamentale. A fost nevoie de un an de dezbateri, discuții și prelucrări a politicienilor proguvernamentali pentru ca aceștia să voteze în cele din urmă o lege care, în esență, nu modifică nimic din vechea lege. Dar cantitatea de discursuri, articole, interviuri, declarații și polemici produse pe această temă, luni în șir, este imensă. Se poate spune că, în jurul legii, s-a desfășurat „o vie activitate politică", adevărată mană cerească atât pentru partidele majorității parlamentare, cât și pentru cele ale opoziției. Este evident, că această abordare „politică" a privatizării este lipsită de relevanță pentru economie și pentru problema reală a transformării acesteia. Pentru partide ea reprezintă însă surogatul necesar pentru menținerea aparenței că ele se ocupă totuși de realitate.

Faptul că între partidele politice și realitate se căsca treptat o prăpastie tot mai adâncă era sesizabil încă din 1991, din analiza activității Adunării Constituante și a atitudinii partidelor politice față de problematica fundamentală pe care o ridică elaborarea unei Constituții. Alegerile locale din 1992 au accentuat și realitatea și percepția ei. Cam în perioada în care FSN începea să se descompună, tot în urma unei false problematici, iar Convenția Democratică se constituia în afara oricărei opțiuni politice, ca un grup de pretendenți pentru care opțiunile față de tranziție sunt secundare în raport cu obiectivul suprem de ocupare a funcțiilor de reprezentare în stat, Grupul „Un Viitor pentru România" încerca să anunțe sfârșitul partidelor politice în forma în care se născuseră imediat după revoluție și necesitatea transformării lor. Deși pus într-o formă științifică greu accesibilă opiniei publice, inclusiv politicie-

nilor, mesajul acesta era prea tare susținut de realitate pentru a nu fi credibil, dar succesul său a fost drastic limitat de apropierea alegerilor parlamentare și prezidențiale din 1992. Fierberea pentru clarificarea opțiunilor, care începuse în interiorul partidelor, a fost practic „înghețată" de perspectiva alegerilor și înlocuită cu mai pragmatica luptă dintre grupări pentru impunerea propriilor candidați pe locurile fruntașe de pe listele cu alegători.

Deci, dacă nu se ocupau de politică, cu ce anume se ocupau partidele politice și politicienii? În primul rând, de relațiile interne din cadrul partidelor. Există o limită extrem de joasă care asigură unitatea unui partid politic construit după criteriile și obiectivele partidelor existente acum, iar aceasta este dată de numărul mic de membri pe care îl poate suporta anturajul unui lider politic. O dată depășit acest număr, în orice partid începe competiția dintre lideri, îndeosebi ca o competiție între anturaje. Principalele partide din țară, fie ele la guvernare, fie în opoziție, erau suficient de mari pentru ca trei sau patru grupări să fie într-o continuă luptă în interiorul partidelor, mai deschisă sau mai subterană.

Lupta rămânea subterană câtă vreme prin imagine publică sau personalitate un lider reușea să domine partidul și să-și mențină adversarii într-o poziție de inferioritate. Este cazul, de exemplu, al PNȚCD, în care Corneliu Coposu a reușit să mențină o poziție dominantă față de Ion Rațiu și alți lideri, mai puțin marcanți, al lui Petre Roman, care continuă să domine PD în ciuda conturării unor grupuri de competitori, sau al PSM, în care Ilie Verdeț a câștigat bătălia cu grupul care îl contesta, obligându-l să iasă din partid. În situațiile în care mai mulți lideri ajungeau să aibă poziții apropiate, lupta devenea deschisă și se putea ajunge chiar la scindări. Este cazul FSN, deja amintit, sau al numeroaselor scindări ale liberalilor. Când disidenții nu aveau destulă putere pentru a rupe partidul se mulțumeau să migreze, cum au făcut disidenții PAC, ai PDAR sau ai PRM. Această ultimă situație a declanșat o adevărată vânătoare de politicieni, mai ales de parlamentari, partidele încercând să obțină prin reînregimentări ale deputaților și senatorilor ceea ce nu reușiseră să câștige în alegeri, adică un număr mai mare de voturi în Parlament.

În perioadele dintre alegeri, problemele interne devin mai importante decât cele ale relațiilor dintre partide, ceea ce reprezintă o condiție favorizantă importantă a „democrației parlamentare" care tinde să se

instaureze în prezent. Dar, lupta dintre partide continuă să rămână a doua ocupație importantă a politicienilor. Lupta dintre partide are ca funcție să definească și să păstreze în actualitate problematica politică. Cum, din cauza prăpastiei dintre partide și realitate, problematica politică nu izvorăște din realitate, ea trebuie creată. Rostul luptei dintre partide este tocmai s-o creeze, împreună cu impresia că partidele fac ceva. Mecanismul constă într-un șir nesfârșit de conferințe de presă, declarații, comunicate și cuvântări. Acestea nu se adresează atât publicului, cât adversarilor, care răspund prin aceleași mijloace. Un rol absolut esențial revine în tot acest proces mass-mediei, care, dacă, n-ar mai pune în pagină decât acele declarații politice care sunt generatoare de acte politice, atunci probabil că viața politică românească s-ar stinge în câteva săptămâni. Dar, nevoite să umple cu ceva pagina politică, ziarele, posturile de radio și cele de televiziune preiau toate aceste „mesaje", le adaugă o cantitate impresionantă de semnificații presupuse și scenarii probabile și întreține astfel o vie activitate politică lipsită în cea mai mare parte și de rost și de obiectiv.

Evident că, după cinci ani de zile, toată această frământare inutilă și-a pierdut din popularitate. Dacă la început populația se implica masiv și fără rezerve – dar și fără spirit critic – în bătălia dintre partidele politice, pe măsură ce ruptura dintre politică și realitate s-a accentuat, a început să se retragă din politică. Asta a ridicat, desigur, probleme importante în fața partidelor politice, cea mai gravă dintre toate fiind nu atât lipsa unui auditoriu, căci ele conversează între ele, ci a membrilor de partid și a masei de simpatizanți. În asemenea condiții, partidele riscau să se topească pur și simplu, nemai rămânând din ele decât grupul de lideri și anturajul lor imediat.

Pentru a contracara acest proces, au apelat la birocrație, cel mai eficient mod de a menține în viață o organizație. Soluția clasică este constituirea unei birocrații proprii de partid, după modelul hiperstaziat al celei a partidului comunist. O asemenea birocrație este însă extrem de costisitoare și cu atât mai greu de construit cu cât cobori mai jos pe nivelele sale ierarhice, adică te apropii de populația care a ieșit din politică. De aceea, silite de nevoia de a fi mai mult decât un grup izolat de lideri, partidele politice s-au orientat către birocrația deja existentă, adică spre administrație. Nu este o orientare nouă. În perioada interbelică, partidele „istorice" se bazau pe interconexiunile cu administrația. După

1948, partidul comunist a stabilit o legătură ierarhică între propria sa birocrație politică și cea a administrației, ceea ce a permis menținerea relativ separată a celor două. Dar, după revoluție, o asemenea relație nu mai era posibilă. Soluția adoptată de partide a fost de a reuni treptat propriile birocrații cu birocrația administrativă. Au utilizat în acest scop o mișcare dublă. O primă componentă a ei consta în a numi în funcții administrative propria clientelă politică, pe acei membri ai partidului sau chiar conducerii acestuia care, într-o organizare normală, ar fi avut funcții exclusiv în partid.

O astfel de metodă este, evident, mai la îndemâna partidelor coaliției guvernamentale, dar, în România, intriga politică a făcut posibil accesul pe această cale la administrație și al unor reprezentanți ai opoziției. Astfel s-a constituit, după investirea Guvernului Văcăroiu, Consiliul de Reformă, alcătuit inițial, în principal, din reprezentanți sau simpatizanți ai opoziției. Printr-un soi de compromis tacit, principiul unui acces oarecare și al opoziției la administrație a fost acceptat de toată lumea și el este cel care a condus la un atât de ciudat mecanism de numire a unor funcționari publici, după apartenența politică, cum este cel consacrat prin lege în cazul Televiziunii, Radiodifuziunii sau Fondurilor Proprietății.

Cea de a doua metodă a constat în racolarea de funcționari publici în partidele politice. Această metodă este egal folosită de toate partidele, desigur, cu un succes diferențiat. Un avantaj important au din nou partidele coaliției guvernamentale care dispun de posibilitatea de a sancționa administrativ refuzul integrării politice. Ambele metode sunt, în principiu, condamnate de toate partidele și, în același timp, practicate de toate, iar bătălia purtată este suficient de încrâncenată pentru a da naștere la un alt șir de polemici nesfârșite în arena politică. În sfârșit, ultima metodă, singura legitimă, este câștigarea alegerilor locale și preluarea, în acest fel, a controlului administrației locale, al cărei rol în sistemul de putere este extrem de important.

Procesul de integrare în administrație a partidelor politice s-a accentuat foarte mult după alegerile din 1992, când sistemul politic a început să se adapteze la noua etapă a „democrației parlamentare". Integrarea a fost facilitată tocmai de „originalitatea" partidelor. La urma urmelor, ea era exact obiectivul pe care partidele îl urmăreau – ocuparea funcțiilor de reprezentare sau deținătoare de privilegii din adminis-

trația de stat de către propriii lideri politici. La doi ani după alegerile din 1992, partidele politice tind să se reducă tot mai mult la a fi simple subgrupări din cadrul administrației, care luptă între cele pentru redistribuirea funcțiilor administrative cele mai înalte. Foarte repede, remanierea guvernamentală și eventuala schimbare de guvern a ajuns să nu mai însemne nimic mai mult decât posibilitatea de a ocupa, cu clientela proprie, funcțiile administrative de vârf.

O asemenea evoluție a partidelor reprezintă simultan o restrângere și o extindere. O restrângere, deoarece ele își diminuează astfel simțitor capacitatea de a mai deveni purtătoarele de cuvânt ale unor categorii sau grupuri sociale semnificative și de a face, din această cauză, o politică reală. Înseamnă însă și o extindere, întrucât partidele încetează de a mai fi simple anexe ale liderilor lor politici. Dimpotrivă, aceștia încep acum să fie tratați doar drept purtătorii de cuvânt la nivel politic al grupului administrativ pe care l-au „înghițit". Intrigăria politică tinde astfel să se subordoneze intrigăriei administrative, iar bătăliile politice să reflecte tot mai mult confruntările din interiorul administrației. Scandalurile desfășurate în jurul Ministerului Culturii, sau, mai spectaculos, scandalurile vânzării marinei comerciale românești și cele din jurul unor activități economice ale armatei, o parte a luptei politice pe tema conducătorilor băncilor sau ai regiilor autonome etc. sunt, mai degrabă, reflexul pe plan politic al confruntării dintre diferitele grupuri din interiorul administrației, decât polemici cu caracter politic nemijlocit. Rezultatul final este însă îngrijorător. Integrarea partidelor în administrație, un proces în care mai mult administrația înghite partidele decât partidele își subordonează administrația, anulează nu numai politica, dar și șansele unei revigorări a acesteia printr-o spectaculoasă „schimbare la față" a partidelor.

VI. DRUMUL CĂTRE PUTERE AL TEHNOCRAȚIEI INDUSTRIALE

Tehnocrația industrială a fost principalul beneficiar al revoluției din decembrie, dar, pentru a ajunge la acest rezultat a avut de parcurs un drum și lung și anevoios. A trebuit mai întâi să pregătească revoluția, creând o ideologie alternativă la cea a conducerii societății de către avangarda politică a clasei muncitoare. A trebuit să atragă administrația de partea sa, și a făcut asta în mare măsură pătrunzând pur și simplu în administrație și preluând o parte din pozițiile cheie din rândul acesteia. Revoluția i-a adus eliberarea de sub dominația birocrației politice a partidului comunist, dar, cu asta, problemele tehnocrației industriale nu s-au rezolvat. Pentru că abia scăpase de sub un control politic și s-a văzut amenințată de un altul, de data asta în numele revoluției. Desființarea Consiliilor din întreprinderi ale FSN a fost momentul când, în sfârșit, tehnocrația industrială a ieșit de sub orice control politic, ba dimpotrivă, a fost în stare ea însăși să formuleze și să promoveze decizii politice dintre cele mai importante. Dar sistemul de putere nu a ajuns să se formeze și să se stabilizeze decât mai târziu, abia atunci când tehnocrația a pus la punct modalitățile de cooperare cu sistemul administrativ. A durat destul de mult până când toată lumea s-a convins că o asemenea cooperare este absolut indispensabilă.

În vara lui 1990, tehnocrația industrială depășise deja cea mai mare problemă pe care o avusese după revoluție: contestarea puterii ei chiar în întreprinderea industrială. Inițial, această contestare venise din partea revoluționarilor, care se organizaseră politic. Ulterior, a venit din partea sindicatelor. Sindicatele, care s-au reorganizat după revoluție, au pornit imediat atacul asupra conducerii tehnice și administrative a întreprinderilor și instituțiilor. Printr-un fel de instinct de conducător, liderii sindicali au înțeles foarte repede că ei și organizațiile lor nu vor supra-

vieții, iar oamenii nu-i vor urma dacă nu vor identifica rapid un adversar și încă unul care poate fi înfrânt. Inițial, l-au identificat în conducerile întreprinderilor. A contribuit la asta și tendința generală de după revoluție de a schimba cât mai mulți conducători și resentimentele față de autoritatea exercitată în vechiul regim și veleitățile unor contracandidați la funcțiile de conducere. În primele luni de după revoluție, manevrând grupuri mai largi sau mai restrânse de muncitori, dar întotdeauna gălăgioase și agresive, liderii sindicali au reușit să schimbe uneori mai multe rânduri de manageri și, în paralel, să obțină spectaculoase măriri de salarii, sporuri de toate felurile, reduceri ale timpului de muncă etc. A durat aproape un an până când raporturile dintre manageriat și sindicate să ajungă la un echilibru, iar sindicatele să-și modifice ținta dinspre conducerile întreprinderilor către administrația centrală, adică, mai direct spus, către guvern. O atare deplasare a mai fost favorizată și de eforturile partidelor politice din opoziție de a valorifica în favoarea lor potențialul de presiune și propagandistic al mișcării sindicale, precum și organizarea treptată a sindicatelor la nivel național. Conducerile federațiilor și confederațiilor sindicale trebuiau să preia lupta la nivelul lor pentru a-și justifica utilitatea, iar ele nu aveau un manageriat cu care să se înfrunte. Așa că s-au înfruntat direct cu guvernul, iar cererile și revendicările lor au luat rapid forma unor elemente de politică economică sau socială. Iar uneori, chiar o formă politică directă.

Cu toate că în această fază sistemul de putere era doar în construcție, tehnocrația putea deja să influențeze semnificativ deciziile de natură politică prin intermediul „cerințelor tehnice" ale producției. De fapt, în această perioadă de improvizație a conducerii și utilizării puterii s-au format cele două instrumente principale prin care tehnocrația modelează deciziile administrative și politice. Prima o reprezintă amenințarea pe care rezultatele economice ale activității sale o pot avea la adresa stabilității macroeconomice. România a trebuit să treacă printr-o criză economică gravă pentru ca un asemenea mecanism să fie până la urmă pus la punct. Cea de a doua constă în amenințarea cu pericolul consecințelor sociale ale unor decizii economice și politice ce par a fi recomandabile la un moment dat. Astfel, prima mare victorie obținută de tehnocrație a fost „liberalizarea prețurilor" din toamna lui 1990. Libe-

ralizarea prețurilor a fost un nume reformist cu care a fost botezat un proces, altfel destul de cunoscut românilor sub numele de „creșterea prețurilor". După mai mult de jumătate de an de măriri de salarii, reduceri ale timpului de muncă, scădere a productivității muncii și prost management, singurul mod prin care întreprinderile industriale mai puteau să-și continue activitatea era să-și mărească prețurile. Teoretic, liberalizarea prețurilor era considerată a fi un pas înainte în punerea în mișcare a mecanismelor autonome ale pieței. Prețurile, se afirma, ar urma să fie stabilite pe baza raporturilor dintre cerere și ofertă. Această ecuație de manual era însă, cel puțin pentru economia românească, cu totul irealistă, pentru că majoritatea întreprinderilor producătoare aveau un monopol de piață, ca urmare a modului de structurare a industriei în economia socialistă. A doua mare victorie a reprezentat-o crearea acelui mecanism nou de subvenționare nelimitată, prin intermediul creditelor bancare. Acest mecanism era, din punctul de vedere al tehnocrației, superior celui de subvenționare de la buget – deși și acesta a fost păstrat pentru unele industrii și pentru agricultură încă o vreme îndelungată și, parțial mai există și acum, deși nu oficial – pentru că înlătura controlul administrației asupra destinației subvențiilor. În sfârșit, al treilea mare succes al tehnocrației în determinarea deciziilor de politică economică l-a reprezentat blocajul financiar. Blocajul financiar a dovedit că, în momentul în care tehnocrația ia decizia de a nu respecta regulile economice stabilite de administrație, aceasta din urmă nu are altă posibilitate decât să schimbe regulile. Una dintre reguli este că un cumpărător trebuie să plătească bunul sau serviciul pe care îl cumpără. Administrația, cu tot aparatul ei legislativ și instituțional, este garantul respectării acestei reguli. Atunci când întreprinderile au refuzat pur și simplu să plătească, încălcând în masă regula care părea elementară, administrația nu a avut încotro și a acceptat această nouă regulă a jocului: când întreprinderile nu plătesc, plătește administrația, sau, mai exact, administrația pune națiunea să plătească. Când n-au mai vrut, sau n-au mai putut plăti, întreprinderilor li s-au șters datoriile și li s-au dat alți bani ca să plătească salariile – pentru a asigura stabilitatea socială – și pentru a continua producția până la următorul blocaj financiar. În cei cinci ani

care au trecut de la revoluție au fost trei blocaje financiare și toate au fost rezolvate după aceeași rețetă.

Aceste victorii, ca și multe altele, mai mărunte, au dovedit încetul cu încetul că tehnocrația industrială poate domina deciziile, prin intermediul administrației și al guvernului fără să fie nevoită să preia direct conducerea economiei și a țării. Dar, a durat un timp până a fost învățată această lecție și, mai ales, pînă s-au pus la punct noile mecanisme de comunicare dintre tehnocrație și administrație.

Căci principalul handicap al tehnocrației în gestionarea puterii este lipsa ei de unitate. Comunismul reușise să asigure o unitate a tehnocrației, dar o făcuse prin subordonarea comună a acesteia, birocrației politice și administrației (ministerele economice), ca și prin faptul că toată economia suporta efectele negative ale unor decizii politice. Revoluția și reformele care i-au urmat au desființat aceste dependențe, dar au fărâmițat tehnocrația. O vreme, aceste circuite au tins să se refacă, tehnocrația încercând să-și formeze o nouă unitate la nivel administrativ, utilizând birocrația ministerială pentru asta. De aceea, atunci când legea privind societățile comerciale a încercat să destrame legăturile de tip birocratic dintre ministere și centrale, pe de o parte, și întreprinderile industriale, pe de altă parte, de opus s-a opus nu numai „birocrația conservatoare" din ministere, dar s-au opus și conducerile întreprinderilor. Se părea că asistăm la reluarea unei anecdotici suprarealiste, care a fost pusă pe seama unor stereotipii culturale: conducerile întreprinderilor vor să fie subordonate administrativ pentru că nu sunt în stare sau nu știu să-și rezolve singure problemele. În realitate, nici nu se putea, câtă vreme industria în ansamblul ei nu putea supraviețui fără o redistribuire în favoarea ei, la nivel centralizat, a resurselor naționale.

În paralel, a avut loc un alt proces care avea să influențeze decisiv sistemul de putere: o schimbare a raporturilor între elitele industriale. În perioada de dezvoltare industrială a anilor șaptezeci, s-a format o elită a tehnocrației industriale care, mai târziu, a reprezentat nucleul opoziției față de Ceaușescu și politicile economice ale acestuia și principalul purtător al ideologiei alternative care a delegitimat sistemul de putere comunist. Această elită era alcătuită din tehnocrația care se afla cel mai aproape de tehnologiile de vârf. Era dominată de ingineri și se afla con-

centrată, pe de o parte, în institutele de cercetare și proiectare, iar, pe de altă parte, în acele insule tehnologic mai avansate, care erau centrele de calcul, sau unele întreprinderi mai noi, de tipul Oltcit, sau legate de ceea ce pentru industria românească reprezenta tehnologii înalte (high-tech), ca industria aviatică, tehnologiile nucleare etc. Perioada postrevoluționară a adus după ea distrugerea acestei elite. Criza economică care s-a agravat începând din 1990 a afectat în primul rând cercetarea științifică și proiectarea, care au fost practic desființate, și întreprinderile cu o tehnicitate ridicată a producției, care și-au pierdut piețele pentru produsele lor. Criza economică și lipsa oricărei politici guvernamentale orientate spre zonele industriale avansate tehnologic, a condus practic la dispariția acestei elite, ca urmare a lipsei ei de competitivitate economică din bătălia pentru putere. Cercetarea și dezvoltarea tehnologică românească, puternică în perioada prerevoluționară tocmai pentru că era separată de producție prin finanțarea ei forțată administrativ, a devenit victima tocmai a acestei separări. Ultima ei victorie – finanțarea unui minim de menținere în funcțiune, printr-o contribuție unitară de unu la sută din întreaga activitate industrială, redistribuită apoi de la bugetul național – a însemnat și condamnarea ei la situația de simplă anexă, lipsită de putere și funcție industrială reală a unei industrii care își asigura supraviețuirea prin consumul excesiv fie de materii prime, fie de energie, fie de forță de muncă, dar, oricum, indiferentă la progresul tehnologic. Crearea, începând din 1992, a unui Minister al Științei și Tehnologiei, departe de a-i reface situația privilegiată prerevoluționară prin cuplarea cu administrația, a transformat-o definitiv într-o activitate periferică, de tipul culturii sau protecției mediului înconjurător.

Pe de altă parte, criza a provocat emergența unei alte elite industriale, definite în funcție de puterea economică și financiară a întreprinderilor sau de gravitatea problemelor sociale cu care pot amenința societatea sau sistemul politic, de tipul Văii Jiului sau Reșiței. Evident, în centrul acestora se află industria grea și cea petrochimică, sau, altfel spus, marii coloși industriali. Managerii acestora formează noua elită industrială a României și ei au preluat rolul de conducători ai tehnocrației. Drumul lor către putere nu a fost deloc simplu. A durat doi ani și a necesitat câștigarea mai multor bătălii economice și politice.

1. Înlăturarea elitei umaniste

A trebuit, pentru asta, să înlăture mai mulți concurenți, unii potențiali, alții deja instalați la putere. Imediat după revoluție, principala elită care s-a apropiat de putere a fost elita intelectuală a lumii cultural-artistice românești. Dintre toate elitele, cea umanistă avea cel mai mare acces la mass-media și opinia publică internațională, mulți dintre ei fiind cunoscuți nu numai în țară, dar și peste hotare. Atât numele cât și figurile unora erau cunoscute populației, iar din rândurile lor se desprinseseră unii dintre cei mai mediatizați disidenți sau opozanți față de Ceaușescu. În timpul revoluției jucaseră un rol important în mobilizarea maselor și, apoi, prin aparițiile la televiziune, în orientarea lor. Și, în plus, dispuneau de avantajul unui precedent, succesul Forumului Cetățenesc din Cehoslovacia, care a adus la putere tocmai această intelectualitate și care părea să se constituie într-un model general al traseului revoluțiilor anticomuniste.

În ciuda tuturor acestor atuuri, relativ ușor de valorificat în bătălia politică, totuși, intelectualitatea culturală nu a reprezentat un adversar serios pentru tehnocrația industrială. Trebuie precizat din capul locului că elita umanistă nu avea nici un fel de înțelegere a problemelor economice și, în general, s-a arătat din capul locului dispusă să ignore, ba chiar să sacrifice sistemul industrial românesc, cu tehnocrația lui cu tot. Era purtătoarea unei ideologii de-a dreptul naive cu privire la rosturile revoluției române și la modul în care ar putea fi valorificată, inclusiv în ceea ce privește orientarea evoluției în continuare a țării. Prin însăși natura profesiei și activității lor, membrii acestei elite au sesizat criza României prerevoluționare mai ales ca pe o criză umană și morală și au resimțit mai puternic decât alte categorii sociale alienarea pe care o produsese regimul comunist. După revoluție, au rămas în continuare ancorați în aceeași problematică și, aproape fără să-și dea seama, în limitele acesteia. Au fost principalii promotori ai tuturor schimbărilor care se refereau la drepturile omului și la promovarea libertăților individuale, dar au ignorat complet faptul că puterea reală se află acolo unde sunt concentrate resursele, adică în economie, în general, și în industrie, în special.

Pentru tehnocrație și pentru reprezentanții ei politici, preocupați cu prioritate de problemele economice și de administrarea în continuare a țării, o asemenea problematică era neimportantă, dar schimbările propuse nu aveau cum să strice. Erau chiar avantajos de făcut. Pe de o parte, erau luate foarte în serios de Occident, ca un semnal de schimbare, iar, pe de altă parte, menținеau o tensiune și un ritm ale schimbărilor, ambele necesare. Iar, câtă vreme elita umanistă se preocupa mai ales de asemenea probleme, ea însăși rămânea inofensivă, în ciuda hotărârii cu care s-a lansat, încă din primele zile de după revoluție, în bătălia pentru preluarea controlului puterii politice și înlăturarea grupării conduse de Ion Iliescu care, la urma urmei, reprezenta tocmai interesele politice ale tehnocrației.

Dar, tot elita umanistă a mai fost și promotoarea unei alte direcții a schimbării. Considera că revoluția înseamnă în primul rând o transformare morală și se purta față de ea mai degrabă ca față de o nouă religie decât ca un prilej de reorganizare a societății, economiei și relațiilor internaționale. De altfel, cel puțin unii dintre reprezentanții ei s-au apropiat rapid de un soi de misticism politic, extrem de neproductiv. Ideologia naivă pe care o promovau, influențată de filozofiile speculative ale începutului de secol, îi făcea să considere că, după jumătate de secol de dictatură și comunism, România era bolnavă moral și doar o purificare iacobină, bazată pe o autoflagelare, însoțită de o vânătoare de vrăjitoare, ar putea elibera societatea de comunism. Comunismul însuși era considerat mai degrabă o maladie intelectuală decât un mod de organizare a societății și a puterii. De aceea schimbarea, era teza lor esențială, trebuie să fie în primul rând spirituală și morală. Mulți dintre ei se bucuraseră, în timpul regimului comunist, de favoruri și privilegii și, în anumite perioade, avuseseră chiar funcții importante în ierarhia comunistă. Cu atât se simțeau acum mai înclinați spre duritate și intoleranță, ca o modalitate de a înlătura orice îndoială legată de propria lor vindecare de comunism.

Critica tranziției la intelectualitatea umanistă

Pornind de la această bază, intelectualitatea umanistă a fost prima care a încercat, pe de o parte, o critică a comunismului, iar, pe de altă parte, o critică a tranziției. A fost, totodată, singura care a însoțit aceste două critici de formularea unei direcții pentru dezvoltarea în continuare a revoluției. Baza de la care porneau era, însă, precară. În cea mai mare parte a fost construită prin preluarea mitologiei specifice războiului rece despre cele două societăți care se înfruntau, cea comunistă și cea capitalistă. De aceea, atât explicațiile pe care le-au dat, cât și soluțiile pe care le-au propus erau fie naive, fie extrem de simplificatoare. Mai mult, ignorau toate realitățile economice și sociale și ignorau cerințele fundamentale ale populației, net orientată către construcție și nu către o nebunie destructivă, oricât de purificatoare ar fi fost ea. În consecință și rezultatele au fost pe măsură.

Comunismul era considerat pur și simplu echivalent cu „răul", iar răul era descris în termenii clasici ai acestuia: închisori, torturi, arestări și execuții fără judecată, sentințe judecătorești arbitrare, terorizarea populației ș.a.m.d. Pentru că vedeau comunismul ca pe o încarnare a răului, nu puteau accepta, în nici un caz, că el ar fi putut să aibă vreodată un sprijin popular. Așa că, îi explicau succesul și menținerea vreme de jumătate de secol, în principal, pe seama caracteristicilor unui regim de ocupație, capabil ca, prin forță brută, să țină populația sub ascultare și să înăbușe o continuă mișcare de rezistență, clandestină, care a avut până la urmă succes în 1989 și ai cărei cei mai recenți reprezentanți erau chiar ei. În linii mari, povestea nu diferea de cea pe care comuniștii înșiși o creaseră despre fostul regim și mișcarea comunistă ilegală, pentru a explica și legitima propriul succes. Iar unele dintre personalitățile active ale noii mișcări intelectualiste participaseră la construirea ambelor povești.

În căutarea unei ilustrări convingătoare a acestei imagini au fost nevoiți să se întoarcă în anii cincizeci, readucând în memorie întâmplări și personaje ale acelor timpuri. Ceea ce nu realizau era faptul că o critică a comunismului incipient al anilor cincizeci era lipsită de consecințe pentru anii nouăzeci. Acea perioadă se încheiase și o încheiase nu revoluția din decembrie 1989, ci comunismul industrial al anilor șaizeci și

șaptezeci. Obiectivul intelectualității umaniste era ca, pornind de la revelațiile cu privire la acea perioadă, să poată declanșa un proces al comunismului care să-i conducă până la perioada postrevoluționară. Întreaga lor strategie de acces la putere se baza pe posibilitatea utilizării unui asemenea proces în lupta împotriva noilor conducători postrevoluționari. Nu exista mijloc mai eficient de a ignora realitățile anilor nouăzeci.

Asta a condamnat ofensiva lor la un eșec total. Inițial, procesul comunismului a fost prezentat de promotorii lui și perceput de opinia publică ca un soi de vânătoare de vrăjitoare declanșată împotriva foștilor membri ai partidului comunist. Lansată chiar imediat după victoria revoluției, într-un miting public din ajunul Crăciunului 1989, ideea a fost imediat respinsă, practic în unanimitate, iar obiectivul ei politic imediat – înlăturarea din CNFSN a lui Ion Iliescu și a celorlalți foști lideri ai partidului comunist – a eșuat. Într-o țară care avusese trei milioane de membri de partid, propunerea de a-i înlătura pe comuniști din viața publică nu avea cum să se bucure de popularitate. Iar într-o revoluție care depindea total de atitudinea binevoitoare a armatei, era o eroare politică gravă, căci 99 la sută dintre ofițerii armatei și sută la sută dintre ofițerii superiori fuseseră membri de partid. În acel decembrie 1989, liderii cu veleități politice ai intelectualității umaniste exultau pentru că reușiseră să adune, fără mari dificultăți, câteva zeci de mii de oameni în Piața Palatului din Capitală. Ignorau însă complet efectul pe care lozincile și obiectivele prezentate la acel miting le-au avut asupra unor factori reali ai puterii – armata, administrația, conducerile economice. De fapt, ignorau însăși existența acestora și capacitatea lor de reacție.

Eșecul s-a prelungit chiar și asupra formei imediate a acestor obiective, aceea de a elimina, în principiu, din viața publică, pe toți cei care avuseseră funcții de conducere în partidul comunist, celebrul punct opt al Proclamației de la Timișoara. Nici acesta nu a prins și asta nu pentru că populația ar fi îndrăgit prea mult pe foștii lideri ai partidului comunist. Dar, pe de o parte, era din nou evident că măsura îl viza pe Ion Iliescu, pe vremea aceea cea mai populară personalitate din țară. Iar, pe de altă parte, procedeul de a lua hotărâri cu privire la oameni pe bază de „dosar", adică a unor etichete cu caracter general care nu țineau

seama în nici un fel de individul însuși, semăna prea tare cu procedeele utilizate de serviciile de cadre ale fostului partid comunist pentru a fi agreate. Și, tocmai acest lucru li se poate reproșa – și li s-a și reproșat – acestor intelectuali, faptul că propuneau un anticomunism la fel de impersonal, autoritar și inflexibil ca și comunismul pe care îl condamnau exact pentru aceste caracteristici.

Până la urmă, procesul comunismului a murit lamentabil. Ideea unui șir de procese intentate unor foști demnitari comuniști din anii cincizeci era, pe de o parte derizorie, iar, pe de altă parte, s-a dovedit nerealizabilă. Iar ideea de a organiza un proces moral al comunismului, în lipsa unor procese de tipul Nürnberg, a căzut în desuetudine, pentru că nimeni nu înțelegea foarte bine ce înseamnă un asemenea proces moral, cum se poate realiza și care i-ar fi rezultatele concrete.

La fel de simplistă și ineficientă a fost și critica pe care intelectualitatea umanistă a încercat să o aducă tranziției. Deoarece ignora realitățile economice și sociale, dar, desigur, nu ignora existența crizei economice și a nemulțumirilor populației, a încercat să explice eșecul tranziției după modelul prin care tehnocrația industrială a construit o ideologie explicând eșecul comunismului. Pe scurt, criza economică și nereușitele tranziției se datorau, în concepția lor, exclusiv conducătorilor politici postrevoluționari, Ion Iliescu continuând, desigur, să fie cap de afiș. Acum, aceștia nu mai erau acuzați de incompetență, ci de-a dreptul de rea voință. Ei trădaseră revoluția și acum conduceau țara la dezastru numai pentru a-și păstra funcțiile de conducere pe care le preluaseră prin complot în primele zile ale revoluției. Soluția era înlocuirea acestora cu adevărații anticomuniști, deci, cu ei înșiși. Iar pentru a realiza asta, orice mijloace erau îngăduite, inclusiv „o nouă revoluție", denumire sub care se înțelegea un soi de insurecție de stradă care să preia puterea prin forță. Intelectualitatea umanistă a cochetat cu această idee din 1989 și până în 1992 când, adoptarea de către Parlament a noii Constituții a stabilizat definitiv sistemul de putere postrevoluționar. S-a străduit să atragă de partea ei intelectualitatea în totalitatea ei, prin organizații de tipul Alianței Civice. A încercat să convingă sindicatele să i se alăture. Și a apelat chiar și la sprijinul lumii interlope, din mijlocul căreia a recrutat un soi de echipe de șoc, răspunzătoare de violențele din

timpul unor manifestații îndreptate împotriva guvernului sau a președintelui.

În felul acesta, aparent paradoxal, tocmai intelectualitatea umanistă a fost cea care a dezvoltat o primă formă de extremism postrevoluționar și i-a dat o înfățișare politică, ba chiar doctrinară. Între altele, acest lucru a făcut-o din ce în ce mai nepopulară. Dar, cu tot extremismul ei, în penuria de opțiuni de orice fel care caracteriza perioada post-revoluționară, conturarea politică pe care a realizat-o intelectualitatea umanistă a reprezentat un termen de referință important. Opoziția politică a adoptat toate tezele acesteia ca teze proprii și și-a construit pe baza lor nu numai campaniile electorale, dar întreaga activitate politică. Așa cum era și de așteptat, tocmai de aceea a și pierdut, dar oricum nu avea de ales, căci era incapabilă să construiască o ideologie proprie, iar alta nu mai avea de unde prelua.

Înfrângerea

Acest specific al ideologiei construite de intelectualitatea umanistă a mai avut și alte consecințe. În primul rând, a permis tehnocrației să adopte o strategie ofensivă la adresa ei, identificând-o și ca grupare și ca personalități cu propriile exagerări. În al doilea rând, a permis prezentarea ei ca o grupare lipsită de flexibilitate ceea ce, în momentul în care compromisul a devenit cuvântul de ordine în sistemul politic românesc, a contribuit substanțial la eliminarea ei din angrenajul politic.

Atacul tehnocrației la adresa intelectualității umaniste a fost cu atât mai dur cu cât pericolul ca aceasta să reușească realmente să pună mâna pe putere a fost real, mai ales de-a lungul întregului an 1990. Pe de altă parte, înfrângerea ei nu a fost prea dificilă, în ciuda sprijinului politic, financiar și logistic acordat din străinătate. Slăbiciunile ei erau mai mari chiar decât atuurile de care dispunea. Intelectualitatea umanistă nu numai că ignora realitățile economice și sociale, dar era și lipsită complet de legături atât cu administrația, cât și cu tehnocrația, inclusiv cu influenta tehnocrație militară. Nu a reușit niciodată să-și extindă legăturile nici spre muncitorime, nici spre țărani și nici chiar spre noua pătură de întreprinzători care se năștea la periferia economiei de stat. Consti-

entă în parte de aceste slăbiciuni, a încercat o apropiere de unele sindicate, speculând ambițiile politice ale liderilor acestora, dar fără un succes deosebit. Sindicatele înseși erau prea legate și de conducerile întreprinderilor industriale și de administrația guvernamentală cu care negociau pentru a putea accepta ignorarea lor, pe care o propovăduia teoria și practica intelectualității umaniste.

A doua mare slăbiciune a acestei elite o constituia faptul că ea nu putea deține altă putere decât cea politică, pentru obținerea căreia nu se putea baza decât pe voturile alegătorilor. Or, tocmai aici era ea mai vulnerabilă, pe de o parte, datorită mesajului său politic, iar, pe de altă parte, datorită caracterului ei elitist, care o făcea să acorde oamenilor de rând nu numai un statut inferior, dar și o atenție mai scăzută. Specificul tezelor sale reușea să atragă cu precădere acele grupuri care considerau că, dintr-un motiv sau altul, o vânătoare de vrăjitoare le-ar fi avantajat, iar acestea nu erau prea multe. Reunind și adepții numeroaselor partide de opoziție, Alianța Civică a reușit, în noiembrie 1990, să mobilizeze, împreună cu toate celelalte partide de opoziție, într-o manifestație antiguvernamentală, peste o sută de mii de oameni în București, dar audiența ei în afara Capitalei era minimă, iar după acest succes a intrat într-un declin continuu. În cele din urmă s-a dizolvat, integrându-se în diferitele partide ale opoziției, inclusiv cel denumit al Alianței Civice, sau renunțând la activitatea politică.

Tehnocrația industrială nu a atacat și eliminat intelectualitatea umanistă – ca elită cu pretenții conducătoare cel puțin – doar pentru că aceasta avea intenția de a ajunge să conducă țara, adică să ocupe acel vârf politic al sistemului de putere. O asemenea perspectivă îi era tehnocrației indiferentă căci, atâta vreme cât ei îi rămânea controlul asupra principalelor resurse naționale, concentrate în industrie, adevărata putere îi aparținea. Dar, intelectualitatea umanistă era ferm hotărâtă să termine cu tot ceea ce însemnase comunismul, iar această hotărâre a ei nu se referea numai la comunismul anilor cincizeci, ci cuprindea și ceea ce acesta reușise să dezvolte în ultimele două decenii, adică industria. În efortul de a construi imaginea unei societăți cât mai diferită de cea comunistă, intelectualitatea umanistă se întorsese, pentru a defini orientarea pe care urma să o dea tranziției, către România perioadei

interbelice, căreia se străduia să-i facă o descriere cât mai idilică. „Înapoi la capitalism" se exprimase unul dintre liderii elitei atunci când a fost întrebat încotro propune el să se îndrepte România postrevoluționară, vrând să sublinieze cu asta atât opoziția față de socialism, cât și să indice perioada pe care o considera de referință. În realitate, chiar dacă România perioadei interbelice este sigur că nu însemna comunism, este îndoielnic că însemna capitalism și, în nici un caz nu însemna capitalismul industrial al sfârșitului de secol, cel pe care îl dorea tehnocrația industrială. Însemna, dimpotrivă, un atac direct și dur la adresa acesteia.

În primul rând, ca urmare a tezei retrocedării bunurilor naționalizate. Retrocedarea bunurilor naționalizate exaspera tehnocrația industrială, mai degrabă decât o înfricoșa, căci însemna întoarcerea la o formă primitivă de proprietate foarte puțin sau deloc potrivită cu structura industrială a României. În al doilea rând, ca urmare a tezelor legate de transformarea țării într-o societate bazată economic pe agricultură și turism. Lipsită de cunoștințe economice, intelectualitatea umanistă era ancorată într-un soi de „bucolism", visând refacerea valorilor tradiționale și a satului românesc și valorificarea prin turism a peisajului românesc, pentru a procura valuta necesară importurilor. Sacrificată, în toată această viziune, era industria, iar intelectualitatea nu înceta să peroreze la adresa uriașilor industriei grele, construiți de Ceaușescu și cărora nu le găsea altă justificare decât prostia și grandomania acestuia. Și, pentru a nu exista nici o îndoială că este ferm hotărâtă să încerce măcar o asemenea opțiune, intelectualitatea umanistă a găsit și o expresie politică a acestei rețete sui-generis a tranziției, în forma reinstaurării monarhiei.

Este posibil ca tehnocrația industrială să nu fi acordat prea mare importanță lozincilor economice ale Alianței Civice și să fi trecut până la urmă peste campania de propagandă în favoarea idilicei perioade interbelice, dar opțiunea monarhică era limpede în defavoarea sa. Nu exista exemplu mai bun și mai viu despre ce însemna concret refacerea structurilor specifice perioadei interbelice decât pulverizarea tehnocrației din agricultură – ca structură a puterii – ca urmare a reformei agrare și a desființării Cooperativelor Agricole de Producție. Sigur, parțial problema fusese rezolvată în cele din urmă prin menținerea Întreprinderilor Agricole de Stat, prin transferarea personalului în administrație

și prin pomparea masivă de resurse financiare către această zonă prin intermediul creditelor agricole cu dobânzi preferențiale și a programelor de refacere a agriculturii. Dar, acest sector important al puterii economice fusese dezorganizat grav printr-o măsură politică și tehnocrația nu mai putea accepta un nou experiment de acest fel. Important era și cosmopolitismul elitei umaniste și preferința ei declarată pentru Occident care, chiar dacă o făcea simpatică în mass-media occidentală, o făcea mai puțin simpatică tehnocrației industriale. În limbaj economic, lipsa de naționalism echivalează cu renunțarea la orice protecționism, iar industria românească, chiar mai dezavantajată pe piața internă de competiția cu industria occidentală decât pe piața externă, are neapărat nevoie, pentru a supraviețui, de scutul unei legislații protecționiste.

2. Bătălia pentru putere a clasei muncitoare

Către începutul lui 1991, elita umanistă era deja desființată ca un pericol potențial. O altă elită, cea a revoluționarilor, nici nu a apucat să se formeze. „Revoluționarii" și „eroii revoluției", cei care în decembrie 1989 au fost în fruntea mulțimilor care manifestau, s-au considerat o vreme îndreptățiți să participe la gestionarea puterii. Au fost acceptați atâta timp cât prezența lor putea să aducă un spor de legitimitate puterii în funcțiune, sau, dimpotrivă, o întărire a contestării legitimității de către unul sau altul dintre pretendenții la ocuparea vârfului politic. În măsura în care au intervenit activ și organizat în viața publică pentru a pretinde noi privilegii și recompense, care le-au fost întotdeauna acordate fără rezerve. De-a lungul celor cinci ani de la revoluție s-au strâns atât de multe, iar numărul lor a crescut el însuși atât de mult, încât populația a început să-i privească cu suspiciune, adăugând la imaginea de a fi fost cei mai activi și mai curajoși participanți la revoluție pe cea a unora care au avut cel mai mult de câștigat de pe urma acesteia. Cu toate că erau numeroși, credibili, influenți și organizați, nu s-au constituit niciodată într-o elită postrevoluționară a puterii. S-au mărginit să ajungă un grup de privilegiați. Nu au avut nici un fel de obiective post-revoluționare, nici o ideologie și nici o poziție clară. În cazul în care au fost într-adevăr conducătorii demonstrațiilor din 21 și 22 decembrie, sunt de departe cel

mai bun exemplu că revoluția nu avea obiective pentru perioada de după căderea lui Ceaușescu. Pentru tehnocrația industrială nu au reprezentat niciodată o problemă reală în competiția pentru controlul puterii deși, în perioada imediat următoare victoriei revoluției, unii dintre ei au susținut ideea unei epurări totale a vechilor conducători, de la cei politici la cei economici și industriali.

Ofensiva sindicatelor

În sfârșit, ultimul potențial contracandidat la controlul puterii, căruia tehnocrația a trebuit să-i facă față, a fost grupul liderilor sindicali. Liderii sindicali au fost, dintre toate elitele constituite sau embrionare, cea mai periculoasă pentru tehnocrația industrială. Am văzut că tehnocrația s-a descurcat cu relativă ușurință atunci când a avut de înfruntat elite, fie constituite, cum era cea umanistă, fie în curs de constituire, cea a revoluționarilor, și care au încercat să-și impună controlul prin intermediul nivelului politic. Problema a fost rezolvată prin însăși crearea sistemului de putere, în cadrul căruia nivelului politic de la vârf îi revine o funcție minoră în luarea deciziilor, prin anularea funcției politice a guvernului, prin atacul politic la adresa contracandidaților și prin acordarea de privilegii și favoruri acelor dintre opozanți care puteau fi neutralizați astfel. Asemenea privilegii și favoruri puteau fi ori de grup, ca în cazul statutului „eroilor revoluției", ori individuale, întinzându-se de la funcții în ambasade sau locuri în parlament, până la posturi lucrative în consiliile de administrație.

Nici una dintre aceste metode nu era eficientă în contracararea liderilor de sindicat. În primul rând, pentru că atacul acestora nu venea dinspre nivelurile politice ci, mult mai grav, din chiar interiorul întreprinderilor și instituțiilor conduse de tehnocrație. Iar atacul periclita direct controlul resurselor la chiar izvorul lor, în întreprindere. În plus, liderii sindicali nu erau niște naivi și ușor de speriat scriitori sau critici literari. Erau oameni energici, selectați în urma unor bătălii crunte, purtate pentru ocuparea poziției de lider, abili în mânuirea maselor de muncitori și care nu dădeau înapoi din fața perspectivei unei lupte, indiferent de mijloacele cu care se purta.

Sindicatele care s-au născut după revoluție au fost în bună măsură moștenitoarele, dacă nu în toate cazurile, a oamenilor și a structurilor, în orice caz ale scurtei tradiții și a valorilor consiliilor ad-hoc ale FSN. Cele mai multe dintre ele s-au format în perioada în care nici conducerile întreprinderilor și nici administrația centrală, inclusiv puterea politică, nu aveau altă legitimitate decât sprijinul muncitorilor. Retragerea ei echivala cu pierderea automată a oricărei autorități. Liderii sindicali au profitat de această putere pentru a demite și numi directori și alți membri ai conducerii întreprinderilor, iar faptul că organele birocratice superioare, de tipul ministerelor, confirmau aceste demiteri sau numiri, era o simplă formalitate. Perioada primei jumătăți a lui 1990 a fost perioada de aur a puterii sindicale, în care, în interiorul întreprinderii, liderii sindicali dispuneau de autoritate atât asupra membrilor de sindicat – sau măcar a unei părți importante a acestora – cât și asupra conducerii administrative a fabricii. A fost, totodată, o perioadă a marilor revendicări. Mai întâi, pentru că muncitorimea însăși se simțea îndreptățită la reparații pentru toate suferințele prin care trecuse în ultimii ani ai lui Ceaușescu. Mai apoi, pentru că singura metodă prin care liderii sindicali puteau să-și asigure sprijinul muncitorilor, menținând astfel puterea sindicatelor și propria lor autoritate, era de a smulge ceva, fie de la administrația întreprinderii, fie de la guvern.

A mai fost, de asemenea, o perioadă a definirii zonei de preocupări a sindicatelor. Inițial, preluând tradiția CFSN, sindicatele au tins să se ocupe de întreaga gamă a problematicii întreprinderilor, de la politicile de personal, cu probleme precum salariile, concediile, pensionarea, condițiile de muncă și numirea conducerilor întreprinderilor și până la probleme de producție, de tipul investițiilor, structurii cheltuielilor, pieței și prețurilor de desfacere etc., la care se adăugau, desigur, problemele globale ale economiei și țării. Argumentul de bază al sindicatelor era că oricare dintre aceste probleme avea implicații asupra membrilor lor de sindicat. Având tendința de a supraveghea și a supraviza întreaga activitate a managementului industrial, plus problemele de politică macro-economică guvernamentală, sindicatele începeau să se formeze, în prima jumătate a lui 1990, ca un soi de noi soviete ale

muncitorilor, exercitând presiuni serioase asupra sistemului de putere în formare la nivel central și local.

Pentru tehnocrația industrială, acest nou candidat la putere era extrem de periculos, din două motive. O dată, pentru că reprezenta o provocare la adresa puterii lor chiar în întreprindere, unde opuneau sistemului de decizie administrativă, un nou sistem. Birocrația sindicală, în formare, tindea să ocupe mai întâi locul gol creat prin dispariția birocrației politice, dar cu o legitimitate net superioară, deoarece se întemeia pe o democrație muncitorească ad-hoc. Iar, față de această birocrație sindicală în formare, tehnocrația industrială nu avea nici măcar argumentul competenței tehnice superioare. Liderii sindicali erau în marea lor majoritate ei înșiși foști membri ai acestei tehnocrații. Erau cu precădere ingineri sau economiști din întreprindere, oameni familiarizați cu problemele tehnice și economice ale acesteia și care puteau face cu ușurință apel la expertiza altor specialiști din întreprindere. Singurul lucru care le putea fi opus erau regulile birocratice ale deciziei industriale, un argument destul de slab în fața forței reunite a personalului întreprinderilor, căci sindicatele grupau la fel de bine și muncitorii și personalul tehnic și administrativ.

Al doilea pericol important pe care îl reprezentau sindicatele era tendința acestora de a întări funcțiile și autoritatea birocrației administrative guvernamentale, la care făceau apel nu atât ca la un arbitru, cât, mai ales, ca la un factor ce avea rolul de a întări formal deciziile propuse de sindicate. Astfel încât, tehnocrația se afla în fața perspectivei de a vedea puterea părăsind exact poziția pe care o ocupa ea, deplasându-se, în parte, spre sindicate și, în parte, spre nivelurile birocratice superioare, adică spre administrația centrală.

Până la urmă, tehnocrația industrială a câștigat bătălia, dar a fost, cum am mai spus, prima înfruntare serioasă căreia a trebuit să-i facă față. Ceea ce i-a asigurat victoria a fost o dublă ofensivă, desfășurată atât la nivelul întreprinderilor, cât și al relației cu administrația guvernamentală. Ideea principală a constat în transformarea dezavantajului de a fi prins între cele două niveluri – sindicatele și birocrația guvernamentală – în avantajul de a fi singurul factor al triadei care are legături nemijlocite cu amândouă. Tot utilizând presiunea muncitorilor pentru a

schimba directorii, liderii sindicali au sfârșit prin a ajunge la numirea unor conduceri cu care se aflau, din capul locului, în relații de colaborare și pe care, acum, erau ei interesați să-i protejeze în relațiile cu administrația guvernamentală. La rândul lor, conducerile întreprinderilor au sfârșit prin a propune liderilor de sindicat o alianță îndreptată spre susținerea în comun a intereselor întreprinderilor în fața birocrației guvernamentale. Strategia sindicatelor s-a modificat, conflictul de muncă deplasându-se dinspre conflictul muncitori-conducere, către cel întreprindere sau grup de întreprinderi, guvern.

O asemenea deplasare a fost facilitată de relațiile dintre administrație și managementul întreprinderilor, moștenite de la vechiul regim și aflate încă în funcțiune. Vechiul sistem concentrase resursele sub controlul administrației guvernamentale și elaborase un vast sistem de reglementări care asigurau acest control. Managementul întreprinderilor putea liniștit să ridice din umeri la orice cerere a sindicatelor și să arate cu degetul către cutare sau cutare reglementare, fără a cărei modificare cererea nu putea fi satisfăcută. În felul acesta, sindicatele au fost treptat împinse spre exercitarea de presiuni asupra guvernului și birocrației administrative, în locul contestării puterii conducerii întreprinderilor.

Mai mult, alianța dintre conducerea sindicatului și conducerea întreprinderii s-a concretizat în preluarea de către liderii sindicali, ca revendicări sindicale, a unor cereri ale managementului. Atunci când obținerea unor resurse suplimentare în folosul întreprinderilor, care în principiu însemnau subsidii suplimentare, indiferent de formă, nu putea fi realizată direct de către management, problema era preluată de către sindicate în negocierile lor cu guvernul. În schimb, managementul sprijinea cererile sindicale de majorări a salariilor sau de suplimentare a unor sporuri etc., fie oferind argumentația tehnică necesară, fie sponsorizând pur și simplu financiar grevele și manifestațiile. S-a ajuns astfel la situația paradoxală în care sindicatele și conducerile întreprinderilor să organizeze în comun mișcări greviste sau ofensive sindicale având drept țintă guvernul sau ministerele de resort. Uneori, atunci când ținta principală era de natură legislativă, sau un minister de tipul Ministerului Finanțelor sau al Muncii, acestora li se putea adăuga chiar sprijinul

funcționarilor din ministerul de resort, ca urmare a lobbyului exercitat de directori pe lângă vechile lor cunoștințe din ministere.

În paralel, conducerile întreprinderilor au utilizat pe larg avantajul relațiilor directe, personale și tradiționale cu tehnocrația din ministere pentru a contracara atacul liderilor de sindicat. De fapt, în măsura în care acest atac a însemnat realmente o presiune pentru redistribuirea puterii între tehnocrație și muncitorime, nu a existat nici un fel de defecțiune nici în interiorul tehnocrației, nici în alianța dintre tehnocrație și administrație pentru contracararea ei. În această privință, administrația a fost tot timpul alături de tehnocrație, cu care intrase deja în simbioză încă din regimul trecut și niciodată împotriva ei. Un sprijin serios în această privință a primit tehnocrația din partea politicii. În primul rând, din partea guvernului. Puțina politică pe care a făcut-o guvernul în toată perioada postrevoluționară a fost în legătură directă cu sindicatele și, evident, împotriva accesului său la putere. Guvernele postrevoluționare au cedat întotdeauna în fața cererilor economice sau salariale ale sindicatelor. După negocieri mai îndelungate sau mai puțin îndelungate, cu sau fără a fi nevoie să se apeleze la greve, sindicatele și-au obținut întotdeauna măririle de salarii, sau sporurile financiare pe care le-au solicitat. În măsura în care revendicările lor nu făceau decât să reproducă revendicări ale managementului întreprinderilor, uneori chiar al ramurilor industriale, guvernul, de asemenea, a cedat atunci când a avut ce. Dar, niciodată nu a cedat la ceea ce a numit „revendicări politice" ale sindicatelor, adică încercărilor liderilor de sindicat de a participa la puterea reală. Așa cum nu a cedat nici la încercările sindicatelor de a-și mări controlul asupra întreprinderilor.

Punctul cheie al întregii bătălii purtate a fost numirea directorilor. Asupra acesteia s-au concentrat și sindicatele încă din primele zile de după revoluție, iar periodic, valurile bătăliei au urcat până la niveluri superioare, cum ar fi miniștrii de resort sau funcționarii superiori din ministere. Aici, după dominația efemeră a sindicatelor din primele luni de după revoluție, s-a tranșat în cele din urmă bătălia în favoarea tehnocrației, cu sprijinul necondiționat al administrației și al politicienilor. Au fost cazuri în care directori de întreprindere, pe care guvernul sau ministerele doreau să-i schimbe, au rămas în funcție numai pentru că

sindicatele ceruseră și ele demiterea acestora și s-a dorit evitarea aparenței unei victorii a acestora. De regulă, administrația a apărat cu înverșunare nu atât directorii înșiși, cât principiul după care sindicatele nu au acces la decizii de această natură. Ca și la cele referitoare la activitatea întreprinderii. Iar atunci când nu a făcut față singură, a apelat la sprijinul politic. Politicienii înșiși nu au ezitat să arunce în joc toată influența de care dispuneau asupra opiniei publice, întorcând-o împotriva liderilor sindicali, pentru a proteja tehnocrația. Nici nu este de mirare, pentru că, de fapt, marele meci al puterii purtat în jurul revoluției a fost cel dintre elite și clasa muncitoare și a fost pierdut de aceasta din urmă.

Clasa muncitoare și puterea

De fapt, clasa muncitoare – muncitorimea industrială și, mai ales elita acesteia, muncitorii calificați și cu înaltă calificare – a pierdut puterea încă din timpul fostului regim. Un control real și semnificativ asupra acesteia nu a avut niciodată, dar, în anumite perioade ale industrializării, a jucat un rol realmente influent, pe care nu l-a pierdut în întregime decât către sfârșitul regimului. Birocrația politică a partidului comunist, care pretindea că deține conducerea în numele clasei muncitoare, trebuia să țină cont de elita acesteia. A făcut-o creând un sistem de privilegii aproape tot atât de vast ca și sistemul propriu de privilegii. Prin contrast, birocrația administrativă și tehnocrația industrială își obțineau privilegiile pe baza unui sistem de ilegalități și abuzuri tacit acceptate de către birocrația politică, întâi pentru că oricum nu putea să-l anuleze eficient și apoi, pentru că era un foarte bun mijloc de control prin șantaj al tehnocrației. Cu toate acestea, clasa muncitoare nu a susținut comunismul pentru asemenea privilegii și avantaje. L-a susținut pentru că politica de industrializare, urbanizare și dezvoltare a anilor șaizeci și șaptezeci era evident în avantajul ei. Chiar și ratele extrem de înalte ale acumulării din acea perioadă, care ajungeau uneori la 30-33 la sută din venitul național și care conduceau la nesfârșite regimuri de austeritate, erau pe deplin compensate de creșterea numerică și a importanței sociale a clasei muncitoare. La aceasta trebuie adăugate

vastele programe sociale, cum ar fi cel al construcției de locuințe, gratuitatea învățământului și a asistenței sanitare, securitatea locului de muncă și a pensiei ș.a.m.d. Și, de asemenea, creșterea nivelului de trai care a avut loc în perioada de creștere economică.

Nu are nici un rost să ne întrebăm cum de a fost posibil ca o mână de oameni, oricât de abili ar fi fost ei, chiar și sprijiniți de influența politică a Uniunii Sovietice – semnificativ diminuată după retragerea trupelor sovietice din țară –, beneficiind chiar și de o poliție politică eficientă, au putut ține sub ascultare, fără probleme serioase, un popor întreg. Am cădea în greșeala de a judeca realitățile comunismului după o mitologie elaborată după prăbușirea acestuia. Comunismul a fost susținut de clasa muncitoare, care a fost principalul beneficiar al acestuia. Muncitorimea industrială nu a fost interesată în susținerea unui regim autoritar, în restrângerea drepturilor omului sau în menținerea unei birocrații politice în mare măsură parazitară. Dar, a acceptat toate acestea ca pe un cost inevitabil al industrializării, creșterii economice și repartizării egalitare a beneficiilor acesteia, tot așa cum acum acceptă șomajul, scăderea nivelului de trai și repartizarea inegalitară a veniturilor ca un cost inevitabil al transformării economice. Și așa cum, în aceeași perioadă, le-au acceptat și tehnocrația industrială și elitele culturale, ambele bine integrate în sistem.

O bună parte din anii optzeci, clasa muncitoare a continuat să susțină menținerea socialismului în România, în ciuda deteriorării economice și sociale rapide. Socialimul nu s-ar fi putut menține încă zece ani, bazându-se doar pe capacitatea regimului de a se reproduce politic, dacă baza acestuia, clasa muncitorilor industriali, i-ar fi retras sprijinul și legitimitatea. Dar și-a menținut-o încă o bună perioadă de timp. Întâi pentru că nici o altă alternativă nu se contura, iar apoi pentru că exista speranța că toate acestea se datorează eforturilor de a plăti datoria externă și, prin urmare, lucrurile se vor îndrepta radical după aceea. Când și această perspectivă a fost interzisă, când anunțarea de către Ceaușescu a încheierii plății datoriei externe nu a fost urmată de o nouă creștere economică, în paralel cu destinderea consumului și îmbunătățirea traiului, abia atunci clasa muncitoare a început să perceapă realitatea că regimul pe care îl susține nu mai este capabil de o nouă relansare a

economiei, iar criza economică și deteriorarea vieții cotidiene sunt prețul plătit pentru menținerea sistemului și nu pentru plata datoriei externe.

În acel moment însă muncitorii industriali nu se mai aflau la putere, iar influența lor asupra acesteia era nulă. Birocrația politică a partidului comunist nu mai funcționa de mult ca o interfață între conducerea politică a țării și clasa muncitoare. Rolul ei fusese redus la simpla exercitare de presiuni asupra muncitorimii și, o făcea, apelând nu atât la autoritatea ei politică asupra acesteia, care se diminuase până la anulare, ci utilizând autoritatea administrației întreprinderilor și structurile organizatorice ale acesteia. Studii făcute asupra distribuției deciziei și autorității în industrie încă înainte de revoluție – niciodată publicate și niciodată luate în serios de autorități – au arătat acest proces dublu care caracteriza ruptura dintre partidul comunist și clasa muncitoare. Inițial, birocrația politică își asumase rolul de a controla politic tehnocrația industrială în numele muncitorilor, subordonați tehnic și administrativ acesteia. În etapa următoare, cea a „epocii de aur", adică a industrializării intensive, conducerea politică s-a autonomizat față de bază. Liderii politici ai partidului comunist, care nu mai depindeau în nici un fel de muncitori pentru a-și menține posturile sau a promova, ci doar de succesul în intriga din interiorul birocrației politice, au tăiat accesul muncitorilor la putere, dar au continuat să-i utilizeze ca pe un mijloc de presiune împotriva tehnocrației industriale în ascensiune. Partidul comunist se desprinsese însă deja de baza lui de clasă nu numai de fapt, dar și ideologic. Ceaușescu nu se mai pretindea a fi reprezentantul clasei muncitoare ci, de data asta, al întregului popor, o pretenție comună tuturor dictatorilor, dar net mai vagă și care tindea să mute centrul de greutate al legitimării dinspre organizațiile industriale spre organizațiile administrative și dinspre partidul politic spre stat. Confuzia se mai menținea pentru că Ceaușescu nu a renunțat niciodată la ceea ce era denumit „rolul conducător al partidului comunist", principala lui apărare împotriva oricărei ofensive a unei eventuale elite concurente. Dar el acționa tot mai mult în primul rând ca șef al statului și nu ca șef al partidului. O asemenea situație era necunoscută, de exemplu, în Uniunea Sovietică, unde secretarul general al partidului comunist conducea fără

discuție țara, deși nu avea neapărat o funcție și în conducerea statului. În această etapă, puterea politică se autonomizase în raport cu orice bază socială, iar autoritatea birocrației politice asupra muncitorilor se exercita prin intermediul administrației și tehnocrației. Secretarul de partid transmitea decizia directorului întreprinderii sau șefului de secție și acesta era cel care o aducea la îndeplinire, utilizând autoritatea sa tehnică și administrativă. Nici vorbă nu mai era de o autoritate politică asupra muncitorilor.

Etapa a treia a acestui proces a început în momentul în care birocrația politică a fost nevoită să-și utilizeze puterea împotriva clasei muncitoare, pentru a obține de la aceasta mai multe ore de muncă și în condiții mai grele pentru salarii mai mici, o reducere masivă a consumului individual și social și înăbușirea oricăror încercări de protest sau de revoltă, cum au fost cele ale minerilor din Valea Jiului sau ale muncitorilor din Brașov, în 1987. Etapa a patra și ultima a fost revoluția, în care muncitorimea s-a ridicat împotriva acestei puteri și a politicii purtate de aceasta. Tocmai ridicarea muncitorimii a dus la victoria revoluției. Muncitorii sunt cei care, în dimineața lui 22 decembrie, au pus în mișcare populația Bucureștiului și au asigurat victoria demonstrațiilor anti-Ceaușescu, începute cu o zi înainte și înăbușite de miliție și armată în noaptea de 21 spre 22 decembrie. Și, ceea ce este important, este că au plecat din fabrici, ca muncitori și nu ca „simpli cetățeni".

După cum am văzut, victoria revoluției a însemnat, pentru o scurtă perioadă, reluarea de către clasa muncitoare a puterii. Dar, acest lucru era o realitate sortită să fie pasageră și care se îndrepta, oricum, împotriva curentului. Nici una dintre elitele care se pregăteau să intre în competiția pentru putere nu era dispusă să accepte participarea clasei muncitoare la aceasta. Elita culturală, pentru că oricum nu avea nici o legătură cu aceasta și prefera să-i ignore chiar existența. Proiectul ei despre viitorul țării, vag atunci când nu era vorba despre rolul pe care urma să-l joace ea însăși, se baza pe o imagine idilică despre țăranul român, muncind pământul și găzduind turiști străini pentru a face rost de valuta necesară importurilor și acorda puțină atenție industriei și oamenilor ei. Pentru tehnocrația industrială, în schimb, muncitorimea avea un loc bine stabilit, cel care îi revenea în organizarea tehnică a

producției, de executant supus necondiționat disciplinei industriale. În nici un caz nu vedea vreun rost cedării puterii politice, sau măcar a unei părți a acesteia, executanților industriali.

S-a spus despre revoluția din decembrie că a fost o revoluție anticomunistă. Până la urmă, lucrurile au evoluat, într-adevăr, către desființarea tuturor structurilor și realităților care puteau fi considerate specifice comunismului. Dar, este îndoielnic că, în decembrie 1989, și chiar multe săptămâni după aceea, muncitorimea voia într-adevăr să renunțe la comunism. Răspunsul la această întrebare depinde foarte mult de ce anume se înțelege prin comunism. Dacă se folosește numele pentru a desemna regimul politic și economic al ultimilor ani ai lui Ceaușescu, atunci revoluția a fost categoric anticomunistă, iar muncitorii au fost și ei anticomuniști. Dacă însă se înțelege prin comunism un sistem economic și social în care clasa muncitoare participă la putere pentru că este clasă muncitoare și nu pentru că muncitorii sunt și ei cetățeni ca toți ceilalți, atunci anticomunismul revoluției nu mai poate fi luat drept garantat. Muncitorii nu s-au ridicat împotriva unei societăți în care clasa muncitoare este la putere. Dimpotrivă, s-au ridicat împotriva unui regim care, deși afirma că guvernează în numele clasei muncitoare, nu-i lăsase acesteia nici o urmă de putere, ba chiar începuse să guverneze împotriva ei. Iar muncitorimea a identificat acest regim mai degrabă cu Ceaușescu decât cu comunismul.

Ceea ce urmărea clasa muncitoare în decembrie 1989 și în lunile care au urmat era mai mult o revenire la principiile comunismului ideal, lumea aceea utopică descrisă în literatura de popularizare. O bună parte a populației, dacă nu majoritatea, privea revoluția ca o modalitate de a-l înlătura pe Ceaușescu, identificat drept capul tuturor relelor și, mai degrabă decât de a construi capitalismul, de a perfecționa socialismul existent. Când, în primul său discurs rostit după victoria revoluției, Ion Iliescu l-a acuzat pe Ceaușescu de a fi trădat idealurile comunismului, pe de o parte avea dreptate, iar, pe de altă parte, nu formula doar o opinie personală, ci una destul de răspândită și acceptată, în principal, printre muncitori. Avea dreptate pentru că, asemeni oricărui comunism aplicat, realitatea celui patronat de Ceaușescu nu avea nici o legătură cu utopia despre societatea fără clase, în care fiecare muncește după posi-

bilități și primește după necesități. Așa cum nu avea nici o legătură cu o societate condusă politic de și în favoarea clasei muncitoare. Opoziția a utilizat cu insistență aceste afirmații ale lui Ion Iliescu în campaniile electorale pentru a convinge populația că el nu este decât un nostalgic, prost disimulat, al vechiului regim. A reușit doar să o convingă că el mai rămâne încă legat de idealurile comunismului naiv al primilor săi susținători și nu este deloc sigur că în felul acesta i-a făcut un deserviciu în opinia alegătorilor.

De altfel, imediat după revoluție, clasa muncitoare a pus, după cum am văzut, mâna pe putere pentru o scurtă perioadă de timp, după care a fost înlăturată discret, ba chiar cu propriul său sprijin.

Sindicatele au fost un ultim efort al muncitorilor de a participa la putere, într-o formă sau alta. În întreprindere, sindicatele au încercat continuu să controleze deciziile tehnice și economice ale conducerii. Iar la nivel național, confederațiile sindicale au încercat să impună sau să modifice politici economice și sociale. Nici una dintre aceste încercări nu a reușit. Deși, la început măcar, presiunea exercitată de clasa muncitoare prin intermediul sindicatelor a fost suficient de mare pentru ca deținătorii puterii să trebuiască să se încline în fața ei. În acele momente a devenit evident că, dispunând de putere, clasa muncitoare nu are nici o idee despre ce să facă cu ea. A folosit-o pentru a-și mări salariile, a reduce timpul de muncă, a-și acorda sporuri și avantaje materiale și a crește securitatea socială. Toate s-au dovedit efemere și, până la urmă, a trebuit să plătească pentru ele printr-o înrăutățire mai gravă a nivelului de trai decât în cazul în care nu le-ar fi cerut și obținut. Dar, n-a încercat în nici un fel să-și stabilizeze poziția de putere. Este îndoielnic că ar fi reușit, în orice caz n-a făcut nici o încercare sistematică de acest fel, cum ar fi, de exemplu, aceea de a se organiza politic.

Tehnocrația industrială era dispusă să utilizeze sindicatele pentru a mări presiunea asupra administrației de a realoca unele resurse în favoarea întreprinderii, dar nu era dispusă să lase sindicatele să controleze modul în care erau utilizate acestea. Partidele politice erau și ele atrase de ideea de a folosi sindicatele ca o masă de manevră politică, atât în alegeri cât și în combinații mai sofisticate, cum ar fi răsturnarea guvernului prin asocierea unei moțiuni de cenzură cu o grevă generală. Și.

desigur, nu aveau deloc intenția de a ceda vreo parte din puterea astfel obținută, sindicatelor.

Anihilarea liderilor sindicali

În general, soluția propusă de deținătorii puterii la toate nivelurile a fost de a coopta la putere nu sindicatele, ci liderii sindicali, ceea ce, desigur, nu este același lucru. Cooptarea sindicatelor ar fi însemnat transformarea muncitorilor în coparticipanți la gestionarea puterii. Ea s-ar fi putut realiza, la nivelul întreprinderii de exemplu, prin includerea unui reprezentant al acestora în consiliul de administrație, propunere care s-a dezbătut prin 1990-1991 și care a fost respinsă inclusiv de liderii sindicali. Cooptarea doar a liderilor sindicali nu înseamnă lărgirea în vreun fel a cercului participanților la putere, ci doar transformarea muncitorilor, prin intermediul liderilor lor, într-o foarte utilă masă de manevră, de regulă politică. Mai are o consecință. Treptat, se naște o ruptură și de interese și de obiective între lideri și membrii de sindicat.

Este omenesc ca liderii sindicali să aibă ambiții politice. De multe ori, ele sunt chiar mai întemeiate decât ale multor politicieni; am văzut că, pentru a ajunge în situația de lideri, și de a se menține acolo, ei au trebuit să treacă printr-un complex și complicat proces de selecție și prin lupte și intrigi cel puțin la fel de sofisticate ca și cele din interiorul unui partid politic. Construirea confederațiilor sindicale, care reunesc sindicate din toate ramurile și din întreaga țară, au necesitat un efort organizatoric uriaș, iar acum liderii sindicali au o experiență de organizare și de conducere a unor mase mari de oameni și a unor birocrații complicate, net superioară celei de care dispun politicienii. Pe scurt, sunt mai dotați și mai experimentați ca lideri decât cei mai mulți dintre politicienii și birocrații în funcțiune.

Dar, cu cât s-au apropiat mai mult de politică, cu cât au încercat mai mult să introducă obiective politice, mai transparente sau mai puțin transparente, în mișcarea sindicală, cu atât și-au diminuat autoritatea asupra propriilor organizații. Un prim semnal a fost încercarea avortată de a crea un partid politic al sindicatelor, un fel de aripă politică a mișcării sindicale. „Convenția Solidarității Sociale", creată în grabă și cu

stângăcie în preajma alegerilor, prin participarea mai mult sau mai puțin deschisă a celor trei mari confederații sindicale: CNSLR, Frăția și Alfa, a obținut un număr ridicol de mic de voturi în septembrie 1992. Eșecul grevei generale din primăvara lui 1993 a fost însă cea mai bună dovadă că muncitorii nu sprijină o politică purtată prin intermediul sindicatelor. Ea a arătat că muncitorii sunt dispuși să facă o grevă în întreprindere pentru mărirea salariilor, eventual chiar o grevă de ramură, întinsă în toată țara, dar nu o grevă generală pentru schimbarea guvernului.

O asemenea atitudine din partea membrilor de sindicat, adică, în principal, a clasei muncitoare, pare surprinzătoare. În alte țări europene există legături clare și directe între partidele politice și sindicate. Există partide care s-au născut ca mișcări politice ale unor sindicate, așa cum există partide politice care au organizat mișcări sindicale importante, iar legătura dintre ele a continuat. Pe de altă parte, nici unul dintre partidele politice care au avut rezonanță după decembrie 1989 nu s-a conturat ca partid care să reprezinte interesele muncitorilor în lupta pentru putere. Lipsa de interes a muncitorilor față de aventurile politice ale liderilor lor nu se datorează lipsei de interes a clasei muncitoare față de putere. Ci, pur și simplu, faptului că politica pe care liderii sindicali au încercat să o asocieze sindicatelor nu are nici o relevanță pentru clasa muncitoare.

Fiecare dintre marile confederații naționale reunește mai mulți membrii decât oricare dintre partidele sau alianțele politice. Sunt confederații mari, cum ar fi CNSLR sau Alfa care reunesc mai mulți membrii decât toate partidele politice la un loc. Ele dispun de potențialul necesar pentru a juca un rol cheie în politica națională. Atâta doar că nu au nici un fel de politică. Nu au nici măcar o bază de pe care s-ar putea construi până la urmă o politică. Asta ar însemna să definească interesele muncitorilor și să propună un rol pentru clasa muncitoare în societatea care se construiește sau rezultă din tranziție. În privința aceasta, liderii sindicali sunt total neputincioși. Mulți dintre ei au urmat cursuri despre mișcarea sindicală în Occident și au avut ocazia să afle cum anume funcționează sindicatele acolo, inclusiv în relația cu partidele politice. De asemenea, nici una dintre organizațiile și organismele străine care se ocupă de tranziția în România, influențând-o într-o direcție sau alta, n-a

ignorat sindicatele, oferindu-le expertiză și sprijin logistic. Dar, pe de o parte, liderii sindicali înșiși au fost mai puțin preocupați de filozofia mișcării sindicale și a clasei muncitoare, cât de structurile organizatorice și mecanismele de conducere și negociere etc. Iar, pe de altă parte, ceea ce se potrivește mișcării sindicale dintr-o țară occidentală dezvoltată nu se potrivește neapărat și mișcării sindicale din România în tranziție, deși nu este nici evident și nici ușor de realizat asta.

Rezultatul este că sindicatele românești nu au depășit faza în care lupta lor se concentrează pe mărirea salariilor. Tactica liderilor de sindicat, indiferent dacă porneau un conflict în întreprindere sau unul la nivel național, a fost de a solicita majorări de salarii ca nucleu al unei liste lungi de revendicări cu un caracter politic sau legate de lupta facțiunilor birocratice din întreprindere, cum ar fi schimbarea directorilor. Dacă era nevoie de grevă pentru a impune cererile din a doua categorie, puteau fi siguri că muncitorii vor accepta greva pentru a obține creșterea de salarii. Răspunsul invariabil al tehnocrației, indiferent dacă se dădea la nivel de întreprindere sau la nivel național, prin intermediul guvernului, a fost de a satisface toate majorările de salarii, scoțând astfel din joc muncitorii, și nici una dintre cererile cu caracter politic, asigurându-se astfel de înfrângerea liderilor sindicali.

Creșterea salariilor nu reprezenta nici ea cine știe ce victorie. După revoluție, tehnocrația industrială s-a văzut și ea nevoită să reducă consumul populației, în general și al clasei muncitoare, în special, pentru a asigura resursele necesare menținerii în funcțiune a nucleului industriei românești. În asemenea condiții, măririle de salarii, evident, nu intră în obiectivul politicii economice. Creșterile de salarii ca urmare a grevelor au fost cu ușurință anihilate prin intermediul inflației. De-a lungul celor cinci ani care au trecut după revoluție, sindicatele au organizat greve victorioase una după alta, dar, în ciuda acestora și în ciuda creșterilor de salarii obținute în urma lor, salariul real la sfârșitul lui 1993 nu reprezenta decât 60% față de nivelul din octombrie 1990.

Prinsă între mecanismele economice ale inflației, care-i anulează victoriile economice și politicile care nu o interesează, mișcarea sindicală tinde să se descompună treptat și să-și piardă din credibilitate după vârful atins în 1991. Contribuie la aceasta și un alt fenomen, mai subtil,

dar nu mai puțin periculos. Este vorba despre autonomizarea birocrației sindicale în raport cu membrii de sindicat.

De fapt, sindicatele tind să repete, dar într-un ritm mult mai rapid, istoria desprinderii de clasa muncitoare a partidului comunist. Complicându-și organizarea, ele și-au dezvoltat o birocrație sindicală formată din lideri sindicali de toate nivelurile și din personal angajat, structurată în nenumărate comitete, consilii etc. și care și-a dezvoltat propriile reguli de promovare a liderilor. În faza actuală de organizare a federațiilor și confederațiilor sindicale, democrația sindicală este simplă vorbă goală. Liderii sindicali nu mai depind, pentru menținerea poziției lor, sau pentru continuarea ascensiunii, de sprijinul membrilor de sindicat, ci de raporturile de putere dintre diferitele facțiuni ale birocrației sindicale. Alegerile, conferințele și congresele, atunci când se țin, deși liderii sindicali nu sunt niciodată grăbiți să le organizeze, au devenit simple formalități. Mijloacele de manipulare a voturilor de către organizatori nu sunt în general diferite de cele utilizate de răposatul partid comunist în organizarea propriei „democrații de partid".

În al doilea rând, tot asemenea fostei birocrații politice, noua birocrație sindicală tinde și ea să apeleze la autoritatea structurilor de organizare tehnică a întreprinderii pentru a-și menține sau întări propria autoritate asupra membrilor de sindicat. Așa cum am menționat deja, s-a ajuns în cele mai multe întreprinderi la o colaborare „la vârf" între conducerea administrativă și cea a sindicatelor, așa că, în prezent, cele două categorii de lideri se sprijină reciproc. Cum această colaborare se bazează în primul rând pe relațiile interpersonale dintre director și liderul sindical, ea nu modifică în nici un fel distribuirea puterii, nici în întreprindere, nici în economie sau politică.

Cu atât mai ușor în acest context, ca liderii confederațiilor sindicale, cei care sunt situați cel mai departe de viața întreprinderilor și, totodată, cel mai aproape de intrigile politice, să fie pur și simplu absorbiți în acestea din urmă. Rezultatul este dublu. Conducerea sindicală renunță la elaborarea unei politici specifice muncitorilor și reprezentării acesteia la nivelul sistemului politic. Ea adoptă pur și simplu lozinci ale partidelor politice pe care încearcă să le atașeze clasei muncitoare sau măcar organizațiilor de sindicat pe care le controlează. În plus, le adop-

tă la întâmplare. La acest nivel, liderii sindicali, lipsiți de criterii și evaluări politice impuse de propriile lor organizații, dar doritori sau nevoiți să se amestece în viața politică, adoptă lozincile sau obiectivele politice ale acelor politicieni de care, personal sunt mai apropiați sau care, pe piața creată ad-hoc, oferă mai multe avantaje personale liderului respectiv. Rezultatul este o derută totală la nivelul mișcării sindicale și o confuzie generalizată în viața politică. Este foarte dificil să știi în ce combinație politică se află unul sau altul dintre liderii sindicali pentru că piața este deschisă continuu, iar un lider sindical va trece mereu, cu arme și bagaje, dintr-o tabără în alta, în funcție de conjunctură și de oferte. Ca urmare, traiectoriile „politice" ale sindicatelor sunt susceptibile să sufere schimbări dintre cele mai spectaculoase, cu atât mai mult cu cât și politicienii intră în acest joc cu tot atât de puține scrupule ca și liderii sindicali.

Sindicatele și politica: mineriada din iunie

Cel mai spectaculos caz de schimbare bruscă a poziției unui sindicat îl reprezintă cel al Federației Sindicatelor Libere Miniere din Valea Jiului, autoarea celebrelor „mineriade". De trei ori între 1990 și 1991, mineriadele au influențat semnificativ viața politică românească. Dar, fiecare mineriadă a intervenit altfel în politică, în favoarea altei tabere, iar intervenția s-a obținut prin alte mijloace. Prima venire a minerilor la București a fost în februarie 1990. Atunci au venit în sprijinul direct și declarat al CNFSN, în general, și al președintelui Iliescu, în particular. Era o replică la o încercare a opoziției de a răsturna CNFSN cu ajutorul unui soi de „insurecție", după principiul că, în acea perioadă, puterea era a celui care reușea să o apuce. Pe tot parcursul lui 1990, opoziția a cochetat cu ideea de insurecție, după lozinca că „singura soluție este o nouă revoluție", dar, evident, nu și-a asumat niciodată răspunderea pentru tulburările de stradă pe care, dacă nu le organiza, era dispusă măcar să le valorifice rezultatele.

Pe 18 februarie 1990, o astfel de „insurecție" era cât pe ce să reușească. Înarmați cu rângi și bâte, insurgenții, al căror nucleu îl reprezentau organizațiile de „revoluționari" sprijinite de lumea interlopă

bucureșteană, au atacat sediul guvernului și al CNFSN, reușind să pătrundă în clădire. Ca de obicei la asemenea manifestații, poliția nu a intervenit, iar guvernanții au intrat în panică. Televiziunea, în spiritul tradiției revoluției televizate, transmitea în direct înfruntarea și, ca urmare, o parte a populației Capitalei și a muncitorilor au încercat să vină în sprijinul CNFSN, organizând o contramanifestație, de simpatie pentru Ion Iliescu și colegii săi. Dar, lipsiți de organizare și conducere, ei au fost împinși, fără violență, într-o margine a pieței și, sub protecția mulțimii de spectatori pasivi și simpatizanți pașnici, insurgenții au forțat intrarea în clădire. Până la urmă a intervenit armata care a restabilit situația inițială fără dificultăți și victime, și a arestat câțiva dintre agresori și un mare număr de naivi care au intrat în clădire din curiozitate.

Dar, a existat un moment în care insurecția părea victorioasă și acel moment i-a determinat pe mineri să plece din Valea Jiului și să vină la București în sprijinul CNFSN. Nu a fost o inițiativă sindicală, deși liderii de sindicat s-au grăbit, mai târziu să și-o însușească. Minerii au venit împreună cu cel puțin o parte a tehnocraților, cu inginerii și șefii de schimb și, deși atunci s-au utilizat pentru prima dată elementele de spectacol care vor face vâlvă mai târziu – uniformele de miner, lămpașele și ventilele cu piuliță la capăt – au fost remarcabil de disciplinați. Drumul din Valea Jiului și până la București durează o zi. Când minerii au ajuns în Piața Victoriei, conflictul fusese rezolvat deja de armată, iar situația era sub control. Venirea lor, deși nu a mai modificat cu nimic lucrurile, a avut aceeași semnificație ca și ieșirea din fabrici a muncitorilor bucureșteni pe 22 decembrie. Clasa muncitoare, în numele căreia vorbeau minerii, era dispusă să sprijine puterea nou instalată. Faptul că baza acestei credințe era încă ideologia regimului care tocmai dispăruse avea prea puțină importanță. Nici o putere nu putea fi legitimă în acele zile fără sprijinul muncitorilor, iar minerii tocmai de aceea veniseră la București. Nu atât ca să se încaiere cu insurgenții, cât pentru a legitima pe cei deja instalați la putere.

Mineriada din iunie 1990 s-a făcut în alte condiții și a dovedit o evoluție importantă a lucrurilor, care nu a fost însă sesizată atunci. Pe 13 iunie, aproape imediat după ce victoria în alegeri a FSN a fost certă, încercarea de insurecție a fost repetată. De data aceasta, era mult mai

bine pregătită. Momentul declanșării l-a reprezentat încercarea poliției de a evacua Piața Universității de manifestanții care o ocupau de mai mult de o lună. După entuziasmul inițial și, mai ales, după pierderea alegerilor de către opoziție, Piața Universității lâncezea. Manifestația se degradase serios și locul studenților, intelectualilor și, în general, al opoziției politice, fusese ocupat de o lume semiinterlopă, semiboemă, care se autonomizase în cele din urmă și construise, fără a fi tulburată de forțele de ordine, un soi de tabără hippy ad-hoc, pe fondul unui comerț ilegal înfloritor. În dimineața lui 13 iunie, poliția a intrat în forță în Piață, a arestat o parte a manifestanților și a bătut și împrăștiat restul. Câteva ore mai târziu, puternic întăriți de echipe insurecționale mult mai bine organizate și înarmate cu sticle incendiare, manifestanții au reluat ofensiva, au pus pe fugă polițiștii și, însoțiți de un mare număr de curioși și de spectatori, au trecut la atacul unor instituții, cum ar fi televiziunea și Ministerul de Interne.

În rândul guvernanților s-a instaurat panica. Ea nu era generată atât de manifestanți, care nu reprezentau o forță prin ei înșiși, cât de izolarea bruscă în care s-au trezit. Părea să se repete situația în care fusese pus și Ceaușescu în decembrie când, în fața manifestanților pașnici de atunci, a fost lăsat dintr-o dată fără nici un fel de sprijin. Poliția dispăruse practic din București, cu excepția celor asediați în Ministerul de Interne și care, mai degrabă, aveau nevoie ei de ajutor decât puteau ajuta pe cineva. Mai mult, era lipsită de conducere, atât ministrul de Interne, cât și șeful poliției fiind de negăsit. Armata părea și ea că șovăie. Până seara târziu, unitățile militare care asigurau paza clădirilor atacate au asistat pasiv, fără să intervină. Clădirea guvernului nu a fost atacată, manifestanții trecând indiferenți pe lângă ea în drumul lor spre televiziune, iar această dovadă de conducere, disciplină și abilitate a insurgenților i-a speriat și mai tare pe guvernanți. Au făcut apel la sprijinul populației, dar populația Bucureștiului prefera să urmărească evenimentele la televizor decât să iasă pe străzi în sprijinul proaspeților câștigători ai alegerilor.

Realitatea este că situația nu a fost nici un moment realmente gravă. Dar asta se vedea mai bine din oraș decât din Palatul Victoria. Numărul manifestanților nu a depășit niciodată câteva sute, orașul era

liniștit și nimeni nu avea chef de nici o insurecție sau de lupte de stradă. Lumea votase, bătălia politică era considerată câștigată și toți așteptau ca guvernul, mai legitim acum ca niciodată, chiar dacă era încă cel vechi, să facă ordine, că doar de aia este guvern. Chiar și liderii politici ai opoziției au evitat să se asocieze unei asemenea aventuri. În sfârșit, pe seară, armata s-a pus în sfârșit în mișcare și după o scurtă intervenție, în timpul nopții, transformată într-o bătălie de stradă în care s-au utilizat armele de foc, a făcut ordine.

Dar, în după-amiaza de 13 iunie, minerii au pornit din nou spre capitală. De data aceasta nu mai era însă clasa muncitoare venind în sprijinul puterii instalate de ea după revoluție. Acum, tehnocrația, speriată că, după ce câștigase alegerile, putea să piardă puterea, manevra pur și simplu minerii prin intermediul sindicatelor. Nu au fost chemați nici din ordinul și nici cu știrea președintelui Ion Iliescu, deși apelul de ajutor lansat de acesta populației prin intermediul televiziunii a fost folosit pentru a justifica venirea lor. Nu se știe nici acum foarte exact cui i-a aparținut inițiativa acestei chemări. Cel mai probabil ca ea să fi fost luată de câțiva zeloși din conducerea proaspătului partid de guvernământ. Cert este că tehnocrația a cooperat pe scară largă. A organizat transportul. A permis, ba chiar a facilitat plecarea minerilor spre capitală. Iar, în București, a sprijinit cel puțin moral acțiunea lor. Reprezentanții acesteia nu au pozat nici o clipă în lideri sau organizatori ai mineriadei și nu și-au asumat nici o clipă răspunderea pentru ea. Dar, au organizat-o și au sprijinit-o.

Spaima tehnocrației fusese atât de mare, iar frustrările acumulate într-o asemenea cantitate, încât de data aceasta le-au cedat nervii. Minerii nu numai că au fost lăsați, dar chiar au fost îndrumați în operațiuni polițienești, care aveau mai puțin rolul să descopere participanții la atacurile din 13 iunie, cât să plătească polițele. Minerii au bătut studenții și pe oricine au mai găsit în Piața Universității, au devastat sedii de partide și chiar și locuințele unor lideri ai opoziției și au făcut o adevărată razie prin piețele capitalei împotriva țiganilor. Mineriada din iunie a fost masiv mediatizată și utilizată pentru a discredita total guvernarea în fața opiniei publice internaționale. Cea mai încărcată notă de plată i-a revenit, după cum era și normal, președintelui Iliescu, căruia nu numai că

i-a fost atribuită chemarea minerilor – ceea ce de altfel nu este adevărat – dar a mai și trebuit să mulțumească public acestora. Prin intermediul televiziunii, imaginile cu minerii bătând lumea în Piața Universității și cu Ion Iliescu mulțumindu-le au făcut înconjurul lumii. Cu această ocazie, a fost atașată politicii românești o etichetă care n-a mai putut fi dezlipită definitiv nici în ziua de azi, deși, între timp, interesele și, prin urmare și pozițiile guvernelor occidentale față de România s-au mai schimbat.

Semnificația majoră a mineriadei din iunie, care nu avea să fie percepută vreme îndelungată, a fost însă cu totul alta. Cu ocazia alegerilor din mai 1990, clasa muncitoare ieșea din istoria revoluției. Ultimul ei gest politic fusese să voteze un regim îndreptat în primul rând împotriva intereselor ei și, mai ales, a participării ei la putere.

Se intra într-o fază nouă. Tehnocrația industrială reușise să-și stabilizeze puterea prin instaurarea unei puteri politice care să o reprezinte și să-i promoveze interesele. Acum, dovedea că la aceasta poate adăuga și manipularea clasei muncitoare. Și că sindicatele sunt cel mai eficient mijloc în acest scop. Această lecție avea să mai fie folosită. Minerii adunați în fața Palatului Victoria pentru a-l apăra de atacurile opoziției aveau să se întoarcă. Dar, de data asta, pentru a-l cuceri și a răsturna guvernul, același guvern pe care, în iunie 1990, își închipuiau că îl salvaseră. Pentru a se ajunge la o asemenea întorsătură a fost necesară o evoluție complicată.

Liderii de sindicat și politica: mineriada din septembrie

Până în septembrie 1991 aceste procese au funcționat, schimbând multe dintre realitățile anului anterior. În februarie 1990, muncitorimea din Valea Jiului, făcuse o demonstrație politică. În iunie al aceluiași an, sindicatele au fost folosite ca o forță de șoc în lupta politică. În septembrie 1991, la București nu au mai venit nici măcar sindicatele, ci doar „oamenii lui Miron Cosma", liderul sindical din Valea Jiului. Cea mai mare parte a minerilor rămăsese totuși în Valea Jiului și nu avea intenția să se amestece în aventura lui Cosma. Istoria mineriadei din septembrie este mai simplă, dar net mai bogată în consecințe și semnificații decât

cea din iunie 1990. Totul a pornit pe fondul unui conflict de muncă în Valea Jiului. Conflictele de muncă din Valea Jiului erau endemice. Periodic, minerii, prin intermediul liderilor sindicali, făceau lungi liste de revendicări pe care le prezentau guvernului. Periodic, guvernul făcea liste la fel de lungi de promisiuni. Acestea erau apoi întotdeauna realizate doar parțial și după multe tărăgăneli și amânări. Unele dintre ele nu erau realizate niciodată și apăreau invariabil pe listele următoare de revendicări ca și pe cele de promisiuni.

În septembrie 1991, punctul de pornire al mineriadei a fost din nou o listă de revendicări, precum și cererea minerilor, standard, de altfel, ca primul-ministru să vină în Valea Jiului. Era, pentru ei, o problemă de prestigiu, un mod de a-și afirma importanța și de a contracara campania purtată de presă și de opoziția politică împotriva minerilor pe tema mineriadei din iunie 1990. Ca de obicei, primul-ministru a refuzat să vină, dar a trimis o delegație în zonă să negocieze cu sindicatele. Ca de obicei, această delegație, după ce a tras de timp cât a putut, a sfârșit prin a ceda și a satisface revendicările. Lista de revendicări a fost acceptată, iar minerii chiar au anunțat încetarea grevei. În aceeași zi, au cerut ca primul-ministru să vină în Valea Jiului, iar noaptea au plecat spre București, de data asta ca să răstoarne guvernul. Așa cum am mai spus, nu au plecat toți. Nici măcar liderii sindicali nu au plecat cu toții. A plecat Miron Cosma și cei care îl urmau necondiționat. Celor mai mulți dintre ei nici măcar nu le era clar de ce au plecat. Știau numai că guvernul nu făcea bine ceea ce făcea, iar ei se duceau să pună lucrurile în ordine.

Între timp, avuseseră loc evoluții importante în Valea Jiului. Deși guvernul, mai de voie, mai de nevoie, satisfăcuse o parte din cererile minerilor, viața nu era deloc roză în regiune. După mineriada din 1990, o adevărată campanie de mass-media a fost îndreptată împotriva minerilor. Erau descriși ca niște barbari, sălbaticii ignoranți veniți din fundul pământului ca să înăbușe democrația cu bâtele lor. Nimeni nu voia să aibă de a face cu ei. Erau stigmatizați în masă, iar Miron Cosma desigur că avea, din acest tratament, partea leului. Sub presiunea mass-mediei și pe fondul unor conflicte interpersonale chiar și celelalte sindicate miniere se desolidarizaseră de ei și formaseră o federație concurentă.

Poate chiar mai importantă decât campania mass-media a fost sabotarea pe scară largă a regiunii. Valea Jiului produce doar cărbune și atât. Restul, tot ce este nevoie pentru a putea trăi, de la alimente, până la bunurile de consum de uz îndelungat, se aduce din alte zone. Urmare a presiunilor politice ale opoziției și a imaginii negative create, a început o adevărată sabotare a aprovizionării regiunii cu bunuri de bază, în special cu alimente, care trebuiau aduse din județele învecinate și care erau deturnate în alte direcții. Viața în Valea Jiului devenea din ce în ce mai dificilă, iar prețurile tot mai mari. Minerii aveau bani, dar nu aveau ce cumpăra cu ei.

Și, ca să pună capac la toate, guvernul se desolidariza tot mai mult de ei. Încă din iunie 1990, Petre Roman, primul-ministru în funcțiune și viitorul prim-ministru, avusese grijă să nu fie identificat cu mineriada. Cât timp minerii fuseseră în București nu a făcut nici un gest care să-l poată asocia cu aceștia. Nu a apărut în preajma lor, nu a ținut discursuri, nu le-a mulțumit și nu a discutat cu ei. Imediat după plecarea lor a organizat o conferință de presă cu corespondenții străini la București, pentru a se desolidariza de mineriadă. A dezaprobat comportarea minerilor. A contrazis teoria președintelui Iliescu că pe 13 iunie avusese loc o încercare de insurecție și a prezentat evenimentele ca pe o simplă încăierare de stradă între forțele de ordine și lumea interlopă. Foarte atenți la imaginea lor în străinătate și mai cunoscători ai stereotipurilor culturale ale mass-mediei occidentale, Petre Roman și apropiații săi au lăsat întreaga responsabilitate a mineriadei în seama președintelui și a FSN, din care nu făceau, pe atunci, parte. După aceea, atitudinea guvernului față de mineri a fost masiv influențată de dorința de a nu fi considerat că îi răsplătește pentru intervenția din iunie. Această ambiguitate a guvernului și a celui de al doilea lider al puterii ca popularitate, Petre Roman, a contat imens și în culpabilizarea minerilor și în a-i face, cel puțin pe liderii lor, să se considere trădați de putere.

Cu atât mai mult cu cât, după 1990, opoziția și-a schimbat radical atitudinea față de mineri. De fapt, și-a schimbat întreaga strategie politică, până atunci axată pe nefericita ideologie a anticomunismului. Acum, opoziția politică pedala pe tema incompetenței și corupției guvernării, încercând să exploateze în folos propriu nemulțumirile pe care

nu se putea să nu le determine criza economică și scăderea nivelului de trai al populației. Minerii nu au fost nici ei uitați în acest proces. O împăcare istorică a avut loc. Studenți din București au vizitat Valea Jiului, iar minerii au fost fericiți să le poată dovedi că sunt oameni normali și nu sălbatici și să le arate condițiile inumane în care se lucrează în minerit. Lideri ai opoziției politice au trecut și ei pe acolo, pe unde nici Ion Iliescu, nici Petre Roman nu au vrut să treacă, pentru a nu-și înrăutăți și mai mult imaginea externă. Miron Cosma însuși a fost contactat de opoziție și a fost iertat pentru rătăcirea din iunie, dacă, evident, își schimbă opiniile politice.

De fapt, opiniile politice ale lui Miron Cosma contau prea puțin. Ca de obicei, conflictul real nu era cel dintre guvernanți și opoziția politică. Aceasta fusese anihilată o dată cu scoaterea din joc a elitei culturale. Acum, bătălia, chiar mai serioasă decât cea purtată împotriva clasei muncitoare, se dădea în interiorul tehnocrației industriale, între principalele grupări ale acesteia. Ideea de a utiliza minerii împotriva lui Petre Roman și a ceea ce reprezenta politic acesta se poate să fi venit și opoziției. Opoziția a mai încercat să aducă sindicatele în sprijinul ei. În orice caz nu ea a pus minerii în mișcare, pentru simplu motiv că nu era în stare. Dar, desigur, s-a străduit să tragă cât mai multe foloase din răscoala acestora. Situația era, astfel, destul de complexă. Din motive pe care nimeni nu le înțelegea, minerii veneau acum la București împotriva puterii pe care o sprijiniseră în iunie. Opoziția politică nu-i controla, desigur, dar se pregătea să-i utilizeze și, în acest scop și-a mobilizat propriile echipe de șoc. Tehnocrația era deja împărțită în două grupări aflate în plină bătălie, una grupată în jurul lui Petre Roman, cealaltă în jurul președintelui Ion Iliescu. Acesta era meciul cel mare, a cărui miză era puterea, puterea adevărată, de data asta, și traseul pe care urma să se așeze România.

Nu era deloc clar nici ce vor minerii și nici cine îi manipulează. Este destul de probabil ca nimeni să nu fi avut controlul total al mișcărilor acestora. Era evident că veneau împotriva guvernului condus de Petre Roman, iar tehnocrația care se opunea deja acestuia era destul de abilă ca să profite de confuzia creată. Iar confuzia era totală în condițiile în care conflictul se purta chiar în interiorul elitei conducătoare și ni-

meni nu mai știa cu precizie cine pe cine sprijină și ce anume se urmărește în realitate, în spatele unui sfat sau al unei decizii aparent nevinovate. S-a sugerat ca, în timp ce minerii erau în drum spre București, Petre Roman să se ducă la Petroșani, ca să discute cu minerii rămași acolo și care erau categoric mai puțin războinici. O asemenea mișcare l-ar fi lăsat pe Miron Cosma și fără obiectiv (formal el venea la București pentru că primul-ministru refuzase să se ducă în Valea Jiului) și l-ar fi scos și din joc, pentru că negocierea cu premierul s-ar fi purtat pe când el era în tren, undeva între București și Petroșani. Dar Petre Roman a bănuit o capcană în spatele acestei idei neobișnuite și, până la urmă, a refuzat să meargă la Petroșani. S-au făcut și propuneri mai îndrăznețe. Unii membrii mai hotărâți ai guvernului au propus ca trenul încărcat cu mineri să fie oprit de armată, fie cu ajutorul tancurilor fie, chiar, prin aruncarea liniei în aer. Armata însă nu avea deloc de gând să se lase amestecată într-o asemenea încurcătură, așa că propunerile nu au fost până la urmă aplicate.

O dată sosiți la București, minerii au primit ca întăriri echipele de bătăuși ale lumii interlope a Capitalei, care li s-au alăturat fără a fi chemate și au făcut eforturi serioase pentru a stârni ciocniri cu poliția și cu apărătorii sediului guvernului. Până la urmă, mineriada s-a dovedit a fi la fel de fără rost ca și cea anterioară. Fără a fi importantă prin sine însăși, ea s-a dovedit importantă prin intriga ce s-a desfășurat în jurul ei. Și pentru semnificația, atunci nebăgată în seamă, că sindicatele au încetat să mai joace vreun rol real în sistemul de putere, dar că liderii acestora mai pot continua să fie folosiți, dacă pot aduna suficienți oameni, pentru a invoca un sprijin popular adus unui obiectiv politic.

După cum am văzut, în jurul mineriadei se învârteau trei grupări, fiecare încercând să o folosească în favoarea ei. Gruparea de tehnocrați din jurul lui Petre Roman știa că victoria asupra mineriadei avea să-i întărească pozițiile în așa măsură încât o victorie ulterioară asupra grupării adverse a tehnocrației nu mai părea deloc imposibilă. Adversarii, grupul de tehnocrați din jurul opoziției interne a FSN față de guvern, erau dispuși să utilizeze mineriada pentru a răsturna guvernul și a-l înlătura pe primul-ministru. Iar opoziția politică spera să folosească minerii pentru a le înlătura pe amândouă și a pune ea mâna pe putere.

Ceea ce opoziția ignora, dar cei de la putere nu, era faptul că, indiferent cine câștiga lupta, trebuia mai înainte de orice să scoată minerii din Capitală. Pentru asta, singura soluție care părea realizabilă era din nou intervenția armatei, numai că exista temerea că armata, în cazul că ar fi fost atacată de mineri, ar fi fost nevoită să recurgă la arme. Nici un politician nu voia să își asume această răspundere și, pentru a ieși din încurcătură, Petre Roman a găsit cu cale să facă o schimbare de guvern. Comunicatul dat publicității era destul de confuz, dar ideea lui era că premierul își depune mandatul și urmează să formeze noul guvern. A doua zi de dimineață, Biroul executiv al Senatului, ia notă de faptul că guvernul și-a dat demisia, fără a mai ține seama de restul comunicatului. Nimeni nu era sigur că o asemenea formă este corectă, dar, în condițiile de atunci asta nici nu conta foarte mult. După ce a lansat știrea oficială cu demisia guvernului, Senatul s-a dus acasă, așa că Petre Roman a încercat să se adreseze Adunării Deputaților. N-a primit nici un sprijin nici din partea acesteia, și în plus, a trebuit să plece în grabă pentru că minerii se hotărâseră să asedieze Parlamentul. Intrarea minerilor în Parlament a fost spectaculoasă, dar n-a avut nici un efect, dacă nu ținem seama de spaima provocată deputaților. Cu guvernul demis, minerii nu mai aveau nici măcar cu cine să-și negocieze cererile. În acest moment, opoziția politică, scăpată de guvernul FSN cu ajutorul minerilor, a încercat să-i folosească pentru a-l înlătura și pe președinte. Un conflict deschis între Ion Iliescu și mineri nu putea să fie decât în folosul ei. Miron Cosma, „barbarul", „sălbaticul din fundul pământului" etc. a fost invitatul de onoare al congresului Partidului Național Țărănesc, salutat cu ovații ca un haiduc sprijinitor al democrației și în cinstea lui s-au ținut discursuri. Între altele a fost îndemnat și să atace președinția.

Minerii au atacat într-adevăr sediul președintelui României, dar garda acestuia a replicat cu gaze lacrimogene și gloanțe de cauciuc cu care fusese recent dotată și i-a împrăștiat. Pentru a li se asigura o retragere cât de cât onorabilă și pentru a-i convinge totuși să plece, s-a aranjat o întâlnire a președintelui cu Miron Cosma și s-a semnat un protocol. După care minerii s-au întors la Petroșani, a fost format Guvernul Stolojan, iar opoziția a trebuit să explice, cu ceva dificultăți, cum a fost cu alianța cu minerii.

Mineriada din septembrie a consemnat ieșirea sindicatelor din jocul politic și intrarea, în schimb, în acest joc al liderilor de sindicat. După alegerile din 1992, a început un fel de licitație generală pentru achiziționarea de lideri de sindicat de către partidele politice. Evident că nici un partid politic nu avea nevoie numai de liderii înșiși, ci de aceștia împreună măcar cu denumirea sindicatului. Nimeni nu putea să-și facă prea multe iluzii legate de numărul de voturi pe care o asemenea combinație le poate aduce în plus în alegeri. Eșecul partidului sindicatelor în alegerile generale, ca și al candidaților sprijiniți deschis de sindicate în alegerile locale fusese total. Ceea ce putea fi folosit totuși era sporul de legitimitate pe care putea să-l aducă un lider sindical. Se putea conta, de asemenea, pe un câștig organizatoric important, organizarea sindicatelor fiind net superioară celei a partidelor politice, indiferent care ar fi fost acestea.

După alegerile din 1992, liderii de sindicat păreau a fi mai atrași de opoziție, cu atât mai mult cu cât singura strategie pe care o cunoșteau era de a fi în continuu conflict cu guvernul. Singurul lucru care părea să-i împiedice în a trece cu arme și bagaje în tabăra acesteia era faptul că membrii de sindicat se simțeau mai puțin îndemnați să se alăture partidelor politice, în general și celor ale opoziției, în particular. Pe de altă parte, partidul de guvernământ, prin intermediul guvernului oferea avantaje mai palpabile și mai imediate. Ca un prim pas, o serie de lideri sindicali din linia a doua au fost absorbiți în administrație, devenind secretari de stat sau directori generali în ministere și păstrându-și în același timp și funcțiile de lideri sindicali. Aceasta era o combinație încă nemaivăzută, dar România se obișnuise cu soluțiile originale. Ulterior, principala confederație sindicală din țară, CNSLR-Frăția, s-a rupt în două, liderii uneia dintre grupări optând pentru integrarea în coaliția guvernamentală, iar ceilalți pentru alianța cu opoziția. În felul acesta, mișcarea sindicală este definitiv decapitată, iar clasa muncitoare iese din istoria politică a României pentru o bună bucată de timp.

VII. RĂZBOIUL FRATRICID AL TEHNOCRAȚIEI INDUSTRIALE

1. Combatanții

Dacă anul 1990 a fost anul câștigării bătăliilor pentru putere purtate cu elita culturală și cu clasa muncitoare, anul următor, 1991, avea să consemneze începutul războiului intern în interiorul tehnocrației. Până atunci, tehnocrația acționase în bună parte unită în lupta împotriva adversarilor potențiali. Elita culturală fusese eliminată ca pericol real o dată ce primejdia unei insurecții sau a unei noi revoluții fusese depășită. Punctul culminant al acesteia se situase în decembrie 1990, când elita culturală conta pe transformarea aniversării unui an de la victoria revoluției cu o nouă mobilizare a maselor împotriva guvernanților. Scenariul a fost pus în aplicare, au fost organizate mari manifestații, iar punctul culminant l-a reprezentat greva șoferilor. Aceștia au manifestat pe străzile capitalei cu utilajele lor grele și apoi au blocat șoselele de acces către București, tăind aprovizionarea orașului.

În ciuda tuturor acestor eforturi, populația nu avea deloc de gând să răstoarne de la putere pe cele mai populare figuri ale perioadei, Ion Iliescu și Petre Roman. Amândoi au ieșit întăriți din această confruntare, iar elita culturală a părăsit definitiv lupta pentru putere. În ceea ce privește sindicatele, acestea încă nu fuseseră în întregime anihilate, dar erau pe o pantă descendentă. Frăția era deja puternic angajată politic și, deși conducerea acesteia controla eficient acțiunile membrilor de sindicat, se dovedise incapabilă să mobilizeze populația în jurul unor acțiuni sindicale cu motivație politică. Uriașul CNSLR era încă în plin proces de restructurare, iar liderii săi se ocupau mai degrabă de luptele interne decât de scena politică. Alte sindicate încă nu jucau nici un rol, iar mai târziu, când vor fi în stare să-l joace, se vor limita la a acționa ca anexe politice ale unei grupări sau alteia. În întreprinderi, soarta bătăliei pentru putere fusese deja stabilită în favoarea tehnocrației și consacrată prin

noua legislație referitoare la conducerea societăților comerciale și la sindicate.

Tehnocrația era deja victorioasă. Sistemul de putere fusese consolidat și stabilizat. Se părea că nu-i mai rămâne decât să guverneze, punând astfel, în sfârșit, stăpânire pe tranziție. Dar, tocmai victoria a făcut evidente, ba chiar a accentuat, tensiunile din interiorul tehnocrației. Bătăliei purtate pentru eliminarea unor eventuale alte elite îi urma acum războiul intern, pentru a stabili care anume dintre grupările tehnocratice va reuși să cucerească puterea în detrimentul celorlalte. Căci, interesele diferitelor componente deveniseră deja prea divergente pentru ca un compromis să mai satisfacă pe vreuna dintre ele. Și, în plus, nu se găsea nimeni care să încerce să formuleze un compromis.

S-ar putea spune că, în bună parte, s-a ajuns la înfruntare tocmai pentru că nimeni nu era conștient că este vorba de un soi de război civil, că grupările care se înfruntă nu sunt altceva decât componentele aceleiași pături sociale. Retorica politică a contribuit mult la radicalizarea artificială a pozițiilor, cel puțin la suprafață. Și cum, până la urmă, cea mai mare parte a sa s-a desfășurat în jurul unui conflict foarte personalizat, cel dintre Ion Iliescu și Petre Roman, s-ar putea conchide că totul s-a datorat unei simple conjuncturi nefericite și, iată, suntem în fața unui caz în care caracteristicile personale ale unor lideri au influențat major istoria tranziției. În realitate, bătălia politică dintre cei doi și susținătorii lor, atât de spectaculoasă și de mediatizată, nu a fost decât vârful aisbergului. Bătălia reală s-a purtat în adâncurile vieții economice și n-a izbucnit la suprafața politică decât atunci când, pentru a învinge, fiecare dintre părți a avut nevoie de controlul acelui vârf al sistemului de putere cu care, în principiu, erau de acord amândouă.

Tehnocrația de întreprindere

Nu are de ce să ne surprindă ideea că tehnocrația industrială nu este o categorie socială și economică unitară. O sursă importantă a acestei lipse de unitate a fost lipsa de unitate a procesului de industrializare desfășurat în regimul precedent. La rândul ei, această lipsă de unitate a fost determinată de marile oscilații de politică economică.

România și-a început industrializarea după rețeta leninistă a dezvoltării industriei grele. Un prim val al industrializării a constat în ridicarea acelor uriașe uzine metalurgice, siderurgice și de construcții de mașini. Acestea erau purtătoare, în principal, ale tehnologiilor anterioare celui de-al doilea război mondial, în sensul că aveau drept unitate de bază echipa de muncitori, al cărui nucleu era format din câțiva muncitori calificați, deserviți de un număr relativ mare de muncitori semi sau necalificați. În aceste procese, rostul mașinii este să potențeze abilitățile muncitorilor calificați și să înlocuiască un și mai mare număr de alți muncitori necalificați. Întregul proces era asistat tehnic de un număr mic de tehnicieni cu înaltă calificare – ingineri –, ale căror intervenții în procesul de producție erau sporadice. Operațiunile pur economice, legate de contabilitatea activității de producție, de aprovizionare și desfacere se considerau simple anexe, și chiar așa și erau, în condițiile în care, deciziile privind întreprinderea sunt strict prevăzute prin plan și gestionate la nivel național și nu la nivel de întreprindere.

O asemenea structură nu numai că era tipică unui anumit nivel tehnologic și unor anumite industrii. Ea era specifică orânduirii comuniste ca formă de organizare socială, și constituia structura ideală, atât prin componența socială cât și prin rețeaua de putere din întreprindere, pentru un regim politic în care clasa muncitoare – adică muncitorii calificați – era considerată a fi cea mai importantă în societate și sursa de legitimare a oricărei avuții și puteri. Începând cu anii șaptezeci, aceste structuri încep să se modernizeze. Se introduc, pe scară relativ largă, automatizarea și inginerii. Cu toate acestea, nu s-a exagerat până într-atât, încât să se pună în pericol structura de bază. Unele dintre procesele tehnologice au fost automatizate pe scară largă. Dar, nu s-a ajuns până la automatizarea întreprinderilor și, deși rolul muncitorilor calificați s-a mai diminuat, ei au continuat să rămână principala componentă a producției. Chiar și atunci când s-a trecut la robotizarea producției, aceasta s-a făcut numai fragmentar și, de multe ori, acești roboți, achiziționați mai degrabă de dragul modei decât din dorința de a schimba caracteristicile producției, reprezentau simple curiozități în întreprindere.

La etapa următoare nu s-a trecut niciodată cu seriozitate. Existau, în interior, presiuni importante pentru asta. O parte a tehnocrației, legată de tehnologiile avansate, presa pentru dezvoltarea ramurilor industriale cele mai dinamice în domeniu, de la electronică și până la chimia de mare sinteză, ca și pentru răspândirea pe scară largă a aplicațiilor acestora, de tipul computerelor și telecomunicațiilor moderne. Și mai puternice erau presiunile externe, produsele românești exportate tradițional pe piața occidentală pierzându-și treptat din competitivitate. Occidentul își modifica structurile tehnologice și economice, iar foarfecele prețurilor tindea să favorizeze produsele purtătoare ale noilor tehnologii, sau produsele tradiționale, dar la standarde de calitate și rentabilitate pe care numai noile tehnologii le puteau oferi. Pentru comunism, opunerea față de restructurarea economică pe care o presupunea noua formă de economie era o opțiune politică, de vreme ce ea implica și o restructurare a distribuției puterii. Aici, comunismul intra în contradicție cu propria ideologie, căci el se afirma a fi mediul cel mai favorabil dezvoltării științifice și tehnice și profund interesat în promovarea acesteia. În România, problema a fost rezolvată prin izolarea potențialelor insule de tehnologie avansată și scoaterea lor din circuitul economic esențial. Computerele au fost îngrămădite în centre de calcul și au fost utilizate cel mult la calcularea salariilor. Specialiștii au fost îngrămădiți și ei în centre de cercetare și proiectare, menite să deservească întreprinderi complet neinteresate în inovarea tehnologică. Pe de o parte, nu aveau banii cu care să o facă, toate investițiile fiind planificate centralizat, iar, pe de altă parte, problemele prioritare ale tehnocrației de întreprindere nu se rezolvau prin modernizări tehnologice. În felul acesta, grupul specialiștilor legați de tehnologiile avansate a devenit o elită intelectuală, concentrată în marile orașe, cel mai masiv în București, cu o funcționalitate reală extrem de redusă, izolată de economia reală și de centrele de putere ale acesteia, dar cu un prestigiu social foarte ridicat. A avut loc o deturnare: în loc să ajungă să fie vârful de lance al tehnocrației industriale, noul val al acesteia, a fost transformată într-o elită culturală lipsită de orice putere.

Am văzut că, pentru tehnocrația industrială nu a fost dificil ca, după revoluție, să elimine această elită din competiția pentru putere. Nu

avea nici o bază economică reală, nu controla nici un fel de resurse, erau în întregime dependenți de fondurile pe care întreprinderile le alocau pentru proiecte sau modernizări, care niciodată nu erau privite ca vitale ci, mai degrabă, ca un lux sau o modă și la care, după revoluție, au renunțat cu prioritate.

De ce se opunea tehnocrația industrială tehnologiilor moderne și schimbărilor pe care le presupuneau acesta? Se poate desigur înțelege că această pătură de conducători de întreprindere – directori, ingineri șefi, contabili șefi, șefi de secție și de servicii etc. –, risipiți în întreaga țară, cu o autoritate uriașă în propriile întreprinderi și în comunitățile în care funcționau acestea, specializați în gestionarea unor procese de producție prioritar mecanice și în conducerea unor mase mari de muncitori cu o calificare medie, toți aceștia nu aveau cum privi cu ochi buni micul grup de aristocrați ai tehnologiei din Capitală care, la rândul lor, nu înțelegeau ce este aceea o uzină și că soarta ei depinde mult mai mult de buna relație cu funcționarul din minister, care alocă importuri sau materii prime indispensabile, decât de orice perfecționare tehnologică. Opoziția dintre tehnocrația de întreprindere, mai mult provincială și pragmatică și elita culturală a noilor tehnologii, mai mult bucureșteană, cosmopolită și teoretizantă, este de înțeles, dacă o privim ca pe o relație între două grupuri sociale. Dar, de ce eliminând această elită, tehnocrația de întreprindere nu a devenit ea însăși purtătoarea noilor tehnologii? De ce tehnocrația de întreprindere, care a sprijinit mișcarea inițiată de elită împotriva comunismului și a lui Ceaușescu, nu a preluat ea steagul „natural" al dezvoltării tehnologice în numele căreia se făcuse, la urma urmei, revoluția?

Înțelegerea acestui aparent paradox este esențială pentru a înțelege nu numai bătălia pentru putere, care s-a purtat în sânul tehnocrației, dar, însuși conținutul tranziției spontane care a avut loc în România, în ultimii cinci ani. Iar răspunsul constă în înțelegerea obiectivului producției industriale, adică a acelui obiectiv al cărui purtător este tehnocrația de întreprindere și pe care îl impune și industriei și întregii societăți câtă vreme este ea la putere.

O întreprindere este alcătuită din două componente principale. Una este procesul de producție, un proces tehnologic complex, în care

sunt cuprinse toate resursele, de la materii prime și echipamente și până la oameni. Controlul acestuia înseamnă, în primul rând, rezolvarea unor probleme tehnologice și de organizare a producției și a muncii. Tehnocrația de întreprindere este experimentată și competentă în conducerea și stăpânirea acestui proces de producție. Îi cunoaște atât principiile generale, cât și particularitățile și specificul. Este experimentată în rezolvarea tuturor problemelor importante, legate de aprovizionare, organizarea producției, conducerea miilor de muncitori care lucrează de-a lungul procesului, intervenirea în situații de criză etc. Problemele pe care le ridică procesul sunt prioritar probleme tehnice, iar tehnocrația de întreprindere este, din această cauză, dominată de ingineri.

Dar, mai există o componentă a întreprinderii, care este legată de producție nu ca activitate productivă, ci ca afacere. Este activitatea contabilă, financiară și comercială a întreprinderii. Această activitate este indiferentă față de procesul tehnologic. Nu o interesează oamenii, ci numai salariile acestora, și nici materiile prime și echipamentele, ci doar costurile lor și participarea lor la prețul produsului. Nici măcar acest produs nu o interesează, ci numai măsura în care el se vinde sau nu, și ce anume ar putea să se facă pentru a se vinde mai mult și la un preț mai avantajos. Această componentă își are și ea specialiștii ei. Ea nu mai este controlată de ingineri, ci de economiști, de acea categorie de economiști care ar putea fi asimilați cu oamenii de afaceri, întreprinzătorii literaturii liberale.

Tehnocrația de întreprindere, dominată de inginerii legați de procesul tehnologic de producție, are ca obiectiv menținerea în funcțiune și, dacă se poate, dezvoltarea procesului tehnologic. Ceea ce este, desigur, normal. În al doilea rând, dar prioritar față de orice alt obiectiv, este asigurarea preeminenței întreprinderii ca proces tehnologic, față de întreprinderea ca afacere. Acest obiectiv este esențial, căci fără realizarea lui, ei își pierd poziția dominantă. Situația lor specială, de a fi cei care controlează și întreprinderea și resursele acesteia se datorează tocmai existenței unei asemenea preeminențe. Ea este o moștenire a sistemului economic socialist. Economia socialistă avea și ea ca obiectiv principal menținerea procesului tehnologic, dar, în acesta, ea era interesată de menținerea muncitorilor și a poziției lor cheie în proces, căci muncitorii

erau baza de legitimare a partidului comunist. Răsturnarea regimului politic comunist a condus la deteriorarea dramatică a poziției muncitorilor în întreprindere, aduși acum la situația normală de dependență tehnică de conducătorii tehnici ai procesului tehnologic. Dar, ceea ce s-a păstrat din vechiul regim este subordonarea laturii de afacere a întreprinderii, componentei tehnice a acesteia. Rostul „oamenilor de afaceri" ai întreprinderii este de a satisface necesitățile procesului tehnologic – să găsească fondurile necesare producției, să-i aducă la timp materiile, materialele și oamenii de care are nevoie și să vândă ceea ce produce întreprinderea. Grija tehnocrației de întreprindere este dublă – să țină în funcțiune procesul tehnologic și să-și mențină autoritatea asupra economiștilor.

Pentru asta, tehnocrația de întreprindere are neapărată nevoie de cooperarea cu birocrația guvernamentală, o birocrație guvernamentală orientată, și ea, către menținerea în primul rând a proceselor tehnologice, fie din motive naționaliste, fie îngrijorată de problemele pe care le poate ridica restrângerea masivă a acestora. Problemele pot fi sociale, izvorâte din concedierea masivă a muncitorilor, sau economice, legate de impactul pe care reducerea producției unei întreprinderi poate s-o aibă asupra altora, dependente de producția ei pe lanțul tehnologic, sau chiar de securitate, dacă este vorba de o producție strategică, cum ar fi cea de armament sau de energie. Birocrația administrativă va rezolva o bună parte dintre problemele financiare și economice ale întreprinderii, reorientând, pentru menținerea proceselor tehnologice, resurse ale societății, prin intermediul creditelor cu dobânzi preferențiale, a investițiilor publice, a comenzilor de stat, a sistemului de taxe și impozite etc. Dar, mai ales, va promova drept criteriu prioritar de decizie preeminența proceselor tehnologice asupra afacerilor – în forma priorității valorii de întrebuințare a produselor acestora asupra condițiilor economice ale producției. Câtă vreme poate conta pe sprijinul birocrației administrative în acest scop, tehnocrația de întreprindere poate ține sub control și în poziție subordonată tehnicienii economiei din întreprindere.

Un asemenea obiectiv al întreprinderii este însă exact opusul celui care a dus la apariția și răspândirea „noilor tehnologii". Rostul fundamental al acestora era tocmai să subordoneze și mai mult procesele teh-

nologice ale perioadei anterioare, criteriilor de eficiență și rentabilitate ale afacerii. Jumătate din ele erau destinate direct facilitării afacerilor. Computere, telecomunicații, transferuri de bani și hârtii de valoare instantaneu la mari distanțe și un acces nelimitat la informațiile despre piață, politică, conjuncturi etc., pe care se bazează afacerile. Cealaltă jumătate era destinată să transforme procesele tehnologice existente, astfel încât să se supună criteriilor după care se derulau afacerile – productivitate mai mare a muncii, stocuri mai mici, produse mai ieftine, produse mai noi ș.a.m.d. Tehnocrația de întreprindere nu putea să devină promotoarea noilor tehnologii decât dacă recunoștea, mai întâi, prioritatea acestor criterii și valori asupra propriilor lor criterii. Și, totodată, dacă accepta situația în care controlul asupra întreprinderii să treacă din mâna ei în mâinile economiștilor de întreprindere, transformați peste noapte în oameni de afaceri autentici, măcar ca potențial.

De aceea, tehnocrația de întreprindere nu a devenit sprijinitoarea și promotoarea noilor tehnologii și a privit cu indiferență la prăbușirea elitei culturale legate de aceasta. De altfel, avea treburi mai importante de făcut. Trebuia să reacționeze la cea mai importantă provocare la adresa sistemului de putere al cărui centru era și care venea din partea tehnocrației financiare.

Tehnocrația de întreprindere era componenta dominantă a tehnocrației industriale și, inițial, nu părea că va avea de făcut față vreunui competitor serios. Nici măcar anterior revoluției rolul său dominant în cadrul tehnocrației industriale nu era pus la îndoială. În măsura în care mai existau și alte componente ale acesteia, ele erau integrate în pături sau categorii anexe. Astfel, intelectualitatea tehnică legată de noile tehnologii fusese asimilată ca o simplă elită culturală; alte componente fuseseră asimilate birocrației administrative.

Regimul comunist acorda și el o prioritate incontestabilă tehnocrației de întreprindere, pentru că acorda prioritate muncitorilor. De altfel, una dintre preocupările permanente și generale ale regimurilor comuniste a fost aceea de a construi întreprinderea nu numai ca unitate de producție, ci și ca principal nucleu al vieții sociale. Un mare număr de activități, de la cele educaționale la cele sportive sau recreative și, mai ales, importanta problemă a locuințelor, au fost anexate întreprin-

derilor, considerate nu atât ca spații de muncă, ci „colective de muncă". O asemenea preocupare a fost comună tuturor regimurilor comuniste, iar, în unele variante ale acestora, cum ar fi cea nord-coreeană, a luat forme extreme. Erau mai multe avantaje ale concentrării problemelor sociale în jurul întreprinderii. Unele erau de natură materială și financiară. Altele țineau de posibilitatea unui control sporit asupra populației, în general, și a muncitorilor, în special, căci, în întreprinderi, muncitorii erau organizați ca forță de muncă, într-o ierarhie riguroasă și având conducători a căror autoritate se întemeia pe autoritatea din procesul de producție. Oricum, rezultatul era creșterea netă a importanței conducătorilor tehnici ai producției, a inginerilor, și asta deoarece ei erau totodată și conducătorii muncitorilor.

Imediat după revoluție, se părea că singurii care ar putea contesta supremația tehnocrației industriale cu oarecare șanse de succes vor fi investitorii străini și, de aceea, tehnocrația de întreprindere a susținut ideologiile competenței autohtone și ale bogățiilor excepționale ale României, precum și lozinci de tipul „nu ne vindem țara", care să compenseze entuziasmul politic generat de aparentul interes al investitorilor străini pentru economia românească. Mai mult chiar, preocupat să găsească o soluție care să o mențină la controlul economiei, dar nici să nu se împotrivească fără rezerve colaborării cu străinătatea, de care avea nevoie pentru injecțiile de capital necesare modernizării tehnologice, tehnocrația de întreprindere a promovat și a sprijinit intens constituirea de societăți mixte, ca principală formă de investiții străine în România. Societățile mixte, în care partea română își rezerva, de regulă, controlul pachetului de acțiuni majoritar a fost extrem de populară în 1990-1991 printre români, dar mai puțin agreată de investitorii străini. Principala semnificație a unei asemenea combinații era, în cele din urmă, obținerea unor subvenții suplimentare pe seama capitalului străin. Poate, făcute cu vreo zece ani mai devreme, ar fi putut fi mult mai eficiente și, prin urmare, mai căutate. Așa, ele au trezit un interes limitat printre investitorii de mare anvergură și, când la aceasta s-a adăugat imaginea unei instabilități politice serioase, precum și a incertitudinilor de politică financiară și monetară, capitalul străin a încetat să mai reprezinte o amenințare pentru tehnocrația autohtonă.

Competitorul avea să apară însă din interior și, în condițiile specifice primilor ani de după revoluție, a beneficiat de o ascensiune spectaculoasă. Este vorba de acea componentă a tehnocrației industriale pe care am putea să o denumim „tehnocrație financiară".

Tehnocrația financiară sau economia de piață fără capitalism industrial

Regimul comunist concentrase și centralizase la nivelul birocrației administrative cele mai multe funcții ale întreprinderilor ca entități care făceau „afaceri". În primul rând, toate funcțiile legate de piață, de la achiziționarea de materii prime și vânzarea produselor, până la stabilirea strategiei de producție (ce anume se produce, în ce cantități, în ce perioade etc.), a prețurilor, a salariilor și chiar și a structurii forței de muncă. În al doilea rând, concentrase și centralizase toate relațiile economice cu exteriorul, deci, cu acel mediu în care afacerea predomina net asupra tehnologiei. Întregul comerț exterior românesc era controlat de 58 de instituții de comerț exterior specializate și integrate mai degrabă în administrație decât în economie. În sfârșit, centralizase și concentrase tot ceea ce era legat de capitalul întreprinderilor, de la evaluarea acestuia și stabilirea ratei profitului și până la decizii legate de investiții, de suplimentarea capitalului, de cooperarea sau unificarea întreprinderilor etc. Dar, mai ales, centralizase și concentrase capitalul în afara întreprinderilor productive. Pentru ca birocrația politică centrală să-și poată menține controlul asupra economiei, era foarte important ca întreprinderile să nu dispună de capitaluri semnificative. Autonomia financiară a unei întreprinderi era nulă în timpul regimului comunist și, tocmai de aceea, zona de „afaceri" a acesteia era practic inexistentă. Teoretic, capitalul aparținea statului, ceea ce însemna că deciziile luate cu privire la utilizarea lui erau în primul rând politice. Practic însă, capitalul era concentrat în bănci și mânuit de funcționari, tehnicieni ai domeniului. Aceștia au reprezentat, după revoluție, nucleul tehnocrației financiare și, totodată, motorul ascensiunii acesteia.

Una dintre cele mai importante reforme care a avut loc după revoluție, deși s-a făcut aproape pe neobservate, a fost autonomizarea aces-

tor foste unități administrative însărcinate cu gestionarea capitalului sau a „afacerilor" întreprinderilor. Primele care au devenit autonome au fost băncile. Autonomizarea băncilor s-a făcut pe fondul aceleiași ideologii a competenței care a dominat revoluția și în același stil „impulsiv", care a dominat toate măsurile luate imediat după revoluție. Ideea de bază era de a încredința gestionarea capitalului național specialiștilor, celor mai competenți să-i decidă utilizarea și destinațiile. Așa că băncile au devenit, dintr-odată, stăpâne pe fondurile pe care le aveau, autonome în decizii și subordonate guvernului doar în măsura în care acesta își păstra pârghii de intervenție în desemnarea conducătorilor acestora. Autonomizarea băncilor a avut două consecințe importante. Prima afecta întreprinderile care nu dispuneau decât de fonduri proprii minime, care abia ajungeau pentru operațiunile curente ale întreprinderilor și nu permiteau nici un fel de politică de întreprindere. Dacă aveau nevoie de bani, întreprinderile trebuiau să apeleze la credite, rămânând la discreția băncilor să stabilească cât, când și în ce condiții să le acorde. În felul acesta, întreprinderile au fost practic și eficient subordonate băncilor. Poate nici nu ar fi fost cea mai rea dintre soluții dacă băncile, ca gestionare ale capitalului, ar fi fost promotoarele unor politici industriale oarecare și s-ar fi considerat responsabile de soarta întreprinderilor pe care le finanțau. De exemplu, dacă Banca pentru Dezvoltare ar fi urmărit o anumită politică a dezvoltării, Banca Agricolă ar fi promovat o politică agricolă, iar Banca Română de Comerț Exterior ar fi promovat o politică de export ș.a.m.d. Dar, nu s-a întâmplat deloc așa, din cauza unei a doua consecințe care s-a repercutat, de data aceasta, asupra băncilor.

Autonomia băncilor nu s-a rezumat numai la scoaterea activității lor de sub controlul direct al guvernului și al autorității politice. Acest proces nici nu a avut loc atât de repede, pe de o parte, din cauza obișnuinței foștilor funcționari, acum proaspeți „bancheri" de a conlucra cu ministerele de resort, iar pe de altă parte, din cauza presiunii pe care guvernul o putea exercita asupra conducerilor băncilor care, deși formal nesubordonate, erau totuși numite de acesta, fie direct, fie prin intermediul Consiliului de Administrație. În prima fază a formării și ascensiunii tehnocrației financiare, autonomia băncilor nici nu a constat

în primul rând în autonomia conducătorilor acestora, dar era aproape totală în ceea ce privea obiectivele activității bancare. Iar aici a avut loc o schimbare importantă. Până la revoluție, principala funcție a băncilor fusese de a asigura întreprinderilor fondurile necesare activităților lor. Din acest punct de vedere, raportul dintre întreprinderi și bănci era exact invers, băncile fiind un soi de anexă financiară sau pușculiță a întreprinderilor. Ele exercitau un anumit control asupra modului în care întreprinderile foloseau fondurile încredințate, dar acest control nu era altceva decât forma tehnică a controlului politic al întreprinderilor prin intermediul finanțelor, care se adăuga celeilalte forme de control politc, realizată prin politicile de personal. Autonomizându-se, băncile s-au autodefinit ca unități al căror principal obiectiv este realizarea de profit. Economia de piață a început în România cu sistemul bancar, dar într-un mod care s-a dovedit apoi contraproductiv, căci a rupt capitalul de principala sa sursă – industria – și a împiedicat răspândirea economiei de piață tocmai în domeniul industrial.

S-au dezvoltat astfel noi relații între principalii deținători de bani – băncile – și principalii producători – întreprinderile. Băncile s-au pomenit a fi singurii posesori de capital într-o economie a cărei caracteristică esențială era foamea de capital și neavând nici un alt obiectiv decât de a se îmbogăți. Nu le era deloc clar ce pot face cu profiturile care urmau să se acumuleze în cantități uriașe. Până la urmă, soluția adoptată de majoritatea instituțiilor bancare a fost să consume o parte pentru a se diferenția social și a se afirma ca elită, iar cealaltă parte s-o utilizeze pentru a obține profituri și mai mari. Au trecut la plata unor salarii uriașe în raport cu salariaul mediu pe întreprindere, începând chiar cu conducerea băncilor, trăgând astfel o linie clară de demarcație între ei și birocrația administrativă, pe de o parte, și tehnocrația de întreprindere, pe de altă parte. În România vechiului regim, salariile erau riguros ierarhizate după funcția administrativă. Guvernele postcomuniste au menținut acest sistem în virtutea inerției și din lipsa oricărei politici în privința forței de muncă. Schemele de salarizare mai pornesc și acum de la salariul președintelui României – cel mai mare salariu din administrație – și continuă, descrescător până la ultimul funcționar. Între altele, sistemul a provocat dispute comice, căci, pentru ca administrația

să-și poată majora salariile era necesară majorarea în primul rând a salariului președintelui, iar Ion Iliescu se opunea, din principiu, creșterii propriului său salariu. Dar băncile au descoperit repede că, autonome fiind, nu au obligația să se mai alinieze la schemele administrației și că au posibilitatea să ia aici decizii absolut autonome. Este adevărat că în consiliile de administrație majoritatea o alcătuiau reprezentanții administrației, din diferite ministere, dar indemnizațiile lor erau direct legate de salariile conducătorilor băncilor, de regulă al președintelui, așa că nu exista nici o șansă ca aceștia să se opună la vreo mărire.

Au achiziționat clădiri, mobilier și echipament, apartamente pentru angajații lor, autoturisme de lux pentru directori, case de vacanță, terenuri de sport etc. Au acordat credite cu dobânzi preferențiale și termene de restituire speciale propriului personal și, în general, au făcut tot ce se putea pentru a se afirma ca o elită exclusivistă și precis delimitată. Sigur că toate acestea nu se puteau face fără o pregătire ideologică și propagandistică adecvată. Cu atât mai mult cu cât criza economică generală, care afecta nivelul de trai al populației, făcea nepopulare profiturile excesive ale băncilor. „Bancherii" justificau asta prin nevoia de prestigiu a băncilor, prin standardele internaționale în domeniu și prin dorința lor de a opri exodul personalului din bănci către alte domenii, care ofereau venituri ridicate, mai ales sectorul privat. În schimb, au devenit ele un aspirator de specialiști, din toate domeniile și, curând, au putut să îmbine elitismul financiar cu cel intelectual.

Și nu trebuie neglijat că toate băncile își aveau sediile centrale în București. Conducerea băncilor era – și încă este – concentrată în Capitală și conducea operațiunile financiare din întreaga țară prin intermediul filialelor. Clienții, în schimb, erau mai ales în provincie.

În ceea ce privește principalii lor clienți, întreprinderile industriale cu capital de stat, băncile i-au tratat pur și simplu ca pe o vacă de muls. Întreprinderile trebuiau să apeleze la credite, era singurul mod în care puteau obține fondurile necesare simplei lor funcționări. Apelau de asemenea la credite și pentru unele proiecte de dezvoltare, cele mai multe simple continuări ale investițiilor începute înainte de revoluție. Așa că, profiturile băncilor erau asigurate din taxarea operațiilor financiare pe care le făceau ca și din dobânzile pe care le încasau. Nu-i interesa în

nici un fel soarta întreprinderilor și nici măcar ce făceau ele cu banii pe care îi împrumutau. Una dintre cele mai importante realizări ale tehnocrației bancare a fost de a elibera băncile de orice legătură și responsabilitate față de întreprinderile cărora le prestau servicii financiare. Dar, mai ales, de a împiedica întreprinderile să scape de dependența absolută în care erau puse.

Existau numeroase întreprinderi foarte mari care încă dispuneau de fonduri și care ar fi fost dispuse ca, prin coalizare să-și creeze propriile bănci, un fel de case de ajutor financiar reciproc care să le permită obținerea fondurilor necesare. Erau posibile două modalități de a face asta. Prima însemna ca grupuri de întreprinderi să adune împreună fondurile necesare unei bănci și apoi să o utilizeze pe aceasta atât pentru operațiunile financiare curente, cât și pentru credite, în termeni și în condiții evident favorizante. A doua era posibilitatea de a construi bănci pentru ramuri industriale. Aceasta ar fi permis o mai strânsă corelare între întreprinderile din aceeași ramură, ca și utilizarea unor fonduri guvernamentale sau a unor credite destinate politicilor de ramură. Dar, la presiunea tehnocrației bancare, ambele soluții au fost interzise prin lege. Au fost limitate creditele pe care o bancă le putea acorda membrilor săi fondatori la cel mult 20% din totalul creditelor acordate, ceea ce făcea ca nici o bancă să nu fie prea atentă la propriii săi membri fondatori sau, în cel mai rău caz, să nu poată pur și simplu să-i ajute. Și a fost interzisă constituirea unor bănci de ramură, împiedicând astfel o coalizare a întreprinderilor dintr-o anumită industrie. Argumentele invocate au fost, cele mai multe, de natură tehnică, dar n-au lipsit și cele ideologice. S-a argumentat că este necesară menținerea posibilității de concurență și împiedicarea formării unor monopoluri sau carteluri. S-au invocat toate argumentele clasice ale liberalismului economic pentru a asigura băncilor un monopol absolut asupra capitalului și a împiedica întreprinderile să spargă acest monopol. Nu în ultimul rând, aceasta s-a făcut prin blocarea unor mijloace devenite clasice de obținere de capital pentru societățile comerciale care au proiecte de dezvoltare valoroase, pe termen mediu sau lung, dar nu au banii necesari pentru a le pune în funcțiune.

Primul și cel mai important dintre toate a constat în concentrarea operațiunilor de creditare asupra creditelor pe termen scurt, de la câteva luni, până la un an. Băncile au eliminat pur și simplu creditele pe termen mediu sau lung din politicile lor bancare. Existau numeroase argumente de natură tehnică, legate de inflație, de imposibilitatea prognozei pe termen lung, de instabilitatea politică, sau de incapacitatea de plată a întreprinderilor. Toate aceste argumente, foarte serioase și temeinice, aveau drept criteriu fundamental profitul potențial al băncii. Orientarea către profit a băncii era considerată ca „naturală". Desigur, băncile nu sunt instituții filantropice, dar, în această economie în întregime orientată spre orice altceva decât spre profit, apariția unui sector orientat exclusiv spre profit a introdus distorsiuni serioase. Apoi, în economia de piață autentică, o întreprindere mai poate face rost de bani și pe alte căi decât apelând la bănci, emițând acțiuni, sau obligațiuni (bonds). O analiză a modului în care își procură companiile fondurile necesare unor proiecte în principalele țări dezvoltate (Japonia, Statele Unite, Germania și Marea Britanie) evidențiază că acestea se bazează în primul rând pe fonduri proprii (de la jumătate, până la trei sferturi din totalul fondurilor) și abia după aceea pe fonduri atrase din exterior. Iar, în acestea din urmă, împrumuturile nu sunt în nici un caz neapărat forma cea mai utilizată. O mulțime de factori intervin aici, care țin de specificul fiecărei economii, dar, pentru întreprinderile românești, care oricum nu dispuneau de fonduri proprii, nici o altă formă de obținere de capital nu mai exista în afară de creditele bancare. Cu o excepție remarcabilă, aceea de a constitui societăți mixte, apelând în acest fel la capitalul străin pentru a ieși din încurcătură și pentru a evita subordonarea față de băncile românești. Această posibilitate era, după cum am văzut, limitată. Chiar și mai limitat era creditul extern și, în plus, obținerea lui necesita, de regulă, cooperarea cu tehnocrația financiară. O bancă sau o altă instituție financiară străină era dispusă să acorde credite unor întreprinderi românești, dar, doar cu garanții, acordate fie de băncile românești, fie, mai bine, de guvern.

Tehnocrația financiară n-ar fi putut să obțină nici măcar un ascendent minim asupra celei de întreprindere fără cooperarea birocrației guvernamentale. Aceasta a fost posibilă pentru că, așa cum tehnocrația de

întreprindere își avea propria tabără constituită în cadrul birocrației guvernamentale din ministerele de resort, tehnocrația financiară, în curs de formare, se sprijinea pe o altă grupare administrativă, a cărei bază o reprezenta Ministerul de Finanțe. Cooperarea dintre Ministerul de Finanțe și bancheri era firească. Activau în același domeniu. Proveneau din interiorul nu numai al aceluiași corp profesional, dar și din interiorul aceluiași grup – și unii și alții nu fuseseră mai mult decât simpli funcționari administrativi în timpul regimului anterior. După revoluție însă raporturile dintre diferitele grupări din interiorul administrației guvernamentale tindeau să se refacă în defavoarea tehnocrației de întreprindere. În vara lui 1990, al doilea Guvern Roman, constituit după alegerile din mai 1990, a desființat toate ministerele industriale, transformându-le în departamente în cadrul unui uriaș minister al industriei. Tehnocrația industrială a mai menținut poziții inițial puternice în Ministerul Economiei, dar, treptat, acestea au fost pierdute în folosul Finanțelor. Ministerul Economiei și Finanțelor, constituit prin unirea acestora două în 1991, a însemnat, în principal, o victorie a „finanțiștilor".

Deveniți autonomi – o autonomie întărită de lipsa unor obiective pe termen lung, în afara celui trivial de a-și menține o profitabilitate cât mai ridicată –, sprijiniți puternic în administrația guvernamentală, acționând într-o zonă puțin spectaculoasă și în afara atenției atât a populației cât și a politicienilor, care de obicei nu prea înțeleg jargonul și coloanele lungi de cifre ale băncilor, și utilizând în folosul lor ideologia în ascensiune a „economiei de piață", tehnocrația financiar-bancară a obținut și sprijinul unui alt aliat prețios – marile instituții financiare internaționale. Marile instituții financiare internaționale (Fondul Monetar Internațional, Banca Mondială și Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare) aveau misiunea dificilă de a face din ajutorul occidental către Europa de Est una dintre pârghiile trecerii acestor țări la o economie de piață. Pentru aceste instituții momentul era important, căci însemna revenirea lor în primul plan al politicii internaționale după o perioadă în care menținuseră un profit mai scăzut. Apoi, trecerea de la economiile centralizate și planificate ale fostelor țări socialiste la economii de piață era prilejul unui experiment unic în istorie, iar specialiștii acestor instituții nu înțelegeau să-l piardă. Dar, deși politicienii tuturor

statelor foste comuniste erau, cel puțin prin declarații, susținători fără rezerve ai economiei de piață, tranziția economică s-a dovedit dificilă în toate aceste țări. În unele, cum ar fi România, părea și mai dificilă decât în altele, ca urmare a ajutorului financiar mai redus destinat țării, a imaginii proaste în opinia publică internațională și a neîncrederii cercurilor guvernamentale occidentale în voința politică a guvernanților români de a coordona o asemenea tranziție. Așa că sarcina acestor instituții în România nu era deloc ușoară. Specialiștii acestora își dădeau seama că doar măsurile legislative și administrative sunt insuficiente. Pentru ca instituțiile economiei de piață să funcționeze era nevoie de agenți economici și sociali care să le promoveze. În căutare de parteneri și colaboratori autohtoni, au găsit în bănci, dacă nu actorul ideal, măcar unul care vorbea un limbaj aproape comun.

Din punctul de vedere al specialiștilor occidentali, băncile românești sufereau de o serie de păcate și deficiențe, dintre care unele cronice. Erau încă prea strâns legate de administrație, fiind instituții cu capital de stat. Erau prea mici, capitalurile deținute destul de reduse, lipsite de echipamentul necesar, un personal insuficient calificat și erau prost conduse. În consecință, întregul sistem bancar românesc era departe de a fi un sistem bancar modern și, în plus, era suficient de refractar la modificări. Cu toate acestea, părea a fi sincer interesat de economia de piață, ceea ce era adevărat, iar în plus era stăpânul incontestabil al capitalului românesc. Toate aceste atuuri ale băncilor au condus la nașterea ideii că, de vreme ce guvernele nu par a dori sau a putea să promoveze o reformă economică fermă, acest rol ar putea reveni băncilor. Ideea de a centra reforma economică în jurul băncilor și a utiliza controlul asupra capitalului industrial pe care îl aveau pentru a stimula restructurarea economiei românești s-a dezvoltat după ce, modelele de manual ale economiei de piață, prea simple ca să poată funcționa, au eșuat în România fie pentru că nu erau suficient de adecvate, fie pentru că nu au fost aplicate. Renunțarea la aceste modele, care se inspirau mai ales din relațiile economice specifice businessului american, i-au făcut pe specialiști să caute alte tipuri de economii de piață după care să se inspire. Transformarea băncilor în instituții de modelare a economiei părea că se inspiră din capitalismul german, mai puțin spe-

culativ, mai puțin liberal și mai orientat pe proiecte pe termen lung decât cel american. Ideea părea că merită a fi încercată și, prin urmare, instituțiile și specialiștii străini, pe de o parte, și-au mărit presiunile pentru reforma bancară – rezultatele fiind mediocre – iar, pe de altă parte, au căutat să le protejeze de atacurile îndreptate împotriva lor și a proaspetei tehnocrații financiare. Aceste atacuri le erau prezentate ca venind din partea unor „conservatori" sau „nostalgici ai vechiului regim centralizat", în vreme ce tehnocrația bancară se autoeticheta drept reformistă, iar instituțiile internaționale erau dispuse să creadă asta. Pentru ca un asemenea proiect să poată fi măcar încercat, era necesar nu numai ca sistemul bancar să devină cât mai puternic economic – pe măsură ce forța financiară proprie a întreprinderilor scădea –, dar și să beneficieze de un sprijin politic semnificativ. Această ultimă condiție părea a fi îndeplinită o dată cu formarea Guvernului Stolojan.

A fost perioada de aur a tehnocrației financiare. Băncile înfloreau. În primii doi ani de după revoluție făcuseră profituri frumoase și acum tot mai multă lume se orienta spre ele. Apăruseră deja destul de multe bănci private și, și mai multe erau în formare. Prestigiul le crescuse semnificativ, iar bancherii nu mai puteau fi ignorați, nu numai ca actori economici, dar nici în politică. Deja, o parte dintre ei, începeau să se intereseze, discret, de evoluțiile politice și, la fel de discret, să sprijine unele sau altele dintre partidele politice cu fondurile necesare activității politice și, mai ales, campaniilor electorale. La orizont se profila chiar și privatizarea băncilor de stat, ce amenința să o ia înaintea privatizării de masă anunțată de guvern. În 1991, se înființează societatea financiară Capital S.A., cu participarea inclusiv a BERD, destinată privatizării Băncii Române de Comerț Exterior. Vestea a făcut să se cutremure întreaga tehnocrație industrială, pentru că prin BRCE trecea, practic, întregul comerț exterior românesc. A îngrijorat chiar și birocrația guvernamentală – acea parte a ei care nu era legată de tehnocrația bancară – căci însemna o diminuare dramatică a controlului ei asupra comerțului exterior și a schimbului valutar. Dar, după acest apogeu, a început declinul, iar tehnocrația financiară a început să piardă din terenul câștigat, în favoarea tehnocrației industriale. Nu era o simplă conjunctură, ci o pierdere a războiului purtat pentru controlul puterii. O

parte dintre motive țineau de modul în care au evoluat bătăliile politice între reprezentanții celor două grupări ale tehnocrației. Altele țineau însă de chiar slăbiciunile sistemului bancar și ale tehnocrației financiare.

În spatele suprafeței aurite a prosperității băncilor și a perspectivelor strălucite ale conducătorilor acestora se ascundea însă o realitate contradictorie. Băncile obțineau profituri mari, dar acestea veneau cumva de la sine. Întreprinderile, mai ales marile întreprinderi, trebuiau să-și facă operațiunile financiare prin bănci și, evident, plăteau o taxă pentru aceasta. Băncile acordau împrumuturi cu dobândă mică, de multe ori chiar mai mică decât rata inflației, dar la rândul lor împrumutau banii de la Banca Națională, care percepea o dobândă și mai mică. Așa că, de fapt, băncile prosperau fără eforturi deosebite. Acest lucru se simțea chiar în activitatea bancară. Era lentă, greoaie, imprecisă. Deoarece se acordau arbitrar, fără criterii precise, împrumuturile favorizau corupția și intervențiile de tot felul, de la cele strict personale, la cele politice. Cu toate că erau cei mai importanți deținători de bani din țară, băncile românești nu concentrau capitaluri mari decât după standardele României, unde nimeni nu controla mari capitaluri, dar erau mici în comparație cu standardele internaționale. Ca urmare, erau slab conectate la sistemul financiar european și internațional. Mai mult, capitalurile de care dispuneau erau mici și în raport cu necesitățile financiare ale unor investiții importante făcute de marile întreprinderi. Erau incapabile să finanțeze proiecte mari din petrochimie, energetică, construcții sau urbanism etc. Capitalurile în lei erau mici, cele în valută convertibilă erau și mai mici, așa că, în afară de BRCE, nici una dintre celelalte bănci românești nu putea garanta un împrumut pe piața internațională a capitalului, fiind necesare pentru asta garanții guvernamentale. Nu aveau nici forța, nici organizarea și nici priceperea de a deveni un nucleu financiar al restructurării economiei românești. Și, în plus, nu aveau nici cea mai mică intenție să devină. Din cauza modului în care erau construite, din cauza felului în care funcționau, din cauza mediului în care existau, băncile românești erau interesate în promovarea economiei de piață, dar nu erau interesa-

te în promovarea capitalismului și, și mai puțin, a unui capitalism dezvoltat.

Nu este nimic paradoxal în această afirmație. Economia de piață a apărut cu mult înaintea capitalismului și a prosperat o lungă perioadă istorică fără să aibă nevoie de capitalism sau de industrie. La sfârșitul celui de al doilea război mondial, după o perioadă de intensă dezvoltare a industriei, necesară efortului de război, România avea o economie de piață, dar era încă departe de a fi o țară capitalistă și, cu atât mai puțin, una industrială. Comunismul (sau socialismul, indiferent de nume, el nu înseamnă decât ceea ce s-a petrecut în România după al doilea război mondial) a încercat să dezvolte industria evitând însă capitalismul și a reușit să o aducă până la un nivel la care conceptul industriei construite după principiul unei singure, uriașe uzine naționale, cu secții de tot felul risipite pe tot teritoriul țării, dar conduse dintr-un singur centru de decizie și resurse s-a dovedit incapabil să asigure dezvoltarea în continuare. Tranziția care a urmat revoluției, lipsită de o orientare către un proiect național, a deschis mai multe drumuri posibile. Cel mai facil dintre acestea era cel care conducea la refacerea economiei de piață în afara sistemului industrial, iar băncile și tehnocrația bancară au fost unii dintre cei mai importanți susținători și promotori ai acestui drum.

Economia de piață, dar necapitalistă, nu are nevoie pentru a exista ca întreaga economie să se desfășoare după regulile pieței și în căutare de profit. Dimpotrivă, ea chiar se bazează pe vaste sectoare economice care nu sunt de piață. În toată perioada din istoria europeană care s-a întins între Evul Mediu și capitalismul industrial (cu aproximație, secolele XIV-XVII), această bază o asigura economia agrară a societăților în care orașele erau domeniul rezervat pieței. Merită remarcat că și în acea perioadă băncile prosperau, făcând cam aceleași operații pe care le fac și acum: intermediind plățile, acordând credite și schimbând diferitele monede naționale. Inovația pe care o introduce tranziția românească este că baza economică este industria, care nu este orientată spre piață, dar care asigură un sector prosper al economiei de piață. Faptul că industria continuă să rămână în afara pieței, de fapt, în cadrul acelei piețe specifice generată de socialism, nu deranjează cu nimic sistemul bancar. Ba, chiar îi asigură o superioritate pe care nu dorește să o piardă.

Restructurarea industriei și lansarea pe o piață de tip capitalist a marilor întreprinderi industriale, într-o formă asemănătoare cu corporațiile capitalismului dezvoltat ar fi, mai degrabă, dificilă pentru actualele bănci românești, căci ar necesita propria restructurare internă precum și adaptarea la un mediu în care n-ar mai deține un monopol absolut al capitalului. De aceea, ele preferă un comportament mai apropiat de cel al cămătarilor și zarafilor precapitaliști, decât al băncilor și societăților financiare moderne. În încercarea de a menține un asemenea sistem economic ei se ciocnesc însă de interesele tehnocrației industriale de întreprindere. Aceasta este interesată nu numai să iasă de sub dominația financiară a băncilor, dar, mai mult, să-și constituie o bază financiară autonomă.

Bătălia dintre tehnocrația industrială și cea financiară se va purta nu atât de mult pe teren economic sau financiar, ci pe cel administrativ și politic. Cauza este simplă. Atât industria cât și băncile fiind, în ciuda autonomiei câștigate după revoluție, instituții cu capital de stat, statul putea interveni pentru a le impune o realitate sau alta. Iar „statul", adică birocrația guvernamentală puteau fi forțate să facă asta doar prin presiune politică. O asemenea bătălie era, desigur, internă. Cele două grupuri erau până la urmă componente ale aceleiași tehnocrații industriale care se instalase la putere după revoluție. Relațiile dintre ele erau departe de a fi exclusiv de adversitate. În alte domenii cooperau. Acționaseră împreună sau se sprijiniseră reciproc în combaterea unor adversari comuni, cum ar fi fost elita umanistă, sau muncitorii, sau chiar marele capital străin. Politic sprijiniseră același FSN inițial, pe care acum, în urma conflictului, aveau să-l rupă în două partide mai înverșunate unul împotriva celuilalt decât împotriva adversarilor tradiționali: partidele istorice. Într-adevăr, atât PD (FSN-Roman), cât și PDSR (FSN-Iliescu) vor încerca să se alieze cu foștii adversari împotriva foștilor parteneri. În această bătălie, tehnocrația financiară va face apel la un aliat aproape „natural" economic și social, dar, printr-o conjunctură nefericită, îndepărtat politic – la marii negustori, apăruți după revoluție ca „întreprinzători privați".

„Negustorii"

Imediat după revoluție a fost deschisă posibilitatea legală a funcționării unor întreprinzători privați. Nici tehnocrația de întreprindere, nici cea financiară nu s-au opus apariției și dezvoltării acestora. Ideea nu era deloc nouă. Ceva asemănător se mai încercase, chiar în plin comunism, pe la sfârșitul anilor șaizeci, când economiștii socialismului cochetaseră cu un proiect economic asemănător NEP leninist din anii douăzeci. Oricum, întreprinzătorilor particulari li se rezervase sectorul micului business, al serviciilor și al activităților comerciale de mică anvergură. Câțiva factori însă au contribuit la o evoluție cu totul diferită a acestora.

Nu era de așteptat, de exemplu, ca aceste noi întreprinderi economice să pornească cu un capital inițial suficient de mare ca să le permită să ajungă la dimensiuni și cifre de afaceri semnificative. Această estimare s-a dovedit cu totul nerealistă. Întâi, pentru că unele dintre noile companii au pornit la drum cu un capital suficient pentru a aborda afacerile, în noul context, cu mijloace suficiente. O acumulare primitivă a capitalului se făcuse deja în ultimii ani ai socialismului, când economia ascunsă ajunsese să capete o pondere însemnată în totalul economiei. Apoi, unele dintre aceste noi afaceri au pornit la drum cu capital străin, în calitate de coparteneri sau de reprezentanțe ale unor firme occidentale de mărime medie sau chiar mare. În aceste din urmă cazuri, ascendența financiară a noilor societăți private s-a dovedit a fi, uneori, copleșitoare. În sfârșit, cele care s-au dovedit apoi cele mai încununate de succes au fost nu prestatorii de servicii către populație, nici producătorii, ci intermediarii, și anume cei care au intermediat fie afacerile statului, fie pe cele ale marilor întreprinderi, proprietate de stat.

De fapt, sectorul privat din România a început să aibă succes în momentul în care s-a acceptat ca măcar o parte a comerțului exterior al țării să fie făcut prin intermediul societăților particulare. O asemenea decizie a condus practic la autodesființarea instituțiilor de specialitate ale statului. Personalul acestora fie a privatizat întreprinderea, fie a părăsit-o, înființând, în paralel, societăți de comerț exterior în cadrul cărora făcea exact ce făcuse și până atunci, utilizând aceeași clientelă pe care o avusese înainte în calitate de angajat al statului. Sursa unei ase-

menea situații a fost dublă. Pe de o parte, puternica presiune exercitată de proaspeții întreprinzători asupra administrației și politicienilor pentru a legaliza o asemenea activitate, în al doilea rând, o concepție naivă cu privire la capital.

Politicienii și guvernamentalii români de după revoluție erau sub o puternică presiune ideologică, atât internă cât și externă. În principal, erau acuzați că nu sunt altceva decât o variantă disimulată a fostei conduceri comuniste și că nu doresc altceva decât să pună piedici drumului României spre economia de piață, fie pentru că nu cred în el, fie pentru că nu pot să renunțe la vechile valori și mentalități. Dornici să scape de aceste presiuni, ei au căzut în capcana elementară de a lua decizii și a promova schimbări nu atât de dragul acestora, cât mai ales pentru a dovedi aderența lor la ideologia celor care îi atacau și intențiile ferme de schimbare pe care le nutreau. Evident că, în felul acesta, nu se putea dovedi nimic și rezultatul nu a fost, în nici un caz, o îmblânzire a atacurilor. Cu toate acestea, capcana a funcționat și mai funcționează și acum. Cu atât mai ușor cu cât nici politicienii și nici guvernamentalii nu dispun de criterii clare de evaluare a consecințelor propriilor decizii. Dezvoltarea haotică, explozivă și „strâmbă" a sectorului privat este rezultatul direct al unor asemenea decizii.

Concepția naivă asupra capitalului, pe care de altfel, sub presiunea ideologiei dominante a tehnocrației industriale o împărtășeau și opinia publică și specialiștii și, mai ales politicienii, a avut și ea o contribuție importantă. Tehnocrația de întreprindere era evident înclinată să identifice capitalul cu valoarea mijloacelor fixe. Era baza ei economică. Preeminența acestora asupra altor elemente componente ale capitalului echivala cu asigurarea dominației sale în întreprinderea industrială. În consecință, era înclinată să subaprecieze importanța și valoarea unor componente mult mai eterice și mai dificil de evaluat cum ar fi marca de fabricație, un portofoliu de comenzi sau o piață de desfacere. Sau, pur și simplu, competența unor angajați și informația de care dispun aceștia. Atunci când s-a pus problema evaluării capitalului unor instituții economice aflate în proprietatea statului, toți acești factori „imponderabili" au fost trecuți cu vederea. Atunci când s-a aplicat concepția tehnocrației de întreprindere în privatizarea unor întreprinderi de

comerț exterior a rezultat că valoarea acestora este aproximativ egală cu cea a mobilierului și echipamentului de birou de care acestea dispun și care, în realitate, este nesemnificativă pe lângă valoarea contactelor, clienților, informației etc. Ceva asemănător s-a petrecut la privatizarea unor publicații, edituri sau alte instituții prestatoare de servicii industriale sau financiare. Primul rezultat a fost că, utilizând investiții minime, sectorul privat s-a văzut nu numai în posesia unor capitaluri impresionante, dar și plasat în cele mai profitabile poziții economice. De-a lungul fluxurilor financiare, ele erau așezate în locurile de intrare-ieșire a valutei convertibile, a fondurilor de investiții și a ajutoarelor externe.

Un alt factor care a contribuit la succesul sectorului privat imediat după revoluție a fost relativa afluență de bani de care a dispus și populația și guvernul. Pentru a compensa austeritatea excesivă impusă în ultimii ani ai regimului comunist, guvernul postrevoluționar a trecut la un regim de cheltuieli, dacă nu fără măsură, pentru că nu existau resursele pentru asta, în orice caz fără criterii clare. Presiunea populației pentru creșterea ofertei de bunuri de consum și a confortului se adăuga presiunii întreprinderilor pentru importuri de materii prime, piese de schimb și materiale necesare producției, ca și a administrației pentru simboluri ale prestigiului funcției – de la mobilier la mașini – sau echipament modern de birou. Cheltuielile atât ale populației cât și ale guvernului au crescut spectaculos în această perioadă de început a tranziției și aceasta a facilitat semnificativ dezvoltarea sectorului privat.

În sfârșit, nu pot fi trecute cu vederea nici aspectele culturale. Noua cultură a banului era categoric o noutate pentru generațiile de români. Nu numai pentru generațiile mai noi, dar și cele mai în vârstă fuseseră afectate de cultura socialistă în care banii erau valorizați mai degrabă negativ, categoric inferior unor motivații ale muncii de tipul importanței sociale, satisfacției oferite de muncă și chiar ale condițiilor dificile de muncă. O asemenea cultură a condus nu neapărat la austeritate – aceasta a trebuit impusă, atunci când a fost economic necesară prin metoda simplă, dar eficientă a neaprovizionării – ci, mai simplu, dar mai grav, la ignorarea banilor, uneori chiar a disprețului față de aceștia. O astfel de atitudine era pregnantă mai ales la intelectuali, indi-

ferent dacă făceau parte din intelectualitatea tehnică sau cea umanistă, or tocmai aceștia au devenit pe neașteptate conducătorii țării, indiferent dacă se aflau în posturile de conducere politică sau guvernamentală, sau dirijau atacurile opoziției. Frenezia consumului care i-a cuprins pe români imediat după revoluție a fost dublată de o frenezie a cheltuielilor și de un dispreț aristocratic față de contabilitatea riguroasă și calculul rentabilității sau eficienței. În plus, această deficiență culturală mai era însoțită și de lipsa unor cunoștințe elementare legate de legile și mecanismele circulației financiare.

Acestea au fost concretizate în comportamente naive față de bani atât ale autorităților, cât și ale populației și chiar ale agenților economici. Succesul și apoi decăderea jocurilor de tip „Caritas" sunt o bună ilustrare, dar nu este nici singura și nici cea mai bogată în consecințe. Corupția poate fi și ea inclusă printre acestea, ca o expresie a unei mentalități care a făcut ca, în momentul în care li s-a părut că au rămas în urmă în cursa pentru bani, funcționarii administrației să transforme efortul de recuperare într-o adevărată plagă socială. În sfârșit, o ilustrare suplimentară a unor comportamente de piață irealiste, uneori suprarealiste, o oferă piața locuințelor și a chiriilor, mai ales în București și mai ales a locuințelor tip „vilă", care, timp de aproape trei ani de zile s-au menținut la prețuri comparabile cu cele din marile capitale ale lumii, deși nu aveau, desigur, caracteristicile acelora.

Toți acești factori au facilitat dezvoltarea sectorului privat, dar mai ales succesul său, exprimat prin profitabilitate. În special, în operațiunile de export-import, acesta putea fi atât de spectaculos, încât să pună în încurcătură uneori partenerii străini ai firmelor românești. Timizi la început, întreprinzătorii privați au devenit repede o elită care s-a apropiat aproape „natural" de tehnocrația financiară. Aveau oricum interese comune, căci întreprinzătorii privați nu-și puteau desfășura afacerile fără creditele oferite de sistemul bancar. Și se situau în același tip de relație cu tehnocrația de întreprindere, în care vedeau nu numai găina care face ouă de aur, dar și un sector care trebuie ținut sub control.

Apariția întreprinzătorilor privați și dezvoltarea sectorului privat a trezit numeroase speranțe atât la politicieni, cât și la analiștii economici. Erau văzuți, de o ideologie care încă identifica proprietatea privată cu orân-

duirea capitalistă, ca nucleu al viitoarei economii capitaliste a României. Se spera că vor fi dinamici, inventivi, promotori ai unor standarde ridicate de calitate și de eficiență și se aștepta, cu nerăbdare, extinderea lor din servicii și comerț către producție pentru a aduce, mai ales aici, sporul de rentabilitate necesar pentru a pune economia românească pe picioare. În realitate s-a văzut că, departe de a fi și a acționa precum capitaliștii autentici, întreprinzătorii privați nu depășesc stadiul de negustori precapitaliști. Erau, este adevărat, orientați spre profit, erau dinamici și inventivi, dar profiturile nu proveneau din sporul de calitate sau de produse oferite, ci din capacitatea lor de a le absorbi din sectorul de stat, ce continua să fie indiferent față de profit. Iar dinamica și inventivitatea care le caracteriza acțiunile se referea mai degrabă la abilitatea de a funcționa ca un mecanism de redistribuire a avuției naționale decât de a contribui la sporirea ei. Tocmai de aici a pornit conflictul cu tehnocrația de întreprindere. Din momentul în care au început să joace un rol semnificativ în redistribuirea resurselor, negustorii au intrat în cel mai conflictual proces al tranziției – cel de distribuire a puterii. De fapt, împreună cu tehnocrația financiară, au pus stăpânire pe acesta imediat după alegerile din 1990.

2. Victoria

Până la alegerile din 1990 și la formarea primului guvern legitim de după revoluție, principalele bătălii ale tehnocrației industriale se purtaseră împotriva unor competitori mai degrabă gălăgioși decât periculoși. Aceștia acuzau pe cei aflați la guvernare – în rândul cărora, departe de a include numai pe politicieni, enumerau întreaga administrație de stat, precum și conducerile intreprinderilor economice, fie ele industriale sau nu – de lipsa unei autentice dorințe de schimbare și de nostalgii procomuniste, de vreme ce erau legate de realitățile vechiului regim. Adevărat în toată această polemică ideologică era faptul că tehnocrația industrială se opunea categoric unor schimbări radicale ale propriei situații. Pentru „istorici", ca și pentru intelectualitatea umanistă, care ignorau complet economia, ideea de a șterge cu guma întreaga istorie politică și economică a socialismului și a construi, din bucățile rămase,

o societate „nouă", de exemplu după chipul și asemănarea celei interbelice, era atrăgătoare din motive politice și din perspectiva de a termina, o dată pentru totdeauna, cu fostele elite prerevoluționare. Tehnocrația industrială era, evident, mult mai realistă și, în nici un caz, nu ignora economia. Perioada imediat următoare revoluției a fost, dacă nu luăm în considerare presiunile sindicatelor, perioada ei de aur. Scăpase de controlul birocrației politice și de presiunile unor obiective anormale asupra industriei. I se puseseră la dispoziție resurse infinit superioare celor de care beneficiase până atunci. Coopera bine cu birocrația administrativă, iar lozinca de politică economică a noului guvern – modernizarea tehnologică – echivala cu reafirmarea priorității tehnocrației de întreprindere asupra oricărei alte elite. România se deschisese politic către Occident și, pe urmele acestei deschideri, marile companii străine începeau să se intereseze de posibilitatea unor investiții în România, nepărând a fi prea deranjate de forma de societate mixtă pe care o promova tehnocrația industrială.

Înaintea alegerilor din mai 1990, sistemul de putere era deja constituit și era clar că alegerile nu vor aduce nici o schimbare importantă. Viitorul părea cu atât mai asigurat cu cât celebrul proiect de reformă făcut sub auspiciile Academiei Române, dincolo de toate ambiguitățile lui, era categoric în favoarea ei. În plus, tehnocrația de întreprindere, care deocamdată se mulțumea să rămână o bază provincială și tăcută a tehnocrației industriale, nu se opunea schimbărilor, în general și nici chiar evoluțiilor către o economie de piață. Liberalizarea prețurilor, de exemplu, convenea tehnocrației de întreprindere la fel de mult ca și celorlalte componente ale tehnocrației industriale dar și sectorului privat. Nu atât de mult pentru că le permitea să-și majoreze profiturile, căci nu profitul era obiectivul tehnocrației de întreprindere ci pentru că, prin mecanismul simplu de creștere al prețurilor, puteau rezolva toate problemele legate de producție ca business, fără ca asta să conducă la o creștere a importanței tehnocrației economice de întreprindere. De asemenea, creșterea autonomiei întreprinderilor și reducerea, iar apoi desființarea balanțelor, coordonate guvernamental, de materii prime și produse de import destinate producției, erau considerate a fi în avantajul lor. Este adevărat că aceasta îi împingea tot mai mult în brațele noilor „negustori la mare distanță" care erau întreprinzătorii privați și

pompa către aceştia o parte bună din fondurile întreprinderilor, dar tehnocraţia de întreprindere prefera o asemenea colaborare decât să permită ascensiunea propriilor economişti prin dezvoltarea unor activităţi proprii de comerţ exterior şi marketing, care riscau să devină prioritare faţă de activităţile tehnice.

Tehnocraţia de întreprindere era dispusă şi la cooperarea cu tehnocraţia financiară. Întreprinderile aveau oricum nevoie de bani şi de bănci. Folosind coordonarea guvernamentală, tehnocraţia de întreprindere reuşise ca, în ciuda autonomiei bancare nou introduse, să menţină în bună măsură băncile în situaţia de finanţatori fără mari rezerve ale activităţilor industriale. Rolul principal revenea aici inflaţiei. Inflaţia, care topea economiile populaţiei, reducea, totodată, importanţa şi economică şi socială a proprietarilor de bani în favoarea proprietarilor de echipamente, instalaţii şi utilaje şi deci preeminenţa tehnocraţiei de întreprindere. Mai mult, ea era utilă pentru a impune populaţiei o austeritate pe care politic o respingea, fără însă să-şi atragă ostilitatea pe care şi-a atras-o regimul comunist prin impunerea ei cu mijloace administrative. Iar, în condiţiile dobânzilor negative, silea băncile să subvenţioneze costurile din ce în ce mai ridicate ale menţinerii în funcţiune a întreprinderilor.

Această cooperare idilică între cei trei mari actori ai vieţii economice româneşti şi, totodată ai sistemului de putere, avea să se termine cam prin toamna lui 1990, când tehnocraţia financiară declanşează marea ei ofensivă pentru preluarea controlului economiei. Deşi purtată în bună măsură cu mijloace economice, principalele ei bătălii s-au dat pentru controlul administraţiei, în general şi al guvernului, în particular, iar de aici ea a migrat repede în domeniul politicului. A fost singura bătălie politică autentică din perioada postrevoluţionară şi ea s-a desfăşurat în interiorul puterii.

Ofensiva tehnocraţiei financiare

Suntem obişnuiţi ca, de cinci ani încoace, orice confruntare în jurul puterii să fie prezentată ca o confruntare între pro şi antireformişti. Iar bătălia din interiorul puterii, deşi nu a fost niciodată prezentată ca o confruntare între tehnocraţia de întreprindere şi cea financiară, a fost excesiv dublată de o retorică a luptei reformiştilor împotriva conserva-

torilor. Ce este adevărat în toată această avalanșă de discursuri politice și așa-zise analize și explicații este că, în vreme ce unii doreau să introducă anumite schimbări, ceilalți se opuneau. Dar, trebuie precizat că schimbările nu însemnau în nici un caz reforma despre care se vorbea atât, iar opoziția așa-zișilor conservatori se referea la schimbarea sistemului de putere și nu la reforma propriu-zisă.

Tehnocrația financiară și, ulterior, pătura marilor negustori particulari, nu erau chiar atât de interesați în introducerea în România a unei economii de piață. Unele dintre caracteristicile economiei de piață, cum ar fi proprietatea privată, transferul către aceasta a unor monopoluri de stat, convertibilitatea monedei, liberalizarea prețurilor și limitarea controlului statului în economie, erau categoric măsuri care îi avantajau și pe care le susțineau. Este adevărat, că toate aceste elemente se întâlnesc în economiile de piață. La fel de adevărat este și că, toate acestea puse laolaltă nu dau o economie de piață, așa cum, dacă aduni la un loc roțile, claxonul și fotoliile unui automobil nu obții totuși un vehicul autopropulsat. Iar aceștia, tehnocrația financiară și negustorii, nu prea își doreau mai mult decât atât. În orice caz, pentru a rămâne ceea ce erau, aveau nevoie de existența uriașei industrii de stat. Inițial, chiar în forma în care rămânea de stat, atâta vreme cât ei aveau capacitatea de a controla statul prin intermediul guvernului și al administrației guvernamentale. Obiectivul final era oricum de a prelua controlul asupra ei, iar privatizarea era, indiscutabil, modul cel mai sigur și mai la îndemână de a face asta.

Pentru tehnocrația de întreprindere, economia de piață nu reprezenta o amenințare, atâta vreme cât asta nu însemna ridicarea unei noi elite economice care să preia controlul industriei. Ca urmare, ei nu se opuneau atât reformei în general, ba chiar sprijineau unele din componentele acesteia, dar, în nici un caz, pe cele care ar fi condus la scăderea importanței lor economice și sociale. În schimb, presa pentru altele, cum ar fi de exemplu, recapitalizarea întreprinderilor și eliberarea de sub controlul băncilor. Privatizarea putea fi, pentru tehnocrația de întreprindere, un dezastru, la fel de bine cum putea fi momentul marii victorii. Totul depindea, evident, de cum anume se făcea privatizarea și de care urmau să-i fie consecințele. De aceea, fără a se opune privatizării în sine, tehnocrația de întreprindere se opunea acelei metode de privati-

zare pe care o promova tehnocrația financiară și care însemna, dincolo de lozincăria despre economia de piață, preluarea controlului asupra industriei de către aceasta. Până la urmă, tehnocrația de întreprindere a dat dovadă de o remarcabilă capacitate de adaptare, reușind să transforme principala instituție însărcinată cu privatizarea în stil financiar – Fondul Proprietății de Stat –, într-un soi de casă de ajutor financiar reciproc al întreprinderilor industriale și, totodată, principalul ei bastion financiar în lupta împotriva tehnocrației financiare.

În sfârșit, mai trebuie înțeles un aspect. A prezenta bătălia care a avut loc ca pe o luptă între tehnocrația de întreprindere și cea financiară este corect, dar este incomplet. Acesta este doar aspectul economic al unei confruntări net mai complexe, de vreme ce se desfășura nu între simple categorii economice, ci între grupuri sociale reale. Iar acestea aduceau cu ele și caracteristici mai puțin economice. Cel puțin două mai trebuiesc luate în considerare. În primul rând, că este, în același timp o bătălie între Capitală și provincie. Cu mici, dar notabile excepții, marea industrie este mai ales un apanaj al provinciei, în care, structurile de putere arată cu totul altfel decât la București. O mare întreprindere este adesea centrul vieții economice și politice al unui oraș sau chiar al unui județ. Iar dacă nu este principalul centru de acest fel, în mod sigur, este unul dintre ele. În consecință, baza socială a unui director de întreprindere, de exemplu, depășește cu mult limitele propriei întreprinderi. Tot din această cauză și miza luptei este mai mare decât simplul control al întreprinderii respective. Dimpotrivă, tehnocrația financiară, ca și marele business privat sunt concentrate în Capitală. Aici se află toate sediile centrale ale băncilor și întreprinderilor de comerț exterior. În București s-au dezvoltat, în principal, și marile firme private. Și, tot la București, se află și reprezentanții capitalului străin. Bucureștiul și provincia au urmat, după revoluție, trasee diferite. În vreme ce provincia a continuat să rămână dominată de complexa instituție economică și socială care este întreprinderea industrială, Capitala a devenit repede mai ales un centru financiar și comercial. Sigur că există industrie și în București, dar ea nu domină orașul, cu atât mai mult cu cât și-a păstrat, vrând-nevrând, caracterul provincial.

Al doilea aspect este legat de caracterul cu precădere cosmopolit al tehnocrației financiare și al sectorului privat, în opoziție cu caracterul cu precădere autohton al tehnocrației de întreprindere. Lumea băncilor, a finanțelor și a comerțului exterior – comerțul exterior este cea mai pregnantă caracteristică a sectorului privat, indiferent dacă este vorba de mari societăți sau doar de buticuri sau tejghelele cu tutun și sucuri de la gurile de metrou – este infinit mai internațională și mai legată, în bună măsură chiar dependentă, de capitalul străin și, în consecință, de politica externă. Pe de altă parte, capitalul străin și marile instituții financiare internaționale au găsit cu mai multă ușurință în aceștia un partener de dialog. Evident că, la rândul ei, tehnocrația financiară a folosit această legătură pentru a-și întări poziția cu sporul de legitimitate pe care putea să-l ofere Occidentul.

Invers, tehnocrația de întreprindere era mult mai puțin deschisă către lumea exterioară. Avea mai puține contacte, comunica mai greu cu aceasta și, mai ales, nu vorbea același limbaj al profitului și eficienței economice care caracteriza atât businessul occidental, cât și pe tehnicienii și universitarii acestuia. În schimb, avea interese adesea contradictorii. Unele dintre măsurile de politică macroeconomică promovate de aceștia afectau direct întreprinderile industriale, iar tehnocrația de întreprindere era, evident, foarte sensibilă la aceasta. În plus, ea avea rețineri serioase față de capitalul străin imediat ce acesta încerca să depășească granița societăților mixte, devenind, în felul acesta, din partener al tehnocrației industriale un competitor foarte periculos, pentru că era puternic. De aceea, în bătălia care a urmat, tehnocrația industrială a făcut apel la naționalism. Nu era, evident, promotoarea unui naționalism extrem, îmbibat de xenofobie și cu tendințe autarhice. Politica sau demagogia excesiv de naționalistă o deranja la fel de mult ca și pe adversarii săi, căci tehnocrația industrială avea nevoie de Occident, de investiții străine, de tehnologii mai moderne și de piețe externe. Naționalismul moderat al tehnocrației de întreprindere a luat forma protecționismului economic și, pentru anumite domenii, definite a avea importanță strategică, a securității naționale.

Pe teren economic, bătălia s-a purtat cu sincope, cele două tabere alternând cooperarea, vitală pentru amândouă, cu înfruntarea, momente

în care tehnocrația financiară țipa despre indisciplina financiară a industriei, iar aceasta, în schimb, ridica spectrul amenințător al colapsului total al producției și al tulburărilor sociale. După cum am văzut, pe plan economic obiectivul principal al tehnocrației de întreprindere era să mențină restructurarea la nivel microeconomic al întreprinderilor, independentă de politica de stabilizare macroeconomică și faptul că a reușit a reprezentat baza economică a succesului ei politic și administrativ. Politicile macroeconomice, inclusiv cele de stabilizare, nu înseamnă altceva decât reglarea mărimii, vitezei, traseelor și a altor caracteristici ale fluxurilor financiare dintr-o economie. Ele sunt, evident, în mâna tehnocrației financiare, iar în măsura în care acestea reușesc să impună modificări în structura comportamentelor de producție ele exprimă dominația tehnocrației financiare asupra sectoarelor productive. Cu precizarea că, într-o economie normală, tehnocrația financiară are grijă să nu omoare găina care face ouă de aur, adică industria, străduindu-se dimpotrivă, să o stimuleze și să o ajute. Condiția este, evident, ca aceasta să se adapteze la noua realitate financiară și să-și modifice structurile și comportamentele.

Este exact ceea ce a refuzat să facă tehnocrația de întreprindere, adoptând obiectivul strategic invers, acela ca mecanismele financiare să se adapteze la situația existentă în industrie, cam la modul în care o stație de benzină se adaptează la automobilele pe care trebuie să le aprovizioneze și nu invers. Este adevărat că, în schemele de manual ale unei economii în general și ale unei economii de piață în particular, problema este cam de aceeași formă cu cea a oului și a găinii, adică cele două aspecte apar atât de interconectate încât sunt practic imposibil de separat. Pe această interconexiune se bazează toate prognozele referitoare la economie și la comportamentele economice pe care le vor stimula sau inhiba diferite măsuri macroeconomice, cum ar fi sistemul de taxe, dobânda sau ratele inflației. Un asemenea sistem este previzibil, controlabil și poate fi influențat. Pe aceste caracteristici ale sale se bazează toate economiile dezvoltate de piață, care s-ar prăbuși în haos dacă lucrurile n-ar sta așa. Atâta doar că lucrurile stau așa doar atâta vreme cât sistemul de putere existent nu este contestat de nici o forță semnificativă. Asta este premisa sociologică nemărturisită a întregii

teorii economice moderne, cu matematica ei complicată din care modificarea de comportament economic rezultă cu tot atâta rigurozitate ca Y din f(x). Pusă în termeni economici, premisa sociologică devine „uniformitate a motivației", „esență umană" și alte basme de acest gen. Cum tehnocrația de întreprindere nu avea deloc de gând să cedeze puterea numai pentru a nu tulbura teoria economică, ea a făcut ceea ce orice grup social în situația ei ar fi făcut, anume a acordat prioritate criteriilor de putere și nu celor economice. Consecința imediată a fost, pe de o parte, criza industrială, iar, pe de altă parte, blocajul financiar.

Criza industrială postrevoluționară este rezultanta mai multor factori. Unii țin de caracteristicile industriale moștenite din perioada precedentă. Altele au fost introduse de revoluție. Dar, cele mai multe țin de această bătălie pentru constituirea sistemului de putere, în care tehnocrația de întreprindere a trebuit să se confrunte, pe rând, cu clasa muncitoare și cu tehnocrația financiară. Inflația, devalorizarea dramatică a leului și consecințele acestora țin și ele de aceeași bătălie. În principal, sunt efecte ale presiunilor pe care unul dintre grupuri le îndrepta asupra celuilalt. Și, al unui anumit șantaj de tipul „dacă este să ne prăbușim, ne prăbușim împreună", pe care fiecare dintre elite l-a folosit pentru a forța administrația să intervină în favoarea ei în momentele critice ale încăierării. Singurul lucru pe care nu îl reprezintă criza economică este cel cu care politicienii și specialiștii au justificat-o până acum, anume de a fi un cost al reformei. Nu este un cost al reformei, în primul rând pentru că nici o reformă nu rezultă din această criză. În al doilea rând, pentru că efectele dureroase ale perioadei postrevoluționare nu sunt rezultatul unor măsuri destinate să transforme economia într-una mai bună, ci al unor măsuri destinate să asigure ascendența unuia sau altuia dintre grupurile aflate în competiție. Criza economică și socială este, într-o proporție zdrobitoare, efectul luptei elitelor pentru a prelua controlul societății, una în detrimentul alteia. A spune că ele sunt costuri ale reformei economice este un foarte comod mijloc de a le explica și de a menține protestul populației la cote scăzute. Înseamnă să afirmi că sunt inevitabile. Nu sunt!

Pe de altă parte, blocajul financiar este rezultatul direct al refuzului tehnocrației de întreprindere de a se comporta după prescripțiile tehno-

craţiei financiare, ceea ce, desigur, ar fi însemnat acceptarea dominaţiei acesteia. Metoda tehnocraţiei financiare, considerată infailibilă, inclusiv de către experţii occidentali, era destul de simplă –, orice alte comportamente decât cele recomandate de aceasta erau mai costisitoare şi mai nerentabile. Marea provocare pe care a aruncat-o tehnocraţia de întreprindere întregii strategii financiar-monetare a fost de a ignora rentabilitatea drept criteriu, pe de o parte, şi de a împinge lucrurile atât de departe încât consecinţele mecanismului financiar să fie inacceptabile. Exact asta s-a şi întâmplat. Întreprinderile industriale au refuzat să se restructureze sub presiunea altor criterii decât cele tehnice. Au acceptat să-şi restrângă producţia, au acceptat să mărească preţurile, reducându-şi în acest fel pieţele de desfacere şi au căzut de acord să încalce toate regulile disciplinei financiare, cumpărând fără a plăti şi livrând produse fără să-şi încaseze banii. Rezultatul a fost nu un faliment izolat sau mai multe falimente izolate, ci o încetare cvasigeneralizată a plăţilor între întreprinderi. Singurul lucru pe care întreprinderile continuau să-l plătească – uneori cu sincope, este adevărat – erau salariile. O asemenea situaţie a fost denumită „blocaj financiar". Pe o durată de cinci ani a apărut de trei ori şi de fiecare dată s-a încheiat cu victoria tehnocraţiei de întreprindere – datoriile au fost preluate de către stat şi trecute pe datoria publică, iar întreprinderile au putut face noi datorii pentru a continua să existe.

Teoreticienii economiei nu reuşesc nici acum să explice cum de a fost posibilă o asemenea încălcare a ceea ce părea a fi un ansamblu de legi imuabile ale funcţionării unei economii şi nici nu este de mirare. Căci, în momentul în care s-a pus problema schimbării rolurilor în sistemul de putere, s-a ieşit din cadrul economiei. Atunci când economiştii încearcă să explice o economie, ei pornesc de la presupoziţia că o întreprindere şi oamenii care acţionează în numele ei sunt unul şi acelaşi lucru, iar oamenii adoptă obiectivele organizaţiei. În situaţii normale lucrurile stau exact aşa, iar presupoziţia este întemeiată. În condiţii normale, atunci când sistemul de putere este stabilizat, tehnocraţia de întreprindere se identifică cu întreprinderea. Este şi normal pentru că fără întreprindere ea ar înceta să mai existe. Dar, cei cinci ani de după revoluţie şi atacul asupra sistemului de putere nu mai reprezintă situaţii

normale. Așa că, în loc să-și sacrifice rolul în sistemul de putere pentru a salva întreprinderile, tehnocrația de întreprindere s-a decis să utilizeze întreprinderile ca o armă pentru menținerea la putere. Și a reușit!

Tehnocrația de întreprindere a putut să dovedească că o victorie a capitalului asupra producției nu este posibilă, însă, nu a schițat o modalitate de cooperare. Din cauza asta, victoria tehnocrației de întreprindere nu a fost niciodată totală și întregul proces a fost luat de fiecare dată de la început.

În primii ani de după revoluție, tehnocrația de întreprindere a fost în defensivă. Imediat după perioada „de aur", care a durat până prin toamna lui 1990, ea s-a văzut amenințată să piardă controlul administrației guvernamentale. Cel puțin o parte a guvernului de după alegerile din 1990 era hotărât să facă politică – și anume o politică îndreptată tocmai împotriva tehnocrației de întreprindere și în favoarea tehnocrației financiare. Cu această ocazie, s-a văzut ce importantă poate fi acțiunea politică. Într-adevăr, controlul legislativului și al executivului permitea, într-o perioadă atât de deschisă schimbărilor cum este tranziția, orientarea schimbărilor în aproape orice direcție. Guvernul Roman le-a orientat către sprijinirea ascensiunii tehnocrației financiare, cu rezultatul de a întări pozițiile acesteia și, prin intermediul legii privatizării, de a-i asigura dominația asupra economiei. Tot cu această ocazie însă s-au văzut și limitele acțiunii exclusiv politice și lipsite de o bază socială reală. Vârful politic al tehnocrației financiare nu era decât o minoritate nesemnificativă, chiar dacă extrem de activă, atât în partidul de guvernământ, cât și în administrație. Întreaga ei ofensivă se baza pe incapacitatea de reacție a tehnocrației de întreprindere, pe autoritatea pe care controlul guvernului i-o dădea asupra administrației și pe supoziția falsă că noul sector privat îi va asigura sprijinul social necesar. Toate cele trei presupoziții s-au dovedit neîntemeiate.

Tehnocrația de întreprindere era, este adevărat, neorganizată, dar făcuse și până atunci dovada că asta nu o împiedică să acționeze unitar. Eficiența rezistenței față de restructurarea microeconomică era o bună dovadă în acest sens. Pe de altă parte, avea o remarcabilă influență asupra opiniei publice. Curând, atât băncile cât și sectorul privat au început să fie considerate mai degrabă o plagă pe trupul încă viguros al indus-

triei naționale. Principala bătălie ideologică s-a purtat în jurul intervenției guvernului în economie. Neintervenția administrației de stat în reglarea alocării resurselor în economie a fost considerată o modalitate de a o ceda deținătorilor de capital – alianța dintre tehnocrația financiară, negustori și capitalul străin. Dimpotrivă, menținerea sub control a deținătorilor de capital și redistribuirea acestuia prin intervenție guvernamentală a fost considerată principala modalitate de susținere a tehnocrației industriale. În realitate, ceea ce solicita tehnocrația industrială era posibilitatea de a utiliza capitalul de stat pentru a face față presiunilor tehnocrației financiare. Pentru asta avea nevoie să poată utiliza autoritatea administrației față de capitalul de stat și deci de intervenția statului în economie. Nu orice fel de intervenție, ci una destinată reproducerii întreprinderilor așa cum sunt și, o dată cu aceasta, și a relațiilor economice și de putere dintre ele și ceilalți participanți la economie – de la bănci la populație.

În domeniul politicului, tehnocrația de întreprindere s-a dovedit mai eficientă decât orice altă elită. Dacă tehnocrația financiară părea a controla măcar lumea mondenă a Capitalei, ea controla provincia și păturile sărace ale populației, adică electoratul. De aceea, principala armă politică a tehnocrației de întreprindere au reprezentat-o parlamentarii partidului de guvernământ și ai partidelor aliate cu acesta. Din rândurile acestora a și pornit ofensiva politică împotriva guvernului Roman, care s-a terminat cu ruperea FSN și cu victoria grupării Iliescu – FDSN – împotriva grupării Roman – FSN(PD).

În sfârșit, tehnocrația financiară a fost, până la urmă, incapabilă să-și strângă rândurile într-un efort coerent. Sectorul privat era prea tare legat de administrație, fără aprobările și deciziile căreia nici o afacere nu putea avea succes, pentru a-și permite un conflict politic cu aceasta. A preferat să se adapteze, înlocuind uniformitatea regulilor și mecanismelor economice cu unicitatea deciziei cumpărate prin mituire. Asta le permitea să-și continue afacerile și să-și mențină profiturile chiar și fără a obține un loc prioritar în sistemul de putere. Așa că s-a dovedit până la urmă a fi un aliat incert și duplicitar. O poziție asemănătoare a adoptat și capitalul străin, capabil să accepte orice reguli, inclusiv aceea de a călca toate regulile dacă asta putea asigura succesul.

În final, chiar și instituțiile financiare internaționale i-au dezamăgit pe „bancheri" atunci când, acordând prioritate unor criterii de politică internațională, au sacrificat tocmai principiile economice și, o dată cu ele, pe principalii susținători ai acestora din România. Dar, mai ales după 1992, politica internațională față de România s-a schimbat. Războiul din Iugoslavia, care părea că va continua la nesfârșit, creșterea tensiunilor în Balcani și caracterul imprevizibil al evoluțiilor politice în Rusia făceau din stabilitatea politică și socială a României și din cooperarea cu ea un factor din ce în ce mai important. Așa că, dintr-o dată, România, care până atunci fusese acuzată de rea-voință în aplicarea reformelor de trecere la economia de piață și de menținere a unui regim politic și economic mult prea apropiat încă de comunism, a devenit un succes în domeniul reformei și a fost rapid integrată în toate structurile politice europene. Fondurile, care până atunci au fost refuzate cu consecvență, au început să vină, negociatorii FMI și ai Băncii Mondiale au devenit mai maleabili, iar oficialitățile occidentale și americane, care până atunci excluseseră România de pe itinerarul turneelor lor est-europene au început să oprească la București, pentru a lăuda succesele obținute de reforma economică.

Instabilitatea alianței cu sectorul privat, dar mai ales cotitura politică a Occidentului față de București au provocat nu numai adânci dezamăgiri vârfului politic al tehnocrației financiare din cadrul Guvernului Roman, dar și înfrângerea sa în lupta politică. Răsturnarea Guvernului Roman în urma „mineriadei" din septembrie nu a însemnat încă victoria „aripii Iliescu" și refacerea sistemului de putere. A oprit doar ofensiva politică și administrativă a tehnocrației financiare, Guvernul Stolojan fiind expresia unui compromis. Esența compromisului era de a aștepta, pentru măsurile radicale care urmau să fie luate în favoarea uneia sau alteia dintre tabere, rezultatele alegerilor din septembrie 1992. Acestea au dat câștig de cauză reprezentanților politici ai tehnocrației de întreprindere – FDSN nu era în esență altceva, dar cu asta victoria încă nu a fost obținută. Este adevărat că victoria politică însemna eliminarea celui mai agresiv vârf politic al adversarilor – FSN Roman. Acesta a fost considerat ca mult mai periculos decât orice alt adversar de până atunci și, în consecință, bătălia dintre FDSN și FSN a

fost mai dură și mai înverșunată decât cele anterioare, cu partidele istorice sau cu intelectualitatea umanistă. Dar, nu însemna și câștigarea confruntării. Am văzut că, în sistemul de putere pe care îl apăra tehnocrația financiară, politicului îi revenea un rol minor. Câștigând alegerile cu ajutorul FDSN și al partidelor aliate acestuia, tehnocrația de întreprindere nu putea obține mai mult decât să-i împiedice pe alții să facă politică împotriva sa, ocupând pur și simplu locul cheie al politicului – Parlamentul, cu o grupare care îi era în principiu favorabilă, dar nu putea face mai mult decât să-i blocheze adversarii. Un sprijin pozitiv, adică politic real din partea acestora, tehnocrația de întreprindere nu putea spera. Sprijinul real putea să vină doar din partea executivului și a administrației guvernamentale. Aici, bătălia a mai continuat o vreme, tăcută, subterană, dar nu mai puțin crâncenă, căci tehnocrația financiară dispunea încă de o echipă puternică la acest nivel.

Intrând în bătălia pentru putere, tehnocrația financiară nu a pus nici ea toate ouăle politice într-un singur coș, mizând exclusiv pe succesul Guvernului Roman. Ca și pentru tehnocrația de întreprindere, guvernele și partidele erau și pentru ea o chestiune relativă. Căderea Guvernului Roman și demisia Guvernului Stolojan după alegerile din 1992 nu au trecut-o automat în opoziție. Dimpotrivă, după ce a încercat, cu cele două guverne anterioare să joace cartea politică, după septembrie 1992 a urmat încercarea de a juca pe cartea tehnocratico-administrativă, adică exact tehnica de control al puterii pe care o încercase – și parțial îi reușise – pe vremea FSN. În primii doi ani de după revoluție, tehnocrația financiară și-a întărit pozițiile deținute în administrație. A ajutat-o la aceasta concentrarea administrației pe reforma macroeconomică, un domeniu în care ea deținea principalii specialiști. A mai ajutat-o și concentrarea dezbaterii ideologice pe problemele reformei, permițându-i astfel să selecteze pentru poziții administrative cheie, cadre care îi împărtășeau obiectivele și ideile. În privința administrației, tehnocrația financiară nu avea încredere în membrii vechii administrații și avea dreptate. Acesta era unul dintre cele mai importante atuuri ale legăturii și cooperării dintre tehnocrația de întreprindere și birocrația administrativă. Confruntarea cu ei în cadrul eforturilor de a prelua controlul administrației s-a dovedit dificilă, iar tehnocrația financiară a

eșuat repede încercând să înlocuiască birocrații existenți cu unii noi, care să-i fie favorabili. Principalele puncte de rezistență le-au reprezentat trei ministere – Ministerul Industriei, Ministerul Agriculturii și Ministerul Finanțelor. Reformele administrative care s-au succedat cam de două ori pe an în perioada de până la alegerile din 1992, au reprezentat tot atâtea atacuri la adresa birocrației administrative aliată cu tehnocrația de întreprindere.

Primele atacate au fost ministerele industriale și Ministerul Agriculturii. O dată cu formarea celui de al doilea Guvern Roman, în iunie 1990, ministerele industriale au fost desființate și comasate ca departamente într-un singur minister uriaș, Ministerul Industriei. A însemnat o lovitură puternică împotriva birocrației administrative legate de întreprinderile industriale și a fost urmată de altele – desființarea centralelor industriale, renunțarea la balanțele de produse și desființarea postului de ministru de stat însărcinat cu coordonarea ministerelor economice, ceea ce îngreuna constituirea unui front comun împotriva noii birocrații economice promovată de tehnocrația financiară.

În privința agriculturii, bătălia s-a dat în jurul reformei agrare și a fost pierdută de tehnocrația financiară. Reforma agrară în sine ar putea fi considerată o victorie a tehnocrației financiare, dar a fost incompletă, iar tehnocrația de întreprindere a compensat repede pierderea suferită. Desființarea cooperativelor agricole de producție – principalul efect al retrocedării pământului proprietarilor – lovea puternic o componentă importantă a tehnocrației de întreprindere, cea creată în agricultură, în forma conducerii tehnice și a specialiștilor din cooperative, pe de o parte, și a birocrației destinată administrării agriculturii pe de altă parte. Lovea și mai puternic agricultura, ca ramură economică, aruncând-o din punct de vedere tehnologic cu un secol în urmă, dar acest efect secundar interesa mai puțin. Tehnocrația agriculturii a supraviețuit, și aici s-a văzut limpede ce atu puternic reprezintă controlul tehnologiilor. Ea a menținut controlul IAS-urilor, al unităților tehnice specializate – Agromecuri, centre de colectare și depozitare, centre veterinare, producția de semințe etc. –, iar ulterior, a pornit la reorganizarea agriculturii prin intermediul asociațiilor țărănești. Tehnocrația financiară nu a putut să-și valorifice avantajul obținut inițial pentru că a pierdut bătă-

lia următoare, dată în jurul dreptului sau nu de vânzare de către țărani a pământului reprimit în proprietate. Fără transformarea pământului în marfă, adică echivalarea lui cu o anumită cantitate de bani, agricultura rămânea în afara sferei de influență a tehnocrației financiare. Așa că, după o scurtă încăierare în jurul legii funciare, birocrația financiară s-a dezinteresat de agricultură și de pământ, în măsura în care nu era vorba de terenuri intravilane, a căror piață a explodat după apariția primilor nou îmbogățiți oficial. Până la urmă, tehnocrația din agricultură, birocratizată excesiv pentru a supraviețui reformei agrare, a ajuns un soi de feudă autonomă, în ale cărei treburi nu se amesteca nimeni, dezvoltându-și propriile prelungiri atât în sectorul privat – prin intermediul comerțului, mai ales al comerțului exterior, cu produse alimentare – cât și în cel bancar. Și-a constituit și propria organizare politică, partidul său – PDAR – urmărind propriile obiective și dovedindu-se un aliat incert atât pentru FSN cât și pentru FDSN.

Dar, birocrația care a rezistat cel mai bine în fața ofensivei tehnocrației financiare a fost cea a Ministerului Finanțelor. Reorganizarea Ministerului de Finanțe s-a încercat în toate felurile posibile. A fost inițial minister. Ulterior a fost transformat într-o componentă a Ministerului Economiei și Finanțelor – ministrul de Finanțe fiind înlocuit cu un ministru al Bugetului. Asta nu a însemnat o dominare a economiei de către cei de la finanțe, ci, dimpotrivă, o încercare de diminuare a rolului lor. Mai mult, s-a încercat chiar o restructurare a Ministerului de Finanțe cu ajutorul experților străini, iar proiectul noului Minister de Finanțe chiar începuse să fie aplicat când au survenit alegerile, iar victoria FDSN a însemnat oprirea imediată a restructurării și revenirea la vechea formulă.

Eșuând în încercarea de a destructura acea parte a birocrației administrative legată de tehnocrația de întreprindere, tehnocrația financiară s-a apucat să-și dezvolte propria birocrație în interiorul administrației. Principala modalitate utilizată a fost înființarea unor noi agenții și instituții guvernamentale, în special în domeniile direct legate de reforma economică. În aceste domenii și pentru aceste instituții, tehnocrația financiară nu avea concurent. Toate se înființau exact pe domeniile ei de activitate și specialitate, iar pentru ocuparea posturilor nou create

aproape că și-a epuizat rezerva de cadre, grupul de cadre universitare, cercetători științifici și foști lucrători din comerțul exterior, care reprezentau aripa intelectuală a tehnocrației financiare. Această strategie de dublare a birocrației administrative ostile, cu o birocrație administrativă favorabilă și care, cu sprijin politic și guvernamental urma să devină preeminentă, a declanșat un aprig război interdepartamental în administrația de stat. Inima și creierul rețelei de instituții administrative ale acestei noi birocrații financiare era, fără îndoială, Consiliul pentru Reformă și Informații Publice, al cărui conducător, Adrian Severin, era principalul lider politic și guvernamental al tehnocrației financiare. Rețeaua cuprindea instituții ale reformei, cum ar fi Agenția Națională pentru Privatizare, ale relațiilor comerciale și financiare externe, de la Departamentul Comerțului Exterior și până la Agenția Română pentru Dezvoltare și altele, cele mai multe dintre acestea având sucursale județene și chiar neguvernamentale, cum ar fi Camerele de Comerț și Industrie sau Fundația pentru Întreprinderile Mici și Mijlocii (principala formă de „business" pe care tehnocrația financiară încerca să o opună marilor întreprinderi de stat.)

Însă „crema cremelor", apogeul acestui efort de construire a unei birocrații paralele cu cea existentă, favorabilă tehnocrației industriale, și de preluare a controlului asupra economiei urma să fie constituirea Fondului Proprietății de Stat și a Fondurilor Proprietății Private. După cum am văzut, toată puterea tehnocrației industriale se întemeia pe faptul că tehnologiile existau ca echipamente, utilaje etc. precum și ca restricții tehnice ale economiei, dar nu existau și în forma de capital și, ca urmare, nu ascultau de cerințele acestuia și nu-i respectau restricțiile. Înfruntările inițiale dovediseră că sectorul privat era incapabil să crească suficient pentru a înlocui treptat marile întreprinderi industriale de stat, iar apoi, că acestea erau imune la presiunile financiare refuzând pur și simplu să se supună regulilor jocului. Ca urmare, obiectivul strategic al tehnocrației financiare a fost de a prelua pur și simplu controlul conducerii întreprinderilor, substituind cu propriii reprezentanți pe reprezentanții birocrației administrative din consiliile de administrație ale întreprinderilor.

Prilejul oferit pentru asta era privatizarea. Existau două modalități principale de privatizare. Una era privatizarea făcută de administrație,

prin mijloace administrative, pentru o populație selectată după criterii administrative sau, în cel mai bun caz neeconomice, după modelul reformei agrare. O asemenea privatizare, care difuza proprietatea în nenumărate componente minuscule și incapabile de coordonare, nu făcea decât să întărească pozițiile administrației și tehnocrației de întreprindere, căci ele deveneau indispensabile pentru a asigura coerența și coordonarea activităților de producție, iar singurul centru de decizie care ar fi supraviețuit era cel tehnologic.

Cea de a doua modalitate era privatizarea prin mijloace financiare, ceea ce ar fi însemnat că toate tehnologiile și echipamentele nu ar fi însemnat nimic mai mult decât o sumă de bani, iar banii erau specialitatea tehnocrației financiare. De aceea, legea privatizării, elaborată cu asistență tehnică americană într-o vreme când tehnocrația financiară controla politic reforma, prevedea tocmai aceste două lucruri. Mai întâi, ruperea legăturii dintre birocrația administrativă și tehnocrația de întreprindere prin constituirea a cinci instituții care urmau să controleze întreaga economie – FPS și FPP. În al doilea rând, transformarea pur și simplu a întreprinderilor într-o valoare financiară oarecare (cu care trebuiau să fie echivalate, indiferent de metodă), iar această valoare urma să fie introdusă în circuitul financiar, printr-un simulacru de piață a valorilor. Mai mult, aceste vânzări de acțiuni ale întreprinderilor nici nu erau negociate și decise de conducerile întreprinderilor, ci de noile instituții ale privatizării, adică de birocrația financiară. Asta era socoteala de acasă, adică din perioada în care tehnocrația financiară, deși pierduse deja bătălia politică în alegerile din 1992, nu considera că pierduse și războiul. Tot ceea ce avea nevoie era ca mecanismul creat pentru privatizare să continue să funcționeze. Pentru asta, tehnocrația industrială nu avea nevoie de controlul guvernului ci doar de controlul reformei economice, pe care sperau să-l mențină indiferent de guvernul care s-ar fi constituit.

Prilejul era creat de slaba legătură dintre guvern și partidele câștigătoare ale alegerilor, iar punctul central asupra căreia s-a concentrat această ultimă încercare a fost, ca și pe vremea guvernului Roman, Consiliul de Reformă. Prin componență, conducere și idei, primul Consiliu de Coordonare, Strategie și Reformă al Guvernului Văcăroiu era,

în primul rând, un instrument al tehnocrației financiare. Înființarea sa o dată cu Guvernul Văcăroiu, un guvern în esență al și pentru tehnocrația de întreprindere, se datora unui mai larg spectru de motive dintre care, cel mai important era echilibrul care se mai menținea încă între cele două grupări. Dar, ca instrument, Consiliul de Reformă a fost ineficient. „Strategia de reformă" elaborată de acesta nu s-a aplicat niciodată. Deși prezentată drept program al guvernului și aprobată de partidele coaliției guvernamentale, a fost îngropată în aceleași sertare în care se umplea de praf și primul proiect al reformei economice, cel elaborat de Institutul de Economie în primăvara lui 1990. Faptul că, deși având girul politic formal al Parlamentului, reforma economică a fost ignorată, măcar în forma pe care i-o dăduse Consiliul de Reformă, atât de birocrația administrativă, cât și de tehnocrația de întreprindere, dovedește că aceștia nu aveau deloc de gând să servească doar ca acoperire politică pentru o reformă îndreptată împotriva propriilor lor interese. Degeaba se străduia președintele Iliescu să convingă și opinia publică și politicienii și specialiștii occidentali și, mai ales pe guvernanți că, indiferent de schimbarea guvernelor, reforma economică continuă așa cum a fost începută. Singurul punct în care avea dreptate era că reforma economică nu depinde de guvernul în funcțiune. În rest, reforma reconsiderată după interesele tehnocrației de întreprindere era categoric alta decât cea proiectată de tehnocrația financiară chiar în sânul Guvernului Văcăroiu, proaspăt instalat la conducerea administrației.

Tehnocrația de întreprindere la putere

Contraofensiva pe care tehnocrația de întreprindere a lansat-o după ce, ca urmare a rezultatului alegerilor din 1992, a eliminat vârful politic al tehnocrației financiare, s-a desfășurat pe toate planurile. Primul obiectiv l-a reprezentat întărirea pozițiilor în administrație, a legăturilor dintre birocrația administrativă și întreprinderi și eliminarea influenței tehnocrației financiare în guvernare. Guvernele anterioare avuseseră drept principal obiectiv al politicii lor economice stabilizarea macroeconomică; când s-a văzut că aceasta nu este posibilă fără o restructurare la nivel micro, al întreprinderilor industriale, mai ales al marilor

întreprinderi, au încercat să preseze asupra acestora pentru a-și face singure restructurările necesare. Întreprinderile, în schimb, au acceptat șomajul și reducerea producției, dar de restructurat nu s-au restructurat. Reacția ideologică a tehnocrației de întreprindere a fost să-i acuze pe guvernanți pe de o parte de incompetență, pentru că ignorau condițiile tehnice ale producției, iar pe de altă parte de rea-voință, exprimată în „retragerea guvernului din economie". Guvernul constituit după alegerile din 1992 era hotărât să schimbe radical această stare de lucruri. Obiectivul său central nu a mai fost de a implementa o reformă economică menită să schimbe tipul de economie dominantă în România, ci să administreze economia astfel încât să funcționeze atât cât de bine este posibil în condițiile existente. Primul lucru pe care l-a făcut guvernul a fost să refacă legăturile dintre administrația centrală, pe de o parte, și întreprinderi și administrația locală, pe de altă parte, ceea ce însemna, în bună măsură, reluarea unor metode de guvernare anterioare revoluției. Dar nu asta stresa guvernul. Problema lui provenea mai degrabă din faptul că, din cauza schimbărilor instituționale produse după revoluție, el nu mai dispunea de pârghiile de care dispuneau guvernele prerevoluționare, iar gestionarea economiei, exclusiv după criterii ale producției pur și simplu, nu mai era posibilă. De aceea, primul efort al tehnocrației de întreprindere a fost orientat spre reluarea în stăpânire a economiei prin intermediul birocrației guvernamentale.

Teoretic, guvernul conducea direct încă o bună parte a industriei, organizată sub forma regiilor autonome. Continua să controleze o parte a producției agricole, cea aflată în IAS-uri și avea monopolul absolut al achizițiilor, depozitării și distribuirii pe scară largă a produselor agricole de bază. Controla, de asemenea, și importurile de produse alimentare, doar el singur dispunând de fondurile uriașe în valută necesare pentru acestea. Dirijarea directă a comerțului cu amănuntul de către Ministerul Comerțului se diminuase considerabil, dar sistemul de distribuție rămăsese sub control prin intermediul vânzătorilor en gros și a depozitelor centrale. Toate aceste pârghii ale administrării centralizate a economiei continuau să existe, dar nu funcționau. Nivelele birocratice inferioare se autonomizaseră într-o mare măsură, iar acum tindeau să considere și să trateze activitățile subordonate ca pe o afacere personală și nu ca pe o

activitate publică. Autoritatea guvernamentală era mai degrabă teoretică și singurul scop în care mai era folosită era de a legitima și întări decizii luate în interese strict personale. Noul guvern a început printr-un efort serios de a relua administrarea tuturor acestor activități cu scopul de a asigura gestionarea economiei și a vieții publice pentru perioada imediat următoare. Guvernul fusese aprobat de Parlament abia în noiembrie, se apropia iarna, cu cerințele sale de cheltuieli și aprovizionări suplimentare, nimic nu era pregătit și toate previziunile prognosticau apropierea unui haos generalizat, mai ales ca urmare a descompunerii administrative care însoțise perioada de alegeri și de transfer al puterii de la un guvern la altul.

Nu s-a întâmplat așa, dar nici o revenire totală la controlul exercitat de noul guvern nu a avut loc. Situația, care părea să oscileze între haos și reluarea conducerii centralizate a vieții economice, s-a stabilizat pe la mijloc, într-un soi de compromis încheiat între diferitele niveluri și componente ale administrației. Pe de o parte, s-a ajuns, dacă nu la centralizare, totuși la un minim de coordonare a acțiunilor și eforturilor între componentele administrației guvernamentale, în primul rând, și între aceasta și întreprinderile economice, în al doilea rând. Pe de altă parte, administrației, întreprinderilor și sectorului privat legat direct de domeniile controlate de acestea li s-a lăsat un spațiu de mișcare în interes personal, ilegală, dar considerată „omenească".

Compromisul astfel construit nu a fost nici rezultatul unui proiect sau al unei decizii și nici nu a însemnat aplicarea vreunei strategii subtile a guvernanților. El a rezultat pur și simplu dintr-un joc al presiunilor și rezistențelor. Presiunea vârfului executivului asupra birocrației subordonate a fost mare, în cazurile în care de aplicarea unei măsuri putea depinde însăși soarta guvernului, și mult mai scăzută în celelalte cazuri. La rândul ei, birocrația ministerială și locală a opus o rezistență mult mai hotărâtă atunci când era vorba de interesele sale personale și de menținerea acelor legături care asigurau participarea la profiturile sectorului privat sau ale întreprinderilor, indiferent dacă asta însemna extinderea corupției. Relațiile s-au stabilizat în momentul în care toți participanții – adică diferitele componente ale administrației – au realizat că au de câștigat din cooperare mai mult decât din înfruntare.

Rezultatul final poate fi sintetizat în trei consecințe importante. Mai întâi, administrația și-a refăcut legăturile cu industria de stat și a dezvoltat o nouă serie de legături cu sectorul privat care a început, astfel, să fie integrat în sistem. În al doilea rând, guvernul și-a delimitat un spațiu de obiective și de priorități cu consecințe directe asupra supraviețuirii sale, pentru care a obținut cooperarea administrației. În al treilea rând, administrația a obținut și ea un spațiu de mișcare liberă și necontrolată, echivalentă cu o participare la putere, realizată, în principal, prin instituirea abuzului și a corupției ca o regulă ilegală, dar inevitabilă a funcționării puterii de stat.

Asigurarea cooperării birocrației administrative, în paralel cu subordonarea ei, a fost numai o componentă a ofensivei asupra administrației. Cea de a doua a reprezentat-o anularea treptată a birocrației paralele create de tehnocrația financiară. Nucleul ei îl reprezenta Consiliul pentru Reformă. Am văzut că, imediat după instalare, Guvernul Văcăroiu a fost nevoit să mențină, ba chiar să întărească numeric Consiliul pentru Reformă ca urmare, pe de o parte, a pozițiilor încă puternice pe care le avea birocrația financiară, iar, pe de altă parte, a presiunilor politice interne și externe, concentrate pe reforma economică. Tehnocrația financiară a profitat de această situație pentru a-și întări controlul asupra Consiliului, care, imediat după reorganizare, arăta de parcă FDSN ar fi fost înfrânt și nu victorios în alegeri. Ca, de altfel, măsurile preconizate de acesta. Așa s-a făcut că începuturile guvernării tehnocrației de întreprindere au fost caracterizate de situații paradoxale. Două dintre ele sunt extrem de semnificative pentru a ilustra complexitatea situațiilor care apăreau și modul lor de rezolvare. Este vorba de legea privind investițiile străine și de negocierile cu FMI.

În 1990, în timpul primei guvernări a tehnocrației de întreprindere, problema investițiilor străine a fost abordată cu multă precauție. Tehnocrația de întreprindere avea nevoie de capital, de tehnologii moderne și de know-how occidental, dar nu era dispusă să-l plătească renunțând la controlul asupra propriilor întreprinderi. Motiv pentru care, o primă reglementare în domeniu, emisă în acea perioadă, era extrem de prudentă. Pentru tehnocrația financiară situația era exact inversă. Avea nevoie de o pătrundere cât mai masivă a capitalului străin în țară. În primul rând,

pentru că îi întărea pozițiile, ea urmând să fie, obligatoriu, principalul partener al acestuia. În al doilea rând, pentru că slăbea pozițiile tehnocrației de întreprindere, prima și cea mai importantă consecință fiind prioritatea acordată condițiilor financiare și aspectului de afacere al industriei, în defavoarea celui tehnologic. De aceea, ea s-a străduit serios pentru a modifica legislația existentă în domeniul investițiilor străine în România, înlocuind-o cu una net mai favorabilă. Noul Consiliu al Reformei sprijinea, evident, o asemenea inițiativă, așa că guvernul nu a putut opune o rezistență fățișă și eficientă la elaborarea și trimiterea lui la Parlament. În Parlament, raportul de forțe s-a modificat din nou, parlamentarii coaliției guvernamentale fiind împotriva proiectului de lege elaborat de guvernul bănuit că le face politica, astfel că, după unele modificări care au convins măcar pe o parte a membrilor majorității să voteze în favoarea proiectului, acesta a trecut, votat fiind de opoziție.

Negocierile cu FMI au ilustrat aceleași disensiuni existente în sânul guvernului și oscilațiile politice neașteptate ale acestuia, sub influența diferitelor grupuri de presiune. Începute înaintea formării guvernului FDSN, negocierile ajunseseră într-o fază finală prin primăvara lui 1993 când, din cauza unor poziții contradictorii ale membrilor echipei de negociere – Banca Națională, Consiliul de Reformă și Ministerul de Finanțe –, ele au eșuat și a trebuit să fie luate de la început. Abia în toamna lui 1993 a reușit guvernul să ajungă la o poziție comună în privința termenilor acestuia și să încredințeze un mandat clar părții române la negocieri. Și mai semnificativ este că acest mandat nu satisfăcea pe nimeni, nici cele două tabere române, nici FMI, fiind cât se poate de clar că deși se ajunsese la un compromis, acesta nu va fi respecat și aplicat de nici una dintre părți.

Tehnocrația de întreprindere nu avea deloc de gând să suporte, mai mult decât era strict necesar, o birocrație rebelă în sânul propriei administrații. O primă măsură de contrabalansare a Consiliului de Reformă a fost transformarea acestuia într-un organ consultativ. Prin aceasta, capacitatea Consiliului de a juca un rol real în guvernare a fost practic desființată. Funcția autentică care i-a revenit a fost de a oferi o imagine pozitivă reformei din România, atât față de opinia publică internă și de politicienii opoziției – confruntați în felul acesta cu o parte a propriilor

specialiști – cât, mai ales, față de experții și cancelariile occidentale care, pentru schimbarea de ordin politic ce se profila, aveau totuși nevoie de o minimă justificare. Instituțiile anexe ale acestuia, de felul Agenției Naționale de Privatizare sau al Agenției Române pentru Dezvoltare, și-au pierdut treptat din importanță și și-au diminuat simțitor atribuțiile.

Consiliul a mai continuat o vreme să funcționeze ca organ teoretic al guvernului, dar elaborările acestuia, de tipul „Strategiei" menționate aveau un ecou minim sau nici unul. Bătălia hotărâtoare pentru cucerirea Consiliului pentru Reformă s-a dat în vara lui 1993 și a fost pierdută de tehnocrația financiară. Conducerea Consiliului a fost schimbată și s-a trecut la reorganizarea lui pentru a-l face funcțional în raport cu obiectivele unei guvernări în folosul tehnocrației de întreprindere. O dată cu pierderea controlului asupra Consiliului pentru Reformă, tehnocrația financiară a pierdut principala sa redută din cadrul birocrației administrative, iar bătălia s-a mutat, în cea mai mare parte, pe tărâmul economico-financiar.

Asta încă nu a însemnat că bătălia instituțională se încheiase. Pe de o parte, tot acel proces de tatonare reciprocă pentru a stabili unde se încheie autoritatea administrației centrale și începe autonomia sectorială sau locală a continuat și mai continuă încă. Pe de altă parte, cu toate că, spre toamna lui 1993, tehnocrația de întreprindere preluase controlul complet al executivului și al aparatului acestuia, totuși sistemul de putere era departe de a fi în întregime la dispoziția sa. Alte două rețele instituționale continuau să fie autonome și controlul lor, precum și modul de utilizare al acestora continua să rămână o problemă esențială de distribuție a puterii. Este vorba de sistemul bancar și de rețeau Fondurilor proprietății.

Sistemul bancar era însuși nucleul dur al tehnocrației financiare. Fără controlul băncilor, aceasta ar fi devenit repede o elită de experți lipsită de putere reală, urmând să repete istoria lipsită de glorie a specialiștilor din cercetare și proiectare. De aceea, bătălia pentru controlul băncilor a fost din capul locului cea mai dură dintre toate. În prezent, ea este departe de a se fi încheiat și, în ciuda unor succese notabile ale tehnocrației de întreprindere, care a fost nevoită să apeleze din nou la

tactica blocajului financiar, este puțin probabil ca ea să se încheie cu victoria hotărâtoare a uneia sau alteia dintre tabere. Mai degrabă, tocmai în acest sector se vor putea pune bazele unui compromis politic și economic care să consacre definitiv politicile subdezvoltării drept politicile necontestate ale următorului deceniu.

La rândul său, sistemul bancar are și el un nucleu, alcătuit în principal din două bănci – Banca Națională și BRCE. Banca Națională este esențială pentru că, prin acțiunile sale, ea dictează politica și condițiile restrictive ale activităților tuturor celorlalte bănci. Absolut toate băncile se împrumută la Banca Națională. De aceea, politica de dobânzi practicată de aceasta este, vrând-nevrând reprodusă de celelalte bănci. Apoi, Banca Națională mai controlează cantitatea de bani aflați în circulație și are și atribuții normative și de control. În ceea ce privește BRCE, ea este de departe cea mai importantă bancă de comerț exterior a României și cea mai mare deținătoare de valută convertibilă, după Banca Națională.

Principala problemă a tehnocrației de întreprindere era că ea nu controla decât administrația de stat, iar aceasta era ineficientă în raport cu sistemul bancar. Pe de altă parte, deși Ministerul de Finanțe putea fi considerat ca unul dintre principalele sale atuuri instituționale totuși legăturile acestuia cu sistemul bancar împiedicau utilizarea lui ca principal vârf de atac la adresa sistemului bancar. O încercare de acest fel, care a avut loc imediat după formarea noului guvern, a constat în tentativa de a prelua sub controlul administrației valuta existentă în bănci. Ar fi fost o victorie aproape decisivă a tehnocrației de întreprindere pentru că, pe de o parte, ar fi smuls băncilor cea mai importantă armă a acestora – controlul comerțului exterior – și ar fi adus sectorul privat într-o dependență totală de administrație (sectorul privat se baza prioritar pe activitatea de import-export), îndepărtându-l de tehnocrația financiară. Pe de altă parte, ar fi putut utiliza sumele astfel obținute cu prioritate în folosul aprovizionării și menținerii în funcțiune a sistemului industrial aflat într-o puternică criză. Încercarea a fost concepută aproape ca o acțiune de comando, în cel mai strict secret – mai ales față de bănci și de sectorul privat. Ministerul de Finanțe chiar a elaborat un proiect de hotărâre pentru preluarea valutei existente în conturile socie-

tăților comerciale, dar el nu a fost aplicat niciodată, în primul rând din motive politice. Efectul amenințării a fost însă imediat și s-a prelungit în timp neașteptat de mult. Sectorul privat și-a mutat rapid o bună parte a fondurilor în valută convertibilă din țară în străinătate, dând naștere la paradoxul că România, pe de o parte suferea grav de lipsa de bani, iar pe de altă parte devenise exportatoare de capital. Sectorul privat și-a pierdut și bruma de încredere pe care o mai avea în executiv și a fost nevoie de mai mult de un an de zile pentru a și-o recăpăta. Iar executivul a învățat că asemenea acțiuni aventuriste sunt și ineficiente și costisitoare.

Stângăcia acestui început de ofensivă împotriva sistemului bancar s-a datorat și euforiei născute din victoria politică. Reprezentanții administrativi ai tehnocrației de întreprindere erau convinși că totul este posibil. Eșecul acestei prime încercări a fost însă revelator și a determinat o importantă schimbare de tactică. Era evident că a aduce din nou activitatea bancară în subordinea executivului și administrației nu mai era posibil la cinci ani de la revoluție. Dar, mai exista o posibilitate – controlul băncilor nu prin reglementări și prin relații de subordonare formală, ci prin controlul conducerii acestora. Această soluție, elementară la prima vedere, avea avantaje și dezavantaje. Cel mai important avantaj era că o asemenea strategie permitea, în sfârșit, utilizarea politicului, principalul domeniu în care tehnocrația de întreprindere dispunea de o superioritate absolută față de oricare dintre adversarii reali sau potențiali. Mai mult chiar, după cum vom vedea, permitea chiar întărirea legăturilor dintre cele trei aripi ale puterii – tehnocrația propriu-zisă, birocrația administrativă și grupul parlamentarilor și activiștilor de partid. Dezavantajul era și el dublu – mărea dependența de micii aliați politici, altfel stânjenitori, și muta centrul de greutate al problemei către cealaltă mare problemă instituțională a executivului – Fondurile Proprietății. Pentru a înțelege cum s-a desfășurat bătălia și de ce a durat ea mai mult de doi ani fără a ajunge la un rezultat decisiv trebuie înțeles mecanismul de control al acestor instituții.

Atât Fondurile Proprietății cât și băncile cu capital de stat sunt instituții ale statului, adică publice, dar nu sunt în subordinea executivului. Ele sunt conduse de consilii de administrație, numite, în cazul

Fondurilor de Parlament, guvern și președinte, iar, în cazul băncilor, de FPS și FPP, care apoi desemnează conducerea executivă a instituțiilor. Pentru a controla conducerile, tehnocrația de întreprindere trebuia să controleze principalele instituții politice, să pună în mișcare toată procedura greoaie și complicată de schimbare a consiliilor de administrație, iar apoi să determine aceste consilii de administrație să numească președinții și directorii care îi sunt favorabili. Cantitatea de intrigă necesară pentru a obține un asemenea rezultat este imensă pentru că, nemaifiind vorba de instituții și structuri, ci de persoane concrete, având propriile lor legături interpersonale, simpatii și antipatii, ecuațiile de schimbare au un foarte mare număr de parametri. În plus, procesul a fost lungit și de situația de tranziție în care se aflau principalele instituții vizate – FPS și FPP, aflate, la instalarea noului guvern, abia în faza de organizare.

Atacul pentru dominarea conducerii sistemului bancar începuse imediat după câștigarea bătăliei politice, prin crearea unei imagini negative a băncilor și a conducerii acestora. Inițial, el s-a concentrat pe schimbarea guvernatorului Băncii Naționale, dar și aici, primul atac a fost respins. A fost nevoie de mai mult de un an și jumătate pentru ca executivul și politicienii guvernamentali să reușească să modifice consiliile de administrație ale băncilor și să dea prima lovitură hotărâtoare – schimbarea președintelui BRCE. Semnalul dat bancherilor cu această ocazie a fost extrem de clar și bine perceput. Tensiunea existentă între administrație și elita bancar-financiară s-a mai atenuat, aceștia din urmă devenind mult mai atenți și mai înțelegători față de obiectivele guvernamentale, adică ale tehnocrației de întreprindere. Cu toate acestea, o victorie definitivă asupra sistemului bancar nu mai este posibilă. Autonomia bancară este sprijinită chiar de tehnocrația de întreprindere împotriva birocrației administrative. Pe de altă parte, timpul a curs aici în favoarea băncilor, permițând dezvoltarea unui sector bancar privat și întărirea acestuia. Rezultatul este că băncile și, o dată cu ele, o bună parte a tehnocrației financiare începe să iasă din tabăra opusă guvernării și devin terenul cel mai favorabil pentru un compromis între cele trei principale elite ale puterii – tehnocrația de întreprindere, birocrația administrativă și tehnocrația financiară.

Dar nu toate ofensivele tehnocrației de întreprindere s-au purtat prin intermediul administrației și al executivului. De fapt, cea mai importantă victorie a acesteia a fost obținută nu cu sprijinul, ci împotriva birocrației administrative. Este vorba de preluarea controlului Fondului Proprietății de Stat (FPS) și deturnarea funcționalității acestuia. FPS a fost construit tocmai pentru a introduce întreprinderile industriale într-un alt circuit financiar decât cel legat de plăți (de materii prime, materiale, salarii, dobânzi etc.) și care să permită mutarea centrului de decizie cu privire la ce se întâmpă în întreprindere de la conducătorii tehnici ai procesului de producție, la deținătorii capitalului pe baza căruia funcționează întreprinderea. Un asemenea proces era evident îndreptat împotriva tehnocrației de întreprindere. Conform legii, FPS deținea 70% din capitalul întreprinderilor care erau proprietatea statului și nu erau regii autonome. De aceea, controlul FPS era esențial pentru oricine avea pretenția de a participa la putere în România. Într-o caracterizare generală, FPS însemna scoaterea sectorului economiei de stat de sub controlul birocrației administrative și trecerea ei sub controlul cui ajungea să controleze FPS. Inițial, tehnocrația financiară, care avansase proiectul, își rezervase evident și conducerea FPS, dar, profitând de victoria politică obținută, tehnocrația de întreprindere a preluat controlul acestuia și l-a utilizat, în principal, la trei lucruri. În primul rând, să amâne privatizarea până când reușește să inventeze o formă de privatizare care să fie mai puțin distrugătoare pentru ea. În al doilea rând, pentru a redistribui capitalurile adunate din întreaga economie în scopul menținerii în funcțiune a industriei. În al treilea rând, pentru a contracara presiunea legată de restructurarea microeconomică după principii legate de rentabilitatea capitalului investit, cu presiunea pentru restructurarea după principii legate de caracteristicile producției. În legătură cu aceste scopuri, trebuie precizat că, așa cum nu era împotriva reformei economice în principiu, tehnocrația financiară nu se opunea nici privatizării sau rentabilizării întreprinderilor. Se opunea doar acelor forme de privatizare și rentabilizare care ar fi condus la reducerea rolului său în economie și la ascendența altor categorii, inclusiv ale tehnocrației industriale.

În jurul FPS s-a purtat o adevărată bătălie între diferitele componente ale tehnocrației industriale. După ce tehnocrația financiară a fost eliminată din competiție, bătălia s-a purtat, în principal, între birocrația guvernamentală – care a cochetat îndelung cu ideea subordonării FPS guvernului, așa cum cochetase cu ideea subordonării Băncii Naționale guvernului – și tehnocrația de întreprindere, care a văzut în FPS oportunitatea de a nu mai depinde de administrație pentru reglarea industriei. Până la sfârșit, în bătălie a intrat chiar și partidul de guvernământ, care vedea în controlul FPS cea mai bună garanție a sprijinului politic continuu și necondiționat acordat de tehnocrația de întreprindere. Soarta FPS este și în continuare incertă. Între timp însă tehnocrația de întreprindere a căutat să rezolve problema privatizării. În principiu, soluția adoptată consta în disiparea proprietății astfel încât proprietarii să nu se poată constitui în centre de decizie și control ale întreprinderii. Prima metodă utilizată în acest scop a fost MEBO. Ea a fost cu atât mai îndrăgită cu cât noii proprietari, care nu erau alții decât salariații întreprinderii, mai erau și subordonați direct tehnocrației prin intermediul procesului de producție. Apoi a venit propunerea de modificare a legii privatizării pentru a se ajunge la un soi de MEBO generalizat. Se urmăreau astfel două scopuri. Unul era de a anula avantajul obținut de tehnocrația financiară care, după ce fuseseră emise certificatele de proprietate promovase un intens comerț cu acestea și le acumulase în cantități impresionante. Cel de al doilea, era de a limita cât mai mult accesul tehnocrației financiare și al sectorului privat la cumpărarea de acțiuni.

Utilizarea legislației privatizării pentru obținerea unui avantaj decisiv în competiția dintre elite nu a fost numai ideea tehnocrației de întreprindere. Ceva mai înainte, tehnocrația financiară încercase și ea același lucru. Propunerea fusese de a modifica legea privatizării astfel încât privatizarea să se facă în întregime prin intermediul unor hârtii de valoare negociate pe piață, sau utilizate de investitori. Modelul propus era imitat după cel cehoslovac – privatizarea în Cehia era considerată un mare succes – și era puternic sprijinit de experții instituțiilor internaționale. O vizită a ministrului ceh de resort, care a prezentat premierului român experiența cehă, un film documentar despre privatizarea în Cehia, difuzat pe canalul național de televiziune și susținerea de către

consilieri ai președintelui României a soluției de acest tip, ca o modalitate de a debloca privatizarea în România, au reprezentat cea mai avansată fază în care a ajuns acest proiect. Evident, nu a fost adoptat. Dar, nici inițiativa tehnocrației financiare, deși sprijinită de guvern, nu părea a avea prea mari șanse de succes către sfârșitul lui 1994, din cauza unor complicații politice. Privatizarea continua să rămână una dintre problemele nerezolvate ale tehnocrației de întreprindere și, câtă vreme era nerezolvată, constituia o bază pentru potențialii concurenți la sistemul de putere.

FPS este o puternică redută a tehnocrației de întreprindere nu numai pentru a-și asigura interesele în procesul de privatizare, dar și pentru a controla restructurarea microeconomică a întreprinderilor. Restructurarea întreprinderilor este, evident, o necesitate și încă una prioritară, dar marea problemă este cum anume se face. Pentru că, prin restructurare se poate modifica radical raportul de forțe atât în interiorul întreprinderii, între birocrația economică și tehnocrația legată de procesul de producție, cât și între întreprindere și instituțiile care asigură capitalul acesteia și legăturile sale cu piața. La presiunea instituțiilor financiare și politice internaționale, în special a Băncii Mondiale – care alocă un credit important pentru restructurare – și a FMI, care a condiționat acordul pentru împrumutul standby de trecerea la restructurarea microeconomică, s-a hotărât demararea unei vaste acțiuni de restructurare. Prima problemă era cine anume să o coordoneze – guvernul sau FPS. Guvernul era cel care încheiase acordul cu FMI și își luase angajamentul să înființeze o instituție guvernamentală însărcinată cu restructurarea – Agenția de restructurare. Și aici se năștea probleme suplimentare, pentru că cel puțin două ministere concurau pentru coordonarea restructurării – Consiliul de Reformă, pe baza faptului că restructurarea este o componentă a reformei economice și Ministerul Industriei, pentru că, la urma urmei, era vorba de restructurarea întreprinderilor industriale.

Dar, pentru tehnocrația de întreprindere, guvernul era o instituție mult mai puțin sigură decât FPS. Guvernul era vulnerabil la presiunile externe și interne. O remaniere guvernamentală ar fi putut modifica nu numai componența, dar și politica guvernului în unele domenii, iar restructurarea era mult prea importantă pentru a fi lăsată la voia întâmplării. Așa că FPS, care era la urma urmei principalul proprietar al întregii industrii – mai puțin regiile autonome –, a refuzat să cedeze controlul

asupra restructurării. Rezultatul a fost o formulă pe cât de încâlcită, pe atât de ineficientă. Guvernul a înființat o Agenție de restructurare, pentru că își luase formal angajamentul de a o înființa. Pentru a împăca și capra și varza măcar la nivel guvernamental, a fost subordonată Consiliului de Reformă, dar a fost plasată în Ministerul Industriei. În ciuda numelui, această Agenție nu va restructura pe nimeni. Ea nu face nimic mai mult decât studii de restructurare, analizând întreprinderile care urmează să fie restructurate și făcând recomandări privind schimbările care ar trebui introduse. Restructurarea propriu-zisă revine tot FPS, care și-a creat o direcție proprie de restructurare pentru care planurile Agenției, nefiind obligatorii, au doar caracterul de sugestii.

Astfel, prin intermediul FPS, tehnocrația de întreprindere controlează întreaga industrie și nu numai pe aceasta. FPS este principalul proprietar al întreprinderilor de stat și ia toate deciziile majore legate de privatizare și de restructurare. Conducerea discreționară a întreprinderilor industriale, în legătură strânsă cu cei din conducerile sindicatelor, acolo unde acestea sunt puternice și ignorându-le acolo unde sunt slabe, și legăturile strânse cu administrația locală și centrală îi asigură controlul populației și sprijinul statului. Tehnocrația financiară este fie înfrântă, fie cooperantă, în vreme ce în relațiile cu sectorul privat predomină cooperarea. Sprijinul politic pe care i-l asigură PDSR și aliații săi este sigur și util. În sfârșit, modificarea strategiilor politice internaționale în Balcani și Europa de Est este pe cale să repare singurul punct cu adevărat slab al sistemului său de putere – lipsa de sprijin extern. Pe la sfârșitul lui 1993, tehnocrația de întreprindere cucerise definitiv puterea și începea să guverneze România, pregătindu-se pentru alegerile din 1996. Sistemul era în sfârșit consolidat și începuse să producă și să aplice propriile lui politici implicite – politicile subdezvoltării.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 5
Introducere 9
1. Adaptarea la postcomunism 9
2. Cele două tranziții 18
I. Eșecul tranziției interne 27
1. Optimismul dezastrului 27
Criza economică 31
Minoritatea care se îmbogățește și majoritatea care sărăcește 35
Confuzia „intrării în Europa" 40
Lipsa de guvernare 46
2. Nevoia de acțiune 51
II. Revoluția 55
1. Reconsiderarea revoluției 55
O revoluție contestată 55
Schimbarea viitorului 56
Revoluția fără dușmani 58
2. Sistemul de putere al societății comuniste 60
Birocrația administrativă și birocrația politică 61
Contestarea puterii: nașterea tehnocrației industriale 64
Sfârșitul „Epocii de aur" 67
3. Pregătirea revoluției 71
Ideologia revoluției 72
Descompunerea partidului comunist 75
4. Speranțele revoluției 78
Revoluția victorioasă 78
Așteptările 80
Tranziția spontană 84
Punctul critic al tranziției 89
III. Eșecul revoluției politice 93
1. Sistemul de putere al revoluției 93
Conducerea improvizată 94

Administrarea puterii și salvarea României 96
Destrămarea sistemului de putere al revoluției 101
Sfârșitul politicii 105
2. Sistemul de putere al României postrevoluționare 107
Împăratul gol 108
Un guvern care nu guvernează 116
Puterea administrației și administrarea puterii 123
Populația sau lipsa de putere 132
3. Eșecul tranziției politice 137
Puterea fără democrație 138
Puterea fără politică 141
IV. Partidele originale – Opoziția 150
1. Etapa „democrației originale" 150
Iluziile „consensului național" 153
Formarea ideii de elită politică 159
2. Etapa „partidelor originale" 164
Partidele politice și democrația 166
Partidele „istorice" 170
Restaurația, ca identitate politică a opoziției 174
Problema monarhiei 179
Originalitatea UDMR 188
V. Partidele originale – Guvernanții 198
1. Mărirea și decăderea FSN 199
Problemele FSN 199
Conflictul Iliescu-Roman 205
Grupul „Un Viitor pentru România" 207
Destrămarea FSN și ascensiunea FDSN 210
2. Aliații 217
PSM 217
Partidul „România Mare" și PUNR 220
3. Baza administrativă a partidelor politice 226
VI. Drumul către putere al tehnocrației industriale 234
1. Înlăturarea elitei umaniste 239
Critica tranziției la intelectualitatea umanistă 241
Înfrângerea 244
2. Bătălia pentru putere a clasei muncitoare 247
Ofensiva sindicatelor 248
Clasa muncitoare și puterea 253

Anihilarea liderilor sindicali 259
Sindicatele și politica: mineriada din iunie 263
Liderii de sindicat și politica: mineriada din septembrie 267
VII. Războiul fratricid al tehnocrației industriale 274
1. Combatanții 274
Tehnocrația de întreprindere 275
Tehnocrația financiară, sau economia de piață fără capitalism industrial 283
„Negustorii" 295
2. Victoria 299
Ofensiva tehnocrației financiare 301
Tehnocrația de întreprindere la putere 316

Editor: VALENTIN NICOLAU
Redactor: DOINA POPESCU
Tehnoredactor: DAN RĂDULESCU
Apărut 1995, București
Coli tipar: 20,75. Format: 16/54 x 84
Timbrul literar se varsă în contul ASPRO
nr. 45.10.80.12.108, BCR - sector 1, București

VLADIMIR PASTI

ROMÂNIA ÎN TRANZIȚIE
Căderea în viitor

politica

Cartea lui Vladimir Pasti poate fi caracterizată drept o analiză detaliată, întreprinsă cu cele mai sensibile instrumente, a fenomenelor politice, economice și sociale din România ultimilor ani. Problematica abordată se reflectă limpede în capitolele lucrării: „Eșecul tranziției interne", „Revoluția", „Eșecul revoluției politice", „Partidele originale — Opoziția", „Partidele originale — Guvernanții", „Drumul către putere al tehnocrației industriale", „Războiul fratricid al tehnocrației industriale". În mod limpede, este o lucrare necesară pentru toți cei care sunt preocupați de prezent și mai ales de viitor, pentru cei care privesc **tranziția** nu doar la un nivel superficial, ci vor să înțeleagă mecanismele ei intime. Mai mult, această carte apare acum, în plină desfășurare a „căderii în viitor", când pârghiile mai pot fi apăsate în așa fel încât să obținem rezultatul pe care ni-l dorim cu toții...

ISBN 973-569-130-2

NEMIRA